

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ,
ТУРИЗАМ И ХОТЕЛИЈЕРСТВО

Mr Анђелија Ивков

Становништво као фактор развоја туризма у Војводини

- докторска дисертација -

Нови Сад, 2005.

У Војводини живе људи.
Они су по националности - људи.
Они су по верском опредељењу - људи.
По имену - људи.
По презимену - људи.
По оцу - људи.
По мајци - људи.
По образовању људи.
По свему - људи.
Зато ћете овде имена брзо заборавити.
Запамтићете људе.
У Војводини има шта да се види.
Цело једно море.
Најбоље се види кад се зажмури.
Онда се виде и планине и језера и реке.
А кад се отворе очи види се равница.
Шолика да у њу стане све што треба¹.

¹ CD-Војводина, Извршно веће Војводине

ПРЕДГОВОР

Када сам се први пут срела са прелепим речима са претходне стране у њима сам видела једну од мојих најдражих особа из детињства – мог дедику. Дедику и целу Војводину, које ћу увек носити у срцу.

На самом почетку рада имам жељу да се захвалим мојим родитељима, који су ми пружали подршку и разумевање, који су издржали сва моја кукања и сузе, али и одушевљења и радости током писања рада.

Рад засигурно не би био овакав какав је да нисам имала велику и стручну помоћ свог ментора Кицошев др Саше, хвала на стручним саветима и корисним сугестијама, на корисним информацијама, подацима и свему што ми је помогло да финализујем овај рад, као и на речима подршке у тежким тренуцима.

Овом приликом желим да се захвалим за несебичне савете и увек спремне одговоре на сва моја питања и дилеме који су се јављали током писања рада, свом професору Ромелић др Јовану. Овом приликом желим да нагласим да је велика част, али и одговорност бити асистент једном оваквом професору и научнику, који је уз велико стрпљење увек спреман да посаветује и пренесе своје знање.

Захвалила бих се Шодоровић др Марини члану комисије за одбрану ове тезе, која ми је својим саветима, али и великом подршком, својим подстичућим e-mailовима увелико помогла да приведем овај рад крају.

Посебну захвалност на издвојеном времену за километарске телефонске разговоре уз прегршт лепих речи, речи охрабрења и наде дугујем својој најбољој другарици Даци.

Свакако, велику захвалност на помоћи и подршци дугујем својим другарицама, друговима и пре свега великим пријатељима: Жељки, Ждерићу, Мири, Весни, Милки и Кристини.

Marco thank you for all beautiful words, greetings and kisses!

На крају бих се захвалила свим колегама, својим студентима, пријатељима, рођацима, познаницима и свима осталима који су помогли у реализацији анкете или на било који други начин.

Мало је рећи хвала. Али, како нема друге речи желим да ову реч напишем бар овако **ХВАЛА**. Она је упућена мојој мајци која је имала вере и наде у мене и мој рад. У моментима када ми је било најтеже и када сам посустајала, она је налазила начина да ме опет погура даље, пронађе нове разлоге да ме убеди и охрабри да наставим.

Без ње овај рад данас не би био ту.

02:25:11

Нови Сад, 26.02.2005.

Аутор

САДРЖАЈ

УВОД	1
МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА	2
ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ВОЈВОДИНЕ	4
САОБРАЋАЈНИ И ТУРИСТИЧКИ ПОЛОЖАЈ	5
ФИЗИЧКО ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ВОЈВОДИНЕ	8
ГЕОЛОШКО-ГЕОМОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	8
КЛИМАТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	11
ХИДРОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	11
<i>Подземне воде</i>	11
<i>Површинске воде</i>	12
ПЕДОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	15
БИОГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	15
КО ЈЕ СВЕ ЖИВЕО НА ПОДРУЧЈУ ВОЈВОДИНЕ ?	17
НАЈСТАРИЈИ ТРАГОВИ ЖИВОТА	17
НАРОДИ НА ПОДРУЧЈУ ВОЈВОДИНЕ ДО РИМСКОГ ПЕРИОДА	18
ВОЈВОДИНА ПОД РИМСКОМ ВЛАШЋУ	20
ВОЈВОДИНА У ДОБА СЕОБЕ НАРОДА	20
НАСЕЉАВАЊЕ СРБА И МАЂАРА У ВОЈВОДИНУ	22
ВОЈВОДИНА ПОД ТУРСКОМ ВЛАШЋУ	22
ВОЈВОДИНА НАКОН ТУРАКА	22
НАСЕЉАВАЊА ТОКОМ ХVIII И ХIХ ВЕКА	23
ВОЈВОДИНА У ХХ ВЕКУ – МИГРАЦИЈЕ	26
КРЕТАЊЕ БРОЈА СТАНОВНИКА ВОЈВОДИНЕ	28
СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА	29
ПОЛНО-СТАРОСНА СТРУКТУРА	29
ЕТНИЧКА СТРУКТУРА	34
Полна структура етничких група у Војводини	36
ВЕРСКА СТРУКТУРА	37
ОБРАЗОВНА СТРУКТУРА	41
ЕКОНОМСКЕ СТРУКТУРЕ	44
Структура становништва према активности	44
Дистрибуција радне снаге по делатностима	46
Утицај туризма на запосленост у Војводини	47
ДОМАЋИНСТВА	49
Просечан број чланова по домаћинству	50
Структура домаћинства према броју чланова	51
НАСЕЉА ВОЈВОДИНЕ	51
ШТА ДАЉЕ ?	53
КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ У ВОЈВОДИНИ	55
ЕТНО КАРАКТЕРИСТИКЕ И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ НАРОДА И	
НАРОДНОСТИ У ВОЈВОДИНИ	57
СРБИ	57
Промене броја	58
Куће и насеља	59

Фолклорно наслеђе	59
<i>Народна ношња</i>	60
<i>Обичаји</i>	60
Културни живот	70
МАЂАРИ	74
Промене броја	75
Куће и насеља	76
Фолклорно наслеђе	77
<i>Народна ношња</i>	77
<i>Обичаји</i>	78
Културни живот	83
ХРВАТИ, БУЊЕВЦИ И ШОКЦИ	85
Промене броја	86
Куће и насеља	87
Фолклорно наслеђе	88
<i>Народна ношња</i>	88
<i>Обичаји</i>	91
Културни живот	93
СЛОВАЦИ	98
Промене броја	99
Куће и насеља	100
Фолклорно наслеђе	101
<i>Народна ношња</i>	101
<i>Обичаји</i>	104
Културни живот	107
ЦРНОГОРЦИ	114
Промене броја	117
Куће и насеља	118
Фолклорно наслеђе	118
<i>Народна ношња</i>	118
<i>Обичаји</i>	118
Културни живот	124
РУМУНИ	127
Промене броја	129
Куће и насеља	130
Фолклорно наслеђе	131
<i>Народна ношња</i>	131
<i>Обичаји</i>	135
Културни живот	136
РОМИ	142
Промене броја	143
Куће и насеља	143
Фолклорно наслеђе	144
<i>Народна ношња</i>	144
<i>Обичаји</i>	145
Културни живот	147
РУСИНИ И УКРАЈИНЦИ	149
Промене броја	150
Куће и насеља	150
Фолклорно наслеђе	151

Народна ношња	151
Обичаји	154
Културни живот	156
ОСТАЛИ НАРОДИ КОЈИ ЖИВЕ НА ПОДРУЧЈУ ВОЈВОДИНЕ	160
Немци	164
КУЛТУРНО-УМЕТНИЧКА ДРУШТВА КАО ЧУВАР ЕТНОСА У	
ВОЈВОДИНИ	168
НАРОДНО ГРАДИТЕЉСТВО	180
Куће	180
Салаше	191
Салаше у функцији туризма	196
Ветрењаче	201
Сувача	203
Амбари и котобање	204
Воденице	205
Остали интересантни објекти	206
ТУРИСТИЧКА ПРЕЗЕНТАЦИЈА НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА	208
Туристичка валоризација објеката народног градитељства	209
МАТЕРИЈАЛНА, ДУХОВНА И ТЕХНИЧКА КУЛТУРА	212
ОСТВАРЕЊА МАТЕРИЈАЛНЕ И ДУХОВНЕ КУЛТУРЕ	212
ОСТВАРЕЊА ТЕХНИЧКЕ КУЛТУРЕ	212
МУЗЕЈИ, ГАЛЕРИЈЕ И ЕТНО ПАРКОВИ	214
МУЗЕЈИ	214
ГАЛЕРИЈЕ	218
ЕТНО-ПАРКОВИ	220
МАНИФЕСТАЦИОНИ ТУРИЗАМ	222
МУЗИЧКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ	223
ПРИВРЕДНЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ	224
ЕТНОГРАФСКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ	232
МАНИФЕСТАЦИЈЕ ЗАБАВНО-ТУРИСТИЧКОГ КАРАКТЕРА	239
ВЕРСКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ	243
УТИЦАЈ МАНИФЕСТАЦИОНОГ ТУРИЗМА НА СТАНОВНИШТВО У	
ВОЈВОДИНИ	247
ГАСТРОНОМСКА ПОНУДА ВОЈВОДИНЕ	253
ШТА ВОЈВОЂАНИ ПИЈУ?	260
ГДЕ СЕ МОЖЕ ЈЕСТИ ?	263
ГАСТРО ФЕСТИВАЛ – ЧУВАР ДОБРЕ ХРАНЕ	269
ВАРЈАЧА У ТУРИЗМУ ВОЈВОДИНЕ	270
ШТА ПОНЕТИ ЗА УСПОМЕНУ?	271
ПРИМЕНА МАРКЕТИНГ КОНЦЕПТА НА ПОДРУЧЈУ ВОЈВОДИНЕ .	272
SWOT/TOWS АНАЛИЗА	273
МАРКЕТИНГ КОНЦЕПЦИЈА КАО ОСНОВА ТРЖИШНОГ НАСТУПА	
ВОЈВОДИНЕ	277
ЗАКЉУЧАК	282
ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА	284
ПРИЛОЗИ	292
БИОГРАФИЈА	310
КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈА	311

УВОД

Проучавање становништва, његових демографских и етнографских карактеристика које су релевантне за формирање и одређивање обима, структуре и карактера туристичке тражње на подручју Војводине је веома важно.

Војвођански простор који не спада у ред типичних туристичких, већ пре свега емитивних простора, је својом специфичношћу и дугом традицијом становништва ка туристичким кретањима, формирао препознатљиву туристичку физиономију.

Пре тачно 70 година Светомир Д. Миловановић у Београду је записао¹: *“О Војводини, нашој богатој ризници, о њеном вредном и напредном народу, њеном одличном ратару, о изврсном пороизвођачу, способном пољопривреднику и привреднику уопште, мајстору од заната, није много писано. Међутим, Војводина у сваком погледу, па и у овом, представља праву ризницу. Војводина је само велика, пространа, па је потребно и много времена за њено упознавање. Грађу и материјал треба тражити у њој са продубљивањем па ће се наћи и створити толико поље рада да ће задовољити сваког истраживача. У сваком месту, на пољани, поред река и канала, крај стада, у дому, салашу, колиби, на њиви и ливади, нађе се увек нешто ново, интересантно, корисно за свакога, што пружа могућност да се разради, прихвати и извуче отуда порука”*.

Надамо се да ће овај рад послужити да се из њега извуку поуке, важне и вредне, за Војводину, њено становништво, туризам и његов даљи развој на овом подручју.

¹ Миловановић пише о Банату, али смо мишљења да се дати текст може односити на целу Војводину

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Методологија истраживања обухвата: предмет, циљ и задатке истраживања, те методе и очекиване вредности рада.

Предмет докторске дисертације је анализа вишеструке улоге становништва у туризму Војводине, где се у центру пажње налази:

- становништво као фактор формирања туристичке понуде Војводине и
- становништво као фактор формирања карактера и структуре туристичке тражње.

Циљ докторске дисертације је да се да свеобухватна слика Војводине, посматране са аспекта становништва као значајног фактора за развој туризма на њеном подручју. Као и да се предвиде шансе и могућности становништва да се укључи у туристичке токове, те на тај начин допринесе његовом развоју на овом подручју, али уједно допринесе и очувању својих етно-демографских карактеристика.

Задатак докторске дисертације није јединствен, већ веома сложен пошто обухвата више других задатака. Рад треба да одговори на следећа питања:

- У којој мери је становништво значајан фактор формирања туристичке понуде Војводине
- У којој мери је становништво значајан фактор формирања карактера и структуре туристичке тражње
- Колико поједине структуре становништва утичу на развој туризма војвођанских насеља
- Колики је значај мултиетничности Војводине за развој туризма у њој
- Колико демографске промене у Војводини могу имати утицаја на развој туризма
- Да се утврди обим и значај етно карактеристика и културног наслеђа народа и народности у Војводини
- Колики је значај културно-уметничких друштава као чувара етноса у Војводини
- Значај народног градитељства у развоју туризма Војводине
- Материјална, духовна и техничка култура народа као основ за развој туризма
- Музеји, галерије и етно паркови у туризму Војводине
- Манифестациони туризам као покретач развоја туризма
- Гастрономска понуда Војводине као важан елемент туристичке понуде
- Да ли Војводина има адекватне сувенире у својој понуди?

Приликом израде дисертације примењен је већи број различитих **метода**. Методе истраживања су прилагођене појединим целинама у раду. Истраживање се базирало на теренском раду, као и на аналитичким, статистичким, дескриптивним и компаративним методама. Посебно је извршена туристичка валоризација, као и две врсте анкете. Вредновање елемената који су постављени као критеријуми туристичке валоризације, оценама од 1 до 5, приказано је у посебном поглављу, а валоризацију је извршило више лица различитих профила. Прва анкета је спроведена на узорку од 2.500 испитаника из свих општина Војводине (40% анкета у седишту општина-градским насељима, а 60% анкета у сеоским насељима тих општина), док је друга анкета спроведена у туристичким агенцијама са подручја Војводине.

Томе у прилог иде и чињеница да број становника није порастао и поред доласка одређеног броја избеглица овамо и изградње неколико избегличких насеља у Банату. Ово говори да је остварену позитивну вредност миграционог салда далеко надмашила негативна вредност природног прираштаја. Далеко је, дакле, вероватније супротно демографско кретање, јер с обзиром на старосну структуру аутохтоног становништва треба очекивати интензивирање процеса депопулације ове регије.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ВОЈВОДИНЕ

Аутономна покрајина Војводина се налази у јужном делу Панонске низије и североисточном делу Заједнице Србије и Црне Горе. Заузима простор између 44°38' и 46°10' СГШ (тј. пресеца је 45 паралела) и 18°10' и 21°15' ИГД.

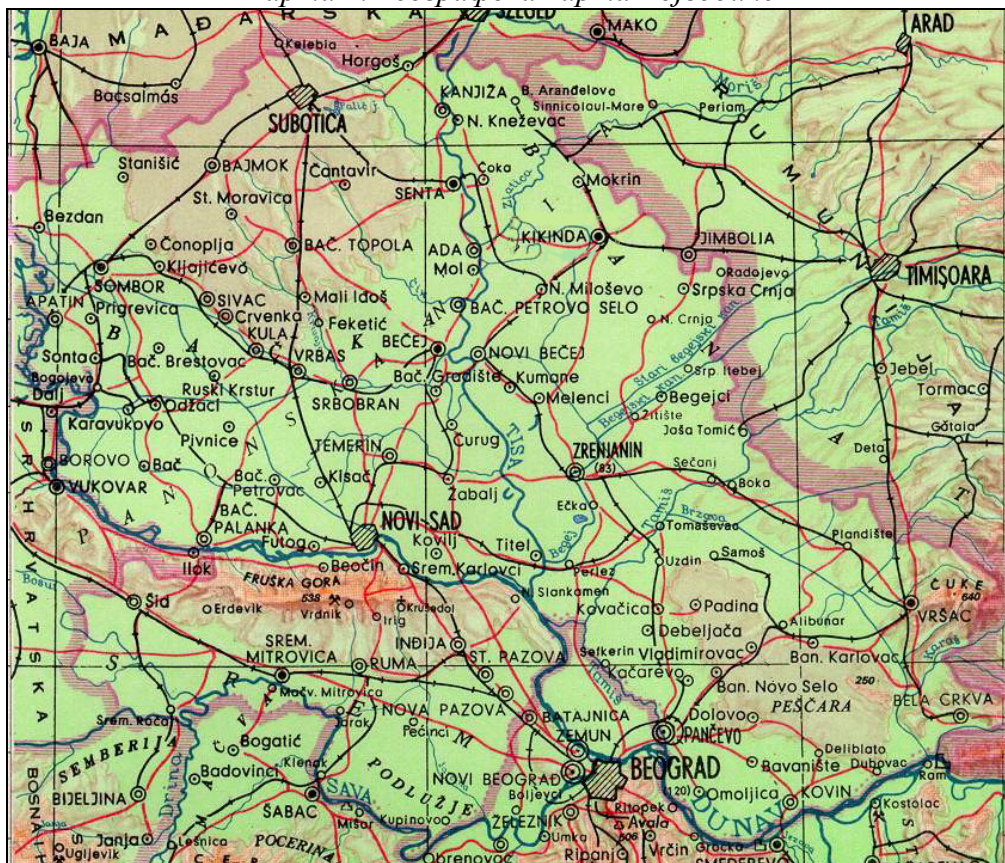
Најсевернија тачка у Војводини удаљена је од најјужније 169км, а најисточнија од најзападније 217 км. Површина Војводине износи око 21.500км², што чини 21,97% територије Србије и Црне Горе. На овој територији живи 2.031.992 становника (2002.) у 466 насеља (Ивков, 2004).

Најнижа тачка Војводине је 68м у југоисточном Банату, а навиша 641м је Гудурички врх на Вршачким планинама.

Она је оивичена ниским планинама: Фрушком гором и Вршачким планинама, затим Делиблатском и Суботичком пешчаром, и великим пловним рекама: Дунавом, Савом и Тисом. Оне Војводину деле на три целине: Банат на истоку, Бачку на северозападу и Срем на југозападу.

Граничи се на северу са Мађарском, на истоку са Румунијом, на југу границу чине Дунав и Сава, на западу се граничи са Хрватском, а на крајњем југозападу са Републиком Српском. Административне границе одступају од географских, тако што Војводини припада део Мачве (насеља око Мачванске Митровице), а Србији део југоисточног Срема (Земун, Нови Београд и ужа околина) и југозападни Банат (део Панчевачког рита). Војводина има веома добар географски положај.

Карта 1. Географска карта Војводине

САОБРАЋАЈНИ И ТУРИСТИЧКИ ПОЛОЖАЈ

Добра мрежа саобраћајних комуникација је један од битних предуслова туристичког развоја. Њеном територијом се пружа источноевропски туристички правац, којим туристи из северне и западне Европе путују на југ и југоисток у правцу најквалитетнијих и атрактивнијих дестинација Медитерана. Преко Војводине су трасиране данас најпрометније друмске саобраћајнице (Е-75), железничке пруге, а пружају се и коридори авионског саобраћаја. Војводина је и по својим геоморфолошким облицима лако проходна, што за туризам има велики значај.

Добру саобраћајну повезаност са Западном и Јужном Европом Војводина има и преко веома важне саобраћајнице Е-70. Овај пут од Београда, преко Сремске Митровице води ка Загребу, ка Љубљани, Венецији, Торину па све до Пиринејског полуострва.

Поред друмских саобраћајница важну улогу има и железнички саобраћај. На подручју Војводине је изграђено око 1.900 км железничке пруге. Важна железничка саобраћајница на територији Војводине је пруга која од Београда, преко Новог Сада и Суботице, повезује Војводину са Будимпештом и даље преко ње са средњом и западом Европом, а са друге стране преко Београда са Софијом и Истанбулом на истоку и са Атином на југу.

Важну улогу у развоју туризма Војводине, посебно Баната имаће ревитализација пруге Сегедин-Кикинда-Темишвар, којом је некада ишао и чувени “Орјент Експрес”. Пројекат ревитализације железничке пруге Сегедин – Кикинда – Темишвар је веома значајан у циљу обнављања саобраћаја на делу једне од најстаријих железничких магистрала у југоисточној Европи, која је спајала Европу са Азијом. Овај воз је у почетку саобраћао на релацији Париз-Будимпешта-Кикинда-Темишвар-Букурешт да би, изградњом тунела Симплон, добио нову трасу Париз-Милано-Трст-Загреб-Винковци-Суботица-Кикинда-Темишвар-Букурешт (Богуновић. 2003).

Сем друмских и железничких веза, велики значај за туристичка кретања у Војводини имају и три пловне реке Дунав (Војводини припада 360км тока Дунава, односно 61%), Сава и Тиса, а нешто мањи значај Тамиш и Бегеј, као и бројни пловни канали у систему Дунав-Тиса-Дунав.

У условима стабилних политичких односа и успостављања европског пловног пута Рајна-Мајна-Дунав, ове водене саобраћајнице повезују Војводину са Европом, а пружају могућности за врло атрактивна путовања Дунавом, Тисом или каналима (Ђуричић at all, 1996). Најближа ваздушна лука је аеродром Београд удаљен од Новог Сада 84км. Поред овог међународног аеродрома, на територији Војводине постоји и већи број мањих спортских аеродрома, од којих аеродром на Ченеју (крај Новог Сада) и аеродром у Вршцу имају добре предиспозиције да се постану и аеродроми од већег значаја, што би имало посебно великог значаја за развој туризма.

Густа мрежа саобраћајница обезбеђује да су сва туристичка места Војводине лако доступна домаћим и страним туристима.

Са суседним државама повезана је преко више граничних прелаза:

- **Ка Мађарској:** Бачки Брег, Бездан, Келебија, Суботица, Хоргош, Кањижа (речни прелаз), Бајмок (друмски), Ђала (речно-скелски)
- **Ка Румунији:** Српска Црња, Зрењанин, Ватин, Вршац, Калуђерово, Бела Црква, Кикинда (железнички)

- **Ка Хрватској:** Батровци, Бачка Паланка, Богојево, Оџаци, Бездан, Сомбор, Шид
- **Ка Републици Српској:** Сремска Рача, Сремска Митровица
- **Унутрашњи гранични прелази:** Апатин (речни), Нови Сад (речни), Београд–аеродром (www.tob.co.yu).

За Војводину и њен положај посебно важну улогу има гранични прелаз **Хоргош**. Гранични прелаз Хоргош, у оквиру паневропског Коридора X, је најзначајније чвориште саобраћаја југоисточне и северозападне Европе. На граници између Србије и Мађарске, на аутопуту Е-75, гранични прелаз Хоргош је главна капија ка југоистоку Европе, и даље према Блиском и Далеком истоку. Грађевинска дирекција Србије, као представник Владе Републике Србије, води пројекат изградње новог граничног прелаза Хоргош. Гранични прелаз Хоргош захватаће површину од 10,86 хектара и састојаће се од три дела:

- граничног прелаза, од по 8 трака на улазу и излазу из земље, четири траке за путничка возила, две за аутобусе и исто толико за камионе
- робно-царинског терминала
- пратећих садржаја (www.gds.co.yu)

Пошто се Војводина граничи са четири државе, њен положај се може означити као контактан.

Војводина се налази на једном од важнијих праваца туристичких кретања у Европи, на тзв. **источном туристичком правцу**. Њега највише користе туристи из средње, северне и источне Европе за долазак у Војводину и Србију или на путу за Бугарску, Грчку, Турску. Исти овај правац користе и туристи из поменутих балканских и других земаља при кретању у земље средње Европе или неке друге.

Може се закључити да је веома важна карактеристика географско-туристичког положаја Војводине је његова транзитна функција, а из просторног односа Војводине према земљама које су значајна исходишта кретања туриста који користе источни туристички правац, закључује се да је њен туристички положај повољан.

Карте 2 и 3. Саобраћај у Војводини
(2- друмски саобраћај, 32-железнички саобраћај)

(Извор: CD-Туристичка понуда Војводине, Скупштина АПВ-Извршно веће АПВ, Покрајински секретаријат за привреду) (Размер 1: 3 500 000)

Карте 4 и 5. Саобраћај у Војводини
(4- речни саобраћај, 5 –аеродроми на подручју Војводине)

(И

звор: CD-Туристичка понуда Војводине, Скупштина АПВ-Извршно веће АПВ,
Покрајински секретаријат за привреду) (Размер 1: 3 500 000)

ФИЗИЧКО-ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ

Физичко-географске карактеристике представљају природну средину сваког простора. У физичко-географске карактеристике убарајмо: геолошко-геоморфолошке, климатске, хидролошке, педолошке и биогеографске карактеристике.

ГЕОЛОШКО-ГЕОМОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Рељеф Војводине је директна последица с једне старне набирања и раседања, а са друге стране спољашње силе су вршиле нивелацију, разарале, дробиле, спирале, односиле, таложиле многобројни површински материјал. У геоморфолошком погледу на подручју Војводине разликују се планине, пешчаре, лесне заравни, лесне терасе и алувијалне равни.

Планине Војводине представљене су Фрушком гором и Вршачким планинама које спадају у ниске планине. Највиши врх је на Вршачким планинама (641м), а уједно представља и највиши врх у Војводини. Највиши врх на Фрушкој гори је Црвени хот (539м).

❖ *Фрушка гора* је иако знатно нижа од Вршачких планина по површини знатно већа од њих. Она лежи непосредно уз десну обалу Дунава. Њена дужина од Телека до Старог Сланкамена износи 78км, а између Ирига и Сремске Каменице ширина јој је 15км, те тако заузима површину од око 500км². У геолошком погледу израшена је од кристалстих шкриљаца, међу којима има и вулканских стена. Поред њих има нешто млађих пешчара, кречњака, лапоровитих шкриљаца, а од најмлађих стена леса, песка и шљунка. Попречни профил Фрушке горе је асиметричан, јер је било више помакнуто ка југу, те је северна подгорина много шира, те је опадање висина на овој страни изражено реко степеница, сличних терасама и стрмих одсека, а на југу је опадање висина поступније, али прилично стрмо. Утврђено је постојање четири степенице. Она је богата потоцима и речицама, чије су долине посебно изражене на северној подгорини. У туристичком погледу она је важан туристички пункт на подручју Војводине. Представља значајно излетиште не само за становнике Новог сада и околине, већ и за све већи број Београђана. Са друге стране велику пажњу привлачи од најстаријих времена бројним виноградима и квалитетном грождју, од кога се производе надалеко чувена вина. Веома значајну улогу за развој туризма на Фрушкој гори имају свакако и манастири по којима је она и позната као “Српска Света Гора”

❖ *Вршачке планине* имају четири јасно издвојена врха: Вршачка кула, Вршачки врх, Гудурички врх и Доњи вршишор; који су међусобно раздвојени превојима: Превала, Кулмеа Маре и Коркана.. Састављене су од старих кристалстих шкриљаца који се пружају правцем север-југ и нагнути су ка истоку, док је уздужна осовина Вршачких планина издужена у правцу запад-исток. Читава северна и јужна подгорина планина разорена је многобројним долинама потока и вододеринама (Марковачки, Малосредиштански поток на северној страни и Месић, Кевериш, Гузајна и Физеш на јужној). Туристички значај Вршачких планина је велик, јер захваљујући повољним климатским условима и надморским висинама пружају одличне услове за подизање више одмаралишта и смештајних објеката у функцији развоја бањског туризма (као ваздушне бање).

Пешчаре на подручју Војводине су настале навејавањем песка који су такође донели ветрови:

❖ *Банатска пешчара* захвата простор од око 300км² на подручју југоисточног Баната. Правац пружања је пешчаре је југоисток-северозапад у дужини од око 60км. Њена највећа ширина износи 25км. Просечна висина пешчаре је 138м (највиша тачка је Плуц-192м), а на површини се јављају дине и паралелне издувине. На подручју Банатске пешчаре налази се познато излетиште Девојачки бунар, на коме се окупљају изленици током неких празника или када се ту одржавају неке туристичке манифестације (Сабор пчелара), те представља значајан туристички локалитет у овом делу Баната.

❖ *Суботичка пешчара* прекрива целокупан простор северно од Суботице и Хоргоша, а у Мађарској се наставља даље на север. Највећим делом је изграђена од песка, а на југу се наставља на Бачки лесну зараван, те има песковити лес. У просеку је висока око 125м, а највеће висине су на Горњој Келебији (134м) и Томпи (143м). Нејнижи део је око Палићког језера (102м). Висине пешчаре опадају од северозапада ка југоистоку. На пешчари се јавља неколико геоморфолошких облика: дине, динске депресије, издувине и долине.

Лесне заравни су састављене од fine ситне жуте прашине (лес), коју су донели ветрови. Оне су заравњене и са знатно мањим надморским висинама него што их имају планине. Њихове висине се крећу од 100 до 140м:

❖ *Бачка лесна зараван (Телечка)* заузима централне делове северне Бачке, чие границе су представљене израженим косама високим од 10 до 30м. Око Суботице висина јој се креће од 115-125м, а према југу, западу и истоку она износи 90м. Површина јој је таласаста, са динама и улегнућима између њих, као и предолицама и доловима.

❖ *Тителски брег* представља усамљену површину од 94км², елипсастиг облика између Дунава и Тисе у југоисточној Бачкој. На североисточној и источној страни јављају се одсеци од преко 50м, а на југу око 30м. Просечна висина брега износи 120м (највећа 130м, а најмања 111м). Тителски брег је састављен са шест лесних зона, растављених са пет смеђих. Захваљујући изразито лесном карактеру, великом проценту креча и дубоким подземним водама на њему је дошло до формирања различитих повшинских облика. Предолице, долине, лесне пирамиде, viseће долине, провалије и др.

❖ *Фрушкогорска лесна зараван (сремска)* опкољава Фрушку Гору од које је одвојена одсецима од 80-100м. Њене висине су од 120-140м. На њој су уочене утолеглице и многобројне поточне долине.

❖ *Земунска лесна зараван (Земунски плато, Бежанијска коса)* заузима малу површину око Земуна. Висина јој је око 110м, а пруже се правцем запад-исток где се према Дунаву завршава стрмим одсецима.

❖ *Банатска лесна зараван (Делиблатска)* захвата подручје југоисточног Баната. Од нижег лесног земљишта је одвојена одсецима и косама, а на њеној површини се уочавају предолице и лесни долови.

❖ *Тамишки лесни плато* заузима положај између Тамиша и Бегеја. Има једну смеђу зону и висину од 87 до 99м.

Лесне терасе су најзначајније површине за живот људи у Војводини. Због својих висина оне нису биле плавлене високим водама, те су се људи највише населили на њима и управо ту се и јавља прва земљорадња и сточарство. Оне су за 10-20м ниже од лесних заравни, а састављене су од сувоземног, барског и преталоженог леса:

❖ *Бачка лесна тераса* испуњава читав простор јужне Бачке, уски део западне и уски део источне Бачке. Она је заравњена површина на којој се само местимично јављају предолице. Површина јој је око 3500км². Најшира је између Новог Сада и Врбаса (40км), затим западно од Телечке (око 16км), а најужа је источно од Телечке (8км). На њос се од облика јављају: старе речне долине, предолице и пешчани брежуљци.

❖ *Банатска лесна тераса* је прилично разуђна банатским рекама, те се њени делови простиру између: Мориша и Златице, Златице и Галацке, Галацке и Бегеја, Бегеја и Тамиша и око Банатске лесне заравни. Њу уствари чине: Новокнежевачка, Новобечејска, Зрењанинска и Панчевачка лесна тераса. Апсолутне висине опадају од севера ка југу.

❖ *Тителска лесна тераса* се простире у подножју Тителског брега. Дугачка је 4км, а широка само 1,5км.

❖ *Сремска лесна тераса* је најслабије очувана и такође је разуђена. Простире се између Фрушкогорске лесне заравни на северу, алувијалне равни Саве на југу, до близу Дунава на истоку, а према западу се наставља на простор западног Срема и источне Славоније.

Алувијалне равни представљају најниже земљиште и у Војводини и у њима су реке усекле своја широка и плитка корита:

❖ *Алувијална равна Дунава* је најпространија и простире се уз његово корито с обе стране. Састављена је од алувијалне терасе и инундационе равни. Алувијална равна је виша за 4-6м, а на њој су изграђена бројна подунавска насеља. Изграђена је од песка и преталоженог леса. Инундациона равна је најнижи део око Дунава, коју дунав плави сваки пут када изађе из корита и различите је ширине – од 0,7 до 26км.

❖ *Алувијална равна Тисе* се пружа са обе стране Тисе и знатно је шира него код Дунава, али нема алувијалну терасу. Она је испресецана многобројним депресијама, меандрима, лесним узвишењима.

❖ *Алувијална равна Саве* се састоји од два члана, а највећим делом је без алувијалне терасе. Изграђена је од муља, шљунка, песка и глине. У алувијалној равни Саве има више напуштених токова и мртваја, које још увек имају воде.

Поред ових геоморфолошких целина на подручју Војводине се издвајају још и **депресије** које су такође изложене плавленима вода. На подручју Војводине издвајају се:

❖ *Алибунарска* представља плиткоудубљење настало спуштањем уздуж раседа. Еклиптичног је облика, површине око 200км², издужена у правцу североисток-југозапад око 30км., док јој највећа ширина износи 11км. Све до средине XVIII века је била језерско-барска средина.

❖ *Иланџанска депресија* или *Иланџански рит* је од Алибунарске одвојен ниском пречагом лесоликог и песковитог материјала.

❖ *Белоцркванска котлина* се простире између Вршачких планина на северу и Локве (планине у Румунији) на југу. Тектонски је спуштена и управо ту се налази најнижа тачка Панонске низије (68м).

❖ *Русокрстурска депресија* је једино удубљење овог типа на подручју Бачке (Букуров, 1968).

КЛИМАТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Према свом географском положају Војводина се простире у умереном климатском појасу, услед чега има умерено континенталну климу са изражена четири годишња доба. На формирање климатских карактеристика у Војводини великог утицаја имају пре свега планински венци који окружују Панонску низију, док се због удаљености и планинских венаца не осећају утицаји великих водених површина, те је изражена континенталност.

Осунчавање је током године прилично дуго и траје од 2000-2200 часова годишње. Пролеће има веће осунчавање од јесени, због веће дужине трајања пролећне обданице за 2h и 20минута.

Температура ваздуха је један од најзначајнијих климатских елемената. Просечна годишња температура ваздуха у Војводини износи 11,0°C. Просечна летња температура у војводини износи 20,7°C, а зимска -0,5°C. Јесен је топлија од пролећа за само 0,7°C и њена средња вредност износи 11,7°C (Група аутора, 2004). Средњи датум појаве првих мразева пада почетком октобра, а последњих мразева око половине априла. Мразни период у просеку траје око 6,5 месеци.

Ветрови на подручју Војводине су пре свега представљени *кошавом*. То је ветар југоисточног правца, присутан у хладнијој половини године (од новембра до марта). Брзина му достиже од 18-40km/h. Други значајан ветар је *северац*, који дува из Панонске низије према југу, где је нижи барометарски притисак. Најчешћи је у јужном Банату, док у југжној Бачкој добија југоисточни правац. *Јужни ветар* се јавља у банату и јужном Срему. Поред ових ветрова јавља се још и *северозапани* који се осећа не само у војводини, већ на подручју литаве Панонске низије (Букуров, 1968).

Влажност ваздуха је од великог значаја за живи свет. На подручју Војводине просечна годишња вредност релативне влажности ваздуха износи 75%.

Облачност у Војводини током лета износи 4,3 десетина, током зиме 6,9 десетина, а средња годишња вредност је 5,5 десетина.

Падавине на подручју Војводине се јављају у виду кише, снега и града. Просечна годишња количина талога износи око 650мм. Највише талога се излучи на подручју Фрушке горе (800-900мм), док најмање талога се бележи на подручју северног Потисја и јужног Баната (500-600мм). Период под сталним снегом траје око 70 дана. Снег се јавља новембра, а последњи снегови падају до средине марта (Букуров, 1968).

ХИДРОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Подземне воде

Подземне воде у Војводини представљене су фреатским и артешким изданима.

Фреатску или плитку издан чине оне воде које се налазе у порозној подлози до првог водонепропусног слоја. Плитка или фреатска издан је најближа топографској површини алувијалној равни. Ту се она најчешће налази на дубинама од 2м. На лесним терасама је на дубини од 6-10м, док је на лесним заравнима најдубље. Тако се на простору Телечке налази на дубинама од 20м, а на Тителском брегу и на дубинама од 40м.

Артешку или дубоку издан чине оне подземне воде које се налазе између два непропусна слоја под притиском, а храни се водом са широког простора. Разликују се тзв. субартешка и артешка издан. Субартешка се јавља на дубинама од неколико десетина метара, а артешка на дубинама од неколико стотина метара. Из ових издани се експлоатише вода неопходна за пиће становништва.

Површинске воде

Најзначајнији површински водени токови су *реке* које теку преко територије Војводине. Највећемеђу њима су: Дунав, Тиса и Сава.

- ❖ *Дунав* је међународна река која протиче кроз девет држава. Укупна дужина му је 2.860км, са преко 230 значајнијих притока. Дунав је плован у дужини од 2.588км. У нашој земљи његова дужина износи 587,4км, од чега је 229,6км државна граница. Најзначајније његове притоке су: Сава, Тиса, Драва и Велика Морава. Поред великог значаја у саобраћајном погледу, Дунав има велику улогу и у туристичкој понуди Војводине. Са својим многобројним плажама, богатством рибе и водом погодном за купање, шумама у свом окружењу он привлачи велики број посетилаца, те пружа могућности за развој купалишног, ловног и риболовног и манифестационог туризма.
- ❖ *Тиса* извире у западној подгорини шумовитих Карпата. Један њен крак Чорна Тиса истиче испод Свидовоца, а други Била Тиса нешто јужније из Чорне Хоре. Код Новоселице ова два крака се спајају. Дужина Тисе пре регулације износила је 1.429км, а регулацијом река је скраћена за 452км. Садашња дужина износи 977км, од чега је у нашој земљи 164км. Једна од интересантних појава је постојање већег броја мртваја које предтсављају некадашњи ток Тисе. Неке од најпознатијих су: Копово, Русанда и Окањ. Као и код Дунава и код Тисе постоје могућности за развој купалишног, ловног и риболовног и манифестационог туризма.
- ❖ *Сава* је најзначајнија притока Дунава. Као што је већ оменуто, у алувијалној равни Саве има више напуштених токова и мртваја, које још увек имају воде.

Поред ових најзначајнијих водених токова на подручју Војводине, постоје и мањи, али такође значајни водени токови:

- ❖ *Реке у Бачкој*: Криваја (највећа речица на Телечки), Мостонга (настаје северно од Сомбора), Јегричка (највећа и најдужа река јужне Бачке), Чик (изворе западно од Суботице и тече у дужини од 70км) и Кириш (најсевернија тисина притока) и др.
- ❖ *Реке у Банату*: Златица (једна од најзначајнијих притока тисе, тече северним Бантом), Галацка (забарена и каналисана речица која тече подручјем општине Кикинда), Бегеј (најзначајнија лева притока Тисе, протиче кроз средњи Банат), Тамиш (јужним Банатом протиче у дужини 118км), Надела (највећа речна долина на јужној банатској лесној тераси), Караш (протиче у дужини од 60км јужним Банатом) и Нера (територијом Војводине тече у дужини од 19км).
- ❖ *Реке у Срему*: Босут (равничарска речица Срема која тече у дужини од 180км), Спацва и Студва (обе су равничарске речице, притоке Босута). Поред река на подручју Срема заступљен је и велики број потока на падинама Фрушке горе (Букуров, 1968).

Језера на подручју Војводине се према свом постанку могу поделити на флувијална, еолска, проломна и вештачка². Поред језера значајни хидролошки објекти на подручју Војводине су и *баре*.

² Овом приликом пажња ће бити посвећена само најзначајнијим језерима Војводине.

- ❖ *Палићко језеро* је најзначајније еолско језеро Војводине. Захвата површину од 5,76км². и лежи на 107м.н.в. Оно је полумесечастог облика, са крацима окренутим према северу и западу. Басен му је формиран у удубљењу, које је по ммишљењу проф. Бранислава Букурова створио ветар на месту где Суботичка пешчара прелази у Суботичку лесну зараван. Језер је дуго 8,2км, а широко 350-950м. Највећа дубина језера је 2,5м. Језеро је раније имало слану воду, а хемијским анализама је у њему констатовано присуство Na, Mg, K, Ca. Данас ово језеро представља један од најатрактивнијих туристичких локалитета на подручју Војводине и веома посећено излетиште за становнике Суботице и околине.

Слике 1 и 2. Језеро Палић (Фото: Анђелија Ивков)

- ❖ *Лудаш* је језеро истог карактера као и Палић. Налази се сточно од њега на 104м.н.в и захвата површину од 2,5км². Обрасло је густом барском и воденом вегетацијом. На простору језера се налази Специјални резерват Лудашко језеро површине 387ха.
- ❖ *Русанда* је некадашњи напуштени меандар Тисе. Захвата овршину од 4км², а дубине је од 1-1,5м. Вода у језеру је мутна, смеђе-зелена и садржи сумпор-водоник. Посебно је интересантно што вода језера Русанда има повећан салинитет.
- ❖ *Обедска бара* је једна од мртваја у долини Саве. Бара је дуга 13,5км. У склопу Баре налази се специјални резерват Обедска бара (заштићен још 1874. када постаје специфичан музеј природе) на површини од 9.800 хектара. Обедска бара се одликује разноликим биотопом који обезбеђује станиште за велики број различитих биљних и животињских врста. Више од 280 биљних врста расте на овом простору. Посебну вредност има орнитофауна са 170 врста од којих су 120 природне реткости, а шест је уписано у Светску црвену књигу.
- ❖ *Царска бара* представља последњи остатак мочварних терена у области доњег Бегеја и Тисе. Године 1986. проглашена је за строги природни резерват као предео изворне и незнатно измењене природе коју карактерише спонтани развој биљних и животињских заједница. Године 1994. се резерват “Стари бегеј–Царска бара” сврстава у прву категорију заштите као специјални резерват природе. Подељен је у три зоне заштите I, II и III. Подручје има традицију ловног туризма.

Најбројнији гости били су из Италије који су лова ради долазили на ово подручје. У њој је своје станиште пронашло чак 295 до сада регистрованих врста птица. У водама Царске баре и околних бара налази се 24 врсте риба. Туристима је омогућен обилазак специјалним туристичким бродом, превоз чамцима, возња старим фијакером по простору парка, могу се јахати расни липицанери или ходати стазом здравља која је дуга 5.000 м.

- ❖ *Белоцркванска језера* су најзначајнија вештачка језера у Војводини. Ова језера спадају у групу вештачких језера, а настала су након експлоатације шљунка и продирањем воде у удубљења. Укупно постоји шест језера од чега су три већа. Највеће међу њима је дуго 2км и широко 200м. Температура воде лети достиже и до 22° С, што је погодно за купалишни туризам и спортове на води. Поред језера је подигнут ресторан и неколико викенд кућа, ту су бетонска и пешчана плажа.
- ❖ У непосредној близини Царске баре налазе се и *Ечанска језера* која представљају највећи рибњак на тлу Војводине и један од највећих у Европи. Први рибњак на овом месту изграђен је на плавним обалама Бегеја 1873. године. Водене површине на којима се узгаја риба захватају 4.000ха. водене површине на којима се узгаја риба су: Бело језеро, Коча, Мика, Брана и Јоца (Ивков, 2004).

Канал Дунав-Тиса-Дунав представља читав систем канала, који чине Главни канал и мрежа споредних канала. Изграђен у циљу решавања хидрографских и мелиоративних проблема на подручју Војводине.

Карта 6. Канал Дунав-Тиса-Дунав

(Извор: CD-Туристичка понуда Војводине, Скупштина АПВ-Извршно веће АПВ, Покрајински секретаријат за привреду) (Размер 1: 2 000 000)

Радови на прокопавању главне трасе канала започети су 1947. године у околини Бачког Моноштора и села Потпорањ у Банату. До 1972. године је прокопана основна каналска мрежа дужине 960км, коју сачињава главни канал и близу 20-так већих. Читав систем је оспособљен з аодводњавање око 1.076.000 хектара.

Главни канал почиње северно од Бездана и иде до Сомбора, где улази у Мостонгу и тече њеним коритом, све до близу Дорослова, где скреће на исток кроз Рускокрстурску депресију и даље ка Врбасу. Ту се спаја са Великим каналом и код Бечеја се спаја са Тисом. У Банату главни канал почиње код Новг Бечеја, а потом иде у правцу југоистока, где северно од Зрењанина пресеца Бегеј, а код Ботоша прелази Тамиш. Од Тамиша иде кроз Вршачки канал, а потом ка југу све до Банатске Паланке где се спаја са Дунавом. Укупна дужина канала износи 750км (Букуров, 1968).

На територији Војводине регистровано је више минерализованих и *лековитих извора*:

- У Бачкој: Нови Сад, Кањижа, Палић, Бечеј, Темерин, Бездан и Пригревица (Јунаковић)
- У Банату: Русанда, Торда, Овча, Вршац
- У Срему: Стари Сланкамен и Врдник

Знатан део ових лековитих вода је искоришћен за развој бањског туризма у Војводини, али је њихова искоришћеност још увек недовољна.

ПЕДОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Војводина има врло разноврсну педолошку структуру. На овом простору формирано је више педолошких типова, њихових подтипова и варијетета (чак 86), од чега највеће пространство заузимају черноземи и ливадске црнице. Поред њих заступљена су у знатној мери и: ливадске црнице, ритске црнице, ритске смонице и алувијална земљишта, као и слатине (солончаци, солоњаци и солођи), параподзоли и иницијална земљишта на пешчарама, Вршачким планинама и Фрушкој Гори (Група аутора, 2004).

Захваљујући великој заступљености чернозема, који је најплодније и најквалитетније земљиште и подручје Војводине је самим тим веома плодно.

БИОГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Најзаступљенија биљна заједница у прошлости Војводине била је ливадско-пашњачка, чији су се представници задржали и до данас (чичак, хајдучка трава, ливадска детелина, иванско цвеће). Поред ових врста у Војводини се срећу и представници мочварних заједница (трска, рогоз, шевар), посебно поред водених токова и забареним подручјима. Најмање површине захвата шумска вегетација која се јавља на Фрушкој гори, Вршачким планинама и пешчарама.

Војвођанско подручје, некада веома богато различитим животињским врстама, данас је у знатној мери осиромашено. На овом подручју још увек се могу срести представници крупне и ситне дивљачи (дивља свиња, срна, зец, лисица), представници гмизаваца и водоземаца (барска корњача, змија белоушка, зелена жаба), инсеката и знатан број птица (ритска сова, кукавица, детлић, дивља патка, пољска јаребица, гавран), а у водама Војводине живи знатан број различитих врста риба (шаран, штука, караш) (Група аутора, 2004).

Велику улогу у очувању биљног и животињског света имају заштићена подручја. На подручју АП Војводине под посебном заштитом налази се више од 200 природних добара која, као издвојене просторне целине, заузимају око 5,5 процената укупне површине Војводине.

Најзначајнија **заштићена природна добра** у Војводини су: Национални парк “Фрушка Гора”, Регионални парк природе “Вршачке планине”, Специјални резерват природе “Делиблатска пешчара”, Предео изузетних одлика “Суботичка пешчара”, Парк природе “Палић”, Специјални резерват природе “Лудашко језеро”, Специјални резерват природе “Царска бара”, Специјални резерват природе “Горње Подунавље”, Специјални резерват природе “Обедска Бара”, Парк природе “Тиквара”, Специјални резерват природе “Засавица”, Специјални резерват природе “Ковиљско-петроварадински рит”, Парк природе “Бегечка јама”, Специјални резерват природе “Селевењске пустаре”, Специјални резерват природе “Пашњаци велике дропље”, Специјални резерват природе “Слано Копово”, Специјални резерват природе “Карађорђево”, Парк природе “Панонија”, Регионални парк природе “Зобнатица”, Строги резерват природе “Четири острва у рибњаку Јегричке”, Парк природе “Поњавица”, Строги природни резервати “Босутске шуме” (Група аутора, 2004а).

КО ЈЕ СВЕ ЖИВЕО НА ПОДРУЧЈУ ВОЈВОДИНЕ ?

Када би смо покушали одговорити на питање - Ко је све живео на подручју Војводине? - имали би сигурно немогућ задатак.

Кад почне да проучава бројне историјске изворе и открије да су на овом простору живели или преко њега прешли бројни народи, остављајући траг на месту некадашњих мочвара и задужили своје потомке да од њих створе једну од најзначајнијих житница Европе, човек се одушеви и посебно заинтересује да завири у ту ризницу прошлости.

Повољни природни услови војвођанске равнице, река и климе утицали су да се на ову територију, још од најстаријег палеолитског периода насељавају различита племена и народи. Сви они су иза себе оставили трагове до данашњих дана.

НАЈСТАРИЈИ ТРАГОВИ ЖИВОТА

Од најстаријих времена човек је боравио на територији данашње Војводине. О томе сведоче бројна археолошка и историјска налазишта на овом подручју.

Палеолит (старије камено доба) или тзв. дилувијално доба је период који је трајао 30.000 година пре наше ере. На подручју Војводине откривена су три налазишта културе палеолитског доба:

- Два су откривена у околини Вршца
- Једно је нађено у околини Ватина

Налазишта потврђују да је у то време на овом подручју живео човек звани *homo primigenius* кога је у неолиту потиснуо *homo recens* или *homo sapiens*.

Мезолит (средње камено доба) се на подручју Војводине јавља у источном Банату.

Неолит или млађе камено доба је период који је трајао од 3.000-2.000 г.п.н.е и у Војводини су налазишта из тог периода углавном на обалама река, а главна карактеристика овог периода је појава земуница. У овом периоду се на подручју Војводине јављају две засебне културе:

- Старчевачка култура у јужном делу Баната (пронађена: грнчарија, игле, шила, мале лопатице, секире, ножићи код Старчева, а тракаста грнчарија и статуе су нађене код Арадца, Ботоша и Потпорања)
- Керешка група на северу Бачке (пронађена једноставнија и грубља грнчарија) (Група аутора, 2004).

Бакарно доба (енеолит) је период који је трајао од 2.000-1.800 г.п.н.е и које се не разликује у многоме од претходног, али се у њему јавља значајно откриће топљење метала - бакра.

На подручју Војводине (у ширем смислу; пре би се могло рећи јужног дела Панонске низије) разликује се неколико култура овог периода:

- Вучедолска култура – на подручју Вуковарског поља; бакар је кориштен за израду игала и украса
- Чоканска култура – веома раширена у Потисју: Српски Крстур, Нови Кнежевац, Чока ...
- Култура двогубих чекића – позната по чекићима израђеним од бакра

Бронзано доба је трајало веома кратко у односу на претходне од 1.800-1.000 г.п.н.е, али је на подручју Војводине оставило трага на неколико места:

- Мокринска култура – представља најстарију фазу бронзаног доба у Војводини

- Ватинска култура – представља прелазни период
- Вршачка култура – је најмлађа фаза бронзаног доба у којој се губи камено оруђе

Гвоздено доба је добило име по гвожђу које је у овом периоду коришћено за израду оружја и оруђа. На подручју Војводине оно се јавља у виду две културе:

- Халштатска или култура старијег гвозденог доба која је трајала од 1.000-500 г.п.н.е и из које су најзначајнија налазишта у околини Вршца и Беле Цркве
- Латенска (келтска) или култура млађег каменог доба која је трајала од 500 г.п.н.е па до почетка нове ере; а носиоци ове културе били су Келти и највећим делом се авља у Банату (Поповић, 1957).

Карта 7. Археолошка налазишта на подручју Војводине
(■ Палеолит, ▼ Неолит, ● Бронзано доба, ○ Гвоздено доба)

(Размер 1: 2 500 000)

Извор: Група аутора, 1953.

НАРОДИ НА ПОДРУЧЈУ ВОЈВОДИНЕ ДО РИМСКОГ ПЕРИОДА

Преко простора Војводине прешли су многи народи кроз историју. Као раскрсница путева номадских народа и према томе позорница крвавих ратова, Војводина је sukcesивно падала под политичку власт појединих освајачких народа (Дачани, Келти), који су се у разним историјским епохама додали власти у средњем Подунављу.

Преко ових простора прешли су Илири, Трачани, Готи, Гепиди, Визиготи, Сармати, Хуни, Авари, Словени и други народи.

У наредним редовима биће дат кратак преглед народа са њиховим основним особинама, од којих многе можемо препознати код народа који данас насељавају Војводину.

Као први становници забележени су *Агатирси*, народ који се населио негде у IV веку, сматрају их прецима Дачана. Они су живели у подручју око Мориша, а насељавали су и подручје данашње Бачке и Срема.

За нас много познатији и значајнији становници ових простора били су *Илири*. То је народ Индогерманског порекла, који је био подељен на племена којима су управљали наследни краљеви. Нису имали свештенике. Били су углавном сточари и живели су у пећинама, становима направљеним од дрвета (у шумским пределима), а у земуницама у низији. По неким налазима били су врло даровити, али зато веома неумерени у јелу и нарочито пићу и прилично неуредни и прљави. Од илирских племена на овом подручју живели су *Амантини* и *Бреуци* који су насељавали подручје Срема и области уз реку Саву.

Следећи народ који се помиње су *Дачани*, сматрани потомцима Агатирса, а сродницима Трачана. *Трачани* су народ Индогерманског порекла који су имали наследне краљеве и свештенике, а бавили су се сточарством, коњарством, риболовом.

Интересантно је да су живели у полигамији, а и мушкарци и жене су тетовирали лице и руке, што је представљало статусни симбол.

Посебно запажен народ на позорници Војводине били су *Келти* или *Гали*. Народ средњег раста, беле коже, риђе дуге косе (можда вештачки бојене?) и бркова, веома речити и вешти имитатори. Волели су украсе и наките, лепо оружје, били су веома храбри; а необично су волели слободу. До II века су се бавили сточарством, а потом прелазе на земљорадњу. Имали су своје свештенике (друиде).

Према ономе што данас знамо о културним збивањима у другој половини IV века п. н.е, Келти су се, ширећи се из прапостојбине у западној Европи, преко средње Европе спустили и на југ - у српско Подунавље. На ободу Панонске низије се задржавају и са тог подручја врше снажни утицај на староседелачко становништво. Први показатељи њиховог културног присуства у српском Подунављу забележени су на некрополи у Дорослову и на територији Чуруга. Новодошли Келти у Панонији сусрећу домородачка панонска племена Бреуке и Амантине, што је убрзо довело до стварања једне синкретистичке, мешовите културе коју називамо Културом Скордиска.

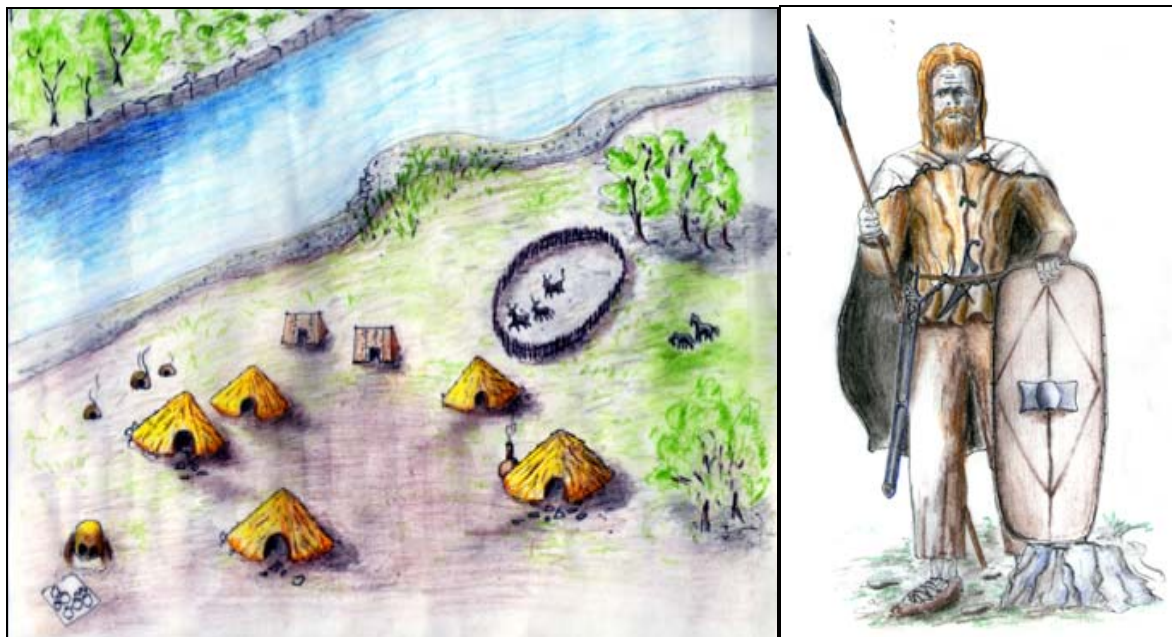
Скордисци представљају заједницу племена у којој је келтска компонента имала примат у свим манифестацијама живота: начину становања, изради керамике на грнчарском колу, израђивању оружја, па и у изради накита.

Сматра се да овај племенски савез настаје након 279. године п.н.е Први трагови стамбених објеката Скордиска у Подунављу датирају из времена краја II и почетка I века п.н.е. Келти су градили своје домове у оквиру утврђених насеља, као и ван њих, на отвореном, равном простору у мањим насеобинским заједницама, типа мањих села.

Градили су веће правоугаоне куће са кровом на две воде, као и укопане колибе купасте и шаторасте кровне конструкције, покривене највероватније материјалом из најближег животног окружења (грађе, слама, бусени траве и кожа).

Јак племенски савез у коме је главну реч водио врховни племенски поглавар. У изворима су ови племенски поглавари познати као *базилеуси* (краљеви). Световна власт била је у рукама ових кнезова, али духовна се у келтском друштву није могла замислити без ритуалних, религијских и филозофских знања *друида* - свештеника, филозофа, саветодавца (www.anarheologija.org).

Слика 3 и 4. Село Скордиска у српском Подунављу и скордиски ратник

Извор: www.anarheologija.org

ВОЈВОДИНА ПОД РИМСКОМ ВЛАШЋУ

Војводина никад није потпуно припадала Римској империји, него само делимично. Најдуже је под римском влашћу био, и то у потпуности Срем, јужни део Баната, док Бачка није никада.

Срем је од свих области Војводине први ушао на светску позорницу Римске империје, али веома брзо постао државни центар у коме су решавана тадашња најважнија питања.

Најважније насеље у Срему било је *Sirmium* и представљао је важно римско упориште. Град је настао у близини најважнијег дунавског чворишта (Саве, Дрине, Тисе, Драве, Тамиша и Мораве), а на раскрсници путева који су спајали Оријент са Далмацијом, Италијом и Галијом.

Већ крајем I века постао је колонија, а у другој половини III века и у првој половини IV века као једно од најпознатијих и најнапреднијих насеља у Римској империји постао је главно место Доње Паноније. У *Sirmijumu* је била развијена и привреда, јер је у насељу постојала војна радионица у којој су се израђивали мачеви, оклопи, штитови и остала ратна опрема, а касније се овде налазила и ковница новца (чак и златног). У *Sirmijumu* се хришћанство јавило веома рано, а он је био и један од главних центара у којем су решавана разна питања о учењима хришћанске цркве. Приликом поделе римске империје (395. године), Срем је потпао под Источно римско царство – Византију.

Поред овог међу значајнија римска насеља спадају: *Taurinum* (Земун), *Burganae* (Нови Бановци), *Acuminicum* (Сланкамен), *Cusum* (Варадин), *Malata* (Баноштор), *Bononia* (Беочин), *Basiana* (Петровци) у којој се налазила радионица за израду тканина.

ВОЈВОДИНА У ДОБА СЕОБЕ НАРОДА

Сеоба народа је кренула покретом Хуна из Азије, германског племена Гепида, Авара, Лангобада, словенских са североистока у потпуности је изменила етничку слику Европе. У тим кретањима можда ни једна област у Европи није доживела толико промена као Војводина.

Како се налази на главном раскршћу путева (водених и сувоземних) она је на својим плећима осетила сва ова кретања. На њеној територији народи су се задржавали, оснивали своје државе и одавде вршили освајања других земаља.

Међу првима стигли су **Хуни**. То је степски коњички народ турско-татарског порекла, који је живот, слободно можемо рећи, проводио на коњима (а о везаности за коње говори и податак да су их и сахрањивали са њима), са стрелом и лаким мачем као оружјем. Прадомовина им се налазила у Азији у близини Кине. Одатле се један део преселио на Волгу, а 375. године део Хуна се одвојио и покорио, или са њихових огњишта покренуо народе од Каспијског мора до Балканског полуострва, изазвавши велики покрет познат у историји као “Сеоба народа”. Ови Хуни су кренули ка западу и потиснувши Сармате заузели Панонску низију и суседне крајеве, те покорили разна германска и вероватно словенска племена. Њихова држава је до највеће моћи дошла под вођством *Атиле*, а након његове смрти 453. године се распада.

Германско племе **Гепиди** је племе које је живело у Дакији. Били су заосталији од осталих Германа, а били су хришћани. Брзо су покорени од стране Хуна, а остаци Гепида су насељавали чак до IX века подручја уз Тису и Дунав.

Други значајан степско-коњички народ турско-татарског порекла који је оставио велики печат на ово подручје били су **Авари** (реч “авар” на турском значи бегунац, скитница). Словени су их називали Авари (Абари) или Обри. Били су нижег стаса и носили су уплетену косу (курјук). Највећи део живота проводили су на коњима (као и Хуни сахрањивани су са коњем), наоружани копљем, мачем, луком и стрелом. На челу њихове државе стајао је *каган*, а најславнији међу њима био је каган Бајан који је Аваре довео у Панонску низију. Авари су са словенским живљем поступали као са робовима (у ратним походима су Словени морали да им помажу, а код куће да им служе и брину за њихову исхрану, а по неким историјским изворима чак су словенске жене упрезали у кола уместо коња и волова). Центар аварске државе био је у крају између Тисе и Дунава.

Као важна погранична област након поделе Римске империје навише је страдао Срем. Он је био поприште борбе Гота, Гепида, Хуна. *Sirmium* је први пут страдао 448. године, када су га Хуни заузели и спалили, а становништво највећим делом поубијали. Пад *Sirmiuma* представља пад антике у овим крајевима. Након тога Срем потпада под Источне Готе, а крајеви источно од Тисе под Гепиде. Убрзо Гепиди заузимају цео Срем и склапају са Византијом уговор о вечном пријатељству. Доласком Авара пада гепидска држава и они постепено, освајају цео Срем (Поповић, 1957).

Од свих западногерманских племена, на подручју Паноније су се најдуже задржали **Лангобарди** око Блатног језера и у Срему где су покорили Гепиде. Под притиском Авара они се 568. године селе у северну Италију где су основали своју ранофеудалну државу коју је уништио Карло Велики 774. године (Самарцић, 1973).

Подручје Баната је такође доживело велике промене. Крајем IV и почетком V века Банат је био под влашћу Хуна, а падом хунске државе прво је пао под Гепиде, а затим под Аваре. После пропасти аварске државе заузели су га Бугари.

Од свих делова Војводине Срем има најбурнију прошлост. По паду аварске државе долази до борбе за Срем и то између Бугара и Франака. Срем освајају Бугари 832. године и он остаје у њиховој власти све до 927. године. Тада га заузимају Мађари, потом пада под власт македонског цара Самуила, а затим Византије.

НАСЕЉАВАЊЕ СРБА И МАЂАРА У ВОЈВОДИНУ

Преци данашњих Срба су се населили у Потисје током VI века, а можда и раније³. Пре тога живели су негде између Хуна и Гепида, са којима су живели у пријатељству.

Мађари су под Арпадом 895-6. године прешли Карпате и спустили се у Панонску низију. Основали су своју државу у низији и одатле владали околним планинама, а пошто су срушили Великоморавску државу и основали своју убрзо су проширили власт и на јужне крајеве Панонске низије у којима су тада владали Бугари⁴. Прекретницу у њиховој прошлости чини примање хршћанске вере и круне из Рима 1001. године.

Становништво ових крајева тешко је осетило походе крсташа. Године 1096. прошле су кроз Војводину многе војске из првог крсташког похода (од којих су неке имале и неколико десетина хиљада људи), а 1147. године приликом другог похода крсташа прошла је овим простором војска од 15.000 пешака и 70.000 витезова. Том приликом је становништво ових крајева доста страдало. Крајем XII и почетком XIII века ситуација на југу Мађарске се мења из основа. Византија се дефинитивно повлачи из ових крајева.

Пошто су Србија и Мађарска постале суседи, међу њима је долазило и до пријатељских и до непријатељских односа. Српски владари су желели да освоје просторе насељене својим становништвом и да своју државу осигурају природним границама ка Мађарској, Савом и Дунавом. У првој половини XIII века дошло је до асимилације православног становништва у Мађарској.

ВОЈВОДИНА ПОД ТУРСКОМ ВЛАШЋУ

Доласком Турака на простор Војводине средином XVI века долази до великих миграција када се одсељавају многи народи, а остају Турци и Срби.

Османски Турци оставили су код нашег народа доста добар утисак, те их се народ сећао као људи са пуно такта, предусретљивости, људи који су поштовали свакога, да би и њих други поштовали. Витештво и господство било им је у крви. За разлику од њих о Турцима -јаничарима нису имали лепо мишљење (Поповић, 1957). Турски период у овим крајевима обухвата доба од прве појаве Турака па до момента када су Турци напустили и последњи део територије северно од Дунава и Саве.

Срем, Бачка и Барања пали су под Турке 1526; а Банат нешто касније 1552. године. сличним редом они су и ослобођени. Прво су ослобођени Барања, Бачка и део Срема 1699; нешто касније је ослобођен и Банат 1717. године.

ВОЈВОДИНА НАКОН ТУРАКА

Данашњи етничко-верски састав Војводине резултат је бројних историјских догађаја током последња три века, од момента протеривања Турака. Тај моменат се сматра за почетак развоја рецентне војвођанске популације.

³ Више о насељавању Срба у посебном поглављу "Насељавање Срба у Панонској низији"

⁴ Више о насељавању Мађара у посебном поглављу "Насељавање Мађара у Панонској низији"

Одласком Турака већинско становништво на овим просторима били су Срби. За време Аустро-Угарске монархије долазило је до планских колонизација, терезијанских и јозефинских, које су довеле на простор Баната велики број различитих етничких група, од којих знатан део чини и данашњу етничку слику Војводине.

За подручје Војводине пресудни моменат за историју данашње војвођанске популације је Велики рат који је вођен од 1683-1699. године између Хабсбуршке монархије и Турака. До овог рата Турци су држали под својом влашћу већи део Балканског полуострва и Панонске низије, а након њега су протерани са простора Панонске низије.

Већ 1703. године избија антихабсбуршки устанак под вођством Ференца Ракоција. На територији данашње Војводине борбе су најинтензивније вођене у северним деловима Бачке, потом је избио нови рат између Аустрије и Турске (1716). Окончан је миром у Пожаревцу 1718. Њиме је Аустрија освојила Банат, остатак Срема, Београд и северне делове Србије.

Многа насеља у Војводини су опустела и на подручју Војводине је живело око 100.000 становника. За брз и привредни развој (посебно Баната), велику улогу имао је генерал Мерси, који је управљао њиме. Од 1722-1726, насељено је 12-15.000 Немаца, а поред њих су насељени Италијани, Шпанци, Французи. У Бачкој и Срему су у структуро колоништа доминирали Мађари, Словаци, Русини, Јермени, Пољаци, Јевреји и др.

Нови Аустријско-турски рат је избио 1737. године и трајао је две године. Како су аустријске трупе углавном бележиле неуспехе потписан је 1739. годиен Београдски мир. Њиме је аустрија изгубила северне делове Србије и Београд, а нова граница је постављена на Сави и Дунаву.

После укидања Поморишке и Потиске војне границе, један део Срба се иселио у Русију, док су се остали преселили на југ у новоформиране Војне границе у Срему, Банату и Шајкашкој или Великокикиндски диштрикт (Група аутора, 2004).

После ових бурних догађаја са почетка XVIII века наступио је знатно мирнији период, који је уз краће прекиде трајао све до почетка XX века.

Извор: www.google.com

НАСЕЉАВАЊА ТОКОМ XVIII И XIX ВЕКА⁵

На територији Војводине живе или су живели неки од народа који данас немају већи удео или се уопште не помињу у етничкој структури, али су на овим просторима оставили извесног трага у мањој или већој мери.

Буњевци су становници јужних обронака Велике Капеле, Велебита и делова западне Лике и представљају један од најстаријих слојева горштака динарско-велебитских планина. Већи број Буњеваца сели се у Подунавље, од Баје до Будима и Естергома, а након турског пораза у Лици (1687-1693.) повлаче се ка истоку и оснивају своја насеља у Славонији, Баји, Суботици, Милетићу, Бајмоку, Таванкуту, Будиму, Сентандреји и Ерду.

⁵ Више о насељавању Буњеваца, Шокаца, Словака, Румуна, Русина у посебним поглављима која се односе на ове народе

Насељавање *Словака* је спроведено у Банату у 3-4 насеља, док је у Бачкој у 7-8 насеља, а њихово насељавање у Срему је углавном резултат унутрашњих пресељавања из Бачке. Заједно са Словацима насељавају се у југоисточни Банат и мање скупине *Чеха*. Ова насељавања спроведена су у XVIII и XIX веку.

У XVIII и XIX веку колонизација *Румуна* ограничена је углавном само на Банат, где су насељени Румуни из Поморишке границе. Насеља која су населили су: Ново Село, Иланца, Долово, Панчево, Алибунар и Селеуш (1765), Торак, Клек, Сарча, Старо село и Ечка (1767), Овча, Јабука, Глогоњ и Омољица (1781 и 1783-1784), Уздин (1800), Владимировац (1803), Петрово Село (1808) и Мраморак (1818) (Митровић, 1984).

Русини насељавају Војводину преко Угарске и због своје вредноће и пријатељства са Мађарима показали су се као народ погодан за колонизацију. Они насељавају ово подручје у XVIII и XIX веку. Насељавају: Крстур (1751-1780), Куцура и Кула (1763, 1765, 1767, 1780), Нови Сад (1780), Шид (1803), Петровци, Милушевци, Бачинци, Бингула и Митровица (1835) (Митровић, 1984).

Свакако треба поменути *Немце* који су до II светског рата представљали значајну етничку групу у Војводини (у Бачкој 23,6%, затим у Банату 22,6%, а најмањи удео је био у Срему - 14,7% укупног становништва).

Пре него што је започело насељавање Немаца по Мерсијевом плану, Еуген Савојски је почео насељавати Немце на својим добрима у Барањи. Постоје записи да је одређени број Немаца 1713. године дошао у Банат, али им се убрзо губи траг. Године 1716. појављују се прве групе Немаца из Тирола, Крањске, Шлеске и то углавном рудари и занатлије, а у мањој мери земљорадници. Они се настањују у Белој Цркви, Омољици, а потом и у Гудурици (Јанкулов, 1961). Велике масе Немаца досељене су 1723. и 1724. године у Банат, где је у време Карла VI колонизовано 10-12.000 Немаца. Ефекти тих ранијих насељавања у Банат били су у знатној мери поништени турским упадима у рату 1737-1739. Нова насељавања су предузимана по плану барона Котмана приликом којих су Немци добијали куће, земљу, стоку за вучу, жито за годину дана, прибор за рад, све на трогодишњу отплату.

Половином XVIII века Немци су у већем броју населили следећа места: Апатин, Младеново, Бачки Грачац, Пригревицу, Гајдобру, Гаково, Крњају, Колут, Бачку Паланку, Оцаке, Футог, Станишић и Чонопљу. Од 1763. до 1765. године у Банат је дошло око 3.000 Немаца, а од 1784. до 1789. године око 2.880 немачких породица насељено је у Вршцу, Зрењанину и околним селима. Године 1787. око 700 Немаца је насељено у Бачки Јарак. Ови новији колонисти су имали још боље услове за насељавање, јер су кућу и стоку добијали бесплатно, а били су ослобођени свих пореза десет, а занатлије чак петнаест година. Колонизација Немаца у Срему је била уперена ка Земуну.

Током XIX века јављају се унутрашње миграције приликом којих долази до колонизације у следећа насеља: Торак и Житиште (1800.); Сивац и Сарачу (1801.); Ечку (1802.), Сечањ (1806. и 1824.); Фекетић (1818); Бочар (1821.); Банатски Двор (1825.); Инђију (1828-40); Честерег (1829.); Будисаву (1884.); Бачко Ново Село (1894.).

Емиграција Немаца се јавља већ распадом Аустро-Угарске монархије, али услед колонизација у XVIII и XIX века удео Немаца у укупном становништву Војводине био је знатан.

Услед бројних дешавања на подручју Војводине долази до изражених унутрашњих миграција Немаца током низа година, а на крају и до масовног одсељавања у XX веку⁶.

⁶ Више о одсељавању Немаца у поглављу Војводина у XX веку-миграције.

По последњем попису из 2002. године у Војводини је регистровано 3154 становника немачке народности што је 0,15% од укупног броја становника Војводине или 0,93% од њиховог броја 1921. године.

Од осталих народа који су боравили (или још увек у траговима бораве) на подручју Војводине можемо поменути:

- **Бугаре** – који су се населили у следећа места: Конак (1830. године, 500 душа), Банатски Душановац (1846. године, 250 душа), Скореновац и Јасеново (1869. године, 500 душа) и Иваново (1869. године око 500 душа) и Лукино Село. По попису 2002. године на подручју Војводине је регистровано 1.658 становника бугарске народности, што чини 0,08 % од укупног броја становника Војводине (Јанкулов, 1961).
- **Албанце** – који су дошли са четама Атанасија Рашковића (1737-39.) и населили се у околину Хртковаца и Никинаца. Попис 2002. године бележи 1695 становника албанске народности што је 0,08 % од укупног броја становника Војводине.
- **Јевреје** - Населили су се у Новом Саду после Београдског мира 1739. године, а у Панчево је 1863. пресељено 200 јеврејских породица из Београда
- **Јермене** – Јермени су један од најстаријих народа познати под именом Ката или Гута. Прогоњени су још у старом, а потом и у средњем веку, исељавају из своје домовине и насељавају се на Балкану и у Пољској. О планској колонизацији Јермена се не може говорити, већ се након пада Београда досељавају у Нови Сад. Раније, одмах по ослобађању Баната Мерси је неколико породица (око 200 особа) населио у околину Бечкерек, као искусне трговце стоком.
- **Италијане, Шпанце и Французе**
 - *Италијани* 1728. у Манђелос у Срему. Као колонисти Италијани први улазе у Мерсијев план колонизације, као произвођачи свиле и пиринча насељавају на подручје румунског Баната (Јанкулов, 1961).
 - *Шпанци* као вртлари, виноградаре и занатлије у Бечкерек (тада један његов део добија име “Нова Барселона”)
 - Још у време Беле III два брата из Француске, су добила пространо имање са обе стране Тисе названо по првом Бехе (Бечеј) и Беџе-Кереки (Бечкерек). *Французи* су насељени и у Банатско Велико Село код Кикинде између 1769. и 1771. године, потом у Санад, Бечеј и Арачу (Врањево, Нови Бечеј).

Већи број ових досељеника не успева да се привикне новим климатским и другим условима живота, а остали се услед германизације ускоро губе.

На промене броја становника у Војводини током XVIII века знатног утицаја имала је и појава “црне смрти” или куге која је крајем овог века страшно харала њеним подручјем, одневши са собом многе животе и опустевши многе домове.

Ова страшна болест је захватила све делове Војводине те је у Бачкој харала 1708. године, у Банату новембра 1762. године и то нарочито у местима: Брестовац, Уљма, Павлиш, Панчево, Хомољицу и Леополдово (Чента). Године 1795. куга се појавила и однела доста живота у Срему у насељима: Деч, Крњешевци, Крчедин, Буковац, Карловци и предграђима Петроварадина. Одатле брзо се раширила у Ириг, Нерадин, Прњавор Крушедол, а потом у још десетак места у околини Ирига; те за кратко време однела око 3.500 људи - углавном Срба.

У сремској жупанији куга је најжешће беснела и морила баш у самом Иригу, па се због тога још и данас помиње у народу као “иришка куга”. Угушена је почетком 1796. године, но знатно је утицала на бројно стање и даљи развој становништва овог краја (Симоновић, 1995).

ВОЈВОДИНА У XX ВЕКУ - МИГРАЦИЈЕ

Миграције су биле стални пратиоци етничке, политичке, културне и привредне еволуције човечанства. Оне су стално обележје човека као јединке и друштвеног бића. Сваки значајан период у развоју друштва обележиле су миграције одређеног типа са специфичним узроцима и последицама.

Простор као што је Војводина како смо већ видели имао је бурну историју и миграциони процес, који је био скоро стално присутан. Тај тренд кретања становништва задржао се и у XX веку.

Од миграционих кретања вредно помена је одсељавање становника у Америку у периоду 1903-1907. године, када се иселило између 100.000-150.000 људи (највише са подручја Баната). Више од половине тих емиграната били су Немци, док су припадници осталих етничких заједница мање учествовали у њима.

Миграције Немаца. По Попису из 1921. у Војводини је живело 33.5910 Немаца, што је чинило 21,9 % од укупног становништва Војводине, а чак 66,4% немачког живља у Југославији. Највећи удео Немаца је забележен у Бачкој (23,6%), у Банату (22,6%), а најмањи у Срему (14,7%)⁷.

Након масовног прогона Јевреја у току II светског рата и након одсељавања Немаца из Војводине приступило се масовној колонизацији.

Колонизацијом на подручју Војводине насељено је 216306 колониста из разних крајева тадашње СФРЈ.

Још у току колонизације јавља се појава враћања колониста из више разлога (не могућности пралогођења новим условима живота или пак услед деобе домаћинства чиме се задржавала стара својина у завичају, али и нова добијена у Војводини).

Табела 1. Колонисти у Војводини досељени од 1945-1948. године

Подручје	Број колониста	Процент колониста
Босна и Херцеговина	83091	38,4
Хрватска	52929	24,5
Централна Србија	35416	16,4
Црна Гора	31011	14,3
Македонија	9975	4,6
Словенија	1592	0,7
Косово и Метохија	1519	0,7
Иностранство	773	0,4
Укупно	216306	100,0

Извор: Бурђев, 1998.

Међу досељеницима као што се може уочити се јављају у приметном броју и Македонци. Досељеници из НР Македоније највећим делом населили су се у осам банатских насеља: Јабуци, Качареву и Глогоњу, која леже у околини Панлева, затим Пландишту, Хајдучици, Старом Лецу, Дужинама и Гудурици, која леже у околини Вршца (Трифуноски, 1958).

⁷ Више о одсељавању Немаца у поглављу Немци

Ратна дешавања на крају XX века на простору бивше Југославије довела су до великих демографских промена на подручју читаве земље, а нарочито на подручју Војводине.

Избеглиштво је облик миграција. Међународно право познаје две категорије лица која су била принуђена да напусте територију свог сталног пребивалишта и то избеглице и расељена лица. Статус избеглице, по међународном праву, имају лица која су дошла из других држава у земљу егзила, док статус расељених лица имају лица која су дошла са територије исте државе. Тако би на простору Војводине статус расељених лица имали сви који су дошли са територије бивше Републике Босне и Херцеговине и Републике Хрватске до периода међународног признавања ових република као самосталних држава, а после тог периода би имали статус избеглице (Бубало, 2001, 269-270).

Одмах по отпочињању рата у Хрватској 1991. у Војводину су почеле да пристижу избеглице чији број се нагло повећавао избијањем рата у Босни, а нарочито после пада Книнске крајине августа 1995. Комесаријати за избеглице Србије и Црне Горе и UNHCR извршили су маја 1996. попис избеглица и ратом угрожених лица која се налазе на територији СРЈ.

Према том попису, у СРЈ има 646.066 лица угрожених ратом, од тога 566.275 избеглица које по међународном праву имају тај статус и 79.791 лице које по међународном праву нема избеглички статус. (Ради се о ратом угроженим лицима која имају правно регулисан статус у СРЈ, тј. поседују документе који им обезбеђују права једнака са држављанима СРЈ односно услове за упис у југословенско држављанство.).

У Србији се налази 537.937 избеглица те још 79.791 на други начин ратом угрожено лице, укупно 617.728 или 95,6% укупног броја у СРЈ, а у Црној Гори 28.338 или 4,4 % укупног броја. Од укупног броја свих регистрованих ратом угрожених лица у Србији 259.719 (или 42%) борави у Војводини.

Егзодус становништва (који не бележи историја на овим просторима) својим бројем превазилази и послератну колонизацију 1945-1948.

Данас на подручју Војводине живе још неки народи које бележи најновији попис: Бошњаци, Власи, Горанци, Македонци, Муслимани, Руси, Словенци, Хрвати, Чеси⁸.

⁸ О заступљености појединих етничких група данас – више у поглављу "Национална припадност".

КРЕТАЊЕ БРОЈА СТАНОВНИКА ВОЈВОДИНЕ

Први модеран попис спроведен и објављен на подручју Војводине био је још давне 1869. године, када је на овом простору живело 1.152.468 људи, данас тај број износи 2.031.992. Уочава се да је број становника повећан за 879.524 или за 76% од почетног броја.

Табела 2 . Промене броја становника Војводине од 1869. до 2002.године

Година	Број становника	Ланчани индекс	Базни индекс
1869.	1 152 468		56,7
1880.	1 179 230	102,3	58,0
1890.	1 332 635	113,0	65,6
1900.	1 429 271	107,3	70,3
1910.	1 505 755	105,4	74,1
1921.	1 535 794	102,0	75,6
1931.	1 624 158	105,8	79,9
1948.	1 640 757	101,0	80,7
1953.	1 699 545	103,6	83,6
1961.	1 854 965	109,1	91,3
1971.	1 952 533	105,3	96,1
1981.	2 034 772	104,2	100,1
1991.	2 013 889	99,0	99,1
2002.	2 031 992	100,9	100,0

Извор: Ђурчић Слободан, 1979. и Савезни завод за статистику: Упоредни преглед броја становника и домаћинства 1948-1991, Београд 1995.

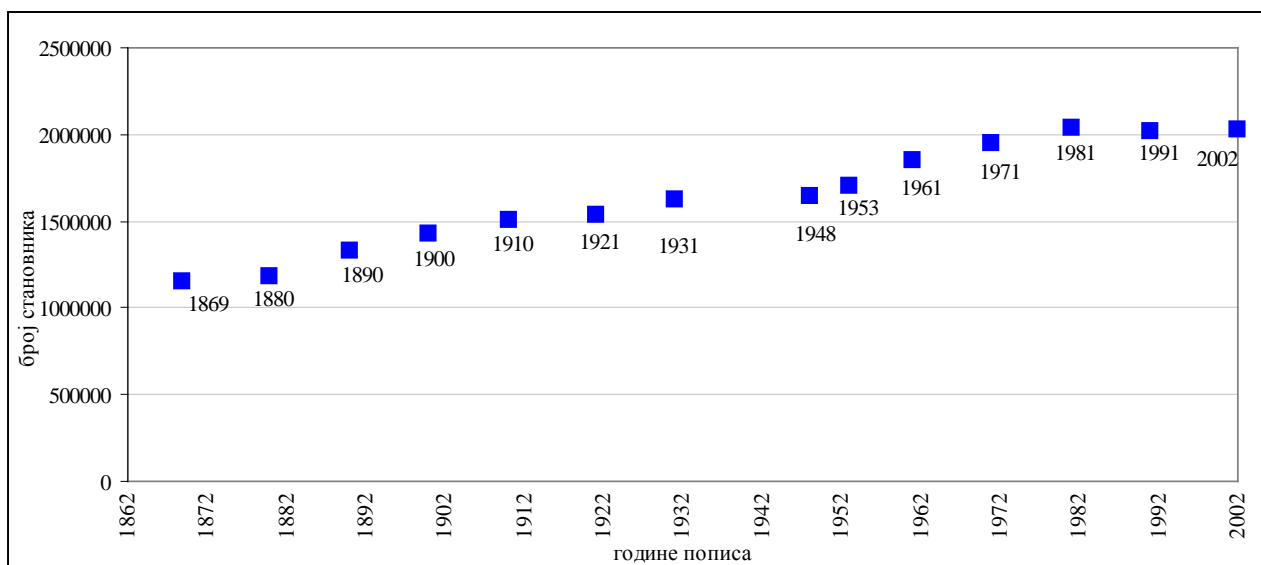
Анализом графикана 1 примећује се да број становника у Војводини има благ, али константан раст све до 1981. године, када долази до пада броја становника у међупописном периоду 1981-1991. за 2883 становника, да би по последњем попису (2002.) био забележен поновни раст, који нажалост није резултат повећаног природног прираштаја на овом простору, већ последица великог прилива избеглица на подручје Војводине.

С обзиром да се пописи раде оријентационо сваке десете године, ове податке треба узети са извесном резервом, јер сигурно промене броја становника у међупописним периодима нису биле континуиране.

То су пре свега промене које су се дешавале у периоду ратова, а пописи нису извршени одмах по њиховом завршетку већ након неколико година, па нису регистрована додатна страдања, иселјавања и усељавања (Ђурчић, 1996).

За развој туризма на подручју Војводине значајан је овај благи пораст становника на крају посматраног периода првенствено због тога што је управо становништво његов носилац, било као потрошач или као произвођач услуга.

Графикон 1. Промене броја становника Војводине од 1869. до 2002. године

СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА

Структура становништва је функција његовог природног и механичког кретања, али је истовремено и његов чинилац. Структуре се могу посматрати са више аспеката: биолошког (старост и пол), националног (народност), религијског (вероисповест), економског (привредне делатности), социо-професионалног (звање и занимање), образовног (школска спрема) или неког другог. У социо-географским проучавањима највећа пажња се посвећује биолошкој и социо-економској структури, али су исто тако проучаване и национална, верска и образовна (Фигановић, 1978).

ПОЛНО-СТАРОСНА СТРУКТУРА

Полна структура показује бројчани однос мушког и женског становништва. Зависи од полне структуре живорођене деце, од диференцијалне смртности према полу, од миграционих кретања и од неких спољних утицаја (ратови и др). Полна структура новорођенчади биолошки је условљена јер се на хиљаду женске деце рађа између 1050 и 1.070 мушке деце, али се овај однос касније мења под утицајем осталих поменутих фактора.

Неуједначеност полне структуре неповољно утиче на склапање бракова (нупцијалитет), а тиме на фертилитет и наталитет па самим тим и на природни прираштај. Неравнотежа полне структуре временом доводи и до неравнотеже старосне структуре.

Када се говори о старости неког становништва мисли се на старост његових чланова или прецизније на старосну структуру. Старосна структура зависи од фертилитета, морталитета и миграционих кретања (Ђурђевић, 1998).

Старосна структура је темељна особина састава становништва, јер показује потенцијалну виталност и биодинамику становништва неког простора. Када је дата уз полну и по петогодиштима она је основ дијагнозе становништва.

Табела 3. Становништво према старости и полу, по пописима из 1971., 1981., 1991. и 2002. године (у %)

	1971			1981			1991			2002		
	свега	мушко	женско	свега	мушко	женско	свега	мушко	женско	свега	мушко	женско
0-4	6.5	6.8	6.3	6.9	7.2	6.5	5.8	6.1	5.5	4.6	4.8	4.3
5-9	7.0	7.4	6.7	6.7	7.0	6.3	6.5	6.8	6.2	5.3	5.6	5.0
10-14	7.6	8.0	7.2	6.4	6.7	6.1	6.8	7.2	6.5	6.0	6.3	5.7
15-19	8.9	9.3	8.5	6.8	7.1	6.5	6.5	6.9	6.2	6.8	7.1	6.4
20-24	8.5	8.9	8.1	7.4	7.7	7.1	6.3	6.6	6.1	7.0	7.4	6.6
25-29	6.2	6.4	6.0	8.4	8.8	8.0	6.7	7.0	6.5	6.7	7.0	6.4
30-34	7.6	7.8	7.5	8.1	8.4	7.7	7.4	7.7	7.1	6.4	6.6	6.1
35-39	8.3	8.5	8.0	5.9	6.0	8.6	8.2	8.6	7.8	6.8	7.0	6.6
40-44	8.1	8.1	8.1	7.2	7.3	7.1	7.8	8.1	7.5	7.4	7.6	7.2
45-49	6.9	6.4	7.3	7.6	7.8	7.4	5.5	5.6	5.5	8.3	8.7	8.1
50-54	4.1	3.9	4.3	7.4	7.2	7.5	6.7	6.7	6.7	7.6	7.8	7.4
55-59	5.2	4.9	5.4	6.1	5.5	6.7	6.9	6.8	7.0	5.3	5.2	5.4
60-64	5.1	4.9	5.3	3.5	3.2	3.9	6.4	6.0	6.8	5.9	5.6	6.2
65-69	4.0	3.7	4.2	4.0	3.6	4.4	4.9	4.1	5.8	5.9	5.4	6.4
70-74	2.9	2.5	3.3	3.5	3.1	3.9	2.6	2.1	3.0	4.7	4.0	5.4
75 >	2.8	2.2	3.5	3.8	2.9	4.6	4.3	3.3	5.3	4.9	3.4	6.3
Непознато	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.5	0.5	0.5	0.4	0.4	0.4
Укупно	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Извор: Бери, 2001. и Статистички годишњак СР Србије, 1999. Републички завод за статистику, Београд. и Саопштење 2002. Први резултати пописа 2002, Републички завод за информатику и статистику, Београд.

У посматраном периоду 1971-2002. становништво Војводине има пораст од 79.459 становника или 3,9%; али у истом периоду мушко становништво бележи мањи пораст (33.790 становника или 3,4%) него женско становништво (45.669 становника или 4,4%). Већи пораст женског становништва у односу на мушко је пре свега последица великог броја избеглица женског пола.

У првом посматраном периоду (1971. година) највећи проценат је у старосним групама од 15-19 и 20-24 године, укупно 17,3%. То је становништво рођено у послератном периоду. Управо та старосна група 2002. прелази у старосну групу 45-49 и 50-54 године и у овом попису се јавља као најбројнија група (16%).

Ако се полно-старосна структура становништва прикаже графички, лако је уочити да ли је нормална (пирамидална) или поремећена (окрњена) структура. Обично је пирамидалног облика па одатле и назив полно-старосна пирамида. Поред овог у употреби су и називи: биолошко стабло, дрво живота, старосно стабло итд. (Фригановић, 1978).

Анализом старосних пирамида урађених према резултатима пописа 1971-2002. године уочава се да релативно правилан облик у свом изгледу (пирамидалан) имају прве две пирамиде урађене по резултатима пописа 1971. и 1981. године. Код њих се уочава знатан удео младог и зрелог становништва и најмањи удео старих. То указује да становништво има одлике прогресивног (експанзивно или младог) становништва, са тенденцијом преласка у стагантно (стационарно или зрело) становништво.

Интересантно је што се могу уочити “крње генерације” у старосном добу од 25-29 и 50-54 године стрости (1971. године), односно 35-39 и 60-64 године (1981. године).

То су управо старосне групе рођене у периоду 1917-1921. и 1942-1946. године, тј. у периоду I и II светског рата; што је директно оставило последицу на њихов број. Мањи удео ових стросних група лако је приметан и код пописа из 1991. године.

Старосна пирамида из 1991., а нарочито последња урађена по резултатима најновијег пописа указују на скроз поремећену структуру и указују да је становништво попримило одлике регресивног (констриктивног или старог) становништва.

Старосна структура може се анализирати на основу удела три велике старосне групе становништва младог, зрелог и старог. Постоји више различитих типологија тј. класификација на основу односа ове три старосне групе:

1. Sundbärg-ова типологија. Једана од првих и у литератури најчешће спомињаних, типологија старосне структуре је класификација шведског демографа *Gustav-a Sundbärg-a*. Његова класификација се заснива на подели укупног становништва на три контингента: деце (0-14 година), родитеља (15-49) и прародитеља (50 и више година). На основу те поделе он разликује три основна типа старосне структуре:

- *Прогресивни тип* старосне структуре становништва карактерише широка база пирамиде старости. У оваквој популацији је велики удео деце, стопе наталитета су високе, а стопе морталитета опадајуће.
- *Стационарни тип* старосне структуре становништва има ужу базу пирамиде, што значи знатно мањи удео деце, ниске и нестабилне стопе наталитета и морталитета и низак или нулти природни прираштај.
- *Регресивни тип* старосне структуре становништва има ужу основу пирамиде од њеног средњег дела, што указује на мали удео деце у укупној старосној структури, што је последица негативног природног прираштаја и депопулације природним путем (Wertheimer-Baletić, 1982).

Тип становништва	0-14 година	15-49 година	50 и више година
Прогресивно	40 %	50 %	10 %
Стационарно	26,5 %	50,5 %	23 %
Регресивно	20 %	50 %	30 %

По овој типологији становништво Војводине 2002. године је имало одлике *регресивног* становништва, јер свега 16% становништва се налази у старосној групи од 0-14 година; а чак 34% становништва је старије од 50 година.

2. Фригановићева типологија. Хрватски демограф *Младен Фригановић* приликом анализе старосне структуре издваја пет категорија становништва на основу анализе две старосне групе: од 0-19 година и 60 и више година. Тако он издваја категорије: младост, на прагу старења, старење, старост и дубока старост.

	0-19 година	60 и више година
Младост	35 % и више	8 % и мање
На прагу старења	35 % и мање	8 % и више
Старење	мање од 35 %	12 % и мање
Старост	мање од 35 %	више од 12 %
Дубока старост	30 % и мање	15 % и више

Према овој типологији становништво Војводине се налази у категорији *дубоке старости*, јер је 23% становништва млађе од 19 година; а 21% је старије од 60 година.

3. **Rosset-ова типологија.** Пољски демограф *Eduard Rosset* направио је свој модел класификације становништва према типу старосне структуре. Свој модел је засновао на уделу становништва старијег од 60 година у укупној популацији. Према његовој класификацији разликују се следећи типови становништва:

	60 и више година
Демографски младо	мање од 8 %
На прагу старења	8 – 10 %
У процеса старења	10 – 12%
Демографски старо	12 % и више

По типологији *Rosset-a* становништво Војводине је *демографски старо*, јер је 21% становништва старије од 60 година.

4. **Типологија UN.** Група демографа при Уједињеним нацијама израдила је класификацију становништва према старости која се заснива на процентуалном уделу старог становништва (65 и више година) у укупној популацији. Овом класификацијом разликују се такође три типа становништва према старосној структури:

	65 и више година
Младо	4% и мање
Зрело	4 – 7 %
Старо	Више од 7 %

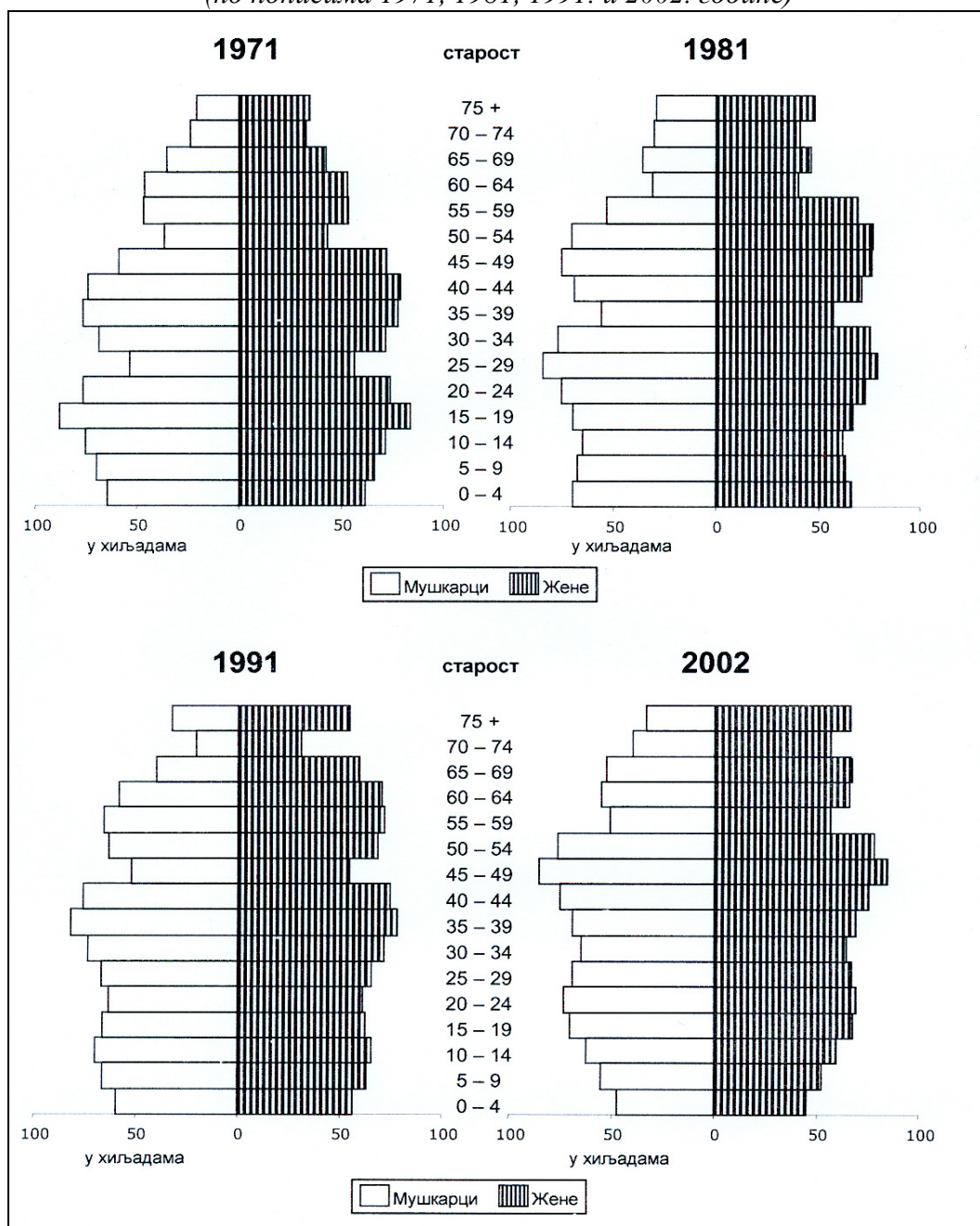
Према типологији *UN* становништво Војводине је *старо*, јер је чак 16% становништва старије од 65 година. Као што се може уочити по свим датим типологијама становништво Војводине има све одлике *старог становништва*, што је веома неповољно; јер његов број се по томе константно смањује.

За анализу старосне структуре користи се и низ аналитичких показатеља који се заснивају или на средњим вредностима или на односима између појединих старосних група: Као прво може се рачунати *аритметичка средња старост*, чија вредност је веома висока и за Војводину износи 40 година.

- Потом можемо рачунати *медијану старости*, која представља ону годину старости која дели укупно становништво на два једнака дела, под условом да је становништво поређано по старости својих чланова. Вредност медијане за Војводину у 2002. години износи 40 година, што је веома забрињавајући податак
- *Индекс старења* који представља однос старог и младог становништва за Војводину има вредност од 0,9 или 90%, што указује на изузетно старо становништво.
- *Коефицијент старости* има вредност од 214,4 ‰ што је веома повећано у односу на рецимо 1981. када је износио 148,8‰, док *коефицијент младости* има вредност од 226,4‰ док је те исте 1981. имао вредност од 268,57‰. Из овога се уочава као и код претходних анализа смањење удела младих, а повећање старих у укупној популацији Војводине
- Веома важан показатељ је *коефицијент оптерећености*, који указује на оптерећеност радно способног становништва, тј. старосну зависност младог и старог становништва од становништва средње генерације. Његова вредност од 0,8 указује на велику оптерећеност радно способног становништва.

За развој туризма оваква ситуација није нарочито повољна, јер проблем старења становништва утиче пре свега на смањење становништва, посебно у категорији радно способног становништва. Управо то је веома важно, јер је та категорија становништва најважнија за развој и организацију туризма, пошто она мора бити његов главни носилац. Свакако треба у његов развој укључити и млађе и старије категорије колико је то у њиховим могућностима.

Графикон 2. Становништво Војводине према старости и полу (по пописима 1971, 1981, 1991. и 2002. године)

Извор: Саопштење 2002. Први резултати пописа 2002, Републички завод за информатику и статистику, Београд.

ЕТНИЧКА СТРУКТУРА

Национални и језички састав становништва су својеврстан показатељ шароликости света. Те разлике произилазе из етничко-историјских обележја становништва.

Појава појма народности истоветан је са појавом и развојем свести о припадању одређеној већој, језичкој, културној и верској територијално јединственој популацијској маси (Фригановић, 1978, 129).

Развој етничке структуре на простору данашње Војводине током XX века можемо поделити у неколико фаза. Прва од њих је везана за период аустро-угарске доминације до 1918. године. Њу карактерише раст апсолутног броја свих етничких група.

Као што је већ наведено, у периоду између 1899. и 1913. територију данашње Војводине највише Банат, захватила је велика емиграција. Сматра се да је у наведеном периоду емигрирало са ових простора између 100.000 и 150.000 људи, највише у Америку и друге прекоокеанске земље. Више од половине тих емиграната били су Немци, док су припадници осталих етничких заједница мање учествовали у њима.

После I светског рата (1941-1918) број свих етничких група расте, сем Мађара и Румуна, пошто је дошло до масовне сеобе дотадашњих државних службеника и интелигенције у матичне земље. Екстреман пораст регистриван је код Хрвата, што је последица промене у изјашњавању дотадашњих Буњеваца, односно њиховим конвертирањем у Хрвате.

Други светски рат је имао знатно теже последице по етнички састав становништва Војводине. Прво је дошло до исељавања и протеривања Немаца, а потом је у њихова насеља извршена колонизација.

У попису из 1948. године било је предвиђено да Муслимани југословенског етничког порекла дају неки од следећих одговора: “Србин-муслиман”, “Хrvat-муслиман”, итд. или “неопредељен-муслиман”, с тим што су при обради пописане грађе “Срби-муслимани” укључени у Србе, “Хрвати-муслимани” у Хрвате и “Македонци-муслимани” у Македонце, док су “неопредељен-муслимани” под тим називом исказани посебно. Интересантно је да су приликом сређивања резултата Далматинци укључени у Хрвате, Шумадинци у Србе и сл., док су “Босанци” сврставани према имену лица у Србе, Хрвате или неопредељене муслимане. Они код којих се није могла извршити таква ревизија, сврставани су у “остале и непознате народности”.

У попису из 1953. године лица која су изјавила да су Муслимани као и остала лица југословенског порекла која се нису ближе национално определила, сврстана су у групу “Југословени неопредељени”, док је за лица национално неопредељена која нису била југословенског порекла уписиван одговор “национално неопредељен”.

Током послератног периода, све до средине 60-тих година број готово свих етничких група је растао.

У попису из 1961. године, дошло је до нове модификације у називу групе Муслимана југословенског порекла, јер су лица која су се осећала као Муслимани у смислу националне или етничке, а не верске припадности декларисала као Муслимани (у смислу националне или етничке припадности). У истом попису за грађане Југославије који се нису ближе, национално или етнички определили уписиван је одговор “Југословен национално неопредељен”, док је за стране држављане у том случају коришћен назив “национално неопредељен”. Уколико су пак грађани навели неку регионалну припадност (на пр. Шумадинац или Херцеговац) сврстани су у категорију “Југословен национално неопредељен”.

У попису из 1971. године, Муслимани су исказани као “Муслимани у смислу народности”, а они који су се определили за регионалну припадност исказани су у виду модалитета “Изјаснили се у смислу регионалне припадности”.

Посебну одлику пописа 1971. и 1981. представља груписање становника у две основне групе “Национално се изјаснили” и “Нису се национално изјаснили”. Група “Нису се национално изјаснили” је подељена на три подгрупе у 1971. години: “Нису се уопште изјаснили”, “Изјаснили се као Југословени” и “Изјаснили се у смислу регионалне припадности”; а тако и 1981. године на: “Нису се изјаснили ни определили”, “Изјаснили се ко Југословени” и “Изјаснили се у смислу регионалне припадности” (Републички завод за статистику, Београд 2003.).

Последње две деценије долази до пада природног прираштаја, што доводи до смањења бројности већине етничких група у Војводини: Мађара, Хрвата, Словака, Румуна, Русина итд.

Етничка хетерогеност је резултат великог броја мешовитих бракова и изјашњавањем значајног дела популације за Југословене, тако да су они већ 1981. године постали трећи по бројности.

Табела 4. Промене у етничкој структури становништва Војводине од 1900-2002. године (апсолутне и релативне вредности)

Етничка група	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
Срби	483176 33,7%	512628 33,8%	533466 34,7%	613910 37,8%	827633 50,4%	865538 50,9%	1017716 54,9%	1089132 55,8%	1107375 54,4%	1143723 56,8%	1321807 65,0%
Мађари	378634 26,4%	425711 28,1%	371006 24,2%	376176 23,2%	428554 26,1%	435179 25,6%	442560 23,9%	423866 21,7%	385356 18,9%	339491 16,9%	290207 14,3%
Немци	336430 23,5%	324180 21,4%	335902 21,9%	328631 20,2%	28869 1,8%	-	-	7243 0,4%	3808 0,2%	3873 0,2%	3154 0,2%
Хрвати	34285 2,3%	34298 2,3%	129788 8,5%	132517 8,2%	132980 8,1%	127027 7,5%	145341 7,8%	138561 7,1%	109203 5,4%	74808 3,7%	56546 2,8%
Словаци	53832 3,8%	56697 3,8%	58273 3,8%	-	69622 4,2%	71153 4,2%	73830 4,0%	72795 3,7%	69549 3,4%	63545 3,1%	56637 2,8%
Румуни	74718 5,2%	75323 5,0%	67678 4,4%	-	57899 3,5%	57218 3,4%	57259 3,1%	52987 2,7%	47289 2,3%	38809 1,9%	30419 1,5%
Црногорци	-	-	-	-	30531 1,9%	30516 1,8%	34782 1,9%	36416 1,9%	43304 2,1%	44838 2,2%	35513 1,7%
Русини	12663 0,9%	13497 0,9%	13644 0,9%	-	22077 1,3%	23038 1,4%	-	20109 1,0%	19305 1,0%	17652 0,9%	15626 0,8%
Македонци	-	-	-	-	9062 0,6%	11622 0,7%	15190 0,8%	16527 0,8%	18897 0,9%	17472 0,9%	11785 0,6%
Југословени	-	-	-	-	-	-	3174 0,1%	46928 2,4%	167215 8,2%	174295 8,7%	49881 2,5%
Остали	59010 4,2%	72970 4,8%	26037 1,7%	172924 10,6%	33530 2,1%	78254 4,6%	655116 3,5%	47969 2,5%	63471 3,2%	95383 4,7%	158415 7,8%
УКУПНО	1432748 100,0%	1515304 100,0%	1535794 100,0%	1624158 100,0%	1640757 100,0%	1699545 100,0%	1854965 100,0%	1952533 100,0%	2034772 100,0%	2013889 100,0%	2031992 100,0%

Извор: Бери, 2001. и Становништво, Национална и етничка припадност. Републички завод за статистику, Београд 2003.

У попису из 1991. године класификација је проширена модалитетима: Буњевац, Египћанин и Шокац, а у попису из 2002. године још модалитетима: Ашкалија, Бошњак, Горанац и Цинцарин.

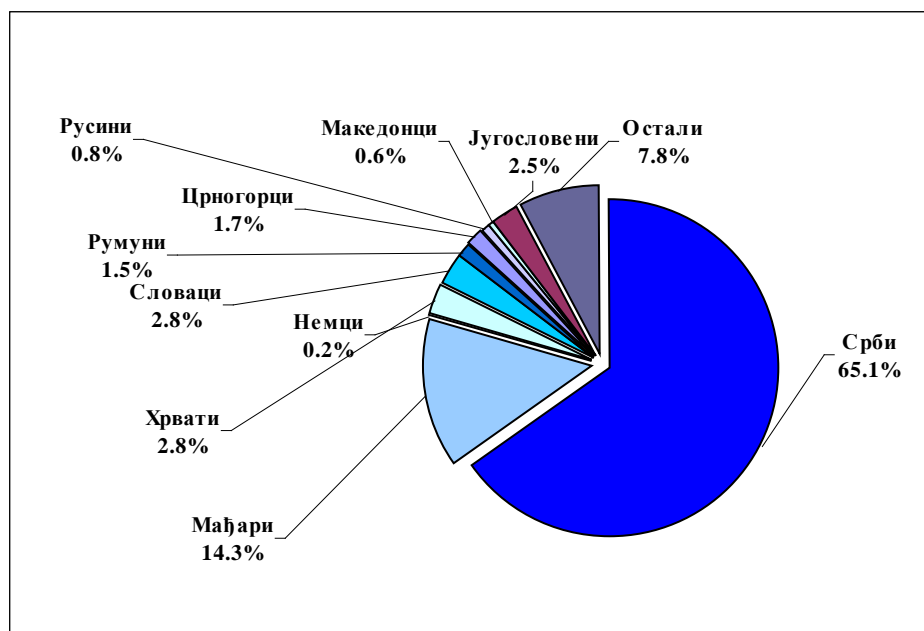
Почетак 90-тих је као што је раније поменуто наговестио промене у етничком саставу. У Србију и Црну Гору је досељено око 840.000 избеглица, прогнаних и расељених лица (са подручја Хрватске и Босне и Херцеговине) углавном српске националности.

На простор Војводине досељена је једна трећина ових принудних миграната. Овакав егзодус становништва, који не бележи историја на овим просторима, морао је довести и до промена у етничкој структури у Војводини.

Најпре се уочава повећање српског становништва за 9%, а смањење Хрвата за око 1% (делом због иселења, а делом због њиховог изјашњавања за Буњевце и Шокце). Детаљнијом анализом резултата најновијег пописа из 2002. године уочава се смањење удела и осталих националности (сем Хрвата). Тако је уочен знатан пад и Мађара за 2,5%; док је код осталих (Словаци, Русини, Румуни) тај пад за око пола процента.

Интересантно је смањење удела оних који су се изјашњавали као Југословени. По попису из 1991. забележено је да они чине 8,7% становништва Војводине, да би по најновијем попису тај проценат износио 2,5%. Ова појава се могла и очекивати, јер услед распада бивше СФРЈ, највећи део ових људи (најчешће из мешаних бракова) се определио за једну од националности родитеља.

Графикон 3. Етничка структура становништва Војводине по попису из 2002.

Полна структура етничких група у Војводини

Анализом резултата пописа из 1991. године⁹ може се уочити велика шароликост. Вишак мушког становништва је забележен код Албанаца, Муслимана, Црногораца и Рома, док је код свих осталих регистрован вишак женског становништва, нарочито код Хрвата и Југословена.

Вишак мушког становништва код наведених етничких група може се објаснити селективношћу миграција. Најуједначенију полну структуру имају Срби, што је тако рећи очекивано, јер као најбројнија етничка група на простору Војводине, најмање падају под утицај спољашњих фактора (Кицошев, 1995).

⁹ Резултати пописа из 2002. године аутору нису били доступни

Табела 5. Полна структура најзаступљенијих етничких група у Војводини (по попису 1991. године)

Етничка група	Пропорционални однос мушког и женског становништва			
	Апсолутни		Релативни (%)	
	мушко	женско	мушко	женско
Срби	563317	580406	49,3	50,7
Црногорци	23738	21100	52,9	47,1
Југословени	82263	92032	47,2	52,8
Албанци	1678	878	65,5	34,4
Мађари	161632	177859	47,6	52,4
Муслимани	3111	2740	53,2	46,8
Роми	12411	11955	50,9	49,1
Румуни	18940	19869	48,8	51,2
Словаци	30688	32857	48,3	51,7
Хрвати	34521	40287	46,1	53,9
Остали	48432	53175	47,7	52,3
Војводина	980731	1033158	48,7	51,3

Извор: Попис становништва 1991. године, књига 5: пол и старост према етничкој припадности, савезни завод за статистику, Београд 1993.

Војводина као једна од етнички и верски најхетерогенијих регија у Европи са којом се по етничкој шароликости може поредити једино још подручје северне подгорине Великог Кавказа, је са гледишта туризма веома интересантна. Зашто? Управо зато што се ретко где пружа прилика да се упозна толики број народа или народности са свим њиховим карактеристикама.

Посетиоцима се пружа могућност да се упознају са пореклом, историјом насељавања, етно карактеристикама – ношњом, обичајима, музичким или ликовним стваралаштвом, са гастрономијом... Много тога посетилац може сазнати о неком народу, али и видети једну шарену слику, преплитање и надопуњавање различитих народа што је велики туристички потенцијал војвођанског простора.

ВЕРСКА СТРУКТУРА

Верска структура у проучавању становништва уопште је значајан елеменат, јер произилази из чињенице да је вера имала и има велики утицај на друштвена и економска збивања у многим земљама света.

Верска структура становништва углавном се поклапа са етничком структуром.

По попису из 1900. године издвојено је седам верских група: римокатолици (или католици), гркокатолици (или унијати), православци, три протестантске групе (лутерани, калвини и унитаристи) и израелћани (или јудеисти).

- Најбројнији међу њима били су католици (Мађари, Хрвати, Буњевци, Шокци, и делом Немци) који су чинили 47,4% становништва Војводине.
- Гркокатолика или унијата које су чинили искључиво Русини било је 1%.

- Православци су имали удео од 38,8% становништва и њих су чинили Срби и Румуни.
- Од протестаната најбројнији су били лутерани (7,7%), а њих су чинили Словаци и део Немаца. Калвиниста је било 3,0% и највећи удео су имали Мађари и део Немаца. Од протестантских група најмањи удео имали су унитаристи и њих су претежно чинили Мађари.
- Јудеиста је било 1,7% и њих су чинили Јевреји.
- “Осталих” је било мало

Попис 1910. године издваја исте верске групе као и претходни.

- Верска група католика је овог пута била најбројнија, али је уочено и повећање за 5,9%.
- Грkokатолици су забележили највећи релативни пораст (10,6%) од свих верских група.
- Пораст је забележен и код православног становништва за 6,7%.
- Што се тиче протестантских група забележен је пораст код свих: лутерани за 5,6%, калвинисти свега 2,6%; док су унитаристи имали невероватан пораст од 18,9%.
- Јудеисти су на супрот осталих имали забележен пад од (-5,5%).
- Пописна категорија осталих је имала највеће промене и смањење за 37,4%, што се објашњава преображајем верника из мањих религија у традиционалне и државно признате вероисповести.

Попис 1921. године издваја шест верских група: православци, католици, грkokатолици, евангелисти (протестанти), муслимани и израелићани (јудеисти), док су остали подељени у две групе: на припаднике осталих религија и на оне без вере и/или непознате вере.

- Опет најбројнија група су били католици, али се њихов удео смањено у односу на претходни попис.
- Православци су забележили највећи пораст од свих верских група (за 3,2%).
- Број протестаната се смањено за (-0,7%).
- Заступљеност муслимана тј. припадника исламске вероисповести је био занемарљиво мали, иако је ово први попис који их бележи.
- Јудеисти су у овом попису забележили пад за чак (-12,1%)
- Пописна категорија “остали” је била бројчано мала

Попис 1931. године издваја свега четири верске групе: православна, католичка, евангелистичка (протестантска) и ислам, док су све остале религије сврстане у категорију “остали”.

- Католици су овог пута били најбројнији, али је њихов број у односу на претходни попис порастао за свега 0,3%.
- Православци су за ових десет година забележили знатан пораст од 12,6%; који је директна последица природног прираштаја и колонизације српског становништва
- Протестанти су и даље били трећа верска група, али је њихов број опао за 0,6%.
- Муслимани бележе у овом попису пад
- Због малог броја издвојених верских група категорија “остали” је имала знатног удела 2,9% (Кицошев, 1995а, 69-78).

До краја II светског рата најбројнији су били католици (Мађари, Хрвати и Немци), а потом православно становништво (Срби и Румуни). Православци су најбројнија група тек од пописа спроведеног 1953. године и од тада заузимају водеће место на подручју Војводине.

На повећање православног становништва на подручју Војводине утицала је нарочито колонизација претежно српског становништва (и уједно протеривање Немаца).

Интересантно је да су јудеисти након I, а нарочито II светског рата скоро потпуно нестали из Војводине (пре свега због великих страдања јеврејског становништва), а од тог времена се јављају муслимани, чији број незнатно, али константно расте од тог времена до данас.

Након дужег периода у коме није бележена национална структура, попис 1991. опет даје те податке. По том попису највеће је учешће православног становништва које чини више од половине укупног броја становника (58%), затим следи католичко (23%), протестантско (4%), а занемарљиво малим процентом заступљени су муслимани и јудеисти, док остали (у које спадају атеисти, неопредељени, непознати и др.) чине 15%. Попис из 1991. је први који је као групу уврстио припаднике прооријенталних религија (разне будистичке, хиндуистичке и др.).

Као што се и очекивало резултати пописа 2002. указују на повећање православног, (за 11%) а смањење католичког становништва (за 3%) услед догађаја у периоду 1991-2002. године. Интересантно је да је знатно смањен удео у категорији остали (са 14,7% у 1991. години на 7,9% у 2002.), што се може објаснити уопште већим изјашњавањем становништва да су верници у последњем попису.

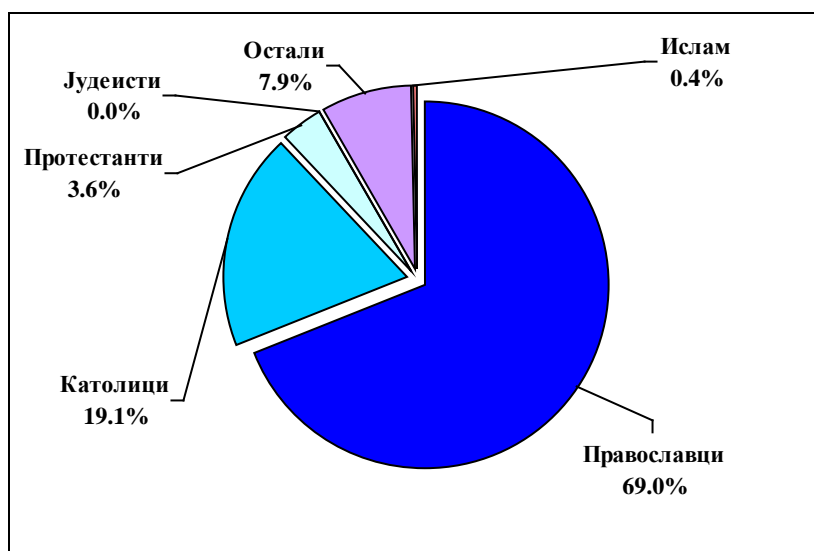
Табела 6. Промене у верској структури становништва Војводине од 1900-1991. године (апсолутне и релативне вредности)

Вероисповест	1900.	1910.	1921.	1931.	1953.	1991.	2002.
Православци	556128 38,8%	593215 39,1%	611940 39,8%	689296 42,4%	775722 45,3%	1170694 58,1%	1401475 69,0%
Католици	679533 47,4%	719471 47,5%	724958 47,2%	727213 44,8%	561617 32,8%	458683 22,85	388313 19,1%
Протестанти	152980 10,7%	160221 10,6%	159182 10,4%	158280 9,8%	105173 6,2%	78925 3,9%	72159 3,6%
Јудеисти	23510 1,7%	22218 1,5%	19528 9,8%	-	651 0,0%	284 0,0%	329 0,02%
Ислам	-	-	1870 0,1%	1654 0,1%	3254 0,2%	9775 0,5%	8073 0,4%
Остали	20597 1,4%	20179 1,3%	18316 1,2%	47715 2,9%	266202 15,5%	295528 14,7%	161643 7,9%
УКУПНО	1432748 100,0%	1515304 100,0%	1535794 100,0%	1624158 100,0%	1712619 100,0%	2013889 100,0%	2031992 100,0%

Извор: Кицошев, 1995. и Вероисповест, матерњи језик и национална или етничка припадност, по стрости и полу, Републички завод за статистику, Београд 2003.

У попису из 2002. године је уз резултате о вероисповести и резултат о матерњем језику. Под матерњим језиком, је сматран језик којим је пописано лице говорило у раном детињству, односно и онај језик за који се лице определило, уколико се у његовом домаћинству говорило више језика. За децу млађу од петнаест година одговор на ово питање давао је један од родитеља, усвојитељ или старатељ.

Графикон 4. Верска структура становништва Војводине по попису из 2002.

Према резултатима последњег пописа у Војводини највећи проценат становништва (76,6%) говори српски језик, потом следи мађарски са 14%; а тек са знатно мањим уделом (од 2,7-1,0%) су заступљени словачки, румунски, ромски и хрватски. На основу резултата пописа се уочава велика језичка шароликост на подручју Војводине што за последицу има појаву мултилингвизма.

Табела 7. Становништво према матерњем језику по попису из 2002. године

	Апсолутне вредности	%
Српски	1557020	76,6
Албански	2369	0,1
Босански	186	0,01
Бугарски	920	0,05
Влашки	92	0,005
Мађарски	284205	14,0
Македонски	4152	0,2
Ромски	21939	1,1
Румунски	29512	1,5
Словачки	55065	2,7
Хрватски	21053	1,0
Остали језици	31200	1,5
Није се изјаснио и непознати	24279	1,2
Укупно	2031992	100,0

Извор: Савезни завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. Вероисповест, матерњи језик и национална или етничка припадност према старости и полу. Подаци по општинама. Београд 2003.*

Као последица велике етничке шароликости види се и знатна верска шароликост на простору Војводине. Оваква шароликост може послужити као основа за развој туризма (пре свега верског и манифестационог).

Како? Пре свега она се може искористити за упознавање посетилаца са неким давно заборављеним обичајима везаним за верске обреде или верске празнике његове вере или упознавање са обичајима и веровањима других народа.

Поред тога веома лепо се могу организовати посете многобројним верским храмовима на подручју Војводине.

ОБРАЗОВНА СТРУКТУРА

Образовна се може посматрати као структура према писмености и према завршеном степену формалног образовања.

Подаци о писмености становништва дати су за сва лица старе 10 и више година. Лица која су завршила више од три разреда основне школе сматрана су писменим. Писменим су сматрана и лица која су завршила један од три разреда основне школе, као и лица без школе која су била у стању да напишу и прочитају кратак текст у вези са свакидашњим животом. Анализом података дошло се до закључка да је проценат неписмених у периоду 1971-1991. година опао са 9,0% на 4,1%, што је веома добро.

Оно што је забрињавајуће је чињеница да постоји изразита разлика између жена и мушкараца. Већа неписменост је уочена код жена. По попису из 1971. имала је вредност од изузетних 12,8%, а 1991. године 6,2%. Иако је у опадању (за 6,6% у периоду од 20 година) она и даље има велике вредности. Код мушкараца тај пад је за 3,2%, јер је вредност опала са 5,1% на 1,9%.

Табела 8. Становништво старо 10 и више година према писмености и полу, по пописима из 1971., 1981. и 1991. године

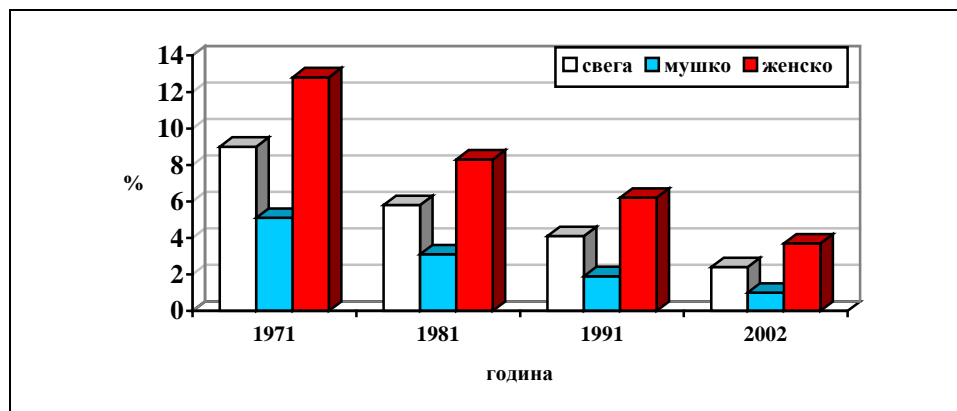
	1971.			1981.			1991.			2002		
	свега	мушко	женско	свега	мушко	женско	свега	мушко	женско	свега	мушко	женско
Укупно	1687919	816404	871515	1759198	851632	907566	1765320	853382	911938	1831574	881985	949589
Писмено	1535391	775023	760368	1657485	824973	832512	1692708	837442	855266	1787484	873198	914286
Неписмено	152528	41381	111147	101713	26659	75054	72612	15940	56672	44090	8787	35303
% неписмених												
Укупно	9,0	5,1	12,8	5,8	3,1	8,3	4,1	1,9	6,2	2,4	1,0	3,7

Извор: Статистички годишњак СР Србије, 1999. Републички завод за статистику, Београд и Школска спрема и писменост, Републички завод за статистику, Београд 2003.

Разлоге за овакву ситуацију треба тражити у великом проценту неписмених жена између два рата, јер оне у посматраним годинама чине старосну групу 65 и више година; а проценат неписмених је управо највећи у старијим старосним групама.

Анализом резултата најновијег пописа уочава се позитиван тренд смањења неписмених скоро за 50% у односу на 1991. годину (са 4,1% на 2,4%). Међутим, још увек је видна забрињавајућа разлика између мушкараца и жена у погледу броја неписмених, јер је проценат жена које су неписмене још увек три пута већи него мушкараца. Код мушкараца удео неписмених није много смањен у односу на 1991. годину (са 1,9% на 1,0%); али је код жена уочен велики позитиван пад са чак 6,2% на 3,2% што је веома добро.

Графикон 5. Процентуална заступљеност неписмених у становништву Војводине по пописима из 1971., 1981., 1991. и 2002. године

Подаци о *школској спреми* односе се на највишу завршену школу, односно врсту школе чијим је завршавањем лице стекло највиши степен образовања. Одговор на питање о школској спреми није прикупљен за децу предшколског узраста и ученике основне школе. Прва категорија у попису су они који су без школске спреме.

Код пописа из различитих година се јављају и неке разлике у издвојеним категоријама у зависности каква је тада била структура у школама (средњим).

Тако у најстаријем анализираном попису из 1971. године имамо категорије: без школске спреме, до 4 разреда основне школе, основна школа, средња за кв и вкв раднике, средња стручна, гимназија, виша школа и факултети и високе школе.

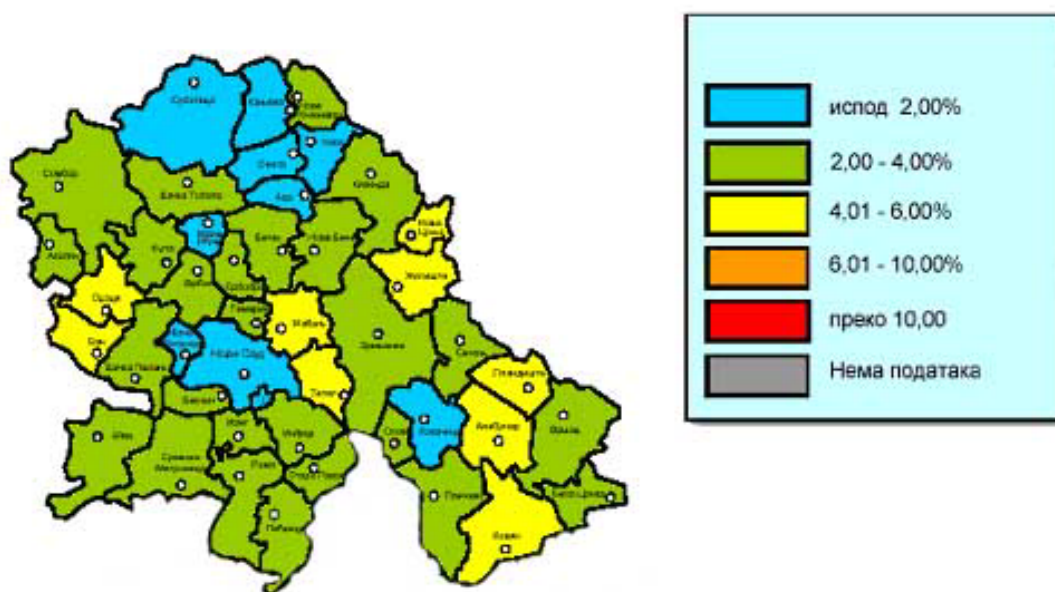
Године 1981. издавају се нешто другачије категорије. Лица која нису завршила основну школу давала су одговор о броју завршених разреда. Тако да имамо категорије: 1-3 разреда основне школе, 4-7 разреда основне школе, основно образовање. Подаци су рађени за сва лица која имају завршених 15 година. За средње образовање је коришћена категоризација: стручне школе у двогодишњем и трогодишњем трајању (кв и вкв), гимназија, средње стручне школе (четворогодишње и петогодишње), средње усмерено образовање. Највише категорије у попису су: више образовање и високо образовање.

По попису из 1991. године за средње образовање су издвојене категорије: стручне школе у двогодишњем и трогодишњем трајању (кв и вкв), гимназија, средње стручно и средње усмерено.

Најновији попис 2002. бележи и школе за специјализацију после средњег образовања.

Ради лакше анализе издвојићемо следеће категорије код свих пописа: без школске спреме, незавршено основно образовање (1-3 и 4-7 разреда), основно образовање, средње образовање, више и високе школе; како би могли пратити промене у оквиру појединих категорија.

Карта 8. Удео неписмених у Војводини 2002. године
(у становништву старом 10 и више година)

Извор: Републички завод за статистику, Београд 2003.

Табела 9. становништво старо 15 и више година према полу, школској спреми и писмености

		1991.			2002.		
		С	М	Ж	С	М	Ж
Укупно		1627459	782551	844908	1709778	819605	890173
Без школске спреме	свега	112100	31383	80717	75377	19578	55799
	неписмени	69553	14778	54775	42229	7973	34256
1-3 раз. осн. школе	свега	58956	19664	39292	34726	10504	24222
	неписмени	2365	795	1570	840	293	547
4-7 разред осн. школе		373723	150662	223061	245663	91457	154206
основно образовање		411552	194226	217326	425564	192829	232735
средње образовање	свега	537333	312386	224947	751182	412616	338566
	стручне школе у двогоди. и трогодишњем школовању	169520	122582	46938	248231	201472	82759
	гимназија	37015	14273	22742	73720	24652	49068
	средње стручне школе	151805	82517	69288	375618	176440	199178
	средње усмерено образовање	178993	93014	85979	11998	5888	6110
	школе за специјализацију	-	-	-	5615	4164	1451
више образовање		56625	30211	26414	73485	36604	36881
високо образовање		64061	37338	26723	88596	47257	41339
непознато		13109	6681	6428	15185	8760	6425

Извор: Савезни завод за статистику, Попис 1991,2002.
Образовна структура становништва.

Укупан удео становништва *без школске спреме* се смањује од 1991. године када је износио 7% од укупног броја становника на 4,4% колико је забележено 2002. године. Посебно је уочљиво смањење женског становништва без школске спреме код кога је забележен пад од 1991-2002. године са 9,5% на 6,3%, што је веома добро. Код мушког становништва уочава се мањи удео него код женског становништва, али такође се уочава и његово смањење (са 4,0% на 2,4%).

Код пописа 1991. уочава се велики удео становништва са *непотпуном основном школом*, чак 26,6%, а код жена чак 31,0%. Са потпуним *основним образовањем* било је око 25,3% становништва. На срећу, тај удео се смањује у корист средњег образовања и 2002. године је забележено 16,4% становништва са непотпуним основним и 24,9% са потпуним основним образовањем. Оба пописа бележе већи удео женског становништва које има непотпуно или потпуно основно образовање у односу на мушко становништво.

Код *средњег образовања* се уочава обрнута ситуација. Удео оних који су имали средње образовање се са 33,0% колико је чинило 1991. године пење на 43,9% по попису 2002. године. Уочава се већи удео мушког становништва (са 39,9% на 50,3%) које има завршено средње образовање него женског (са 26,6% на 38,0%).

Најмањи удео је становништва са завршеном *вишом и високом школом*. По првом анализираном попису износио је 7,4% и то код мушког становништва 8,6%, а код женског 6,3%. Тај удео се постепено повећава и 2002. је забележено 9,5% у категорији више и високе школе, стим што је удео код мушког становништва нешто већи и износи 10,23%, док код женског износи 8,8%.

Образовна структура је веома важна за развој туризма, јер неписмено или необразовано становништво не може допринети развоју друштва уопште, а самим тим ни развоју туризма.

Смањење броја неписмених у сеоским срединама је значајно, јер на подручју Војводине села могу бити веома важни носиоци туристичког развоја. У њима је очуван највећи део традиције, уз мало труда може се учинити да посетилац осети дух прошлих времена и да боравећи у њима се одмори, релаксира и побегне од свакодневнице.

Да би се то омогућило неопходно је имати пре свега писмено, а свакако и образовано становништво које ће то остварити.

ЕКОНОМСКЕ СТРУКТУРЕ

Економска структура становништва се може схватити у ужем и ширем смислу. У ужем смислу то је подела становништва према привредним делатностима и занимању, а у ширем смислу то је преглед и по сектору власништва, подела становништва на градско, мешовито и сеоско, домаћинства по извору прихода, величини поседа.

Полазна одредница у анализи економског састава становништва је удео и састав активног становништва, тј. структура становништва према активности (Фригановић, 1978).

Структура становништва према активности

Становништво је по активности груписано у три категорије: активно становништво, лица са личним приходима и издржавано становништво (економски зависне особе).

Као што се уочава активно становништво се дели на две групе:

- *Прву групу чине:* све запослене особе са пуним или делимичним радним временом, све особе које активно обављају неко занимање, али нису у радном односу (пољопривреда, занатство), незапослене особе у одређеном раздобљу (тренутно незапослени и они који траже посао први пут)
- *Другу групу чине:* особе које имају самостални извор прихода (рентијери, стипендисти итд.)¹⁰

Табела 10. Становништво према активности и полу по пописима из 1971, 1981 и 1991. године

		1971. ¹¹			1981. ¹²			1991.		
		свега	мушко	женско	свега	мушко	женско	свега	мушко	женско
Укупно	Број	1952533	951152	1001381	1969181	958626	1010555	1966367	955137	1011230
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Активно	Број	833242	567508	265734	862337	552933	309404	871704	531012	340692
	%	42,7	59,7	76,5	43,8	57,7	30,6	44,3	55,6	33,7
Лица са лич. прих.	Број	156252	82598	73654	225067	110173	114894	323256	153244	170012
	%	8,0	8,7	7,4	11,4	11,5	11,4	16,5	16,0	16,8
Издравана лица	Број	963039	301046	661993	881777	295520	586257	771407	270881	500526
	%	49,3	31,6	66,1	44,8	30,8	58,0	39,2	28,4	49,5

Извор: Статистички годишњак Србије, 1999. Републички завод за статистику, Београд.

Анализа становништва Војводине према активности у периоду 1971-1991. године указује на раст удела активног дела становништва и лица са личним приходом и опадање удела издржаваног становништва. Пописи су забележили велики несклад у полној структури код активних и издржаваних лица. По попису из 1991. године код активних доминирају мушкарци (61%:39%), а код издржаваних жене (64,9%:35,1%).

¹⁰ Према методолошким објашњењима Савезног завода за статистику:

- Укупно становништво чине становници који су се у критичном моменту пописа налазили у месту сталног становања, као и привремено одсутна лица, која су у критичном моменту пописа била привремено одсутна из места сталног становања због рада или школовања, путовања, лечења, одслужења војног рока, издржавања казне, или су се налазила на раду, односно боравку у иностранству и др.
- Активно становништво у земљи чине лица стара 15 и више година која редовно обављају неко занимање тј. одређену врсту посла ради стицања средстава за живот, као и лица која не обављају занимање, али траже посао (прво или поновно запослење) преко Заједнице за запошљавање и лица која су привремено прекинула рад због одслужења војног рока или издржавања казне лишења слободe
- Лица са личним приходом у земљи су становници који "нису активна" али имају средства за живот од редовних примања, као што су пензија (старосна, инвалидска, или породична), друга примања (инвалиднина, социјална помоћ, стипендија или студентски кредит и др.) или приходе од давања у закуп куће, стана, земље, радње итд.
- Издржавано становништво у земљи чине лица која немају сопствених средстава за живот ни по ком основу, или имају нека незнатна средства, па их издржавају родитељи, рођаци или друга лица, или им је издржавалац правно лице (Савезни завод за статистику: Попис становништва 1991. Структура према активности, Београд 1993.).

¹¹ Укључена и лица на привременом раду у иностранству која су пре одласка из земље била активна

¹² Без лица на привременом раду у иностранству и чланова породица који с њима бораве

Табела 11. Становништво према активности по попису 2002.

		2002.
		свега
Укупно	Број	2031992
	%	100,0
Активно	Број	912800
	%	44,9
Лица са лич. прих.	Број	408999
	%	20,1
Издржавана лица	Број	706843
	%	34,8

Савезни завод за статистику: Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. Активност и пол
Подаци по насељима. Београд 2003.

На основу података из 2002. године уочава се велико повећање активног становништва (за читавих 11%), повећавање категорије лица са личним приходима за око 5% и што је најважније смањење удела издржаваних лица за 15%.

Дистрибуција радне снаге по делатностима

У склопу привредног развоја неке државе или регије долази до промена у структури привреде, тако да је веома интересантна анализа *дистрибуције радне снаге по привредним гранама односно делатностима*.

У економски слабије развијеним државама и регијама је готово по правилу главна делатност пољопривреда. Касније, упоредо са привредним развојем, удео пољопривреде у формирању националног или регионалног производа опада, а расте удео индустрије. После фазе експанзије индустрије њен значај постепено опада, док терцијарне делатности добијају све већи значај (Кицошев, Бубало, 1999).

Током посматраног периода, у Војводини број запослених у пољопривреди опада са 75.000 на 44.106, односно са 15,3% на 10,6% што указује на обимну привредну трансформацију овог подручја. Међутим, још увек постоје области унутар Војводине где доминирају насеља у којима преовлађују активни запослени у пољопривреди. На пример, западни и југоисточни делови Срема.

Удео запослених у индустрији и рударству непрекидно расте током читавог посматраног периода и по подацима из 1998. год. износи 40,1% од свих грана делатности, да би затим почео са благим падом и 2000. године чинио 39,7%.

Сличне тенденције имају финансијске и друге услуге, где се удео запослених у укупним делатностима повећао са 1,8% на 3,7%; затим код образовања и културе са 6,6% на 9,2%; у области здравства и социјалне заштите скоро дуплирао са 5,0% на 9,07%.

Пораст запослених до 1987. год. бележе и саобраћај, трговина, грађевинарство, **туризам и угоститељство**, да би од почетка 90-тих година даље опао удео ових грана у укупној делатности Војводине. Негативан тренд броја запослених у туризму на подручју Војводине је забрињавајући, јер је неопходно да у развоју туризма буде укључено много више људи.

Табела 12. Запослени по гранама делатности у 1975, 1987, 1998. и 2000. године

Делатност		1975.	1987.	1998.	2000
ИНДУСТРИЈА И РУДАРСТВО	Број	174700	243617	178354	164198
	%	35,5	39,0	40,1	39,7
ПОЉОПРИВРЕДА И РИБАРСТВО	Број	75000	66408	48463	44106
	%	15,3	10,6	10,9	10,6
ШУМАРСТВО	Број	2800	2181	1783	1786
	%	0,5	0,3	0,4	0,4
ВОДОПРИВРЕДА	Број	2500	2618	1963	1935
	%	0,5	0,4	0,4	0,5
ГРАЂЕВИНАРСТВО	Број	33300	42394	21835	19125
	%	6,8	6,8	4,9	4,6
САОБРАЋАЈ И ВЕЗЕ	Број	27200	41252	26516	25046
	%	5,5	6,6	6,0	6,0
ТРГОВИНА	Број	44100	60510	30062	24596
	%	9,0	9,7	6,8	5,9
ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЉСТВО	Број	9600	13969	5706	4999
	%	1,9	2,2	1,3	1,2
ЗАНАТСТВО	Број	29100	18594	5779	4861
	%	5,9	3,0	1,4	1,2
СТАМБЕНО-КОМУНАЛНЕ ДЕЛАТНОСТИ	Број	11600	8624	9519	9770
	%	2,4	1,5	2,1	2,4
ФИНАНСИЈСКЕ И ДРУГЕ УСЛУГЕ	Број	8900	22188	16642	15452
	%	1,8	3,6	3,7	3,7
ОБРАЗОВАЊЕ И КУЛТУРА	Број	32500	36725	38620	37924
	%	6,6	5,9	8,7	9,2
ЗДРАВСТВО И СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА	Број	2466	36205	39862	40316
	%	5,0	5,8	9,0	9,7
УПРАВА И ДРЖАВНЕ СЛУЖБЕ	Број	15500	28553	19126	19447
	%	3,2	4,6	4,3	4,7
УКУПНО	Број	491400	623838	444230	413556
	%	100,0	100,0	100,0	100,0

Извор: Статистички годишњак СР Србије; 1976,1988,1999, 2000.
Репулички завод за статистику, Београд.

Занатство је привредна делатност која је имала негативан развој у посматраном периоду. Број и удео запослених у занатству је континуирано опадао и последица је динамичнијег развоја индустрије. Ту је пад и најизраженији јер је од 1975. (са 5,9%) пао на 1,2% (2000-те године).

Број и удео запослених у управи и државним службама, као и у водопривреди, односно шумарству и стамбено-комуналним делатностима мало се променио током посматраног периода.

Утицај туризма на запосленост у Војводини

Туризам и угоститељство спадају у делатности које имају у основи врло еластичан и комплексан приступ према категоријама становништва које имају могућност да се у њима запошљавају. У њих су укључене разноврсне структуре становништва.

Развој туризма и угоститељства је битан предуслов ублажавања проблема незапослености на овим просторима, јер они својим развојем активирају читав систем других комплементарних делатности, решавајући овај проблем на нивоу веће просторне целине него што то на први поглед изгледа (Ђери, 2001,181).

Проблем је у томе што је туризам појава са изразитом сезоналношћу деловања, па запослени у туризму не могу постићи континуитет у раду.

Однос учешћа запослених у туризму и угоститељству у односу на укупан број запослених у привреди одражава начин третирања појмова туризам и угоститељство. Отуда је учешће запослених у угоститељству знатно веће и појединих година оно је готово искључиви носилац запослене радне снаге, док се у туристичком посредовању креће највише око 0,11, а најмање 0,06% (Ромелић, Томић, 2000).

Табела 13. Учешће туризма и угоститељства у броју запослених у привреди Војводине¹³ у периоду 1972-2002.

Година	Укупно запослени у привреди		Угоститељство и туризам		Угоститељство		Туристичко посредовање	
	свега	%	свега	%	свега	%	свега	%
1972.	356017	100,00	8755	2,46	8590	2,41	165	0,05
1973.	360013	100,00	8716	2,42	8540	2,37	176	0,05
1974.	373569	100,00	8902	2,38	8703	2,33	199	0,05
1975.	391971	100,00	9220	2,35	9007	2,30	213	0,05
1976.	404399	100,00	9985	2,47	9750	2,41	235	0,06
1977.	418830	100,00	12484	2,98	12163	2,90	321	0,08
1978.	431504	100,00	12800	2,97	12478	2,89	322	0,07
1979.	447353	100,00	13128	2,93	12814	2,86	314	0,07
1980.	456368	100,00	13108	2,87	12708	2,78	400	0,09
1981.	468777	100,00	13124	2,80	12723	2,71	401	0,09
1982.	476940	100,00	13390	2,81	13016	2,73	374	0,08
1985.	528123	100,00	15951	3,02
1988.	526772	100,00	13701	2,61	13191	2,50	510	0,11
1989.	525788	100,00	12802	2,43	12259	2,33	543	0,10
1990.	497589	100,00	11068	2,22	10910	2,19	472	0,03
1991.	461035	100,00	8961	1,94	8588	1,86	373	0,08
1992.	537484	100,00	8194	1,52	7862	1,46	332	0,06
1993.	425868	100,00	7388	1,73	7078	1,66	310	0,07
1994.	407363	100,00	6656	1,63	6350	1,56	306	0,07
1995.	389176	100,00	6353	1,63	6041	1,55	309	0,08
1996.	375459	100,00	6046	1,61	5782	1,54	264	0,07
1997.	356366	100,00	5955	1,67	5727	1,61	224	0,06
1998.	346588	100,00	5706	1,64	5464	1,58	242	0,07
1999.	329194	100,00	5293	1,61	5086	1,54	210	0,06
2000.	315845	100,00	4999	1,58	4810	1,52	186	0,06
2001.	290898	100,00	4890	1,68	4724	1,62	166	0,06

Извор: Статистички годишњаци Војводине 1980-1989, Покрајински завод за статистику, Нови Сад и Статистички годишњаци Србије 1990-2002, Републички завод за статистику, Београд.

¹³ Годишњи просек израчунат на бази два стања (31.марта и 30. септембра)

Уочава се да удео запослених у привреди уопште од 1972. године постепено расте до краја 80-тих, да би потом у 90-им тај број почео константно да опада.

Промена броја запослених у привреди се одразила и на промену броја запослених у туризму и угоститељству. Удео запослених у тој области је на почетку периода износио 2,46% да би до средине 80-тих достигао 3,02%. Након тога удео константно опада и 2000. године износи 1,58%. Следеће 2001. године удео износи 1,68% и указује на благи пораст запослених у угоститељству и туризму, што даје одређену наду за развој туризма у Војводини.

Ако погледамо засебно угоститељство и туристичко посредовање, код угоститељства се уочава константно смањење запослених (са 2,41% колоко је износио удео 1972. године на 1,62% 2001. године). Ово смањење је директна последица затварања знатног броја објеката у друштвеном сектору који су много већих капацитета и отварање мањих објеката у приватном сектору.

Удео запослених у туристичком посредовању са 0,05% на почетку периода расте на 0,11% крајем 80-тих да би потом поново почео да опада и последњих 10 година има уједначене вредности од 0,06-0,07%.

Уколико овај удео настави да расте туризам и угоститељство ће представљати значајну привредну делатност у којој ће наћи посао велики број незапослених.

ДОМАЋИНСТВА

Домаћинство је свака породична или друга заједница лица за коју је пописивачу дата изјава да заједно станује и заједнички троши своје приходе за подмиривањ основних животних потреба (становања, исхране и других), без обзира да ли се сви чланови стално налазе у месту где је настањено домаћинство или неки од њих бораве дуже време у другом насељу због рада или школовања или су одсутни из других разлога (службено путовање, лечење и др.)

Домаћинством се сматра и свако лице које у месту пописа живи само, а које није члан домаћинства у неком другом месту, без обзира да ли станује у посебном или дељивом стану, као самац-подстанар, у самачком хотелу и сличном објекту, или у истој соби са другим самцем или са члановима домаћинства станодавца, али са њима не троши заједно своје приходе.

Такође, домаћинством се сматра и колективно домаћинство, тј. домаћинство састављено од лица која живе у установама за трајно збрињавање деце и одраслих, у манастирима или самостанима и у болницама за смештај неизлечивих болесника и слично (Савезни завод за статистику, 1991).

После II светског рата започео је на простору Војводине значајан процес трансформације домаћинстава. Те промене су се огледале у интензивном порасту броја домаћинстава и смањењу броја чланова у њима.

Основни узроци за ову појаву су пре свега динамичан пораст становништва и распад дотадашње патријархалне породичне организације унутар једног домаћинства, али и у спроведеној аграрној реформи, преласку пољопривредног становништва у неаграрне делатности, мигрирању сеоског становништва у градове, развоју процеса индустријализације и секундарне урбанизације, променама у социо-професионалном саставу становништва, слабљењу и нестајању рођачких веза као фактора кохезије, порасту броја развода итд. (Кицошев, 1999,99).

Табела 14. Упоредни преглед броја и величине домаћинстава у Војводини од 1953 до 2002. године

Попис	Бр.ст.	Бр. дом.	Просечан број чл.	са 1 чл.	2	3	4	5	6	7	8 и више
1953.	1 699 545	488499	3,5	63451	105555	103136	91753	57815	33655	17323	15811
1961.	1 854 965	560737	3,3	80683	124875	119818	114673	63771	33065	13958	9894
1971.	1 952 533	613453	3,2	86304	138726	144704	139301	60749	27420	9802	6447
1981.	2 034 772	678315	3,0	111390	167501	154226	159542	51191	22875	7200	4390
1991.	2 013 889	685256	2,9	122816	177749	139294	163369	49862	22801	6135	3230
2002.	2031992	709957	2,9	149867	180858	139843	153886	52766	22779	6591	3367

Извор: Савезни завод за статистику, Попис 1991, Становништво, књига 9: Упоредни преглед броја становника и домаћинстава 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, Београд, 1995.

Републички завод за статистику, Попис 2002, Становништво, књига 11: Домаћинства према поседовању пољопривредног газдинства и броју чланова. Београд, 2004.

У току читавог периода (1953-2002.) учача се константан раст броја домаћинстава на подручју Војводине. Максималан број домаћинстава забележен је по попису из 2002. године и износио 709.957, што је за 31% више него 1953. године када их је забележено 488.499.

Посматрано по међупописним периодима, апсолутни број домаћинстава се у Банату најдинамичније променио од 1953-1961. године, када је број повећан за 72.238 домаћинстава. Потом следе међупописне декаде 1971-1981. када је пораст износио 64.862, 1961-1971. (52716), 2002-1991. (24791) и на крају 1991-1981. година када је број повећан за 6941 домаћинстава.

На основу добијених резултата може се уочити да је раст броја домаћинстава у Војводини био највећи одмах после II св. рата и да је трајао до почетка 80-тих година. Ово се јавља као последица уситњавања великих пољопривредних домаћинстава, проузроковано аграрном реформом и спонтаним дељењем у оквиру великих домаћинстава.

Просечан број чланова по домаћинству

Просечан број чланова домаћинстава за читав период износи 3,1. Међутим та вредност је имала знатан пад од 1953. године. Тада је просечна величина износила 3,5 и пала је на 2,9 године 1991 и ту вредност задржала и по последњем попису. Просечан број чланова домаћинстава је у току овог периода константно опадао и то смањење као што се може видети износи 0,6.

Најинтезивније смањење броја домаћинстава је било у декадама 1953-1961. и 1971-1981. када је износио 0,2. У осталим декадама пад је имао вредност од 0,1.

Разлози смањења броја чланова у домаћинствима су многобројни: смањена стопа нупцијалитета и повећана стопа диворцијалитета, смањена стопа наталитета, појава негативног природног прираштаја, израженије миграције село-град ...

Структура домаћинства према броју чланова

Процесе пораста броја домаћинства и смањења просечне величине домаћинства паралелно прате и промене у структури домаћинства према броју чланова. Током послератног периода преображај структуре домаћинства према броју чланова првенствено се манифестовао кроз пораст броја и удела малочланих и непрекидно смањивање броја и удела вишечланих домаћинства (Кицошев, 1999, 101).

Према резултатима пописа из 2002. године у Војводини је највећи удео домаћинства са два члана (180858 или 25,5%), потом са четири члана (153886 или 21,7%), једним чланом (149867 или 21,1%) и три члана (139843 или 19,7%).

Знатно је мање домаћинства са пет чланова (52766 или 7,4%), шест чланова (22779 или 3,2%), седам чланова (6591 или 0,9%) и најмање са осам и више чланова (3367 или 0,5%).

Знатно велика заступљеност самачких домаћинства је последица старосне структуре становништва у Војводини.

НАСЕЉА ВОЈВОДИНЕ

Физичко-географске карактеристике војвођанског простора су основни фактори који су утицали на размештај и становништва, а уједно и насеља на подручју Војводине.

Како рељеф Војводине чини више различитих геоморфолошких целина, од најстаријих времена било је неопходно подићи насеља на местима где ће она бити заштићена од упада непријатеља и што боље чувана.

Неопходно је било да се за живот становништва обезбеди близина воде. Како је Војводина била мочварно тло, морало се водити рачуна да та насеља буду заштићена од великих вода.

Од велике важности за развој насеља свакако је близина саобраћајница, али и осталих насеља.

На подручју Војводине је забележено 465 насеља (стално настањених 457), која су распоређена у 45 општина.

Проф. др Бранислав Букуров је сва насеља у Војводини према свом положају поделио на ивична и унутрашња, у зависности да ли су подигнута на контакту различитих геоморфолошких целина или на некој од њих.

Према овој подели од укупног броја 57,1% има положај ивичних насеља (261), док 42,9% има одлике унутрашњих.

У ивична насеља спадају она подигнута на¹⁴:

- Контакт *пешчара* и *лесне заравни* (Горњи Таванкут, Доњи Таванкут, Љутово, Суботица, Палић, Шупљак, Бачки Виногради, Владимировац)
- Контакт *пешчара* и *дилувијалне терасе* (Растина, Риђица, Хоргош)
- Контакт *лесне заравни* и *дилувијалне терасе* (Сивац, Кула, Врбас, Делиблато, Качарево, Шид, Рума, Инђија ...)
- Контакт *лесне заравни* и *инундационе равни* (Тител, Бела Црква, Беочин, Петроварадин ...)

¹⁴ У загради су наведена нека од насеља која припадају датом типу

- Контакту *дилувијалне терасе* и *алувијалне терасе* (Бач, Дероње, Ветерник, Ковин, Гај, Банатски Брестовац ...)
- Контакту *дилувијалне терасе* и *инундационе равни* (Бездан, Апатин, Бачка Паланка, Ковиљ, Кањижа ...)
- Контакту *алувијалне терасе* и *инундационе равни* (Вајска, Бођани, Бегеч, Футог, Нови Сад ...)
- Контакту *планина* и *абразионе терасе* (Месић, Гудурица, Марковац ...)
- Контакту *планина* и *дилувијалне терасе* (Вршац)
- Контакту *планина* и *инундационе равни* (Кусић)
- Контакту *абразионе терасе* и *инундационе равни* (Куштиљ, Војводинци)
- Контакту *лесне терасе* и *тектонске депресије* (Алибунар)
- Контакту *дилувијалне терасе* и *тектонских депресија* (Пландиште, Јерменовци, Конак, Наково...)
- Контакту *планина* и *лесне заравни* (Берксаово, Ердвик, Ириг, Ривица ...)

У унутрашња насеља спадају она подигнута у оквиру једне геоморфолошке целине:

- *планинама* (Мало Средиште, Јазак, Чортановци, Буковац ...)
- *пешчари* (Келебија, Хајдуково)
- *лесној заравни* (Падина, Долово, Бајмок, Бачка Топола, Телечка ...)
- *дилувијалној тераси* (Ковачица, Дебељача, Башаид, Кикинда ...)
- *инундационој равни* (Кумане, Бело Блато, Врбица, Купусина, Лок ...)
- *планинама унутар тектонских депресија* (Банатско Велико Село, Итебеј ...) (Ћурчић, Ђуричић, 1994).

Према својој величини, тј. према броју становника насеља Војводине су највећа у Србији и Црној Гори. На њихову величину од пресудног значаја су били економски и политичко-друштвени фактори. Пре свега некадашњи утицај Аустро-Угарске.

Већина војвођанских насеља су добила свој основни изглед још током настанка у XVIII веку. Крајем XX века под утицајем економског и привредног развоја она се на одређени начин трансформишу (посебно градска), јер се подижу вишеспратнице, уређени паркови, велике пословне зграде. Све то је утицало да данашња насеља Војводине поприме карактеристике мешовитог изгледа у комбинацији традиционалног и модерног.

За развој туризма на подручју Војводине је од великог значаја пре свега положај насеља, посебно оних која се могу декларисати као туристичка места.

За Војводину као значајно подручје транзитног туризма је веома важно што се велики број насеља налази на/или у близини значајних саобраћајница и што постоји доста добра међусобна саобраћајна повезаност насеља.

Како је ово подручје испресецано већим бројем водених токова (река и канала) уз које се налазе бројна насеља, оно има одличне предиспозиције за развој купалишног туризма, а свакако и за развој риболовног и наутичког туризма.

Поменута комбинација традиционалног и модерног у насељима може утицати на упознавање посетилаца са једним континуираним развојем овог подручја и пружити услове за развој различитих облика културног туризма.

Поред ових облика туризма у Војводини постоје услови за развој бањског, ловног или рекреативног туризма.

Најважније је да се на подручју Војводине пружа могућност за развој свих наведених видова туризма, међусобно повезаних, како би потенцијални туриста задовољио своје разнолике потребе на малом простору, без много губљења времена на путовање.

ШТА ДАЉЕ ?

Чињеница да становништво Војводине све више стари ставља туристичке раднике пред нови задатак.

Пре свега треба учинити да се све већи број младих, али и свих оних који су радно способни укључи у развој туризма Војводине. Чак треба повести рачуна и укључити и старије категорије становништва да допринесу развоју колико је то у њиховим могућностима (пре свега, у одржавању и неговању традиције). На пример укључити их у израду народних ношњи, сувенира (предмета народне радиности), продају сувенира, продају улазница за посете туристичким објектима, као домаћине (обучене у народне ношње) са којима се гости могу сликати итд.

Они могу имати улогу локалних продаваца. Локални продавци обухватају тезге са храном, ресторане, водичке услуге, најам возила, таксије, услуге рекреације (коњи, чамци, бицикли итд.) и произвођаче и продавце занатских производа. Ове врсте услуга најчешће нуде чланови локалне заједнице. Ови продавци играју кључну улогу у успеху туристичког производа и његовој способности да донесе корист локалним заједницама. У великом броју случајева ови послови су врло мали и власницима је потребна подршка и мали износ капитала да би га могли започети (Wood Epler Megan, 2002) .

Национална и верска шароликост Војводине пружа могућност да потенцијални туриста види “свет у малом” на овом простору.

За добро организовану туристичку политику неке дестинације је од пресудног значаја познавање како етничке, тако и верске, полне, старосне, образовне структуре и интересовања потенцијалних туриста. Од тога зависи избор понуђене дестинације и њен садржај. Због тога важан сегмент чини претходно истраживање потенцијалног тржишта.

Депопулација која се одвијала заједно са деаграризацијом довела је до општег демографског пражњења села. Млади и даље масовно напуштају сеоске средине и такав тренд се неће зауставити док им се не обезбеде приближно исти услови живота као у граду. То, пре свега, подразумева шири избор занимања, што, поред пољопривредних активности, захтева развој мањих производних и прерађивачких погона и програма, у чијој би реализацији учествовале различите врсте стручњака. Треба учинити све како би управо они били главни носилац развоја туризма у сеоским насељима Војводине.

Важно је да атрактивни атрибути националних културних вредности буду што боље анимирани и представљени као јединствени садржаји националне туристичке понуде, јер само на тај начин дати простор може постати место сусретања и додира различитих култура, чији су представници с једне стране домицилно становништво, а са друге туристи као представници својих матичних култура. Туризам доприноси повећању образовног и културног нивоа становништва и промовише боље разумевање између народа.

Веома је важно да домицилно становништво схвати да оно што је њима нормално (свакодневно) је за госте посетиоце веома значајно. Правилном едукацијом домицилног становништва у том правцу се може остварити много. Јер, контакти између домаћина и госта и туристички доживљај, као основни елементи на којима почивају туристичка кретања (посебно на селу) су приоритет у формирању туристичког производа.

Туриста у културном туризму долазећи у додир са културним догађајима или добрима културног наслеђа се едукује и забавља. Односно он има шансу да стекне знање о локалној заједници.

Треба едуковати становништво да буде спремно да: дочекује и поздравља госте, упознаје их са начином и садржајима живота који му стоје на располагању у кући, међусобно упознаје госте, нуди и послужује госте, брине о њима, показује интересовање за њих, увек је на располагању, испраћа госте, треба да буде увек срдчан и насмејан ...

Бављење старим занатима и израдом предмета од вуне, дрвета, трске, сламе, и сл. који се могу продати туристима, оставрује се додатни приход који увећава доходак сеоског домаћинства. На тај начин се део омладине може задржати на селу и тако посредно спречити демографско пражњење.

У циљу активирања пропуштених прилика у равномерном развоју села, развој сеоског туризма може да има већу улогу. Преко ове активности остварује се већи доходак становника села која се опредељују за бављење туризмом, а поред тога се остварују и други ефекти (Умићевић, 1996, 83).

КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ У ВОЈВОДИНИ

Културни туризам је такав облик туризма који има за циљ откривање и упознавање са споменицима и просторима културе и има низ позитивних ефеката: задовољење културних потреба туриста, одржавање и заштиту споменика културе и културни и привредни развој. Облици испољавања овог вида туризма су веома различити:

- Обилазак и разгледање споменика културе
- Сценске представе
- Изложбе ликовне уметности
- Културно забавне манифестације
- Фестивали са приказом културних остварења
- Посете музејима и галеријама
- Кружна туристичка путовања у којима доминирају културни садржаји
- Смотре и манифестације фолклорних вредности
- Градски туризам
- Конгресни туризам (Томка, 1999).

Као веома комплексна научна дисциплина културни туризам обухвата и нека веома специфична истраживања:

- Истраживања која се баве трансформацијом културних форми у савременом друштву,
- Социолошка истраживања
- Истраживање утицаја културног туризма на окружење, а посебно социоекономски утицај
- Одрживи развој културног туризма
- Маркетинг и менаџмент у културном туризму (Хацић, 2004).

Културна баштина Војводине представља значајну основу за развој културног туризма, а она морају бити “оживљена културним активностима.”

Фолклорно материјално стваралаштво обухвата све оне производе који су резултат рада људи (народа) који се одвија у циљу обезбеђења материјалних погодности за живот. Пре свега се мисли на кућу, али ту спадају и производи разноврсних заната, којима је човек ставаро предмете за свакодневну употребу, али и за украсе (Томка, 1998, 228).

Културне (антропогене) вредности представљају један од најзначајнијих мотива туристичких кретања. Обухватају производе материјалног и духовног стваралаштва појединих народа: културно-историјски споменици, активне културне установе, етнографско богатство, традиционалне народне свечаности, кулинарство

Етнографско богатство у многоструком доприноси квалитету антропогених вредности, јер представља достигнућа народног стваралаштва, која су код сваког народа јединствена и другачија од осталих, што самим тим доприноси њиховој аутентичности и већој туристичкој атрактивности.

Туристичка клијентела се при сусрету са етнографским вредностима упознаје са појединим народима или областима, односно са материјалном и духовном културом локалног становништва.

Човек током свог личног и друштвеног културног развоја ствара и друге творевине које често немају својства уметничког дела, али имају историјски, друштвени, архитектонски, културни или неки други значај.

Многи објекти, предмети, појаве настале током развоја човечанства имају нека заједничка својства. Створили су их људи као резултат духовног доживљавања ствари и појава. Те творевине које су људи створили називају се културним добрима. По специфичности настанка и основним карактеристикама, ова добра могу бити:

- Зграде и простори народниг неимарства – брвнаре, бондручаре, приземљуше од набоја, земунице, различити помоћни објекти, јединствене цркве брвнаре
- Остварења материјалне и духовне културе стваралаца из народа – ношње, музика, игра, «наивно» сликарство и вајарство, у којем имамо и ствараоце са светским гласом
- Остварења техничке културе народа – стари занати: дуборесци, кујунције, ћилимари, плетиле, ћурчије, опанчари, казанције и други (Ахметовић-Томка, 1996, 29).

Под *фолклором* се подразумева народна уметност која се спонтано развија као део традиционалне материјалне и духовне културе. Фолклорно материјално стваралаштво представља уствари резултат рада народа на изради и обради различитих предмета у циљу обезбеђења материјалних погодности за живот.

Етнографско богатство Војвођанског простора произилази из традиција и обичаја становништва различитог националног састава, а састоји се из богатог фонда, покретних споменика и неколико очуваних непокретних споменика (ћилими Срба, Мађара, крпаре; вез, златовез, чипке, разни предмети од дрвета, керамика, обичајни предмети, разбоји за ткање, кецеље, ношња, инструменти, стари употребни предмети...).

Војводина као простор сложене националне структуре има добру основу формирања етнографских туристичких вредности изражених квалитета и разноврсности. Томе доприноси и чињеница да су релативно дуги међуутицаји низа етничких целина били довољно дуги такода су допринели ставрању вредности које су настале на основу мешања и усклађивања различитих, чак и етничких целина суштински супротног идентитета. Све ове чињенице у знатној мери појачавају изнијансираност ове групе туристичких вредности (Станковић, 1990).

Сви предмети су комплетирани и очувани, научно обрађени систематизовани и заштитени. С обзиром да је доказана ексклузивност етнографског богатства Војводине, они све више постају циљ кретања домаћих и иностраних туриста. Непокретни етнографски објекти: салаши, сеоска архитектура, суваче, амбари, ветрењаче, воденице...

Мањи део ових објеката је приведен туристичкој намени и гледано у целини њихова општа туристичка вредност и значај заостају за вредностима музејских етнолошких збирки.

Народно стваралаштво је обogaћено и духовним вредностима које представљају све активности народа које се односе на игру, песму, ношњу, обичаје... Ове активности су презентоване на манифестацијама које се одвијају током године.

Међународна туристичка тражња све више се окреће аутентичним дестинацијама, оригиналним етнолошким садржајима... На бази фолклорног наслеђа могу се организовати самостални туристички производи. Људи се све више окрећу "питомом" туризму, из усамљених градова беже на село где их чека типична љубазност и гостопримство војвођанских крајева. Сврха туризма у коме се презентује сеоско домаћинство, народно градитељство и фолклор је у ствари у очувању традиције војвођанског села.

Могућности презентације фолклорног наслеђа су вишеструке: културне манифестације, приредбе, смотре фолклора, изложбе, музеји под ведрим небом ...

ЕТНО КАРАКТЕРИСТИКЕ И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ НАРОДА И НАРОДНОСТИ У ВОЈВОДИНИ

У овом поглављу аутор ће покушати да прикаже најважније етно карактеристике и културно наслеђе народа и народности у Војводини¹⁵, сматрајући да управо ови елементи могу имати веома значајну, ако не и пресудну улогу у њиховој туристичкој презентацији, као и у туристичкој презентацији Војводине као регионалне целине уопште.

Приказ сваког народа обухвата пре свега етногенезу ових народа, порекло и насељавање на простору Војводине, промене њиховог броја, као и њихове типичне куће и насеља. У поглављу *Фолклорно наслеђе* пажња се скреће на народне ношње и обичаје (Божић, Ускрс, остале црквене празнике, потом обичаје везане за рођење, свадбу и смрт). У поглављу *Културни живот* акценат је стављен на образовање и издавачку делатност, уметност, и туристичке манифестације.

На основу детаљног приказа ових карактеристика омогућава се њихов целокупан преглед и издвајање оних које су најзначајније за туризам.

СРБИ

Некадашњи Словени или како их називају Прасловени су се међусобно разликовали, те су на основу тих разлика између појединих група током времена од њих настале поједине етничке групе, а свака од њих је услед разних крвних мешања и културних утицаја мање-више изменила свој физички, интелектуални и морални идентитет. У доба када су населили подручје Панонске низије и Балканског полуострва, они су се у многоструко разликовали од својих данашњих потомака.

Историјски извори указују да су били високи, риђи и врло издржљиви. Били су многобошци, али сасвим примитивни; међутим познати као врло гостољубиви. Живели су груписани по племенима и родовима (у сталним међусобним сукобима) и нису били нарочити ратници (од оружја су имали стрелу, копље и штит, а били су пешаци). Били су вешти у грађењу пловних објеката: чамаца и сплавова. Пре доласка Мађара били су најбројније становништво Панонске низије и околних планина.

Преци данашњих Срба су се населили у Потисје током VI века, а можда и раније. Пре тога живели су у племенским организацијама негде између Хуна и Гепида, са којима су живели у пријатељству. После пада гепидске државе кренули су са Аварима према западу и југу. Са Византијом, Бугарском, а касније Мађарском они се нису упуштали у борбу као равноправни, али су зато за разлику од неких других Словена успели да сачувају и своје име, али и да временом оснују своју државу. Срби у Банату примили су хришћанство за време бугарске владавине. Мађари су их називали "Тотовима", а Србе из Рашке "Рацима". Мађари су "Totorsag"-ом називали Словачку, али и Славонију. Интетресантно је да је на територији средњовековне Тамишке жупаније 15 насеља забележено да су словенска, а у Барањској жупанији неколико (Поповић, 1957).

У другој половини XIV века Срби су живели на Фрушкој Гори и Дунаву. Истовремено почело је насељавање Срба у Банат.

¹⁵ Редослед представљања појединих народа и народности је одређен на основу њихове процентуалне заступљености у укупном броју становника Војводине

Пред појавом Турака у другој половини XV века досељава се око 50.000 Срба из Босне, а почетком XVI века досељавају се срби из Шумадије под вођством Павла Бакића.

Највећа колонизација Срба забележена је 1689-1690. када је Турска успела да поврати србијанске области све до Београда када се под вођством српског патријарха Арсенија Чарнојевића око 60-70.000 Срба морало повући у Угарску. Они су населили подручје између Тисе и Драве, допирући чак до Баје, Будима, Сент Андреје и Коморана. Формирањем Поморишке војне границе (1703.) део Срба (око Будима) се пресељава на Мориш и Тису.

Године 1737. мајор Вук Исаковић насељава своје војнике и њихове породице у околину Земуна, Митровице и Илока, а само годину дана касније то чини и Атанасије Рашковић у доњесремској Посавини и Карловцима. Под вођством патријарха Арсенија Јовановића-Шакабенте неколико хиљада Срба се насељава 1739. године у Нови Сад, Земун, Карловце. У периоду 1736-1737. у Срему је највећи број насеља било српских: Адашевци, Бановци, Баноштор, Батајница, Беоцин, Буђановци, Буковац, Ириг, Јазак, Краљевци, Нерадин, Нештин, Путинци, Рума, Шид ...

Укидањем војне границе 1750. године део породица из крајева северно од Мориша пресељава се на простор данашњег војвођанског Баната, знатан део се одсељава у Русију (Ђурђев, 1998).

Током XIX века под налетом колониста (Немаца и Мађара) са простора Угарске, Срби из Бачке се селе у Срем, Банат, па и даље – све до Русије.

У Војводину је након II светског рата насељен знатан број становника из свих република бивше СФРЈ. У јужном Банату то насељавање је било интензивно и том приликом је овде досељено око 2.000 породица. Поред планског насељавања дошло је и до стихијског насељавања већ 1948. године и то из разних крајева земље. Знатан удео у досељеничком становништву имали су становници из околине Пирота (први досељеници из Пирота дошли су 1948. и 1949. године, али их се највише доселило у периоду 1951-1953. година.), али и из околине Лесковца и Врања. Њих има скоро у свим насељима јужног Баната (Ковин, Плочица, Скореновац, Гај, Делиблато, Баваниште, Долово, Мраморак, Панчево), али их је највише ипак у Долову, Делиблату и Баваништу (Илић, 1964).

Крајем XX века на подручје Војводине долази знатан број Срба из ратом захваћених подручја бивше СФРЈ. Одамак по отпочињању рата у Хрватској 1991. у Војводину су почеле да пристижу избеглице чији број се нагло повећавао избијањем рата у Босни, а нарочито после пада Книнске крајине августа 1995. Од укупног броја свих регистрованих ратом угрожених лица у Србији у Војводини борави 259.719 или 42%, а највећи број њих су српске националности.

Промене броја

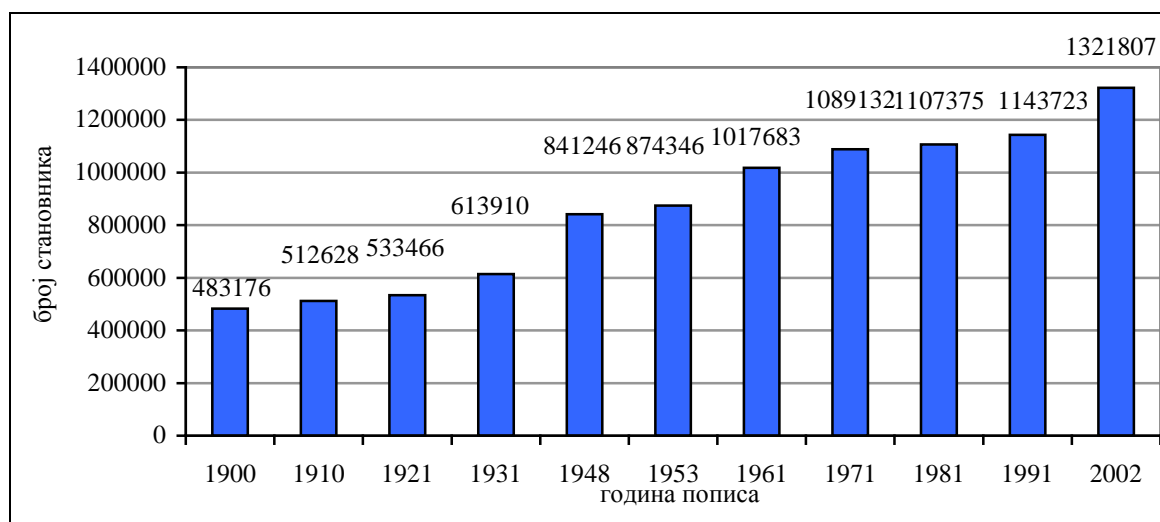
На почетку XX века (1900. године) на подручју Војводине регистровано је 483.176 становника српске националности. Тај број је постепено растао и већ у следећем попису уочавамо преко 500.000 Срба (512.628). У наредном попису 1931. године забележено је мање повећање, када је регистровано 533.466 Срба.

Наредни попис из 1948. године даје нешто већи број становника српске националности на подручју Војводине (841.246). Анализом наредних пописа уочава се константан пораст српског становништва у Војводини, чији број по попису из 1961. године први пут прелази милион становника и износи 1.017.683.

Наредни пописи 1971. (1.089.132) и 1981. (1.107.375) такође показују константан, али нешто успоренији раст српског живља у Војводини.

Према попису из 1991. у Војводини су живела 1.143.723 становника српске народности или 56,8% укупног становништва.

Графикон 6. Промене броја Срба у Војводини у периоду 1900 -2002. година

У односу на попис од 1948, када је у Војводини било 841.246 Срба, њихов број се повећао за 302.477 или 35,96%, што се тумачи сталним досељавањем Срба после Другог светског рата из других република СФРЈ, нарочито у првим послератним деценијама када је код Срба и природни прираштај био повољан. Према попису из 1991. Срби етнички преовлађују на 77,8% територије Војводине, у апсолутној су већини у 32 општине (од 45 колико их има у Војводини).

У готово свим осталим општинама били су други по бројности. Срби 1991. чине апсолутну или релативну већину у 318 насеља (68,53%), 1961. били су већина у 360 насеља, што је тада износило 66,93%. Просечна старост Срба у Војводини је 37,4 године (1991). Према истом попису 54% војвођанских Срба живи у градским насељима.

Данас Срби у Војводини чине већинско становништво. Попис 2002. године региструје 1.321.807 Срба што чини 65% од укупног броја становника Војводине. Ово повећање српског становништва у односу на попис из 1991. године, најмање је резултат природног раста становништва, већ је пре резултат механичког пораста, тј. досељавања избеглих Срба на простор Војводине, одсељавања не српског становништва из њених појединих делова, али и већег изјашњавања становника као Срба, а не Југословена (што је био случај код ранијег пописа).

Куће и насеља

Целокупно кућиште се назива грунт. На грунту су сем куће: мала башта, авлија у којој се држи сено, слама живина, ђубриште. Трећи део је велика башта. У кућу се улази из авлије.

Већину војвођанских кућа карактеришу следећи елементи: двоводни стрми кров са калканом, два прозора на соби и два мала отвора на калкану, подужи трем на дворишној фасади. Обрада калкана је пролазила разне фазе: од дашчане облоге која је у Банату била предмет декоративне обраде преко равне глатко олепљене површине до богато обрађених облика барокног карактера који су настали под утицајима са северозапада при крају XIX и током XX века (www.zrenjanin.org.yu).

У Војводини је грађено више различитих типова кућа¹⁶:

- Куће “на бразду”
- Дужна кућа
- Прека кућа
- Кућа “на кључ”

На подручју Војводине истичу се урбанистичке целине ушорених села, која представљају главну одлику пре свега сеоских насеља.

Најчешће су грађене тако да су својим ужим делом окренуте ка шору, са једном или две собе, чији прозори су били често двокрилни са капцима, док се са унутрашње дворишне стране налази дуги наткривени ходник “гонг” који се протеже дужином читаве куће. Са њега се улази најпре у кухињу, а из ње у једну или две собе са уличне и дворишне стране.

Свака кућа има пространо двориште, у коме се налазе помоћне зграде (штала, котарка, свињац и шупа) и башта.

Собе у оваквим кућама у високе, простране и патосане, а гонг је прекривен керамичким плочицама. Кућне ограде су обично зидане, а капије масивне. Изнад улаза су често били иницијали власника.

Фолклорно наслеђе

Народна ношња

Срби су крајем XIX века носили већином народну ношњу. Све тканине, и за женско и мушко одело ткале су жене док их није заменила индустрија. Стара српска ношња одликовала се укусом, једноставношћу, па и отменошћу. Раскошни везови у злату и сребру, широке златне чипке, ниске дуката и дугмад од сребра или злата биле су украс старе српске ношње. Жене су поред народне ношње ткале и предмете за кућу, разна платна, пешкире, поњаве, ћилиме... Од лана, памука, кудеље и вуне жене су на разбоју ткале разне врсте народног платна: од грубљег су се израђивали хаљеници за свакидашњицу, а од финијег за свечану употребу.

Украшавање и уметничко обликовање потиче и развија се од монограма, који временом поприма карактер орнамента. Испрва су украшавани само они одевни предмети који су ношени у свечаним приликама.

Украшавање се врло често изводило и помоћу разних врста хекланих, шлинганих и куповних – углавном свилених чипки којима су израђивани порупчићи, оковратници, псецеви, манжетне.

Под утицајем различитог порекла српског становништва у Војводини, али и народа са којим су живели могу се уочити варијације у изгледу ношње српског становништва на подручју Војводине.

Основу банатске ношње чини кошуља и “*гаће*” или *чакиице*. Материјал који се користи је лан или конопља, што упућује да је она била одећа ратара. Све упућује да је она панонско-скитског типа, док златни вез који се појављује на прегачама и јелеку женске ношће указује на оријентални утицај.

Интересантно је поменути да се поједини називи јављају у свим словенским језицима, те су значи прасловенског порекла: платно, сукно, ткање, рубача, руб, ногавице, ручник, опанци, плашт, вуна, гаће ...

¹⁶ Више о изгледу, типовима и изградњи кућа у поглављу *Народно градитељство*

Слика 5. Српска банатска ношња

Извор: Пропагандни материјал
225 година мога града

Из свакодневне употребе народна ношња је изашла већ крајем XIX века и то прво код Срба.

Женска ношња. Делови: кошуља или оплећак, прслук, скути, доња и горња сукња, реклија, кожух, пршњак и ћурак. На глави: марама, цега и убраћај, а на ногама: папуче, опанци, ципеле кломпе и чарапе.

Девојке и младе жене носиле су *оплећак* на “овењачу” око врата са широком чипком на дугачким и широким рукавима и око врата. Напред на грудима био је “псец”, уметак, извезен разним цветовима и украшен “шлингерајем”. За старије жене оплећак није био украшен. Оплећци су рађени од домаћег платна, а златовез је израђиван на рукавима.

Празницима су носиле празнични оплећак од танког домаћег платна “дереклије” или “мисира”, а чипка око врата и на рукавима била је

лепша и шири. Преко оплећака су носиле реклу од свиленог бруката или од свиле.

Слика 6. Српска ношња из Војводине

Доња сукња или *скуте* била је од бега, доле се завршавала чипком или је била без ње, а облачена је уместо кошуље или гаћа које се онда нису носиле. Преко ње облачили су друге скуте, такође од домаћег платна са широком чипком на ивици, а свуда око распоређени су били црвени петлови или цветови. Скуте су биле широке, набране око појаса, а дугачке до чланака. Преко скута облачиле су црвену сукњу од “цвилеха” широку и дугачку до чланака.

Празницима сукња је била на боре, широка и дугачка, али краћа од скута, да би се видела бела чипка. Око врата су носиле црну сомотску пантљику која је позади копчом причвршћивана.

Кошуље су прављене од домаћег платна постава, дереклије (танко платно на пруге), сади платна и вапера (најфиније танко платно). Постава је била од грубљег платна.

За сваки дан кошуља је била од обичног платна, облачила се преко главе. Изрез око врата био је овалан са широким порубом “на овењачу”. Око изреза кошуља је била са или без чипке која је била руком рађена “хеклана или нецована”. Поред ових носиле су се и кошуље на порупчиће.

www.google.com

За свечане прилике кошуља је шивена од сади или дереклије. Рукав ове кошуље био је украшен златом, сребром или белим везом. Сукње су шивене од два дела, доле украшене белим везом или хекланом чипком.

Кецеле. Преко цвиљих-сукње носила се напред кецеља тзв. “сукненка”. Сукненка је ткана од црвене вуне, а доле ишарана цветовима. Кад је било блато око струка су носиле потпасач, како би могле закачити сукње и скуте да их не испрљају. Део српске свечане ношње биле су и кецеље украшене златовезом. Израђене су најчешће од броката тамнијих боја. Златовез је на њима концентрисан уз доњу ивицу и углове.

Прслуци. Део свечане народне ношње представљали су и прслуци, тј. јелеци богато украшени златовезом. Приликом њихове израде најчешће су коришћени плиш и свила тамнијих боја основе, на којима је златовез долазио до пуног изражаја. Српски прслуци су шивени тако да се копчају целом дужином предњих страна. Мотиви су као и на марамама били углавном, флорални и распоређени су уз ивице. Прслук се правио од сомота или свиле вишњеве, црвене и плаве боје опшивени златном чипком ширине 3-4 цм. За свечане прилике кецеља и прслук су били од истог материјала и опшивени истим везом.

Реклија је била пролећна, јесења и зимска одећа. (звали су је и јапунца или рекла). За време зимских празничних дана, носиле су жене тзв. *молдун*. То је цела хаљина из два дела од куповне вунене тканине у крупној карираној бордо-боји.

Кожух је део зимске одеће, прављен је од беле јагњеће коже. *Пришњак* је прављен исто од јагњеће коже али је био без рукава. *Ђурак* су носиле имућније младе жене. Прављен је од црне fine чоје, плиша или сомота.

Мараме. Као део оглавља младе жене, ношене су тзв. мараме цеге, које су се и по изгледу и по функцији разликовале од марама повезача. За израду марама цега користио се плиш, сатен, брокат или памучно платно. Имале су облик троугла или засеченог ромба. Њиховим повезивањем добијао се облик капе цеге. Као и капе, ове мараме су носиле младе жене у првим годинама брака и оне су повезиване у најсвечанијим приликама.

Када је народна ношња почела да излази из употребе, један одевни предмет се сачувао као знак престижа – *оглавље* – *капа златара* са две дуге траке (шлајфне) украшене каменчићима, бисерима и шљокицама. Носиле су је невесте и тек удате жене из имућнијих паорских кућа. Њу је за венчање обавезно набављала младожењина кућа (а на захтев свекрве младе жене су је у свечаним приликама морале носити и до годину дана).

Једна од најчешћих техника украшавања код свих народа и народности Средњег Баната јесте вез. Крајем XIX века код Срба и Румуна на подручју Средњег Баната као посебан стил украшавања народних ношњи јавља се вез златном жицом – *златовез*.

Најрепрезентативнији предмети везени златном жицом су младине или невестине капе. У ову групу спадају српске капе “*златаре*” или “*меге*” и румунске капе “*злате*” или “*тулбенти*”. Ове капе су ношене у периоду од 1880. до 1920. године (српске капе златаре излазе из моде око 1905.). Њих су носиле девојке на дан венчања, али и младе жене годину дана после удаје док се не роди прво дете (Грубих, 1991). Овакве капе су биле веома скупе и израђивале су их везиље, којима је било потребно 2-3 месеца за израду једне, а наплаћивале су је 18-22 кг жита (тј. 100-120 форинти).

Један од најпознатијих центара златовеза за подручје целе Војводине у којем су израђиване познате српске капе златаре, фомети за мушке кошуље, јелеци, мараме и сл. били су Меленци. Најпознатија везиља била је Ката Лончарски из Меленаца, која је 1884. године добила награду I реда у Новом Саду и диплому у Будимпешти 1896. године за одевне рукотворине извезене златном жицом.

Занимљиво је да су на већини ручних радова заступљени флорални мотиви за орнаментику на одевним предметима и предметима за покућство. То су били цветови различитих величина и углавном светлих и пуних боја (утицај барока), уклопљени у одређени орнаментални облик.

Слика 7 и 8. Капа златара и убраћај

На ногама су носиле опанке и обојке. О празницима су обувале чарапе са црвеним и црним пругама-партима, или чарапе на “чичкове”. Обувале су ниске ципеле са “цугом” или дубоке кожане црне ципеле са ниским петама (Ђекић, 1953).

Најлепша врста женске обуће биле су *папуче*. Горе су биле од свиле плиша или кадифе, везене свилом и украшене зрнима. Биле су лагане и меке, а звале су се листуше.

Мушка ношња. Делови старе мушке ношње су: кошуља, гаће, прслук, сардум, кошуљац, реклија, сукња, чакшире, кожух, пршњак, кожане чакшире и opakлија. На глави су носили шешир и шубару, а на ногама папуче, опанке и чизме.

Кошуља за сваки дан прављена је од постава (врста грубог ланеног платна), а за свечане прилике шивена је кошуља од тањег платна. На недрима са обе стране отвора је златовез у виду биљних мотива. Кошуља се око појаса пребаци преко гаћа и омота се преко ње тканицом два до три пута. За празнике су се носиле кошуље ткане од “мисира” или “дереклије”.

Гаће су биле дугачке и веома широке. За сваки дан су прављене од постава, а за свечане прилике од ланеног платна. Везиване су свитњаком. Празником гаће су биле много шире од свакидашњих, у три поле, а доле, мало више од поруба, биле су извезене тзв. шупљиком, разним шарама, а завршавале су се чипком. Око појаса су биле везане на овењачу (Ђекић, 1953).

Прслук се правио од једнобојног сомота, плиша или свиле. Напред се закопчавао на дугмад и био је украшен златним или сребрним везом и сребрним дугмадима. Сурдум је била кабаница од дебелог белог сукна. Облачио се преко рекле и прслука у хладније дане.

Кошуљац је хаљетак који се носио у хладнијим данима.

Прављен је од вуне, шарене свиле и од броката, сличан је данашњим џемперима. *Рекле и чакшире* имали су их само имућнији, прављене су од истог материјала. *Рекле* одговарају данашњим капутима. Зимски су у Срему носили *дуцин*. Он је комбинован од старог кожуха и опаклије и био је дугачак до чланака. Од кожуха је шири, већи и вунатији. Има крагну и џепове. Позади има шлиц, да би се могло ходати (Јованчић, 1953).

У неким деловима Бачке су нежењени момци преко гаћа носили широке плисиране *сукње* у данима светаца и недељом. На ивици су *сукње* биле украшене чипком, белим везом. *Кожух* и *кожне чакшире* су зимска одећа. Прављени су од јагњеће коже. *Опаклија* је широки кожни огртач (Чворовић, 2002).

Мушке чарапе су плетене, горе мало уже и стајале су уз ногу без икаквог подвезивања.

Слика 9. Мушка ношња

На глави се носио округли шешир од црног “филца”. Момци су често иза пантљике шешира стављали цвеће. Сину јединцу су родитељи увлачили минђушу у једно уво.

Дечија ношња. Деца су се повијала у пелене (прављене од старих кошуља, гаћа, скута) до годину дана. После године, мушка деца су облачена у панталоне које су састављене са горњим делом. Дугачке кошуље “скутаре” су се носиле све док не пођу у школу. На глави су деца имала капице до треће године, а након тога мушка носе шешириће. Чарапе су носила и мушка и женска деца до 13-14 године, као и опанке. Женска деца су до четвртог разреда носила хаљине, а после сукњу и блузу. Њима се није шишала коса, а на глави су имале чешаљ од ува до ува који је означавао да су деца (Јованчић, 1953). Девојчице су на глави често носиле шиљате плетене вунене капе са једним или два врха, тузв, “шеве” или “шев-капе”.

Посебне врсте ношње. На дан свадбе млада невеста се друкчије облачи од осталих жена и девојака. Млада обуче оплећак и скуте, преко скута белу сукњу од шифона са шлингерајом, а преко те сукње облачи се бела свилена хаљина или бела штофана. Сукња је врло широка и много наборана, од 8 метара тканине, а нешто је краћа, да би се видео шлингерај на доњој сукњи. Преко оплећка је рекла од исте тканине од које је и сукња. Преко сукње је и прегача или кецеља од свиле. На главу је млада стављала бели венац од вештачке мирте и шлајер који је био дугачак до земље. Богата млада имала је око врата 20 или 30 великих дуката (Ђекић, 1953).

У жалости жене носе црну мараму и црну хаљину. Мушкарци носе црну траку око рукава или шешира.

Слике 10 и 11. Изглед младенаца 30-тих година XX века

Извор: Из породичног албума аутора

Обичаји¹⁷

Годишњи обичаји код Срба су углавном везани за годишња доба, односно за празнике током године, као и за извесне послове који се тада раде. Деле се на зимске, летње и јесење.

У зимском периоду празника најзначајније место заузимали су божићни празници, односно новогодишњи, јер су представљали почетак нове године, праћени су многобројним магијским радњама и веровањима, а које је нарочито сеоско становништво у највећој мери подржавало до данас.

Божићни празници. *Божићне покладе* се прослављају 14. новембра по старом, односно 27. новембра по новом календару. Покладе се одликују тиме што се тога дана кувају боља и обилнија јела, јер већ сутрадан започиње шестонедељни божићни пост. Карактерише га строга забрана конзумирања животињског меса и свих врста масноћа животињског порекла, као и забрана забава и неумереног живота.

Материце увек падају у недељу - две недеље пред Божић, али се празнују суботом. Деца на овај празник “везују” ноге својим мајкама, као и другим удатим женама у кући, родбини и комшилуку, а оне им за узврат дају поклончиће, слаткише, воће или новац, да би их одвезали. Уз све то деца певају песмице намењене за ту прилику. **Очеви** су недељу дана касније и поступак је исти, само што деца овај пут “везују” ноге својим очевима и другим ожењеним мушкарцима.

Бадњи дан се прославља 24. децембра по старом и 6. јануара по новом календару. Сам назив Бадњи води порекло од старог страословенског глагола *бадни* што значи бити будан, бдјети, који види ... На Бадњи дан се ништа није смело дати из куће, а посебно не со и ватра.

¹⁷ Већина обичаја забележена на основу личног искуства аутора или казивања Јагоде Ивков

Обичај је и да свака домаћица купи нешто ново за кућу. *Бадњак* је дрво или пањ који се пали уочи Божића на Бадње вече. Дрво за бадњак се у Срему углавном секло у шуми, док је у Бачкој и Банату у већини случајева дрво за Бадњак узимано од дрва из куће или се секло од дрвета у башти или дворишту. Бадњак је увек припремао мушкарац и то најчешће домаћин куће или његов син. Јела за *бадњу вечеру*, као и за остале дане Божића су устаљена и служе се по одређеном реду. Обично се за бадњу вечеру припрема непаран број јела и обично се припрема: пасуљ, купус, риба и пиринач, резанци с маком или орасима, печена бундева. На столу су своје место имали воћни компоти, мед и ораси, суве шљиве. Посебан значај имају ораси којима домаћин крсти собу, бацајући их по један у сваки угао собе, ради заштите и укућана и стоке. Значајно место на божићној трпези заузимале су јабуке, које су се делиле укућанима и јеле за здравље. Од пића су се служила вина и ракија, зависно како у ком делу Војводине. Посебно интересантан обичај су *коринђаши*. То је група деце која иде на Бадње вече од куће до куће и рецитује одређене (за ту намену спеване) песмице, а за узврат добија од домаћина поклоне, воће, орахе, слаткише или новац (Босић, 1996).

Божични ручак је најсвечанији тренутак овог празника. Сви чланови породице би требало да су на окупу. Пре изношења јела домаћица кади трпезу и јело (упаљеним тамјаном), а потом све просторије у кући. Ручак започиње молитвом коју изговара домаћин, а уз то се пали и свећа (обично иста која је паљена и на Бадње вече). Потом се врши обредно ломљење божићног колача. За ручак су припремана следећа јела: говеђа супа (ретко живинска), ринфлајш (сос, кромпир и кувано месо из супе), божићна печеница (прасе, јагње или ћурка, а често и гуска или патка). Интересантно је поменути да се у печеницу стављала јабука, шљиве и орах, потом зашивала и онда пекла.

Божични колач (или хлеб) је познат по различитим називима, а најчешће је украшен по површини рељефно од самог теста. На средину колача где су укрштене траке теста, увек се поставља украс увијеног теста званог “ружа”, а у њену средину се ставља босиљак или понегде три власти пшенице. У Војводини се за Божић месио већи број хлебова, као што је “здравље” који се премазивао сланином, затим “бадњача”- плетеница, за мушкараце се месио колач у облику зеца или петла. Веома важан обичај је “ломљење колача”.

Пре почетка ручка домаћин и један од гостију кога домаћин одреди “леме колач” тако што се колач обухвати везеним пешкиром и окрене наопако. Домаћица га сече на четири дела и потом изговарајући Оченаш полива сваку четвртину црним вином, а након сваког поливања домаћиун и гост неизменично целивају хлеб. Након завршеног Оченаша они “леме колач” тако да сваком у рукама остану две половине. По веровању онеме у чијој половини остане “ружа” ће година бити успешна и берићетна.

Слика 12 и 13. “Ломљење колача”

Извор: Из породичног албума аутора

Чесница је важан обредни колач, који се прави поред Божићног колача. Прави се на различите начине, али најважније је да се спремна ломи на комаде који се деле свима, ради среће. Једно парче се намењује полаганику (особи која прва уђе у кућу тог дана), а у неким крајевима се намењује члановима породице који нису више у кући, па чак и умрлима. Први посетиоци који су дошли у кућу називали су се “полагеници”. Посебно је деци интересантна подела чеснице, јер се у једном парчету налази новчић (обично сребрњак, који се традиционално ставља) и онај који га пронађе ће по веровању имати среће у настојећој години. Обично од онога ко га је нашао домаћица откупљује новчић, како би га могла ставити опет следеће године.

Остали обичаји око Божића. По веровању треба сви укућани да на Бадњи дан и Божић остану код куће, а посете су се обављале тек другог и трећег дана Божића. Приликом тих посета носи се колач куму у знак поштовања и ћерки или сестри која је удата као доказ да није заборављена.

Мали божић или Нова година се обележава 1. јануара по старом, односно 14. јануара по новом календару. Слави се у част Св. Василија Великог. На тај дан рано ујутру домаћице месе тзв. *василицу* или *васиљцу*. Она представља неку врсту погаче која се одозго премазује медом и шећером а пече у округлој тепсији. Обично се меси онолики број колико је чланова породице у кући, али и за оне чланове који нису ту па им се она носи.

Ускршњи празници. Лазарева субота или **Врбица** пада недељу дана пред Ускрс и назива се још и Врбица. Тога дана су школска деца са свештеником и старијима, као и учитељима, одлазила ван села по врбове гранчице, које су доносила у цркву. Након II светског рата Врбица је обављана у кругу црквене порте.

Слике 14 и 15. За Врбицу најчешће баке воде унуче у цркву

Фото: Анђелија Ивков

Врба је остављана у цркви и сутрадан, на празник Цвети, свештеник је делио верницима врбове гранчице, које су они односили кућама. Ове врбове гранчице људи су обично стављали за икону, или огледало и ту су оне чуване до следеће године. Неки су тим врбовим гранчицама приписивали и одређену магијску моћ. Посебно интересантна је за децу коју обично баке воде у цркву на тај дан и купују им звончиће које они носе око врата. У обичају је да већ од Лазареве суботе по сеоским улицама пале ватре зване “лазарице”. Омладина и деца прескачу те ватре такмичећи се ко ће више прескочити. Жене су над ватром кокале кукуруз-кокице.

Последњи дан пред Велики Ускршњи пост су **Беле покладе** или Велике или Ускршње покладе које увек падају у недељу. За овај празник се спроводи низ обредних радњи, које се веома разликују у селима Војводине. Најзначајнији дан пред сам Ускрс је **Велики петак**. На овај дан је забрањен сваки посао како у кући тако и на њиви, а не дозвољава се ни чишћење куће. Тог дана се фарбају јаја за Ускрс, што је и један од најважнијих послова. На подручју Војводине се срећемо са различитим обичајима око времена бојења. Обично се боје рано ујутру, а понегде тек у послеподневним сатима. Једно, обично црвено јаје се оставља са стране и чува, јер има улогу “чуваркуће”. Раније јаја су се бојила природним бојама (у луковини или неким травама) или пак шарала воском, док данас за то постоје фабричке боје. Поред Божића у народу се Ускрс сматра највећим празником и празнује се три дана. Поред бројних обичаја везаних за овај празник, посебно се може издвојити обичај туцања јаја. По веровању онај чије се јаје не разбије ће бити успешан у пословима током године. Као и за Божић обичај је да се на други дан Ускрса односи колач куму и удатој ћерки.

Празник који пада у недељу, тачно седам дана после Ускрса је **Мали Ускрс**. Тога дана се не ради, а за ручак се припремају боља јела и поново боје јаја (Босић, 1996).

Посебно важно у српским кућама је прослављање **породичне славе**. Сви укућани одлазе у цркву да се помоле носећи славски колач, кољиво и црно вино као и списак свих укућана (живих и упокојених, како би их свештеник поменуо). Ако се врши благосиљање у кући свечара, онда је поред поменутог неопходно да се на столу налази и славска свећа (од чистог воска), потом кадионица, тамјан и нож за сечење колача. Прво се служи кољиво, а од колача се даје сваком госту. Општи обичај код Срба у Војводини је да се родбина и пријатељи на крсну славу позивају руменом јабуком.

На дан 31. децембра (**Нова Година**) није се ишло на починак, већ су се по кућама окупљали рођаци, суседи и тада се пијуквало, певало и чекала поноћ. Жене су разговарале, јеле обавезно штрудле које су печене поподне (мада је код неких био обичај да се штрудла тек пред поноћ стави на печење, а вади након поноћи у Новој години). У поноћ су се гасиле лампе и кандила, газда је у мраку расипао ситан новац или сочиво да година буде плодна. Затим су се поново палиле лампе. Потом су се јеле пихтије, сарма, печење и штрудле. Кравама се у поноћ прало виме и сипала вода преко главе, како би следеће године давале пуно млека. Првог дана Нове године се устајало веома рано, умивало се напољу да би целе године били здрави. Комшије и рођаци су рано ујутро једни другима честитали Нову годину уз ракију.

Рођење. Када се беба роди у периоду од шест недеља нико сем најближих не иде да посети бебу и младу мајку. Беби обично око руке везују црвени конац – против урока.

Прва вода у којој се беба окупа се на селу сипа негде где се неће газити. Беби се по рођењу одмах да име (најбоље по црквеном празнику – име на знамењу), а онда се наредних дана дете крсти. Обичај је био да детету кум бира име.

Свадба. Код Срба у Војводини је био устаљен обичај да се девојка проси црвеном јабуком у коју је учвршћен златник. Док су девојке играле у колу момак је одабраној пружио јабуку са новцем и ако би она прихватила то је значило да он може доћи у њену кућу у просидбу. Велику улогу у склапању брака раније су имале **проводације** или **наводације**, особе које су предлагале момку и девојци будућег супружника.

Управо због тог обичаја даривања јабуке и цео чин просидбе је у Војводини назван “јабука”. Разликовале су се “мала јабука” - мала просидба у коју су ишли само јеан или оба момкова роитеља, а ако је девојка приостала онда је следила “велика јабука” односно свечана веридба. Уколико је момак из другог села, тада су девојчини родитељи одлазили да виде њову кућу и ако нису били задовољни бацали су добијену јабуку преко капије, а ауколико јесу улазили су унутра.

На дан свадбе у неким местима Баната и Срема се још увек задржао обичај да младожења не може ући по девојку док прво не погоди високо подигнуту јабуку. При изласку из свог дома невеста баца јабуку преко рамена да би јој деца личила на њен род. Јабука уопште је симболизовала, од најстаријих времена, здравље и плодност (Босић, 2004).

Свадбе су се раније одржавале углавном недељом, а у сватове се звало 2-3 недеље раније. У сватове обично зове младожењин брат који са још једним или два момка, каруцама иде од куће до куће, носи чутуру (буклију) са ракијом или ређе црним вином, на коју је стављен венац цвећа и на чији каиш је везан пешкир. Како кога зову тако тај везује поклон-пешкир на буклију.

Слика 16. Буклије

Фото: Анђелија Ивков

Последње вече пред свадбу момак и девојка су проводили код својих кућа, он са друговима “момачко вече”, а она са другарицама “девојачко вече”.

Најзначајнији учесници свадбе су: младенци, кум и стари сват (сведоци младенцима на венчању), војвода (младожењин зет), баша (младожењин ујак), барјактар (младожењин добар друг који носи заставу), кључари (одговорне особе које воде рачуна о гостима, послужењу), редуше (комшинице које су задужене за спремање јела, постављање, распремање), кртани (младожењини другови који иду по младину спрему), девер (младин брат), ручни девер (младожењин брат који купује младу од њеног брата), наконче (мало мушко дете које млада подиже, љуби и дарује ради плодности).

Кум је тај који води сватовску колону, он заповеда и њему морају сви сватови да се повинују (може да тражи све што му падне на памет и док му то не испуне он не да младу, неће да уђе под шатру итд.) (Вукмановић, 2004).

Када сватови дођу по младу ручни девер се погађа и “купује младу” од девера уз пуно шале. Ако је девер зацени, често сватови тобож љути хоће другу младу или пак младини кад узму новац и “продају” младу сватовима изводе другу “лажну” младу (најчешће преобученог мушкарца или неку стару жену). После даривања и поздрављања, креће се на венчање. Сви сватови су окићени, најчешће гранчицом рузмарина. Некада је обичај био да сви сватови иду пешке кроз цело село, како би их сви видели.

У току венчања се пазило ко ће кога први нагазити, јер је то означавало да ће бити газда у кући.

После венчања по изласку из цркве или општине окупљена деца вичу “Кец куме, изгоре ти кеса”, а кум баца новчиће. По веровању девојка која уграби неки од новчића и стави га те ноћи под јастук, сањаће суђеника. Када изађу младенци из цркве млада се окреће леђима ка сватовима и баца свој букет (“бидермајер”), а неудате девојке га хватају, јер она која га ухвати је следећа млада. После венчања свадбена поворка се враћа кући, али другим путем.

Пре уласка у кућу и на славље, сватови су морали да прескачу корито пуно воде у које су се стављале паре. У неким селима у Војводини пре уласка млада добија сито у коме је жито које она баца унакрст, а сито баца на кров куће. Раширен обичај је да младожења уноси младу преко прага.

Око поноћи на весеље долазе и “погачари” (део сватова са невестине стране) и доносе погачу, коју јој шаље мајка. Млада је сече, дели сватовима, а за то добија паре или ситне дарове.

Сахрана. Када неко умре, облачи му се ново и за то специјално чувано одело (поготову ако је неко од старијих људи, онда је то унапред спремно). Поред покојника обично целу ноћ проведу старији људи (“бдење”). Сутрадан му се у ковчег стављају најдражи предмети како би их “понео” на онај свет и предмети за личну хигијену. *Они који долазе да се опросте додају у ковчег бомбоне, цигарете, јабуке и он то понесе њиховима “на други свет”.*

Након сахране родбина и пријатељи одлазе у кућу или све чешће у ресторан на ручак тзв. “даћу”. На гробље се излази поново сутрадан, потом кроз недељу дана, пола године и годину.

Културни живот

Образовање и издавачка делатност. Васпитно-образовни рад са децом започиње од предшколског узраста. Основно образовање започиње од 7 година и обавезно је у трајању од 8 година. На подручју Војводине данас постоји 534 школе, које похађа 519.887 ученика. Након тога постоји средњошколско образовање у једној од 122 школе, које похађа 84.205 ученика.

На подручју Војводине постоји један Универзитет у Новом Саду, као и више факултета у Суботици, Зрењанину, Сомбору. Нови Сад је универзитетски град који са 13 факултета и огромним бројем смерова представља најважнији едукативни центар у земљи после Београда. Тренутно на вишим школама у Војводини студира 9.681, а на факултетима 29.415 студената.

Најстарија културно-научна институција у Војводини (и у целој земљи), Матица српска, основана је 1826. у Пешти, а пресељена 1864. године у Нови Сад.

После II светског рата усмерена је као научно, књижевно и културно друштво са научноистраживачким радом, а њено духовно богатство осмишљено је новим садржајем.

Матица је била иницијатор Новосадског договора о српскохрватском језику (1954), водила је акцију за стварање јединственог правописа (1960) и припремила Речник српскохрватског књижевног језика у шест томова (1967-76). Матица издаје "*Летопис Матице српске*", који спада међу најстарије књижевне часописе у свету - континуално излази од 1824. године. Велики углед ужива осам Матичиних научних зборника (за књижевност и језик, за филозофију и лингвистику, за историју, за славистику, за друштвене и за природне науке, за ликовне уметности и за сценску уметност и музику), у њима сарађују и многи инострани научници. Матица сваке године додељује *Змајеву награду* за песничко стваралаштво на српском језику (<http://www.vojvodina.com>).

Поред редовне издавачке делатности у погледу штампања књига, на подручју Војводине излази преко 150 новина и преко 100 часописа

Уметност. Некада се играло на рољу (ћошку), на прелима, код цркве, на вашарима, или било којом другом приликом. Данас села постају старачка, без омладине која треба да понесе традиционалну игру. *Народна игра* код Срба у Војводини ишчезава. Фолклорна друштва су најчешће програмски дезорјентисана и врло мало се играју аутохтоне игре (Група аутора 1994).

На Ђурђевдан се ишло на уранак и плели су се венци. Сеоске славе су биле идеална прилика за игру и забаву, као и за проналажење брачног друга. Летњи обичаји везани су за Ивандан и Петровдан. Паљене су ватре на сред села, и млади су играли око њих.

Играње “недељом у колу” спадало је у редовне играчке прилике током целе године. Млади би одлазили на рогаљ и играли до заласка сунца. Најпознатије игре биле су: коларићу панићу, ласте проласте, елечкиње барјачкиње, бубалице, лончићи, мачке и миша, разне игре лоптом... Од породичних обичаја најзначајнији су: просидба “јабука”, веридба, свадба, рођендан, одлазак у војску.

Сваки обичај праћен је одговарајућом песмом и игром. Музичка пратња била је искључиво гајдашка, да би је касније заменили тамбураши. Игре у Војводини могу се поделити у две групе: у колу и по двоје.

Основу играчког репертоара Срба чине: велико коло, мало коло. Ту су још младино коло, право коло, чизме моје на боре, Ја сам Јовицу, циганчица, келеруј, ричи, ...

Слика 17. Народна коло

Извор: Чворовић, 2002.

Циганчица- Паровна игра која спада у најомиљеније игре Срба широм Војводине. Најбољим играчима Циганчице сматрани су Бачвани. Њихове импровизације и број комбинација изазивају дивљење.

Ја сам Јовицу- игра се у Бачкој и у подунавском Срему. На бубалицама за време ускршњег поста играла се само уз песму без музике. Посебно је Сивчани лепо изводе (Српска изворна група).

Тодоре- паровна игра, играла се и у колу. Мелодија је слична мелодији келеруја.

Сиротица- Добила је назив по тексту песме Ја сам сирота. Припада типу градских игара и игра се у пару (Група аутора 1994).

Банатска музика. У правој “етно” музици Баната гајде и веома различите врсте фрула (углавном израђене од дрвета зове) су инструменти који су једино и заступљени. Банатско коло познато под именом “бећарац” се свирало и певало у посебним приликама (свадбама и различитим весељима)(www.zrenjanin.org.yu).

Домаћа радиност. Некад је свака кућа имала разбој, а радом вредних сељанки настајали су банатски ћилими, шаране торбе, прекривачи. На њима црквени симболи, крст, иконица, венац, стилизована потковица као знак среће... Ткање ћилима са шарама било је, све до средине прошлога века, једна од значајнијих грана домаће радиности у овом делу Баната. Неговале су га вредне банатске сељанке првокласне ткаље.

Девојке су осим ћилима са разним шарама, ткале торбе и друге предмете, који су служили за разне верске и народне обичаје, и били обавезан део девојачке опреме. Ткање вунених ћилима и простирки од крпе (крпаре) и рогоза задржало се нешто дуже. У земљорадничким породицама понегде се још увек плету чарапе и пуловери од вуне. Најраспрострањенији облик домаће радиности је израда столњака и разних украсних миљеа од конца.

Слика 18. Ткани пешкир – део девојачке опреме

Извор: Чворовић, 2002.

Етнографске манифестације. На подручју Војводине одржава се већи број туристичких манифестација културног карактера које се базирају на етно елементу, фолклору и традицији српског народа, с тим што се оне међусобно у многоме разликују. Разлике се јављају због различитог порекла Срба у Војводини (Крајина, Босна, Јужна Србија, Лика ...):

- **Бач** - “Сусрет крајишника” је манифестација која обухвата народне крајишке игре, предавања о народним обичајима и фолклору, изложбу старих предмета као и крајишких специјалитета
- **Банатско Карађорђево** (Житиште) - “Карађорђевачка прела” која представља скуп обичаја из Лике
- **Бачка Топола** – “Нашем роду и потомству” је манифестација духовног и материјалног стваралаштва Срба колонизованих у Војводини и неговање традиције народа који је напуштајући своја огњишта у разним временима преносио обичаје свог краја и преноси их на просторе на које су долазили.

- **Врбас** - "Крајишко вече"
- **Зрењанин** – "Банатске вредне руке" је манифестација која негује рукотворине са банатског подручја од најстаријих времена
- **Зрењанин** – "Личко вече" је манифестација неговања песама, игара, јела из старог краја
- **Младеново** (Бачка Паланка) - "Крајишки дани" је манифестација која је организована ради неговања фолклорне традиције српског народа пореклом из Босанске Крајине
- **Рума** – "Златне руке Срема" је манифестација која негује традицију старог Срема
- **Сивац** (Сомбор) - "Ивањско цвеће" - Фестивал драме, музике и фолклора српског народног стваралаштва у Војводини. Свечано обучени коњи парадирају селом, предводе распевану колону Бачвана, Банаћана и Сремаца.
- **Сивац** (Сомбор) – Етно-вече је манифестација која је едукативног карактера. Посетиоци могу да се упознају са обичајима, да пробају квалитет вина, хране, да упознају старе инструменте... Могу се чути српске старе изворне песме са територије целе Југославије: Челарева, Срема, Косова, Војводине, Србије,...
- **Пригревица** (Апатин)- "Дан колонизације" је манифестација на којој се певају народне песме и играју кола из старог завичаја колонизованих Личана и Банијаца
- **Ченеј (Нови Сад)** - "ПЧЕСА" од 1983. године организује се манифестација - "Пролеће на ченејским салашима" чији су организатори Туристичка организација Новог Сада и друштво ПЧЕСА. У оквиру манифестације организују се музичко-сценско извођење војвођанских фолклорних игара, "Светско првенство у играма по двоје", представљање књига, ликовне изложбе, упознавање са животом на салашу.

Слика 19. Фестивал "Ивањско цвеће"

Извор: Чворовић, 2002.

Велики број манифестација које приказују фолклор и обичаје српског народа на подручју Војводине, могу бити добар основ за развој туризма, јер на веома интересантан начин могу упознати широке масе посетилаца са различитостима српског народа. Могла би се организовати јединствена манифестација на којој би се посетиоци уз националну кухињу и пића могли упознати и забавити, уз песме и игру са обичајима и фолклором Срба из војводине, Црногораца, Босанаца, Личана, Крајишника и др.

МАЂАРИ

Мађари су народ који води порекло од монголске расе, али су се данас те карактеристике изгубиле. Припадају уралско-алтајској језичкој групи. Услед великих етничких померања кренули су почетком IX века из своје домовине са обала реке Иртиш у Сибиру и идући ка западу, прешли у Европу и населили се у крају северно од Црног мора између Дона и Дунава (сматра се да је било око 20.000 коњаника). Потиснути од Печенега из овог краја, они су под Арпадом 895-6. године прешли Карпате и спустили се у Панонску низију. Овде су затекли словенску Великоморавску државу, а на југу српска племена, којима су тада владали Бугари.

Они су основали своју државу у низији и одатле владали околним планинама, а пошто су срушили Великоморавску државу (владајући слој били су Мађари – племићи, а покорени Словени – кметови) и основали своју; убрзо су проширили власт и на јужне крајеве Панонске низије у којима су тада владали Бугари.

Прекретницу у њиховој прошлости чини примање хришћанске вере и круне из Рима. Године 1000. добио је мађарски владар Стефан из Рима краљевску круну са титулом “апостолски”. Пошто су се укључили у католички свет, почели су примати узоре од Запада, нарочито из Немачке, а у том правцу су много допринели бракови владара са принцезама из династија суседних католичких народа.

Најјаче утврђење на југу Мађарске био је Бач, а значајна утврђења и замкови били су у Бачкој на Дунаву: Тител, Футог и Сомбор; а у Срему: Земун, Купиново, Митровица. Од осталих утврђења могу се поменути још: Врдник, Сланкамен, Варадин и низ мањих.

Словени су били највећа етничка група коју су Мађари затекли у Панонској низији, те су им они послужили не само као основ за стварање државе, већ и као добар “супстрат” за стварање народа. Мађари су успели да наметну словенима свој језик, а делимично и своје моралне и духовне особине; а ли су од Словена примили физичке карактеристике. Још у XII веку они су имали физички изглед који је указивао на њихово монголско порекло, али су током времена мешањем са другим народима (нарочито) Словенима сасвим изгубили своје монголске црте. Да су Словени чинили основу мађарског народа указује и веома често презиме “Тог” међу Мађарима (Поповић, 1957).

На простору Војводине били су бројно најјачи све до Мохачке битке 1526. када се испред Турака повлаче на север.

Колонизације већих размера почињу 1745. године и током XVIII века колонизована су следећа насеља: Милетић, Сента, Бездан, Топола, Бечеј, Дорослово, Кањижа, Иђош, Петрово Село, Мартонош, Пачир, Фекетић, Црвенка, Стара Моравица, Мол, Ада, Суботица, Крстур, Сомбор, Бајмок, Моноштор, Турија, Богојево, Чантавир, Падеј, Торда, Итебеј, Беодра, Чока, Дебелача, Бечкерек (Зрењанин), Вршац, Павлиш, Мраморак, Маргита, Уљма.

У XIX веку колонизације попримају већи интензитет, нарочито после Аустро-Угарске нагодбе 1867. године. У том веку значајне групе Мађара насељавају се у: Мол, Бачко Градиште, Темерин, Нови Сад, Свилојево, Кулу, Честерег, Мокрин, Врањево (Нови Бечеј), Велики Лец, Велики Гај, Падеј, Хетин, Санад, Војловицу (Ђурђевић, 1998).

У току II светског рата у силом напуштене колоније на подручје Војводине насељено је око 15.000 Мађара (из пет села Буковине, породице мађарских “хероја” и оних који су учествовали у окупацији југословенских територија 1941. године и знатан број мађарских породица из Босне). Ови колонисти су населили 28 насеља у Бачкој. При крају рата они су се повукли у западну Мађарску, осим малобројних који су досељени из Босне, тако да ова колонизација није оставила видљивог трага у Војводини.

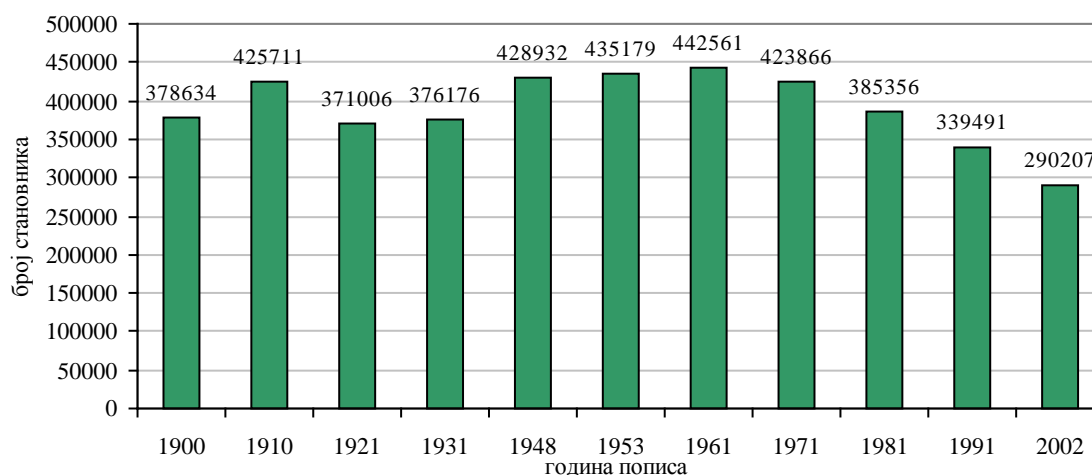
Промене броја

До 1526. године Мађари су били најбројније становништво Војводине, од тада њихов број је у сталном паду.

На почетку XX века у Војводини је забележено 378.634 Мађара (1900. године). Следећи попис бележи повећање (425.711), а два наредна пад броја мађарског живља у Војводини. У периоду 1920-1930. из Војводине се иселило 15.074 Мађара, док у наредној декади од 1931. до 1941. процес иселавања јењава, па се број Мађара пред почетак II светског рата процењује на 280.000 (Кицошевић, 1994).

Мађари чине највећу мањинску групу у Војводини и другу по бројности (после Албанаца) у СР Југославији.

Графикон 7. Промене броја Мађара у Војводини у периоду 1900 -2002. година

Од шездесетих година, број Мађара стално опада, тако да умањење од 1961. до 1991. у Војводини износи 103.070 или 23,29%. Овај пад се објашњава ниским природним прираштајем (према Д. Брезнику -6,9 % у последње време код Мађара у Војводини веома је изражен негативни природни прираштај), негативним миграционим салдом, склапањем мешовитих бракова.

Попис из 1971. године бележи 423.866 становника мађарске националности.

Према попису из 1981. Мађари су на територији осам општина (Ада, Бачка Топола, Бечеј, Кањижа, Мали Иђош, Сента, Чока, Суботица) чинили 60,38% становништва, а десет година касније -57,37. Од укупног броја Мађара у Војводини 58,18% живи на територији ових осам општина. У 1991. припадници ове етничке групе апсолутно или релативно доминирају у 83 насеља - 17,89% од укупног броја насеља у Војводини, док су 1961. апсолутну или релативну већину представљали у 95 - 18,70%.

По попису од 1991. у Војводини је живео 339.491 Мађар (16,9% укупног становништва). Данас (по попису 2002.) у Војводини живи 290.207 Мађара што је 14,28% од укупног броја становника Војводине и по томе они чине после Срба други народ по бројности у Војводини.

Највећи број Мађара је католичке вероисповести, затим следе протестанти, а само незнатан број припада другим вероисповестима. После Румуна Мађари имају највећу просечну старост од 41,2 године.

Куће и насеља

Географски размештај Мађара карактерише тренд концентрације у северном делу Бачке и Потисју. Највећа је концентрација припадника ове националности на северу Војводине где чине апсолутну већину у седам општина: Ада - 77,3%, Бачка Топола - 64,7%, Бечеј - 54,4%, Кањижа - 87,6%, Мали Иђош - 58,7%, Сента - 80,9%, Чока - 56,5%, а у општини Суботица имају релативну већину -42,70%. Ваља нагласити да у свим овим општинама, изузев Кањиже, удео Мађара опада.

На територији ових осам општина са мађарском већином 1981. живело је 56,1% војвођанских Мађара да би се приликом следећег пописа тај проценат повећао на 58,18. Најновији попис бележи 173.279 становника у овим општинама што чини 59,7% укупног мађарског живља Војводине.

Поред ових осам општина знатан удео Мађара бележе и општине: Нови Кнежевац, Нови Бечеј, Мали Иђош, Србобран, Сомбор, Апатин, Темерин, Кикинда, Нова Црња и Житиште.

Интересатно је поменути да су насеља по попису из 1991. године Кавило и Мали Песак етнички чисто мађарска насеља (удео Мађара 100%), а била су и једина етнички чиста насеља уопште у Војводини, да би по попису из 2002. године то био само Мали Песак, јер су у Кавилу регистрована два становника Хрватске националности. Више од половине Мађара, 59%, живе у градским насељима.

Типична кућа мађарског становништва на подручју Војводине се не разликује у многоме о старих српских кућа на овом простору.

У кући су постојале предња и задња соба, кухиња, предсобље. У дворишту се налазила штала, шупа и дворишни тоалет. У предњу собу се није улазило тек тако, већ је то била "чиста соба" у коју се улазило веома ретко.

У ћошку собе је стајала паорска пећ и два велика, одвојена, висока кревета са пуно постељине, а цела соба је мирисала на дуње. Између прозора је стајао креденац са сликама родбине, чашама, изнад је било огледало и разне слике светаца (Варга, 2004).

Слике 20. Детаљ из етно-куће у Сајану

Фото: Тибор Карачоњи

Фолклорно наслеђе

Народна ношња

До краја I св. рата жене су носиле дугу сукњу до чланака, а, преко ње заштитну кецељу, а преко кошуље прслук. У време хладнијих дана огртале су се великом марамом, а имућније су носиле кожни прслук или кожух. Имућније жене су на глави имале мараме са златним везом.

Мушкарци су носили простране гаће до чланака од четири или шест пола. На горњи део тела су облачили *кошуљу*, а преко ње *прслук* са сребрним дугмадима. Прслук је везен концем или свилом пуним везом, као и кошуља која је на рукавима имала обавезне “*шлинге*” (врста чипке која се добија везењем на платну белим концем, након чега се мотиви изрежу маказама).

У време хладнијих дана облачили су *кожух*. Од кожне одеће имућнији су носили *опаклију* (искључиво мушка одећа). Опаклија је била без рукава, у облику плашта, досезала је до чланака и распрострајена је имала кружни облик. Разликовале су се сељачка и свечана opakлија. Опаклија је имала велику вредност (између два светска рата вредела је колико и један првокласан коњ, а сељачка колико једна крава). Горњи део одеће у облику капута била је и *кабаница*, која је имала и капуљачу.

Уз ношњу је раније била обавезна шубара, коју је касније заменио црни шешир искићен цвећем или траком.

Од обуће најраспрострањеније су биле *папуче*. Једнако су је носиле и жене и мушкарци. Мушкарци искључиво кожне, а младе жене и девојке папуче од свиле, сомота, богато извезене и украшене свилом и златним гајтанима. *Опанак* је био мушка обућа, а зими су носили кломпе, које су се израђивале од дрвета. Обућа боље стојећих, нарочито у празничним данима, била је чизма. Мушке су биле искључиво црне, женске такође црне, а код млађих девојака – црвене (Група аутора, 2001).

Слике 21 и 22. Мађарска ношња из периода 1920-1930. година и дечија ношња

Извор: Група аутора, 2001

Женска ношња је имала три *подсукње*. После удаје ношњи се сваке године додавала још по једна подсукња, док их не би било седам. Свака је имала “шлингe” и била богато набрана и уштиркана. *Горња сукња* је била мање набрана и израђена од броката или кашмира са мотивима ружа. *Блуза* је везена пуним везом са “шлингом” на крагни и рукавима и украшена црвеним тракама. Жене носе везен прслук од црвеног сомота. Ношњу је употпуњавала пуним везом везена бела *кецеља* богато опшивена чипком, која се напред везивала широким машнама. На кецељи се налазио мали џеп из кога је вирила чипкана марамица.

На глави су девојке носиле венац од цвећа, који се завршавао тракама везаним позади главе. Удате жене су носиле капу “фићулу” преко које је долазила велика марама, штрикана или хеклана (*kontykendöt višel*).

На ногама су девојке имале беле штрикане *чаране* и лаковане *џипеле* или шарене зепе, које су имале обавезне “томбе” (лоптице од вуне) на предњем делу (Вујовић, 2004, 131).

Слика 23. Детаљ женске народне ношње

Обичаји

Божих. Обичајни наступи обично почињу већ око 13. децембра и трају до поноћне мисе у локалној цркви 24. децембра.

Од бројних, већ заборављених обичаја остао је предбожићни пост и коринђање. Оно што је деци најзанимљивије је “коринђање”. Деца од 6-14 година одлазе у село, иду по кућама и питају укућане хоће ли да одслушају “Поруку анђела”. Након отпеване песмице (*Manybol az angyal-Rajски анђео*) газде чашћавају децу орасима, јабукама, бомбонама и осталим дечијим ђаконијама. Након коринђања неко из куће (од старијих) одведе малу децу код другог који нема деце да би они окитили јелку (www.glogonj.8m.com)

На дан Божићног поста, 24.12. око стола се одигравају многи догађаји. На сто се простире нов, некоришћени столњак, који ће се касније користити да се покрију наћве када се меси хлеб, да би хлеб увек нарастао. На сто се ставља цео хлеб или колач, да би целе године тога било у изобиљу. Испод стола се стављале семенке, сено, да буде богат род и да домаће животиње буду здраве. Понекад се ставе и алати да и са њима буде среће. Пошто је пост, јела су посна, али мора да је буде у изобиљу, и разноврсно. Орах, јабуке, свете нафоре, мед, бели лук, пасуљ, грашак, насуво са маком. Они се једу у одређеном редоследу и сви укућани морају да једу од свега, јер се само тако обезбеђује здравље за целу породицу. Јабукe имају више значења, нпр. глава породице дели јабуку на онолико делова колико има чланова у породици, кору су девојке користиле да врачају удају. Здрав орах, значи добро здравље. Мрвице са стола су или скупили у кесу и користили за лечење, или дали животињама.

Први дан Божића 25.12., је за Мађаре дан породице. Кућа се напушта само толико колико мора, да се оде у цркву и назад. Тог дана је забрањен било какав рад, негде ни смеће нису износили да не би изнели и срећу из куће (Pókorádi, 2002).

Најзначајнији пролећни празник је **Ускрс**. Ускршњи празници почињу у недељу пре самог Ускрса, на Цветну недељу. Наставља се у току велике недеље, па долази недеља Ускрса, и понедељак после Ускрса. Завршава се белом недељом (*Fehérvasárnap*). Раније се у периоду 40 дана пре Ускрса није јело ништа масно и ништа у чему има меса. Карактеристична храна је супа од сувих шљива, хлеб, риба. У XX веку су правила измењена, те црква тражи само петак да се строго пости. У време великог поста је било забрањено одржање свадби и других бучних догађаја, јер је то период када човек треба да погледа дубоко у себе и окаје своје грахе.

Цветна недеља (*Virágvasárnap*) је успомена на Исусов улазак у Јерусалим, када су верници прострли палмино лишће пред Исусове ноге. Данас се у Војводини уместо палме користи врба, која се носи у цркву да се освети, затим по разним веровањима, се ставља на капију и на врата штале. Користило се и против грмљавине, а носи се на гробље. Момци и девојке пролазе кроз насеље носећи зелене гране, што означава долазак пролећа.

Велика недеља траје од цветне недеље до недеље Ускрса. Посебно обележени дани су Велики четвртак, Велики петак и Велика субота. Четвртком утихне звоно и следећи пут ће се огласити само на суботу. Зове се још и зелени четвртак, обично се спрема неко зелено јело (често спанаћ). Петком се није јело месо, није се месио хлеб (јер би се по веровању тај хлеб претварио у камен). Није се палио пламен, а купање је имало велики значај. У суботу се завршава четрдесетодневни пост. У недељу није се кувало, чистило, шило. Храна је била традиционална, шунка, јаје, колач и вино. Јела су се освештавала у цркви. Остатке су обично давали кокошкама да би носиле више јаја.

Јаје је у целој Европи знак плодности. Један од најпопуларнијих обичаја Ускрса је *фарбање јаја*. Фарбање и украшавање јаја је био посао девојака и жена. Најчешће су се јаја фарбала у луковини и онда воском наносиле шаре.

Један од обичаја везаних за Ускрс је и **поливање**. Некада се поливање вршило ведром и бунарском водом, сада се то ради колоњском водом или парфемом. Вода има магично дејство прочишћења. Момци поливачи су се увек богато угостили код девојачких кућа (Pókorádi, 2002).

Остали празници су многобројни, те ће се овом приликом навести само неки од њих.

Сви Свети (01.11.) је дан празник свих светаца који немају посебно место у календару. Данас, се претежно сматра као припрема, дан пре, Дана Мртвих. У току поподнева уређују се гробља, и ставља се цвеће на гробове. Увече се пали свећа, и уљаница (жижак) на спомен мртвима.

Дан има посебну чар што се родбина, и они који једном у години дођу кући, сретну на гробљу. Народно веровање каже да се тога дана мртви враћају кући (зато се нпр. и за њих поставља сто).

По неким обичајима на *Дан Мртвих* (02.11.) се сиромашни дарују брашном, пшеницом, негде се и на гробове носи храна. На овај дан жене не перу, јер веровање држи, да ће онда мртви да доспеју у воду. У појединим регијама се није радило на њиви, чак се ни коњи нису презали да се мртви не узнемире. Оба празника, Сви Свети и Дан Мртвих, су и данас постојећи празници и може се рећи да су обавезни и на селу и у граду.

По веровању на *Дан Светог Мартона* (11.11.-*Szent Márton*), треба направити богату гозбу, да би било довољно хране у току целе следеће године. Карактеристично јело је гуска. Из грудне кости су прогнозирали време за следећу годину (нпр. ако је кост бела и дугачка очекује се дуга и снежна зима). После гуске, се пробало и ново вино, по први пут.

Дана 19.11. се обележава *Дан Свете Елизабете* (*Szent Erzsébet*). Сматра се да Ержебет доноси снег, ако на тај да падне снег зима ће бити блага. Пољопривредници кажу какво је време тог дана такво ће бити и за Божић.

Дана 25.11. је *Каталин-дан* (*Katalin nap*). Према легенди Каталин је била паметна и лепа краљева кћерка, коју је у сну Исус испросио. Пре смрти се Исус поново појавио и дао обећање, да ће помагати свима који се моле Каталини. Тако је она постала светац заштитник удавача. Ако девојка тог дана стави у воду грану воћке и ако она озелени до Божића та ће се девојка убрзо удати. После 25. се нису држали плесови, ни сватови. Постоји прогноза времена везана за тај дан, ако је тог дана оштар мраз, за Божић ће бити благо време (*Ha Katalin kopog, akkor karácsony locsog*).

Андраш-дан (30.11. - *András-nap*). Је главни дан када су девојке себи врачале о удаји. То су радиле на више начина, али сваки је требао да се изврши у тајности. Нпр. цео дан су постиле, па су покушале да сањају будућег, шутнуле би врата свињца, и рачунале су да ће се удати за онолико година, колико пута се свиња огласи итд. Кувале су гомбоце и у средину гомбоце су ставиле папир са једним мушким именом, и која је прва испливала та је носила име будућег.

Адвент су четири недеље које претходе Божићу. Почињу у недељу после 30.11. Божићни празници почињу са првом недељом Адвента и завршавају се са свећењем воде 06.01. Посебни дани у том периоду су Борбала, Миклош, Луца, Адам и Ева, Иштван, Јанош, дан ситних светаца, Силвестар, Нова Година и Свећење воде. Сви они имају за циљ прогнозу о томе каква ће бити следећа година и да се помогне да година буде што боља.

Света Борбала (*Szent Borbála* - 04.12.). Свету Борбалу су мучили и одсекли јој главу због хришћанске вере. Рудари и артиљерци је поштују као патронуса. За жене постоје забране, не сме да се тка, шије и чисти тог дана, такође, не сме се позајмљивати нити се давати зајам, да срећа не би напустила кућу. И за тај дан се везује обичај стављања гране у воду, али ова грана је прогнозирала род, а не удају.

Свети Миклош-Микулаш (*Szent Miklós – Mikulás* - 06.12.). Патронус грађанства. Постоји читав низ легенди о Светом Миклошу. Основно је, да ноћу посећује сиротињу и оставља им у прозорима новац и поклоне. То је основа за данашњи обичај, када Микулаш оставља поклоне деци у ципелама. Сматра се да ако је до Микулаша било лепо време, он ће сигурно да протресе браду да би падао снег.

Луца-дан (*Lúca nap* -13.12.). Држи се да се тог дана треба посебно чувати од вештица и од злих чини. Негде се и сама Луца сматра вештицом. постоји низ ствари како да се одбранимо од злих утицаја вештица. Нпр. са белим луком се црта крст на врата стаје, негде су главу животиње намазали белим луком, негде су посули пепео испред стаје.

Пре спавања су и људи прогутали који чешањ белог лука. Посебно је интересантна израда Луцине столица, која је мала, округла и треножна. Прави се од 12 врста дрвећа и не смеју да се користе ексерии. Према веровању, онај ко је понео овакву столицу на поноћну мису и стао на њу могао је да види ко су све вештице. Столица је требала да се спали одмах после тога. Девојке су на папириће писале 12 имена, сваки дан су спалиле једно, онај који је остао задњи је садржао име будућег мужа. На овај дан се традиционално пеку погачице са чварцима. Сваки члан породице поставља једно перо на једну погачицу, коме у току печења загори перо, тај ће имати лошу годину, биће болестан или ће умрети (Pókorádi, 2002).

Иштван (*István – nap* - 26.12.). Иштван је једно од најчешћих мађарских имена. Први Иштван је био први хришћански краљ Мађарске (Свети Стефан). Пошто се подудара са другим даном Божића, постоје посебни начини како се слави. Гости се радо примају и богато госте. Сматрало се, да ће ако пада на недељу зима бити слаба, лето ветровито, благо пролеће, и да ће род бити богат.

Јанош– дан (*János nap* - 27.12.). Рачуна се као трећи дан Божића. Тог дана се свети вино. Освећеним вином су лечили и људе и животиње и сипали су га у бурад да се не би покварило.

Ситни свеци (*Aprószentek* - 28.12.). Према библијској причи краљ Херодеш је дао поубијати сву новорођенчад, да би био сигуран да је убио Исуса. По традицији момци обилазе девојачке куће и благо их ударе неком граном, као симболика да су убијена само мушка деца па сад и девојке треба да испаштају. Сматра се да човек који је ударен тог дана граном неће имати отекине и да су отерани зли духови.

Силвестер (*Szilveszter napja* - 31.12.). И данас се од године по обичају опрашта уз бучно славље. Са буком се тера зло. Последњи дан старе и први дан Нове године су повезани, па зато трају славља до зоре Нове године.

Нова Година (01.01.). Овај дан је пун магијског значаја. Са једне стране треба учинити Нову годину срећном и богатом, а са друге стране треба сазнати будућност. Поред честитки, сматра се да оно што човек ради тог дана то ће често радити и у Новој години (ако неког истуку, тог ће често тући итд.)

Шта се једе првог дана Нове године? На многим местима се једе искључиво свињско или прасеће месо. Никако нешто од живине, јер ће онда срећа да одлети, а свиња носем гура напред срећу. Једе се сочиво, пасуљ, пиринач, јер што је ситније то предсказује више новца. Традиционалне су пихтије и пита (са маком, лудајама, вишњама). Увек се начиње цео хлеб, да целе године буде хлеба.

Веровања за први дан нове године. Први посетилац је морао бити мушкарац. Ништа се није издавало из куће, да не би целе године само одлазило из куће. Чак ни смеће нису бацали. Обичај је био да се оперу поред бунара рано ујутру да целе године буду свежи. Понегде се не сме лећи у току дана да не би били болесни.

Временска прогноза. У Бачкој, Мађари верују ако је звездано небо зима ће кратко трајати, ако је црвена зора цела година ће бити ветровита. На другим местима сматрају ако првог јануара почиње да се топи снег биће пуно вина.

Свећење воде (Богојављање, Три Краља; *Vízkereszt, Háromkirályok* - 06.01.). Према веровању Три Мудраца–три Краља су видела звезду која је означавала рођење Исусово и почели су да прате звезду и однели дарове Исусу. Овог дана се католичка црква сећа три мудраца, Исусовог крштења и тада се свети вода. Света вода је лековита и чува се у току целе године (Pókorádi, 2002).

Слика 24. Детаљ са ускришње свечаности у Сајану

Фото: Тибор Карачоњи

Рођење. По рођењу бебе се крсте у цркви. На крштење се носи окићена свећа (коју кум набавља), потом се одлази у цркву. Понекад се јавља обичај, да мајка не одлази у цркву, него она за то време крштења, кува, шије пере, везе ... ако је девојчица у питању, да би постала вредна. А за дечаке, нема тог обичаја.

Свадба. Чим би девојчица постајала девојком почињао се спремати штафир: постељина, јастуци и дуње, прекривачи, “куварице” (које су се качиле изнад шпорета), пешкири ... После просидбе и веридбе следио је позив за кумство (кум је онај који их је крстио као децу). Припремање свадбе је почињало недељу дана раније, кад су позвани гости доносили по кокошку за спремање супе.

Најближа родбина се скупи за ручак, па са музичарима иду по кума (старог свата). *Фифери* (позивари који су окићени пешкиром и носе украшени штап) поздрављају госте, а *деверуше* ките сватове рузмарином.

Деверуше које су код младожење имају светло плаве хаљине, младине деверуше розе хаљине. Обавезно имају цвеће у коси, а не на хаљини као остали гости. Обично има четири фифера и деверуше код младе и код младожење. Две деверуше и два фифера носе цвеће за кићење од младе младожењи и двоје са младожењине стране долазе у кућу младе и доносе њен букет. На венчање се иде одвојено (млада од своје куће, младожења од своје), обично би младожења требао да стигне први.

Букет се не баца по старом обичају, већ га млада чува. Након венчања сви одлазе младиној кући. Фиферима се поставља питалица, имају права три пута да погађају, и кад погоде, добијају младу. Тада прелазе млада и младожењини сватови код њега у кућу. Младини сватови остају у младиној кући.

На улазу у кућу их чекају са тањиром на којем је мед и једна кифла, кифлу треба да вуку свако на своју страну док се не покида, онај који добија већи део, тај ће бити глава куће у будућем животу. Кифла се умаче у мед, а тањир треба да падне и да се разбије.

Обичај игре с младом (*ményaszonytás*) је прво најављен од фифера. Млада игра са свим сватовима који то желе уз тактове чардаша, а гости то плаћају. Када су се сви гости изређали и види се да више нико неће да игра младожења утрчава и отима младу. После игре млада се пресвлачи у црвену хаљину, припасује белу кецељу и обува папуче (Берта, 2004). Млада и младожења заједно иду да обиђу госте и нуде их ракијом, колачем или бомбонама, зависи све од организације.

Тада сви одлазе у младину кућу где се опет одвије игра са младом. Друга варијанта је да млада остаје са својим свтовима до око поноћи, када долази делегација на челу са младожењом да траже младу, наравно плаћају за њу, и добијају ја тако да млада бежи преко стола. И тада се сви сватови покупе и прелазе код младожење.

У овом случају је плес са младом у малдиној кући раније, а у младожењиној касније. Постоји још обичај крађе младине ципеле. После крађе долази неки од старијих гостију обучен као обућар, са џаком ципела и тражи која ће одговарати млади, док кум не нађе праву¹⁸.

Сахрана. Нема неке веће разлике између православне и католичке сахране. На бдењу су породица и они који дођу да изјаве саучешће. Када нису постојале капеле, бдење је трајало целе ноћи, сада до 23 часа, па се капела закључава. Праве се плетенице (мумурице). Пред ковчег се понекад стави тањир и у тањир се стављају паре.

У ковчег поред покојника се ставе његови омиљени предмети, када су то старији људи они већ имају одабрану одећу. Букет који се везује за крст је обично донео неко из породице, чешће кумче. Разлика између српских и мађарских сахрана је то што се поп и окупљени код Мађара моле док год се сва земља не баци на ковчег и стави се донето цвеће, док православци одлазе од гроба чим се ковчег спусти. У Банату се на заставу, крст и онима који носе ковчег и крст везује пешкир, марама или марамица (мало већа, обичај је био код мушког преминулог). Касније, после сахране, како ко може, је даћа (каква је зависи од финансијских могућности породице).

Културни живот

Образовање и издавачка делатност. Истовремено са српским језиком и писмом у службеној употреби је мађарски језик, који је заступљен у 29 општина као и у главном граду Војводине у Новом Саду.

Васпитно образовни рад са децом предшколског узраста се остварује и на мађарском језику.

Основно **образовање** и васпитање на језицима националних мањина се остварује ако се за упис у први разред пријави најмање 15 ученика, али постоји могућност да школа отвори одељење и са мањим бројем ученика. За ученике припаднике националних мањина, који наставу похађају на српском језику, обезбеђено је учење матерњег језика са елементима националне културе у оквиру изворне наставе по 2 часа недељно, уколико за то постоји интересовање ученика, односно њихових родитеља.

Студенти мађарске националности се образују на матерњем језику у 3 више школе: Школи за образовање васпитача у Новом Саду и Суботици и Вишој техничкој школи у Суботици. На Универзитету у Новом Саду, настава на мађарском језику се изводи на Филозофском, Економском и Учитељском Факултету и на Академији уметности.

Новинарско-издавачко и штампарско предузеће “ФОРУМ” издаје часопис за културу, књижевност и уметност “*Híd*” и часопис за научна и друштвена питања “*Létük*”.

На мађарском језику излази и недељни породични лист “*Családi kör*”, уметнички и критички часопис “*Uj Simpozion*” часопис за књижевност за културу “*Zenét*”, двојезични часопис на српском и мађарском језику за књижевност, уметност и културу “*Orbis*”, “*Uj Kép*”, а Катедра за мађарски језик филозофског факултета у Новом Саду издаје и стручни зборник на мађарском језику “*Hungarológiai közlemények*”.

¹⁸ Подаци добијени у разговору са мештанима у Руском Селу

Радио Нови Сад емитује целодневни програм на мађарском језику. У укупној минути програма, музичке емисије чине 35,5%, емисије хетерогеног садржаја 19,2%, информативно-политичке емисије 14,3%, остале информативне емисије 15,4% и образовне 4,3%. Поред Радио Новог Сада, још 22 локалне радио станице емитују програм и на мађарском језику: Ада, Бачка Топола, Радио Тренд-Сента, Панца-Кањижа, Кикинда, Ковачица, Ковин, Кула, Нови Бечеј, 021-Нови Сад, Озаци, Фох-Сента, Србобран, Суботица, Темерин, Врбас, Вршац, Зрењанин и Сомбор.

Телевизија Нови Сад емитује годишње преко 500 сати програма на мађарском језику, од чега је највише информативних емисија, као и дечијих и омладинских и емисија из културе, затим спортски и образовно-васпитни програм.

Регионални ТВ центар у Суботици такође емитује програм на мађарском језику (<http://www.srpskamreza.com/vojvodina.html>).

Уметност. На подручју Војводине постоје 2 професионална позоришта чија се деталност одвија на мађарском језику са програмима намењеним за одрасле: Народно позориште- “*Nepzínház*”, у Суботици и Новосадско позориште- “*Ujvidéki színház*”. Такође, постоје и 3 позоришта за децу: Дечије позориште- “*Gyermek színház*” у Суботици, Позориште младих у Новом Саду и луткарска сцена Народног позоришта “Тоша Јовановић” у Зрењанину. Програми РТВ Србије се емитују и на мађарском језику (www.srpskamreza.com).

Етнографске манифестације. На подручју Војводине одржава се већи број различитих етнографских и фолклорних манифестација мађарског народа. Највеће и најпосећеније су манифестација “*Бенђеш Бокрета*” и фестивал фолклорног стваралаштва “*Дуриндо*” (*Durindo – Gyongyos bokreta*).

Ова манифестација је смотра мађарског стваралаштва на територији Војводине. Организује се сваке године са циљем популарисања мађарске културе и фолклора, а први пут је одржана још 1963. године. Организатор манифестације је општина Бачка Топола са Културним мађарским центром “Кодаљ Золтан”. Првих година манифестација је трајала један дан, да би се последњих година продужила на више дана. Програм фестивала садржи концерте фолклорних група, оркестара и појединаца, изложбе слика, књижевне сусрете. Као гости учествују фолклорни ансамбли и КУД-а других народа Војводине и гости из Мађарске. Одржава се традиционално крајем јуна месеца. Награђују се најбољи извођачи песама, најбоља кореографија, најлепша ношња. Број посетилаца је велики и креће се од 3500 до 5000, а учесника преко 2000 у више од сто фолклорних група

Од осталих манифестација могу се поменути:

- **Бечеј** – општинска смотра фолклора
- **Бечеј** – У организацији МКУД “Петефи Шандор” и Удружења педагога Војвођанских Мађара од 1998. године у просторијама културног друштва сваке године се одржава манифестација под називом “*Köketánc*”. Ова манифестација је уствари смотра деце предшколског и школског узраста, која негују мађарску народну игру и народне обичаје. На ову смотру долазе деца из свих крајева Војводине и из суседних земаља и број учесника се креће од 1.000-1.300 годишње (Тојзан, 2003).
- **Кањижа** - Божићни програм мађарског културно-уметничког друштва “*Ozoraу Árpád*”
- **Кањижа** - Божићни програм Фолклорног плесног друштва “*Tisa*”
- **Кањижа** – “*Дан мађарске културе*”, одржава се 22. јануара у организацији Скупштине општине Кањижа
- **Сента** – “*Дан мађарске културе*”, одржава се 22. јануара, а организатор је Културни савез војвођанских Мађара и Културно-образовни центар “*Лајош Турзо*”

- **Чока** – Манифестација "Танчаз", (2002. одржана 8. пут)
- **Сајан** (Кикинда) - "Ускршње свечаности" која се одржава недељу дана пре католичког Ускрса. Изложба ускршњих јаја и ускршње играрије. Учествује око 120 излагача из наше земље и Мађарске у организацији Друштва за негу традиције и екологију "Делибаб"
- **Мужља** (Зрењанин) – "Буч" сеоска слава мештана која се слави већ 110 пут.

Велико богатство обичаја везаних за бројне црквене празнике, а посебно за Божић, могли би бити веома привлачни за посетиоце, те би их требало уврстити у туристичку презентацију, како мађарског народа, тако и Војводине уопште.

ХРВАТИ, БУЊЕВЦИ И ШОКЦИ

Данашњи Буњевци су становници јужних обронака Велике Капеле, Велебита и делова западне Лике и представљају један од најстаријих слојева горштака динарско велебитских планина. Постоји више напуштених теорија о пореклу имена Буњевци. По једној теорији они носе име по реци Буни крај Мостара, а по другој порекло имена води од глагола "Бунити се", што такође није прихваћено.

Шокци и **Буњевци** се масовније насељавају у сверену Бачку као и на феудална имања католичке цркве у Банату, где као кметови обрађују земљу. Мање групе Шокаца живеле су још 1543. године у Обровцу и Плавни, а Буњевци су се у већем броју доселили 1622. године. Име Буњевац се први пут помиње 1622. године као име већег села у Бачкој, а почетком XVII века после слома Буњевачког устанка против личног санцак бега и турске освете којој су били изложени, почиње њихово сељење.

Већи број Буњеваца сели се у Подунавље, од Баје до Будима и Естергома, а након турског пораза у Лици (1687-1693.) повлаче се ка истоку и оснивају своја насеља у Славонији, Баји, Суботици, Сомбору, Милетићу, Бајмоку, Таванкуту, Будиму, Сентандреји и Ерду. По неким историским изворима главнина Буњеваца се населила у околину Суботице 1688; а у Суботицу 1687. године.

Они су били углавном сељаци без развијене националне свести и снажне интелигенције, те су били изложени мађаризацији, која се обављала и преко свештенства, увођења мађарског језика као службеног и наставног. Забрањена су буњевачка народна друштва, прогоњена им је штампа и спречена употреба народног имена.

Буњевци су иначе скоро искључиво верници Римокатоличке цркве, али се богослужења не врше на буњевачком, већ хрватском говору. Раније су становници Славоније себе називали "Шокцима", тј. Словинцима католичког закона.

У својој књизи "Суботички Буњевци" Пајица Башић наводи неколико историјских помена Буњеваца:

- Први навод је везан за име Франса из 1835. године који је изнео тврђење да су Буњевци из Лике и са Хрватског приморја пореклом из Херцеговине
- Ђорђе Бркић 1839. године описујући ношњу и обичаје код Буњеваца око Будима помиње да их зову именом "Рац" (што је био иначе устаљени назив за Србе) и сматра да су се населили из околине вароши Буње (*Bunyue*) која је била на граници Босне и Србије, па им је назив Буњевац (*Bunyevacz*) или Буњанин (*Bunyei*)
- Ђена Бакић је 1842. године наводи да су првобитно седиште буњевачко биле обале реке Буне, која одваја Босну од Далмације, за исту реку везује их и Вук Караџић 1849. године

- Др Ђорђе Поповић-Муњатовић је у више наврата писао о Буњевцима и прво је мислио да им име потиче од имена реке Буне, али касније напушта то гледиште и назив доводи у везу са градом Буња у Херцеговини.

Башић наводи да су о Буњевцима писали многи: Кнежевић, Мургић, Дудаш, Иванић, Цвијић (који наводи да су из западне Босне), Радоњић, Ивић, Јеремић, Ердељановић, Глушац и Симоновић.

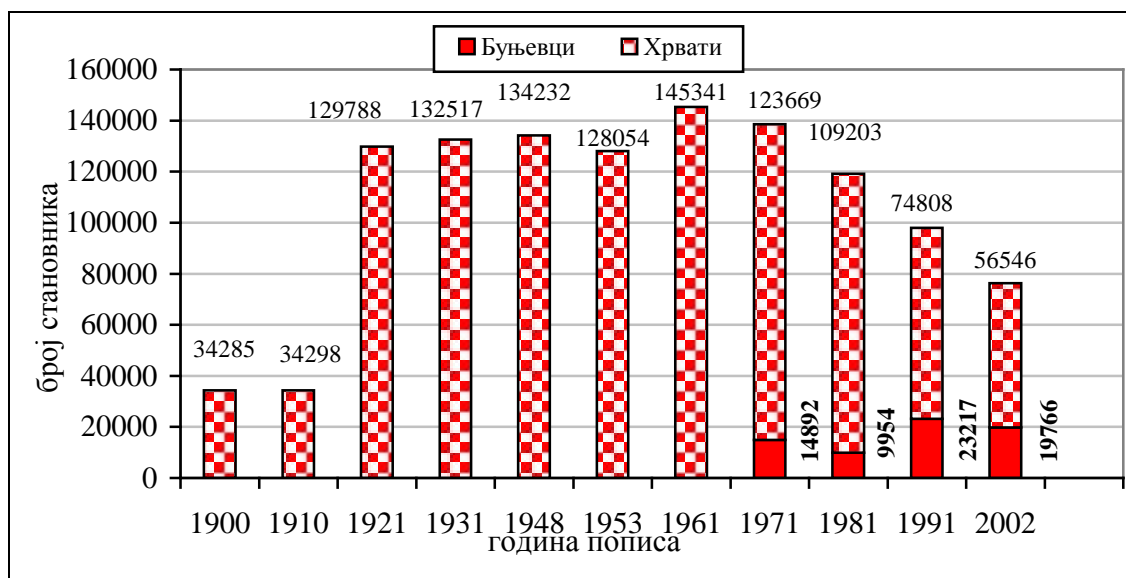
Говор бачких Буњеваца је штокавско-икавски и сматра се значајним за утврђивање порекла Буњеваца.

Промене броја

Први пут на простору северне Бачке Буњевци се помињу при крају турске владавине коа један од народа који се враћа у Суботицу. Каже се да они долазе из далматинске Загоре и западне Херцеговине и Босне, те се овде насељавају у првим деценијама XVII века. О сеоби Буњеваца у Бачку око 1620. године наилази се на извештај у коме се каже да се на пусто подручје насељава око 10.000 становника.

Како неки од званичних извештаја аустријске војске из тог времена кажу – војска је у северној Бачкој наишла 1687. године на “католичке Србе”, који су били под вођством Дује Марковића и Јуре Видаковића, а који су умолили аустријске заповеднике за заштиту од Турака. Досељених Буњеваца било је око 25.000, од којих је 15.000 способних за оружје (Поповић, 1957).

График 8. Број Хрвата и Буњеваца у Војводини по пописима од 1971-2002. године¹⁹

Тачне податке немамо чак ни на почетку XX века, јер се Буњевци и Шокци не издвајају као посебна етничка група у оквиру спроведених пописа све до 1981. године. Године 1900. Буњевци су сврстани у групу осталих, што је учињено и приликом пописа 1910.

¹⁹ На графикону је приказан број Буњеваца и Шокаца заједно

Попис становништва из 1921. године је први попис становништва Краљевине Југославије, на коме су Срби и Хрвати сврстани заједно груписани, а са њима су се у групи нашли и Буњевци. Та пракса је настављена и 1931. године, али су уз њих у групу додати и Словенци. Следећи попис је извршен 1948. године због II светског рата. За време комунистичке власти долази до званичне одлуке Централног комитета Комунистичке партије, да се Буњевци убудуће имају третирати као Хрвати, што је довело до заустављања националног препорода Буњеваца и имало негативан утицај на брже и свестраније образовање. Сврставање Буњеваца у Хрвате се наставља и 1953. и 1961. године. Године 1971. политика пописивања је и даље иста, али је интересантно да се народ у Војводини може изјаснити и као Буњевци, али су у укупном збиру ово становништво сврстали у Хрвате – 138.561 (те године је у Војводини забележено 14.892 Буњевца). Године 1981. је забележено 9.755 Буњеваца и 199 Шокаца (Башић, 2003, 22-26).

На територији Војводине је 1991. године живело 21.434 Буњевца што је чинило 1,1% укупног становништва: у општини Суботица 17.527 и у општини Сомбор 2.995. У ове две општине је живело 95,97% укупне буњевачке популације.

Непрекидна денационализација Буњеваца оставила је трага и на њихов број, који по најновијем попису из 2002. године износи 19.766, што чини 1% од укупног броја становништва Војводине. У попису из 1991. овај број је био Буњевци - 21434 и Шокци –1783, али нови попис не издваја посебно Шокце, а и знатан део Хрвата се сада изјаснио као Буњевци. Припадника шокачке националности је по попису из 1991. године било 1.783, што је чинило 0,08% укупног броја становништва.

Према попису из 1981. забележено је 109.203 Хрвата. Хрвати у Бачкој су имали апсолутну већину у седам насеља (или 4,3% од укупног броја насеља у Бачкој): Сонти, Бачком Брегу, Бачком Моноштору, Ђурђину, Горњем Таванкуту, Доње, Таванкуту и Љутову, а релативну у следећим насељима: Плавни, Бикову, Малој Босни, Старом Жеднику и Бачком Брегу. Велики пад броја Хрвата по овом попису у односу на претходни је последица политичких прилика и њиховог изјашњавања за Буњевце и Шокце.

У наредном попису из 1991. забележено је 74.808 Хрвата, а најновији попис бележи 56.546 Хрвата.

Куће и насеља

Куће Буњеваца се не разликују у многоне од типичних Војвођанских кућа, које су грађене фронтом ка улици, а већом дужином ка унутрашњости дворишта. Дуж куће се протезала наткривена тераса-гонк. На њих су се настављале економске зграде. У кући су постојале три просторије: соба с улице, кухиња и соба ка дворишту.

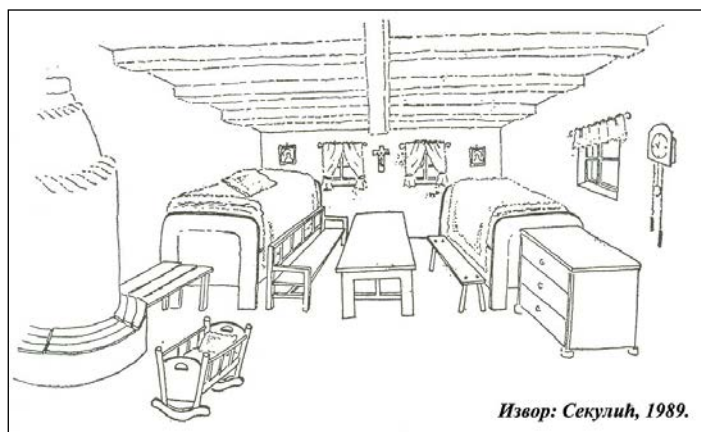
Куће су у почетку грађене од набоја, а наткривене сламом, шашом или трском.

Међутим, нису Буњевци одмах почели да граде куће. Многе буњевачке породице су живеле на салашима, који су у почетку имали изглед земуница и буња, а потом почињу да се развијају, да добијају помоћне зграде.

Земунице су се копале на сигурном месту где није било претње од подземних вода (дубина им је била у просеку око 2-3м), кров је био од лакших греда, пружа и кукурузовине или трске, а преко тога је била набацана земља. Буње су пак биле привремена склоништа, а многи аутори сматрају да и име Буњевац управо потиче од њих.

Буњевачка насеља су настала уз раскрснице путева (Бајмок, Лемеш, Жедник, Ђурђин), а знатан део њих се населио у градове (Суботицу, Сомбор). По томе се буњевачко становништво и може поделити на салашаре и варошане-грађане.

Слика 25. Скица буњевачке собе

Извор: Секулић, 1989.

Буњевачке градске куће су биле приземне, а својим спољашњим изгледом сличне салашима. У XX веку уместо трске за покривање кућа се користи цреп, а зидови су од цигле. Распоред просторија је био следећи: предња соба-кухиња-задња соба. Соба која се није користила је била позната и под именом чиста соба, увек је била сређена, а укућани је нису користили.

У предњој соби су се налазила два кревета уз два уздужна зида, у средини собе био је сто и са сваке стране дрвена клупа. Са друге стране уз кревет је био долаф²⁰, а у простору између њега и зида био је сандук у коме је невеста доносила своје рубље из родитељског дома.

У XIX веку почела се по поду простирати хусара – рогозина, а у чистој соби крпаре које су ткале буњевке од изношеног рубља и одеће.

Куће су се крчиле изнутра и споља у пролеће, најкасније око Духова и око Велике Госпојине у августу, претежно кречом, а касније разним бојама (Башић, 2003).

Године 1991. од укупног броја Хрвата 66.014 или 88,24% је живело у општинама Суботица, Сомбор, Шид, Инђија, Апатин, Рума, Бач, Кула, Сремски Карловци, Бачка Паланка, Беоцин и Ириг и у граду Новом Саду. Од 464 насељених места, у 80 је живело више од 100 припадника хрватске националности. По попису из 1991. апсолутну етничку већину они су чинили у Горњем Таванкуту и релативну у Љутову, Доњем Таванкуту и Мишићеву. Шокаца је највише било у насељима сомборске и апатинске општине (Кицошев, 1994).

Сем у градовима Суботица и Сомбор, Буњевци су 1991. године највише били настањени и у Бајмоку, Горњем и Доњем Таванкуту, Ђурђину, Келебији, Малој Босни, Жеднику, Мишићеву, Палићу, Алекси Шантићу, Светозару Милетићу и Чонопљи.

У општинама Апатин, Бач и Сомбор живи преко 100 становника ове националности. У наведеним општинама живело је 85% становника шокачке националности.

Данас се на подручју Војводине може уочити већа концентрација, буњевачког, шокачког и хрватског живља у северозападном делу Бачке и Срему. На простору Баната ови народи су заступљени у незнатном броју. Општине у којима се јавља највећа заступљеност овог становништва су: Суботица, Сомбор, Апатин, Бач, Шид, Сремски Карловци, Инђија и Рума.

Фолклорно наслеђе

Народна ношња

Као основ етноса неког народа јавља се његова **народна ношња** као нешто прво видљиво и основно по чему се на први поглед неко могао препознати.

Буњевачка народна ношња је рађена од домаћег платна које су жене саме производиле, а допуну тој одећи чинили су крзнени и сукнени одевни предмети.

²⁰ долаф – четвороугаони орман са три или четири фиоке

Женска ношња. Основни делови женске ношње код Буњеваца су:

- Кошуља
- скуте
- турнир
- доња сукња
- горња сукња
- прслук
- прегача
- ћурдија
- јопка
- отунка
- марама

Женска *кошуља* је била израђена од ланеног или конопљиног платна, а свечане су рађене од неког финијег и биле су брижно извезене, посебно на рукавима. Преко кошуље носиле су *прслук* од плиша или свиле, украшен златним везом или златном чипком, а дугмад су обично била сребрна.

Скуте су доњи платнени део женског рубља уз тело, шивене од ланеног платна. Скуте су девојке почињале да носе око 14-те године.

Турнир је део одеће који су жене и девојке носиле када су биле обучене у свечану тешку свилу, а везивале су око паса да би им сукње лепше стајале (био је облика младог Месеца, а на крајевима су биле узице којима се везивао).

Доње сукње које су се носиле поврх скута су биле беле боје и правиле су се од ланеног платна. Буњевке су обично носиле по две сукње. *Горња сукња* је обично била вунена (до XIX века) у разним бојама и разним шарама, од тада почињу да користе фабричка платна (циц, сефир, кашмир или свилу). Свечане ношње су се украшавале златним везом и златном чипком. Понека жена је носила и плишану сукњу.

У току свакодневног рада жене су опасивале радне *прегаче* које су биле вунене, а жене су их саме ткале. Постојале су и свечарске, али само у посебним приликама. Интересантно је да су се *прегаче* везивале спреда.

На свадбама или неким другим свечаностима, жене су везивале *кецељац* од ланеног платна. Њега су углавном носиле млађе жене.

Фото: Владимир Стојановић

Слика 26. Шокачка ношња

У току зиме жене су облачиле *ћурдију* за коју се каже да је најинтересантнији, најкарактеристичнији и најскупљи део старе буњевачке ношње, а носиле су је имућне жене. Она се кројила и шила мало уз струк и била је од тамно плаве или црне чоје. Некада су оне досезале до колена и биле постављене јагњећим крзном. Биле су обрубљене крзном сиве или црне лисице, а закопчавале су се помоћу сребрних пунки-украшних гајтана од коже.

Јопка је део свечане зимске ношње, али је краћа од *ћурдије* и прављена је од сомота, слична јопки је *отунка* која је једноставнија изгледом. У XX веку уместо *ћурдије*, јопке или бунде зимски део женске ношње замењује *отунка*.

Као неизоставни део буњевачке народне ношње код жена мора се поменути *марама*. Постоје две врсте *марама* – оне за главу и оне које су се пребацивале преко рамена. Старинске су се везле златом, а *марама* за око рамена су у XX веку биле од свиле и кашмира.

Интересантно је да су девојке биле гологлаве осим зими и своју косу су чешљале и плеле у “*конђу*”, а удате жене су носиле капицу и повезану *марама*.

Што се тиче обуће, жене су носиле *папуче* (*шуше*) и *ципеле*. *Папуче* су биле кожане украшене златним везом или делићима коже. *Ципеле* су биле високих пета и црне боје.

Слика 27. Женска шокачка ношња

Фото: Владимир Стојановић

Мушка ношња. Основне делове мушке буњевачке народне ношње чине:

- *кошуља*
- *гаће*
- *опанци*
- *кабаница*
- *реклија*
- *опаклија*
- *прињак*
- *прслук*
- *кожух*

Кошуља и *гаће* су били од домаћег платна (ланеног или конопљаног). Опанци су били од коже, а поједини њихови делови су се плели опутом-узицом од танких праменова овчије коже. *Кабаница* је била сукнена (у почетку без рукава, а потом са њима).

Слика 28. Буњевачка ношња

Мушкарци су у XVIII веку имали и посебну војну одећу која се састојала од опанака, широких плавих панталона, црвене кабанице и капе. Коњаници су имали чизме са мамузама, доламу од сукна боје злата, појас жуте боје са жутим и црним дугмадима.

Временом мушка ношња је претрпела знатне измене, па у време грађанске управе Буњевци су носили шешир, панталоне приљубљене уз ногу, капут и доламу тамне боје и посебно истакнут прслук.

Старији мушкарци су носили једноставнији који се копчао са 15 до 20 сребрних дугмади, а млађи мушкарци су носили везени (најчешће гранчица и цвеће са сребрним дугмадима). На ногама су носили црне чизме.

На прелазу из XIX у XX век они су носили зими одећу од модре чоје, чизме и мали округли тврди шешир, уже чакшире; а лети су се носиле широке гаће; које су се везивале врпцом тзв. *угућњаком*. Носила се кошуља преко које се носио *прслук* са сребрним дугмадима.

Као додатни део мушке одеће јавља се *реклија* или капут од вуне, а зими су се носили *пришњак* (прекривао је прса, горњи део је био од овчијег крзна украшен шарама, а закопчавао се на рамену и са стране испод пазуха). *Опаклија* је крзнени огртач, који досеже до земље. Чарапе су биле вунене.

Као препознатљиви знаци јављају се код старијих људи штап вишњевац и код виђенијих људи сат о златном ланцу.

Део ношње који су носиле и жене и мушкарци је *кожух* који је направљен од јагњећег крзна (Башић, 2003).

Обичаји

Као и код свих других народа тако и код Буњеваца обичаји имају важну и запажену улогу у животу људи.

Обичаји се везују за одређене верске празнике или неке ствари из свакодневног живота.

Код Буњеваца пре свега можемо поменути *Материце* које се као обичај јављају пре Божића, а представљају како им само име каже – славље мајки. Тог дана се изражава поштовање жени као мајци и уопште женском свету. Материце се честитају мајкама, бакама и то како у својој кући тако и ван ње. Посебно свечано је акада младожења долази жениној мајци, јер се тада спрема свечани ручак, деле се поклони, а нови зет добија белу кошуљу.

Честитање се обавља тако што се при уласку у кућу узима рука слављенице, направи крст на длану и каже “крижалице богалице”, затим лупи својом руком у длан, пољуби у руку и очекује чашћење. Домаћица госте части слаткишима, а домаћин вином и том приликом у чашу ставља новчић који остаје оном ко пије. Потом се деле поклони: ближима марамица, а осталима ораси и јабуке.

Гост пре чашћавања рецитује стихове:

*“Фаљен Исус газдарице!
Честитам вам Материце
Ја сам дош`о прико мора
Да ми дате мало ора,
Снашла ме је страшна мука,
Да ми дате и јабука
Видијо сам и оваца
Да ми дате и новаца
Напољу је здраво зима
Молим једну чашу вина!”*

На ове стихове газдарица одговара:

“Живи и здрави били!”

Други обичај вредан помена су свакако **Оци**, дан када славе очеви. Овај дан је недељу дана после Материца. Деца честитају оцу и деди (како очевом, тако и мајчином оцу), који их том приликом дарују.

Посебно важни су обичаји везани за **Божих**. На Бадњи дан се меси велики колач божићњак који је украшен фигурама од теста и он стоји на столу постављен на три јабуке, а једе се тек на Нову Годину. Уз њега на столу стоје: посуда са зеленим житом, ракија, јабуке, лешници, ораси, суве шљиве, новац, мед и бели лук. На Бадње вече деца и неко од старијих уносе сламу коју распростиру по соби, а на огњишту се наложи комад дебљег дрвета.

Потом се бадњак уноси у кућу и домаћин говори речи које треба да донесу све добро и плодно у предстојећој години. Бадњаком се пали свећа, а потом најмлађи члан њом пали велику божићну свећу, уноси је у собу и предаје кућном старешини. На столу је чаша са житом у коме стоји свећица, док је велика у свећњаку (чираку).

За вечеру се једе риба, пасуљ, тесто са маком, пре јела се помоли богу, наздрави ракијом, а потом умочи чешањ белог лука у мед и то поједе.

Интересантно је да после вечере домаћин гаси вином свећу а постоји веровање да онај према коме крене дим неће доживети следећи Божић. Са друге стране сви присутни извлаче по сламку испод стола и ко извуче најдужу тај ће и живети најдуже. Након тога сви одлазе у цркву, а домаћин остаје у кући даје животињама по комад јабуке. По доласку из цркве се једу пихтије (пача) које су куване на Бадњи дан.

Посебно интересантно на Бадње вече су *вашанге* тј. *машкаре* (момци који се облаче на смешан начин, певају, играју и честитају).

На први дан Божића се носи рођацима и познаницима *букарица* (боца вина). Носи је неко од млађих мушкараца и када честита Божић, наздравља се, домаћин му долива вино у флашу и он иде даље.

Други свакако веома важан верски празник за који је такође везано доста обичаја је **Ускрс**. Уочи Ускрса је тзв. Велика недеља када се од среде до петка иде у цркву, а на Велику суботу се носи јело на благослав: јаја, колач, кобасице, шунка, млади лук, рен, јагњетина. На Ускрс сви укућани заједно доручкују и то је веома свечано. Прво се узима рен (како би се осетило да је у животу све љуто и тешко), а потом остала храна. Свечани ручак је заједнички, а након јела деци се деле шарена јаја (писанице). У понедељак неколико момака иде да полива девојке (поливају се познанице водом). Данас се уместо воде користи парфем, а поливач добија шарено јаје, цвеће и марамицу, а треба га понудити вином и хладним јелом.

Посебно интересантни обичаји и код Буњеваца, као и код других народа су **Свадбарски обичаји**. Занимљиво је да је у почетку само отац (баћо) бирао девојку за сина, а касније је укључена и мајка (нана), а и сам младожења.

Породично веће је заседало и одлучивало да ли ће се просити девојка која се свиђа сину или ће се тражити друга девојка. Најважније приликом избора девојке је било порекло њене фамилије. Просидба која је потом следила се зове *ракијаре*. Ракијаре испоручују жељу момка и одлазе, а тада се девојачки родитељи договарају и сутра шаљу одговор (у случају да не пристају – враћају ракију). Када је одговор позитиван, девојчини одлазе код младожењиних на позив да “запију” дивојку.

Најсвечанији део свадбарских обичаја је сама просидба девојке, када момачка родбина одлази код девојчаних носећи дарове и новац, веселећи се са њеном родбином. Од руковања – први јавни сусрет младе и младожење, сваке недеље неко са момкове стране води девојку у цркву. Венчање се обављало најчешће понедељком, а ређе средом. Недељу дана пре свадбе *масталунције* зову у сватове, а они су ти који предводе свадбу од младићеве куће. За њима иду кум са момком, кумови свирци, стари сват и пред њима млада заова (*јенга*), а иза ње остали сватови. Раније млада родбина није ишла на венчање, али сада више није тако. Након венчања одлази се момковој кући где је славље. После свадбе млада мајка шаље сваке недеље погачу и то све до Материца.

По неком очекиваном редоследу, следећи *обичаји* су они који се јављају *уз колевку*. Овај обичај је познат под именом бабине. Како је некада у великим породицама више парова спавало у истој соби, породиља је била смештена у посебну просторију – *комарник*, који је завесом био одвојен од осталог дела собе. Након рођења детета ближи рођаци се окупљају у кући и чувају дете и мајку три дана и три ноћи, како дете не би зли дуси и вештице украли. Крштење се обављало другог дана након рођења, а дете су кум или кума носили и они му бирали име. Прве недеље након крштења су биле бабине - породично славље поводом рођења детета. Велики део ових обичаја је данас заборављен или мање-више измењен због савременог начина живота (Башић, 2003, 34-44).

Посебно занимљиви су жетвени обичаји тј. породична свечаност жетелца *"Дужијанца"*²¹.

Један обичај карактеристичан за суботичке Буњевце су *Краљице*. То су обично осам девојака лепо обучених са круном од перлица и шљокица и врпцом на глави. Две се зову *барјактаруше* (једна носи барјак, а друга цвећем и свиленим врпцама украшену сабљу), четири *пивачице*, једна је *краљица*, а до ње *дивер*. Иду од куће до куће и певају онима који их зауставе, а домаћини их потом дарују. Овај обичај се одржава на први и други дан Духова.

Културни живот

Образовање и издавачка делатност. Хрватски језик је у службеној употреби у општини Суботица. На подручју Војводине основан је Хрватски културни центар са седиштем у Суботици, Хрватско културно друштво “*Матија Губеџ*” са седиштем у Таванкуту, Културно друштво “*Јованка Габовац*” у Мартинцима, Хрватско културно-просветно друштво “*Матија Губеџ*” са седиштем у Руми, Културно-уметничко друштво “*Владимир Назор*” са седиштем у Сомбору, Културно-уметничко друштво “*Силвије Страхимир Крањчевић*” са седиштем у Бачком Брегу и Културно-уметничко друштво “*Бачки Моноштор*” са седиштем у Бачком Моноштору.

У току XIX века један број буњевачких дечака и девојчица школовао се у самостанској пучкој и грађанској школи редовница сестара Дружбе наше Госпе.

²¹ О Дужијанци више у оквиру Етнографских манифестација Буњеваца

Од средњих школа истичу се Гимназије у Суботици (која се 1794. године развила из латинске трогодишње граматикалне школе отворене 1747. године) и Сомбору (1763).

Прва група интелектуалаца школованих у Србији након 1918. покреће 1933. године “Буњевачко коло – часопис за културу и национални идентитет Буњеваца”, а 1934. године покренуто је излагање часописа “Класје наших равни”. Ово је урађено у циљу очувања народних умотворина и језика, а тиме и националног идентитета Буњеваца.

Седамдесетих година прошлог века биле су покренуте “Буњевачке и шокачке новине”, “Буњевачка и шокачка вила”, “Мисечна хроника” и “Невен” (све писане буњевачким говором). У току XIX века међу Буњевцима се издваја неколико значајнијих имена: Иван Антуновић, Јосип Јакошић, Ђуро Арнолд, Јосип Рудић, Иван Амбросовић, Ђено Сарић и др. У XX веку издваја се више имена у буњевачкој књижевности: Крунослав Мукић, Блашко Рајић, Мијо Мандић, Мирољуб Еветовић, Иван Петреш, Иве Прћић, Павао Башић Палковић и др.

У буњевачкој народној књижевности преовлађује песништво. Она је веома вредно благо и ризница бројних примера из свакодневног живота овог народа.

Године 1992. основан је Буњевачки културни центар у Суботици, а после извесног времена такви центри ничу и у Таванкуту и Ђурђину. Тако је настала Обновљена буњевачка матица (10. септембар 1995), касније, августа 1998. преименована је у Буњевачку матицу (под истим називом је деловала и у периоду 1934-1941. године док није добила назив Суботичка матица).

Буњевачка матица је друштвено-културна институција за окупљање, признавање и очување колективних интереса Буњеваца у Србији и Црној Гори. За кратко време свог постојања, Буњевачка матица успела је да изда низ дела (књижевних и научних).

Уметност. Суботичке **сламарке**, уметнице које израђују предмете и слике од сламе, један су од заштитних знакова нашег најсевернијег града, будући да је та врста умећа толико ретка да је забележена још само на неколико места у Европи. Тачније, сламарска уметност је настала у Таванкуту, селу покрај Суботице, чији становници, махом ратари, превасходно производе пшеницу. Вештина плетења предмета од сламе део је традиције Буњеваца, и њихове Дужијанце, светковине која прати сваки завршетак жетве.

Први сусрет уметности и сламе везан је за салашарски живот. Младе девојке на салашу су у почетку од нове сламе плеле једноставне украсе и венце, забављајући се у паузи током жетве. Тим исплетеним венцима кићени су бандаши, први жетеоци на њиви, а касније је од њих настала права сламната круна. Венац је на завршетку радова на њиви предаван домаћину имања, а везивањем жетвених свечаности за цркву, круне исплетене од сламе новог жита стижу до олтара.

Девојке жетелице су круне плеле све вештије и све лепше, а ускоро су почеле да израђују и друге предмете, те уметнице своје надахнуће почињу да испољавају кроз слике насликане житним влатима. Највећи број буњевачких наивних уметница (које раде са сламом или сликају уљаним бојама) се јавно афирмише тек крајем XX века, приређујући своје изложбе.

Данас у суботичкој општини постоји неколико секција и удружења сламарки, а једна од најстаријих је ликовна секција при Хрватском културно-уметничком друштву “Матија Губец” из Таванкута. Делује у оквиру ликовне секције, коју су убрзо по оснивању, осим академских сликара, примљене и сеоске сликарке наивке и плетиле сламе. Прва слика од сламе, под именом “Рит”, појавила се 1962. а израдила ју је Ана Милодановић. Многи је ликовни критичари и данас сматрају изузетном сликарском креацијом. Уз Ану Милодановић, у секцији су и њене сестре Теза и Ђула. За утемељивачице ове особене уметности сматрају се и Ката Рогоић и Мара Ивковић – Ивандекић (www.dnevnik.co.yu).

Међу уметницама треба поменути и: Аницу Балажевић, Цилику Дулић, Јелу Цвијанов и Марту Стипић. Свој рад су започеле израђујући цветиће, верске симболе и друге ситне детаље, да би на крају то постале читаве композиције: олује, жетве, ђерма, орања, свињокоља итд. приказујући на тај начин свакодневне догађаје буњевачког народа (Секулић, 1989).

Слика 29 и 30. Неки од радова буњевачких сламарки

При ХКУД “Матија Губец” почиње 1968. да ради Колонија наиве у техници сламе. Одржава се у данима Дужијанце, и на њој се излаже целокупан стваралачки опус из претходног периода чланица секције, али и других сламарки.

До данас су сламарке имале бројне изложбе како у земљи тако и у иностранству, чак су и учествовале на такмичењима, враћајући се са наградама. Неке од изложба су одржане у: Таванкуту, Суботици, Загребу, Београду, Винковцима, Дубровнику, Осијеку, Сиску, Сомбору, Смедереву, Ковачици, Москви, Риму, Бечу... На 33. МИРК-у (Међународна изложба ручних радова и колекционарства), одржаном крајем априла у Бачком Петровом Селу, чланице ове суботичке радионице су освојиле девет првих места.

Суботичке сламарке имају званичну потврду енглеских етнологa, да су јединствене на подручју Европе. Нешто слично постоји у другим земљама: у Мађарској се не праве слике, већ предмети, Руси раде слике, али битно другачије, Пољаци раде лепљење сламе на црној подлози ...

Етнографске манифестације. Данас постоји културно-уметничко друштво “Буњевачко коло”, које делује као саставни део традиције хрватског народа.

Највећа културна манифестација Буњеваца у Војводини је “**Фестивал буњевачког народног стваралаштва**”, који је 2001. године одржан по трећи пут у организацији КУД “Буњевка”. Овај фестивал представља скоро нетакнут говор, обичаје буњевачког народног стваралаштва.

Дужијанца је жетвени обичај који се састоји у плетењу венаца од последњег снопа жита, које се затим односи у цркву ради благослова. Манифестација траје око 4 месеца, а завршава се такмичењем рисара и свечаном поворком учесника у народним ношњама и у свечано украшеним кочијама.

Слика 31. Украшена кочија на Дужијанци

Она обухвата приредбе обележавања обичаја и традиције, затим културе и стваралаштва, поготово духовно-религиозног и на крају спортског карактера.

Организатор манифестације је Организациони одбор и Културно–уметничко друштво "Буњевачко коло". Историјски записи указују да је она прастари народни обичај Буњеваца, а од 1911. године је јавна свечаност. Данас се она слави у Суботици, Сомбору, Ђурђину, Таванкуту, Жеднику, Малој Босни, Александрову, Бајмоку.

Сама реч Дужијанца значи: светковину, захвалност, славље. Она је уствари породична свечаност, где жетеоци (рисари) предвођени груповођом (бандашом) и његовом помагачицом (бандашицом) свечано улазе у двориште домаћина окићени класовима. пошто их домаћица дочека и благосиља водом и пшеницом, бандаш скида "винац" са шешира и дарује га домаћину. Венац стоји окачен на видном месту у ходнику све до сетве. Све ово је праћено умивањем на бунару, износи се вино и захваљује богу за срећно обављену жетву.

Као што је поменуто од 1911. ово постаје јавни догађај, када је пренет у жупну цркву Св. Рока у Суботици. Та прва Дужијанца се састојала од захвалне мисе на којој су учествовали сви рисари и рисаруше на челу са бандашем и бандашицом, примили су благослов, а на почетку мисе благосиљано је жито као нови плод.

Дужијанцу је организовало католичко Дивојачко друштво и она се одржала као таква до двадесетих година када је пренета у цркву Св. Терезије. У току II св.рата дошло је до малих измена, јер су бандаша и бандашицу заменила деца и сама свечаност је попримила чисто религиозни карактер захвалне мисе за жетву.

Слика 32. Деца учесници Дужијанце

Након рата се слави само у цркви, али под свечанијим околностима. Мису редовно предводи суботички бискуп. Бандаш и бандашица долазе пред катедралу уз пратњу малог бандаша и бандашице. Кола су окићена и прати их још неколико запрежних возила. Пред катедралом их дочекују тзв. старешине, а жупник их уводи свечано у цркву. У њиховој пратњи су бројни млади обучени у лепе буњевачке народне ношње. На крају мисе обавља се врло свечано процесација око катедрале. Поподне се одржавало коло код бандашице и на тај начин се окупљао велики број младих у народним ношњама дајући тако велики допринос очувању традиције.

Трећа фаза у развоју Дужијанце је започела од 1968. године, када она прераста оквире црквене светковине и прераста у градску манифестацију, која је више спектакуларног, туристичког и уметничко-забавног профила (www.subotica.co.yu)

Интересантна етнографска манифестација је и **“Велико буњевачко прело”** која се одржава 8. фебруара у организацији Хрватског културног центра “Буњевачко коло”. У насељу Сонта, које припада Апатинској општини, сваке године у септембру у време бербе винограда одржава се **“Грожђе бал”** као манифестација посвећена грожђу, новом вину и почетку јесени. Одржава се у знаку неговања народних обичаја и окупља многе фолклорне групе из више Војвођанских места. Трећег дана прославе, уз песму се формира традиционална поворка “берача”, а посебна атракција је **“Шокачка свадба”** где се симболично венчавају изабрани кнез и кнегиња села. Овде се уствари ради о смотри шокачке народне ношње и фолклора.

На челу поворке су коњаници и барјактари, међу којима је стари пудар (чувар винограда), затим свечано окићен фијакер са кнезом и кнегињом, а ту су и неизбежни цигани музичари. Након дефилеа улицама обавља се свечано венчање кнеза и кнегиње “Грожђе бала” (то су младић и девојка из Сонте). Све је употпуњено разноликим културним садржајима – сусретима песника, изложбама и сл.

У вечерњим часовима се уз учешће изворног фолклора и песама слави богат род и убирање јесењих плодова. На овој приредби се предаје и традиционално “Звоно грожђа”, човеку који је најзаслужнији за његову организацију. Око поноћи манифестација се завршава.

Слика 33. Детаљ са грожђебала

У циљу очувања традиције у једној основној школи у Суботици уведен је редовни изборни предмет сламарство, јер нови наставни план и програм за основне школе подразумева увођење локалних садржаја. Ово је веома добро, јер ће се на тај начин нове генерације школовати и обучавати овој интересантној умености и моћи укључити у очување етнокарактеристика свог народа, али и развоја културног туризма.

Поред веома интересантних манифестација буњевачког народа, као посебну туристичку атрактивност издвојили би рад буњевачких сламарки, као нешто специфично и јединствено на простору Војводине. Посебну важност ови производи би могли наћи у улози препознатљивог и типичног војвођанског (нарочито Бачког) сувенира.

СЛОВАЦИ

Словаци су основно становништво Словачке, које је очувало своје словенско етничко биће упркос снажном и дуговековном таласу мађаризације, а у нешто мањем обиму и германизације, захваљујући у првом реду јачању везе са сродним Чесима. Језик им је словачки, припада западној подгрупи словенске групе индоевропске језичке породице. Вера је хришћанство (већина католици, мали део реформисти) (Недељковић, 2001).

Услед тежих економских и посебно верских прилика под којима су живели словачки кметови, у многим пределима Словачке XVII века многе кметовске породице напуштале су своја огњишта селећи се у јужније пределе Угарске. Већи део протестантског становништва Јужне и Средње Словачке се иселава и у почетку прво насељавају крајеве око Будимпеште, а потом већа миграциона струја креће даље ка југоистоку Панонске низије. У јужну Угарску насељавају Словаке за које важи да су вредни, истрајни, а задовољни са мало хране, те су они представљали најбољу врсту колониста.

Значајније насеобине основане су у Бајши (1720.), Петровцу (1740.), Бездану (1742.), Старој Пазови (1770), (Кисачу, Гложану, Тополи (1783.), Новом Сланкамену (1793.), Арадцу и Ечки (1788.); Падини (1800. и 1809.), Чоки (1806.), Шупљаји (1809.); Старом Лецу (1830.).

Прво словачко становништво у Банату 1784. године формира Словачки Бајдањ, насеље на алувијалној равни Бегеја, у близини данашњег Зрењанина. Не задржавајући се дуго, они прелазе у Ечку, а одатле већи број услед тешких животних услова наставља даље кретање ка југу и 1802-3. године насељава пустару на месту данашње Ковачице. Око 1.000 досељених Словака овде коначно остаје и формира у то време једно од већих насеља овог краја. Четири године касније 1806. Словаци насељавају Падину, чиме је формирано и друго насеље у којем и данас највећи број становника чине Словаци (Бајић, 1988).

У највећој мери насељавање Словака је спроведено у Банату, мање у Бачкој, а њихово насељавање у Срему је углавном резултат унутрашњих пресељавања из Бачке. Заједно са Словацима насељавају се у југоисточни Банат и мање скупине Чеха (Ђурђев, 1998). Након свих поменутих миграција следе имиграције и емиграције становништва после I и II другог св. рата.

Бачки Петровац као насеље у коме доминира словачки живаљ, је највеће словачко насеље у Бачкој, те представља етнички, културно-просветни, а раније и религијски центар Словака и то не само у Бачкој, већ и за оне у Банату и Срему. У Бачком Петровцу се налази Матица Словачка.

У Банату највеће словачко насеље је Ковачица. Досељењем у Ковачицу Словаци су донели са собом своје духовне традиције и мањи број материјалних добара.

Словаке је у Арадац доселио спахија Исак Киш да му обрађују земљу. Ту је 1786. год. основано село Словачки Арадац (Горњи Арадац). Ови Словаци су прво били у Банатском селу Пардањ (данашња Међа 1785.). Ту су били Словаци прво из области Пеште, Бекешнитра, Золион. Пренасељено село Пардањ (Међа) чини да 1786. год. многе словачке породице, претежно из Новоградске, Пестојанске и Зволенске жупаније, насељавалу ово подручје, тако да Арадац постаје најстарије словачко село у Банату.

Године 1806. Словаци насељавају Падину, када долази 80 породица, пореклом из Липтовске, Гемерске, Новоградске и Пештанске жупаније. Наредне, 1809. досељава се још 80 породица из Ердеља. Због проблема са водоснабдевањем једна група се иселава 1814. године, али су их војне власти вратиле и исте године ископавањем више бунара решили постојећи проблем.

Чувањем своје културе и њеним неговањем чували су и свој интегритет и своје биће. Култура у уређењу кућа и улица, уређење гробља, свадбени обичаји, погребни обичаји, музичко стваралаштво, позоришна уметност, ликовна уметност и уопште љубав према лепом је то што је одувек одликовало Словаке у Војводини.

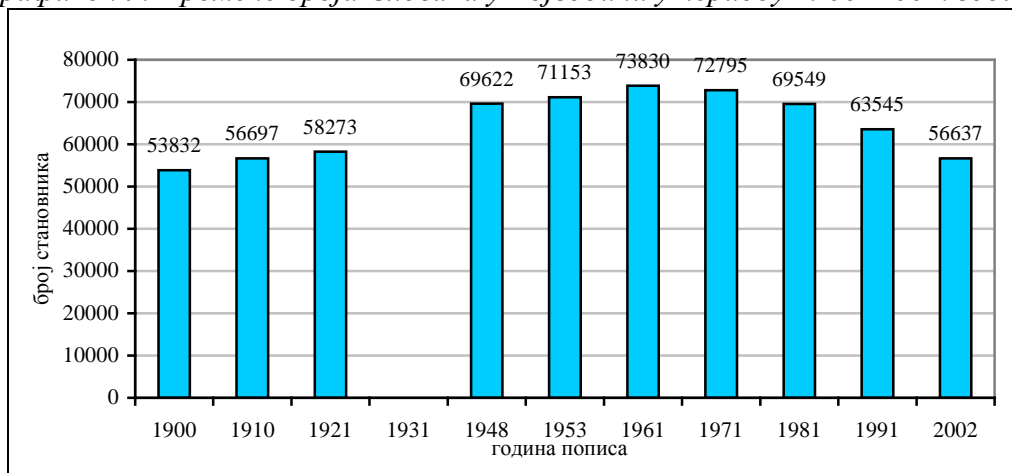
Промене броја

На почетку XX века забележено је 53382 становника словачке националности. Тај број је имао константан пораст до II светског рата.

Пописом 1991. утврђено је да у СРЈ живе 66.863 Словака. Популациона динамика Словака је стабилна, са благим трендом опадања (СРЈ 1948 - 72.032). Удео словачког становништва у Војводини опао је са 4,3% 1948. на 3,2% 1991. године. Словаци су териоторијално сконцентрисани у Војводини - 63.545 (95%) где чине већину у 16 насеља.

Веће словачке заједнице лоциране су у општинама Бачки Петровац (70,3% становништва) и Ковачица (40,6%). Карактеристична им је дисперзивна насељеност и помешаност са осталим народима, нарочито са Србима. Словачки је матерњи језик 66.247 становника СРЈ (од тога су 63.862 Словаци). Доминантна вероисповест је протестантска - 53.902 или 80,6%. (Подаци о језику и вероисповести односе се на СРЈ.) Као и остале етничке групе настањене у Војводини и Словаке одликује виша просечна старост (40,1 год) и негативан природни прираштај (-4‰). Словаке такође карактерише и велики удео сеоског становништва - 56%.

Графикон 9. Промене броја Словака у Војводини у периоду 1900 -2002. година

По последњем попису на подручју Војводине живи 56.637 становника словачке народности и чине 2,79% становништва Војводине.

Према попису из 1981. године бачки Словаци су имали апсолутну етничку већину у седам насеља: Кисашу, Селенчи, Пивницама, Бачком Петровцу, Гложану, Кулпину и Лалићу (или 4,3% од укупног броја насеља у Бачкој). Према попису из 1991. године бачки Словаци имају опет апсолутну већину у истим насељима (Кицошев, 1994). Последњи попис бележи 56.637 Словака у Војводини, што је за 6.908 мање него по попису из 1991. године.

Куће и насеља

Након доласка у ове крајеве било је неопходно оставити дрво као примаран грађевински материјал и ослонити се на земљу, глину, трску ... У почетку куће су се градиле од земље. На крају села је био простор одакле се могла водити земља која се користила за градњу кућа. Прве куће су биле мале, са једва два прозора до улице. Собе су биле мале и ниске. Тек касније почињу да се граде куће од цигли. Дрво се употребљавало изузетно за конструктивне и украсне елементе стамбеног објекта. Архитектура традиционалне панонске куће произилази из њене конструкције и материјализације њеног простора.

Након напуштања земуница у првој фази развоја карактеристична кућа је од набоја местимично армирана сламом са дебљином зидова од око пола метра, изузетних термичких особина и малих отвора. Кућа је имала двоводни кров најједноставније конструкције и малог распона. За кровни покривач се користила трска из најближе мочваре којих је тада било свуда у околини. Градња оваквог објекта је имала назив – “набијање” (ударање маљевима. По слоју земље, преко њега плева од жита, опет земља па јако ударање – набијање да се споје и следе слојеви).

Слика 34. Типична словачка кућа

Извор: Војводина, Југословенска ревија, 1987

У 31 општини становници словачке националности чине мање од 1% становништва. У општинама Алибунар, Бач, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Беочин, Зрењанин, Ковачица, Нови Сад, Озаци, Панчево, Пландиште, Стара Пазова, Чока и Шид припадници ове националности чине преко 1% укупног броја становништва, а проценат се креће од 1,6% у општини Чока, до 70,8% у општини Бачки Петровац. Припадници словачке националности чине већинско становништво у општини Бачки Петровац, док је њихово знатније учешће у општинама Бачка Паланка (11,3%), Стара Пазова (12%), Бач (21,4%) и Ковачица (40,8%).

У Бачкој живи 50% укупног броја Словака, у Банату 31,74%, а у Срему 18,23%.

Од укупно 466 насељених места у Војводини, у 12 насеља припадници словачке националности чине већинско становништво (Јаношик, Селенча, Пивнице, Бачки Петровац, Гложан, Луг, Сланкаменачки Виногради, Ковачица, Падина, Кисач, Лалић и Љуба), док у насељеним местима Бачка Паланка, Силбаш, Челарево, Бајша, Кулпин, Савино село, Арадац, Бело Блато, Зрењанин, Бач, Нови Сад, Футог, Оџаци, Панчево, Хајдучица, Сремска Митровица, Стара Пазова, Суботица, Тител, Остојићево, Бингула, Ердевик и Шид припадници ове националности имају значајније учешће у националној структури становништва или пак значајније учешће у укупном броју становника словачке националности.

Фолклорно наслеђе

Народна ношња

Народна ношња Словака, као део културе и живота досељеника, чинила је део њиховог националног идентитета и интегритета.

Главна одлика словачке ношње у Војводини је дводелни тип основне одеће, односно појасна одећа, што значи да је састављена од два дела, а одликује је и слојевитост.

На подручју Баната разликујемо две врсте ношњи:

1. Варијанта народне ношње Словака у Арадцу, која је под утицајем српске и грађанске ношње примила доста нових елемената
2. Варијанта ношње Ковачице којој са мањим одступањима припадају и остала словачка села Баната (Падина, Јаношик, Бело Блато, Хајдучица и Војловица)

Женска ношња. Састоји се од доње основне одеће, која се облачи до самог тела, а састоји се од набране сукње у струку, израђене од домаћег платна, назване *rubáč* и блузе са наборима око врата и рукава која се зове *oplecko*. Преко основних делова одеће облачи се више хаљетака, сукње, блузе дугих рукава, прслук, марама преко рамена, повезана унакрст на грудима. Марама на глави обавезно је везана испод браде.

Слике 35, 36 и 37. Некадашњи изглед старе словачке женске ношње²²

Извор: Група аутора, 1996. и Фото: Александра Малетин

²² Трећа слика је из 1898. године и ношњаје сашивена у Ковачици

За радни дан преко основне одеће облачене су 2-3 сукње. Преко горње сукње обавезно је спреда припасивана широка набрана кецеља, названа *šata*. Преко основне блузе се облачи горња блуза.

Преко блузе је обавезно ношена марама укрштена на грудима која се везивала око струка на леђима. Лети је ношена свилена или кашмирска марама, а зими марама од вуне, око ивица украшена ресама.

Након посебно прављене фризури на главу су удате жене стављале капицу *šerjes*. Преко капице или троугаоне мараме обавезно је повезивана и горња марама *ričnik*. Девојке су у свечаним приликама излазиле без мараме а косу су украшавале свиленим врпцама. Украсне врпце се називају *stužky* и наслеђивале су се у кругу породице.

Женска обућа је до II светског рата била је груба углавном вунена. Од вуне су плели чарапе, као и горњу обућу коју су обувале преко чарапа уместо ципела, у ковачичкој варијанти ношње зване *čarapy*. У свечаним приликама младе жене су носиле беле чарапе *štrimple*. За радни дан девојке и жене су носиле опанке од коже *bačkory*, а касније *bačkory sa natokami* или опанке са кожним ременима.

Слика 38. Женска ношња

Фото: Тања Кукучка

Делови комплетне женске ношње:

- *Rubáč* – доња сукња до тела од домаћег платна
- *Oplecko* – оплећак – блуза широких рукава
- *Untrok* – доња подсукња од куповног белог платна
- *Gacel'a* – горња сукња од тканине у боји
- *Šata* – широка набрана кецеља од истог материјала као и сукња
- *Prusl'ak* – прслук без рукава од једнобојне или тканине у боји

- *Ručnik* – велика марама преко рамена и груди од свиле или кашмира
- *Ručnik* – марама за главу од делина, кашмира, свиле
- *Štrimfl'e* – чарапе од вуне или памука
- *Čarapy* – обућа преко штрампфла плетена од вуне
- *Cipele* – од црне коже
- *Pátriky* – огрлица од стакленог зрња
- *Ručničok* – украсна марамица

Слике 39, 40 и 41. Различити украси на женској словачкој ношњи

Извор: Босић, 1989. и www.kic-kisac.co.yu

Мушка ношња. Основне карактеристике мушке словачке ношње је основна одећа која се облачи до тела: широке гаће од домаћег платна, густо набране у струку и везане помоћу увучене врпце, широких ногавица, широка кошуља. У свечаним приликама преко кошуље је ношен и црни сукнени или сатенски прслук *kabátik*. Преко гаћа припасивана је спреда кецеља *šata*.

Мушку обућу у свечаним приликама чиниле су беле вунене чарапе, црне кожане папуче или опанци од говеђе коже, а имућнији су носили црне кожане чизме са тврдим сарама или ципеле. Беле вунене чарапе дужине до пола листова ношене су преко панталона. На глави су носили црни филцани шешир, а зими крзнену црну капу.

Главни украс мушке одеће су била велика сребрна дугмад филигранске израде на прслуку. У десном џепу капута или панталона обавезно је ношена украсна марамица. На рукама изнад шака као украс су ношене плетене наруквице од вуне украшене стакленим перлама зване *zárästky* (Босић, 1989).

Делови мушке свечане ношње су:

- *Košel'a* – кошуља дугих набраних рукава
- *Košel'a s predkom* – кошуља са отвором на рамену везаних груди
- *Gaty* – гаће, веома широке, од домаћег платна
- *Kabátik* – прслук без рукава
- *Nohavice* – чакшире од сатена или сукна с уским ногавицама
- *Rékl'a* – хаљетак дугих рукава без поставе
- *Kasabajka* – кратак капут дугих рукава са поставом

- *Karce* – вунене чарапе
- *Vačkory s nátakami* – опанци са каишима
- *Vačkory na pracku* – опанци на пређицу
- *Papuče* – папуче од коже или црног сомота
- *Čižmy* – чизме од црне коже
- *Kalap* – филцани шешир
- *Čapka* – крзнена капа
- *Ručničok* – украсна марамица
- *Zápäsky* – наруквице плетене од вуне

Слике 42 и 43. Мушка ношња

Извор: Босић Мила, 1989.

Обичаји

Један од најважнијих верских празника код Словака је свакако *Божих* (*Vianoce*). Обичаји везани за овај празник почињу још пре њега. Први дан који се обележава је *Микулаш* (6. децембар) када деца верујући да постоји Микулаш који им доноси поклоне 5. децембра увече деца спреме чизме или ципеле у прозор и ујутру кад устану налазили су поклоне. Исто се понављало 13. децембра када се обележава *Луција*.

На *Бадње вече* се кити јелка. Увече се пали свећа, певају се божићне песме, цела породица то вече треба да буде заједно на вечери. За вечеру се обично припрема подварак с месом и кобасицом и резанци с маком и медом. Те ноћи сви (и омладина и старији) иду код своје родбине, комшија, другова ... да певају испред куће божићне песме. Домаћин отвара врата и позива госте на вечеру, пиће ...

Најважнији је 25. децембар, када деца ујутру одлазе код комшија и родбине и рецитују божићне песмице (“*Polazuju*”). За то добијају поклоне и новац. Увече се иде у цркву.

Други веома важан празник, који Словаци обележавају је *Ускрс*. Четрдесет дана пре почетка Ускрса почиње ПОСТ (када се кува не масна храна, нема свадби, игранки ...), а у цркви се певају само одређене песме.

Недељу дана пре Ускрса деца иду на причест и та цела недеља се зове Цветна недеља “*Kvetna nedelja*”. Ускршњи празници трају 4 дана: Зелени четвртак, Велики петак, Бела субота и недеља – Ускрс.

У недељу после поноћи момци иду од девојке до девојке и поливају их водом или у новије време парфемом. И тај обичај се зове “*Oblievačke*”. За ускршње празнике се фарбају јаја, спремају колачи, кифле, резанци са маком, кувана шунка и пихтије.

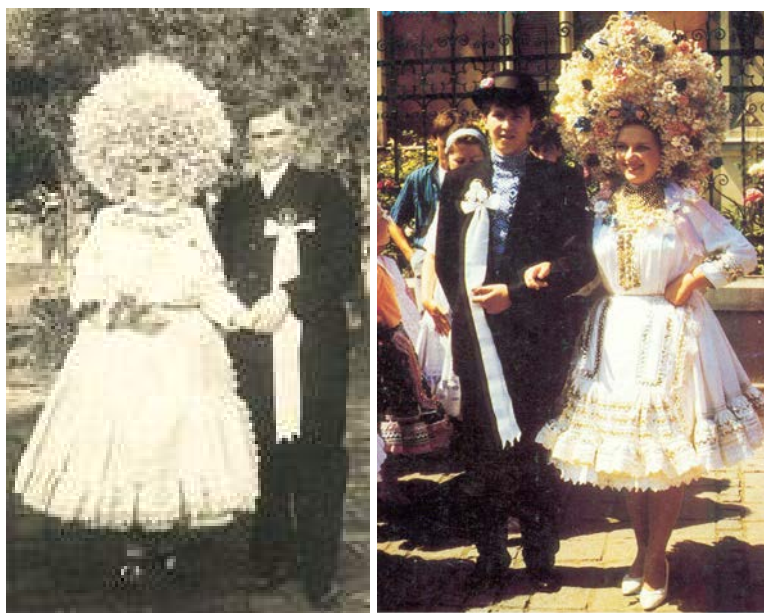
Раније су *свадбе* биле уторком и четвртком, а у данашње време се одржавају суботом. Припреме за свадбу започињу када младожења одлучи да тражи дозволу од младиних родитеља да је жени и то се зове “*pitanke*”. Затим следи веридба и потом свадба. Три недеље пре венчања у цркви поп сваке недеље најављује венчање.

Свадба почиње у четвртак, када другови младенаца добију позивнице и разносе их, док другарице украшавају простор где ће се свадба одржати, потом следи вечера и музика. Свадба се прави одвојено, за младине и младожењине госте. У петак се спрема за свадбу: коље се живина или стока и прави вечера за ближу родбину.

У суботу је окупљање сватова на ручку, после ручка младожења са својом свадбом иде по младу. Млада се опрашта од родитеља и креће се прво у општину, а после у цркву. Из цркве млада и младожења иду у кућу младожење, а млада свадба иде у кућу младе. Следи весеље и вечера ... После вечере млада се пресвлади у народну ношњу. После поноћи долази млада свадба, а затим се купује млада (игра за паре). Веселење обично траје до јутра.

У недељу пре подне свадба се поново окупља. Млада “продаје” ракију, а после следи заједнички ручак и гости се након тога разилазе (Lomen Ján, 2001).

Слике 44 и 45. Ношња каква се носила на венчању почетком XX и крајем XX века

Извор: Lomen Ján, 2001.

Словачки народ је успео да очува доста старих народних обичаја, као и сећање на неке који се више не срећу због модерног начина живота.

Један од старијих обичаја је “*Lúpačky*”. Некада давно у Падини била је организована забава за младе “*Лупање пасуља*”. Пасуљ се у то доба (пре 40-так година) гајио у великим количинама и кувао сваког петка. Домаћинство које је имало ћерку, организовало је ову забаву. Млада девојка позивала је своје другарице и њихове мајке да дођу. Домаћини су припремали пасуљ, ставили клупе испред куће, припремили лампе.

Домаћин је припремао вино, а домаћица колаче (од мака и сира) и кувани кукуруз. Девојке су седале на клупе и остављале између празно место за момка, а маме су седеле даље и коментарисале како су девојке обучене. Момци су долазили мало касније, са музиком и помагали у лупању пасуља. Потом су сви заједно певали народне песме и играли.

Лупачке су се завршавале тако што су момци са музиком одлазили. Уколико би девојка-домаћица имала момка он би остајао мало дуже, на клупи да прича, а нешто касније мајка је девојку звала да уђе унутра. Сутрадан је девојка покупила сав пасуљ, сколонила клупе и средила све испред куће.

Други интересантан обичај су “*Páračky*”. У време док су се гуске гајиле у свакој породици, у пролеће би девојке износиле гуске на ливаду, а оне се окупљале, радиле ручне радове и певале. Око њих су се окупљала и деца која су се играла и чувала гуске. Када је долазило време за чупање перја, домаћица би позивала своје сестре, комшинице и рођаке да се то што пре обави. У току зиме кућа која је имала девојку за удају би организовала ову забаву. Млада девојка је позивала своје другарице (око 20 девојака), а домаћини би испразнили једну собу и у њу поставили клупе и столице, а претдсобље за мушку дружину. Девојке су пристизале увече (обучене у традиционалне словачке сукње “*cvernové gecelé*”), а око врата су имале зимске мараме. Свака је доносила своје сито у које је стављала перје.. Домаћица је ставила перје на сто, одакле су га девојке узимале и расчупавале перје и певале. Онда су долазили момци са музиком и улазили. Седали су за сто, викали “*Filip Jakub*”, а перје је летело на све стране. Домаћин је послуживао вино. Потом би се разлегла песма и започела игра, а у поноћ су се разилазили кућама. Сутрадан се перје стављало у вреће, које су се качиле о плафон, како би се добро исушило.

Слика 46. Старије жене у својој ношњи

Извор: Lomen Ján, 2001.

Трећи обичај, везан за гајење конопље, су “*Мејаџку*”. Некада се конопља сејала ручно, а када је сазрела мушкарци и жене су је квасили, постављали у снопове и сушили. Потом су те снопове превозили кући и држали у сувој просторији. Када се осушила онда се млела. “*Medilo*” се налазило на улици, било је израђено од дрвета. Медило су окретале жене, а чешће су конопљу млеле девојке босим ногама. Девојка је позивала своје пријатељице и комшинице. Босим ногама су газиле по сноповима конопље. При томе су певале песме, како би призвале младиће. Ово се све одиграло увече и трајало је до поноћи. У касним сатима су долазили младићи са хармоником и песмом. Гледали су како девојке газе, шалили се, онда су заједно певали и играли.

Када дође зима организује се још једна забава за младе “*Priadky*”. Увече би се сакупљале целе породице. Жене су преле или радиле ручне радове, а мушкарци су седели у предсобљу, картали се и причали. Служили су се кафом, чајем, колачима, кифлама. Након тога су заједно вечерали (беле супе са тестом, печени кромпир са кобасицом и разноврсним свињским месом, дунст, а понекад је за вечеру служена сарма. Ова окупљања су организовале и девојке, а долазили су и младићи са хармоникама. Младић би сео поред девојке која му се свидела. Често су се задиркивали, младић би украо девојци преслицу, трчао напоље, како би она пошла за њим, он није хтео да јој врати док га не пољуби, али би често уместо пољупца добио преслицу по глави (Grupa autora, 1996).

Културни живот

Образовање и издавачка делатност. Истовремено са српским језиком и писмом, у службеној употреби је словачки језик и писмо у општинама Алибунар, Бач, Бачка Паланка, Бачка Топола, Бачки Петровац, Беоцин, Зрењанин, Ковачица, Оџаци, Пландиште, Стара Пазова и Шид и у граду Новом Саду.

На факултетима Универзитета у Новом Саду студира укупно 346 студената словачке националности, а на Филозовском факултету у Новом Саду основана је Катедра за словачки језик на којој се образује 30 студената. Крајем 1998 године, у Бачком Петровцу је отворено одељење Учитељског факултета из Сомбора ради образовања наставног кадра за рад на словачком језику.

Издавачка делатност на словачком језику остварује се у оквиру издавачке куће “*Kultúra*” која је основана 1953. године. Ова издавачка кућа објави годишње у просеку по 13 нових књига на словачком језику у просечном тиражу од 600 примерака. Поред тога, ова кућа издаје и часопис за културу и уметност на словачком језику *Novy Zivot* који излази квартално, у тиражу од 400 примерака. Књиге на словачком језику издају и други издавачи. Издавачку делатност обавља НИУ “*Hlas L’udy*”.

Слика 47. Пропагандни материјал са манифестације “Светски дан матерњег језика”

Припадници словачке националности основали су и своје друштвене организације и удружења: Матицу словачку у Југославији и Велико друштво словакиста Војводине. Матица словачка у Југославији основана је 1932. године, а обновљена 1990. године. Седиште Матице словачке у Југославији је у Бачком Петровцу. Друштво словакиста Војводине је основано 1969. године, са седиштем у Новом Саду.

Године 1848. у Падини је било основано словачко културно друштво “Братство”, а 1961. је основан и Дом културе као институција културне делатности.

У циљу очувања словачког, као матерњег језика у Ковачици је од 18. до 21. фебруара 2005. године обележен светски дан матерњег језика.

На подручју Војводине ради аматерско позориште Словака “Владимир Хурбан Владимиров”, које има три сцене - у Бачком Петровцу, Старој Пазови и Ковачици.

На словачком језику излази недељни информативно - политички лист *Hlas L'udy*, са прилогом за пољопривреднике *Pol'nohospodárske rozhl'ady*, омладински часопис *Vzlet*, дечији лист *Zornicka*, билтен Друштва словакиста Војводине *Správy SVS* и породични магазин *Rovina*. Неколико локалних листова објављује део садржаја и на словачком језику.

Радио Нови Сад емитује програм на словачком језику који траје просечно шест сати дневно (недељом пет сати).

Програм на словачком језику емитује осам локалних радио станица. То су: “Бачка”, Радио Бачки Петровац, Радио Ковачица, Радио Озаци, Радио Стара Пазова, Радио Шид, Радио Зрењанин и Радио Бачка Паланка. У Бачком Петровцу локална ТВ станица “Петровец” производи и емитује програм на словачком језику.

Радио телевизија Србије, Студио у Новом Саду, емитује телевизијски програм различитог садржаја и на словачком језику од информативно-политичког до школског и културно - уметничког. Словачка редакција ТВ Нови Сад је 1995. године обележила 20 година од оснивања и сталног праћења нарочито културних догађаја и манифестација у нашој средини.

Уметност. У циљу очувања словачког идентитета и стварања атрактивне туристичке дестинације господин Павел Бабка из Ковачице је учинио корак напред. Павел Бабка је идејни творац пројекта “Етно-центар” у Ковачици, чији покровитељ је Унеско, а основна идеја пројекта је да се пружи могућност за упознавањем са традиционалним занатима, заборављеним занимањима и аутентичним производима на којима је осликан живот и традиција овог места и словачког народа.

У Ковачици постоје одлични предуслови да она до краја године постане значајно место на карти културног туризма Војводине и изузетно атрактивна туристичка дестинација. Етно-центар ће допринети развоју културног туризма Србије.

Према постојећем плану у оквиру етно-центра ће се налазити аутентична словачка етно кућа из 1880. године, а имаће и радионице у којима ће се едуковати нове генерације кадрова у изради музичких гудачких инструмената, уметничких предмета и сувенира који ће употпунити туристичку понуду и обогатити постојећу. Будућим туристима ће бити пружена могућност да непосредно учествују у изради свих тих уникатних предмета. Планира се отварање неколико радионица за старе занате у којима посетиоци могу лично учествовати у изради: музичких инструмената, луткица од кукурузовине, сликању тикви, изради преслица, сликању на керамици и дрвету ...

Поред тога у плану је подизање објекта у коме ће се налазити четири апартмана (сваки осликан од стране једног ковачичког наивца, а све украшено словачким везовима и чипком) и шест двокреветних соба. У средишњем делу центра налазила би се бина са око 200 седишта.

Слика 48. Идејни пројекат будућег “Етно центра” у Ковачици

Извор: Пропагандни материјал-Етно центар Бабка

Ковачичка наива је јединствена појава у свету. Година 1952. сматра се годином рођења Ковачичке школе наивне уметности. Галерија наивне уметности је основана у Ковачици 15. маја 1955. године, као прва сеоска галерија у Југославији.

Тог дана су сликари обећали да ће сваке године давати по једну слику галерији и на тај начин ће се формирати фонд слика. Управа Дома културе одлучила је да за галерију обезбеди простор на првом спрату Дома културе. Тако се полако сваке године увећавао галеријски фонд. Када није било изложби увек су излагане слике из фонда галерије. Мора се признати да је то била аматерска делатност. Галерија је била само секција Дома културе без стручног особља. Седамдесетих година је успостављена сарадња са Народним музејом у Панчеву, који је имао стручњаке, историчаре уметности и тад је у ствари почела галеријска обрада слика, уведена је матична књига слика. Данас галерија има зграду окружену атељеима наивних сликара и располаже фондом од 452 слике. Изложба “Четрдесет година Галерије наивне уметности” организована је 13. маја 1995. у Ковачици.

Све у борби да би људи сачували идентитет који је смештен на малом простору, већ од насељавања, негују, истичу своје особености и разлике. Средина са разноликим културним стваралаштвом, средина која поштује традицију и етнос, средина са устаљеним начином живота и односа према обавезама, али и према људским задовољствима, створила је духовне услове да несвакидашњи таленат неуких сељака и домаћица дође до изражаја.

Уколико се жели објаснити феномен наивног сликарства у Општини Ковачица, бројност сликара на једном месту, њихова постојаност и издржљивост, сигурно одговор треба тражити у културном плуралитету средине. Чести посетиоци који хвале ковачичке, падинске и уздинске сликаре називајући овај простор метрополном наивног сликарства, у шали питају какав ваздух се ту дише и каква вода се ту пије, кад се ту толико лепих ствари дешава. Љубав према лепом, таленат, рад, поштовање својег са уважавањем туђег. То је можда одговор (Петров, 2002).

На првој колективној изложби учествовало је тринаест сликара, а до данашњег дана је кроз Галерију прошло педесетак.

У многим музејима, галеријама и приватним збиркама налазе се слике ковачичких сликара. Ковачица данас заузима високо место у области наивног сликарства. Градић са нешто мање од осам хиљада становника представља метрополу у области сликарства. Ковачичани су поносни на своје порекло и поносни на посете многи познатих личности из света: Франсоа Митеран, Пеле, Франко Неро, Урсула Андерс, посада Апола и многе крунисане главе. Амбасадори из Београда неколико пута у току свог мандата долазе у Ковачицу. Прошле године (2004.) Ковачицу је посетио и генерални секретар UNESCO-а Коширо Мацура, како би обишао ово насеље и одобрио почетну инвестицију (од 220.000€) са реализацију пројекта “Етноцентар” у Ковачици.

Слика 49 и 50. Детаљи из Галерије наиве у Ковачици и Галерије “Бабка”

Фото: Анђелија Ивков

Ковачички сликари имају заједничко обележје због чега су првобитно и названи “школом”. Али, унутар заједничких својстава они су, зависно од својих склоности, сензбилитета, начина мишљења и расуђивања, створили личне изразе којима се међусобно разликују, на тај начин издвојили своје стваралачке индивидуалности којима се разликују од колективне свести и колективног начина мишљења анонимних твораца народне уметности (Група аутора, 1995).

Ковачичка наива је јединствена појава у свету. Ова појава у целини, а нарочито њени врхунски представници су изборили грађанско право у стручним ликовним круговима као творци посебних дела високих уметничких вредности. Из свог завичаја продрли су на све континенте и чврсто су усидрени у културној свести Словака из Војводине.

Љубав према лепом и потреба да се унутрашњи немир и уметничко надахнуће изрази бојама и жеља да се сачува традиција, фолклор изрази поштовање према свом месту, његовим житељима, живот у њему, довело је до тога да је у Ковачици настала колонија наивних сликара који својим делима заузимају високо место у свету уметности.

Садржаји њихових слика су носталгичне идиличне теме које причају о прошлости, о животу на улицама, у сеоским двориштима, раду на пољима, о селу, златној банатској равници, приказују амбијенте сеоских соба са старим ћилимима и предметима. Ређе се јављају портрети и мртва природа.

Слика 51 и 52. Чувена Зузана Халупова и једно од њених дела

Извор: Публикације галерије наивне уметности у Ковачици

Унутар заједничких својстава они су, зависно од својих склоности, сензибилитета, начина мишљења и расуђивања, створили личне изразе којим се међусобно разликују, и на тај начин издвојили своје стваралачке индивидуалности којима се разликују од колективне свести и колективног начина мишљења анонимних твораца народне уметности.

Реч је о генерацији ковачичких сликара која се појавила половином века и о вредновањима датим на основу радова насталих у њиховом најранијем периоду. Сваки од сликара је пронашао оригинално сликарско писмо и препознатљив је по свом рукопису.

На тај начин препознају се:

- *Мартин Палушка* - сликар пун полета и снажног узнемиреног темперамента. Распевани су и ведри његови призори свадби, игранки, веселих војњи саоницама и зимски пејзажи далеког хоризонта.
- *Јан Сокол* - тих уздржан лиричар, на својим сликама опевао је земљу коју је радио и волео као што се воли живо биће, интровертан, окренут својим унутрашњим прекупацијама.
- *Јан Књазовић* - сликар најразличитијих расположења, знао је да наслика пејзаже пуне распеваности и лиризма, фантазмагоричне ноћне сцене или вођен месечарским инстинктом да свакодневне призоре доведе на границу сновиђења.
- *Мартин Јонаш* - познат у свету, са хипертрофираним екстремитетима, показујући у својим делима суштину живота својих сељака. Иако наизглед на шаљив тон, он се својим сликама најмање смеје. Његове слике у сједињењу човека са природом и космосом су драма сељачког живота са често наглашеном социјалном нотом.
- *Зузана Халупова* у круговима наивног сликарства јавља се средином 60-тих година. Њена дела су препознатљива по веселој деци и ведрим сценама. Слика Ковачицу са пуно дечурлије њиховим смехом и играма. Децу слика од самог почетка, када се бавила и мотивима духовнорелигиозног и црквенообредног живота, из тог опуса најпознатија слика јој је “Одлазак Исуса у небо”. Њених слика има свуда по свету, називају је “мама Зузана”, а то је за њу највеће признање ликовног стваралаштва, пуног дечије радости и вреве.

- *Алжбета Чижикова* непосредно и искрено са осећањем маште и хумора гради весео и искричав свет села. Изузетну пажњу поклања народној архитектури и руралној средини.
- *Зузана Вереска* је најмлађа међу ковачичким сликаркама, смелије истиче значај жене у патријархалном друштву, њену машту, осећања чак и путеност њеног тела.
- *Павел Хајко* чувар традиције петла. Његов циклус најуспешнијих слика назван “Моји петлови” ближи је естетици ружног него допадљивог на какву смо навикли у наиви. То међутим никако не умањује ликовну вредност. Напротив све је ту и препознатљив пејзаж и идиличне кућице, једино са господаром петлом ко да нешто није у реду. Мршав, голог врата, наодрењен више личи на уморног ратника који је прошао кроз воду и ватру, а у исто време одлучан и непоколебљив, птица која је месец засенила, овај петлао као да најављује нову зору и нама и аутору (Петров, 2002).

Колико је Ковачица интересантна као средина богатог културног стваралаштва, потврђује и то да у Ковачици живе и раде 3 од 5 произвођача виолина из Југославије. Колико уметничког дара и надахнућа треба да би се сачинио такав узвишен инструмент као што је виолина, сигурно је тешко измерити, али се може дочарати посетом радионице виолина “Њемцек” у Ковачици.

У Ковачици више од 50 година делује “Удружење жена” које се редовно састају и уз друге активности баве се ручним радом. Плету, хеклају, везу столњаке, праве лутке у словачкој ношњи од шаше у разним позама рада и одмора, осликавају тањире, ћупове, крчаге, чаше и дуге предмете са словачким мотивима. Сваки њихов производ је експонат достојан изложбе. Најмање два пута годишње оне излажу своје радове љубитељима етнографског стваралаштва (Петров, 2002).

Слика 53. Позивница за изложбу наиве у Ковачици

Извор: Из личне колекције аутора

Етнографске манифестације. На подручју Војводине одржава се већи број туристичких манифестација културног карактера које се базирају на етно-елементу, фолклору и традицији словачког народа²³:

- Бачки Петровац - “Словачке народне свечаности”
- Ковачица - “Ковачички октобар”
- Падина - “Падина спиева” је фестивал словачких народних песама. Први пут је одржан 1973. године и од тада се одржава сваке године. Учесници на фестивалу су обучени у словачку народну ношњу и цела сала се кити традиционалним словачким предметима и цвећем.
- Падина - “У Падинскеј долине” је фестивал словачких новокомпонованих песама
- Падина - “Падински акорди”
- Падина - “Падински дани културе”
- Падина - “Најбоља варјача Падине”
- Гложан - “Танцуј, танцуј”
- Бачки Петровац и Селенча - “Конкурс Словачког народног стваралаштва”
- Кисач– “Златна капија”

Прве “Словачке народне свечаности” организоване су још давне 1919. године и одржавале су се до 1940. Уследила је пауза до 1948. када су настављене до 1954. када су опет прекинуте. Обновљене су тек 1992.године и од тада се одржавају у континуитету пуних 12 година. Главни организатор манифестације је Матица Словака.

У оквиру програма организују се: свечана поворка у словачким народним ношњама уз песму и игру, састанак словачких учитеља, изложба слика словачких уметника и словачке писане речи, представе аматерских позоришта Словака, смотра словачког фолклора, спортска такмичења итд. По неким подацима свечаности присуствује и до 10.000 гостију, а као гости долазе Словаци из Словачке (Бјељац, 1998).

Посредством ових манифестација пружа се могућност широј јавности да што боље упозна културу, обичаје и традицију словачког народа, али и могућност стварања нове туристичке дестинације и довођење страних туриста (пре свега Словака и Чеха, али и других).

Слике 54, 55 и 56. Детаљи са манифестација

Извор: www.kic-kisac.co.yu

²³ о манифестацијама више речи у поглављу “Туристичке манифестације”

Године 1996. обележено је 190 година од доласка Словака у Падину и сва дешавања су била посвећена овом јубилеју. Неке од одржаних приредби том приликом су:

1. “*Падина спиева*” – фестивал словачких народних песама на коме су учесници наступали у словачким народним ношњама
2. “*Vino-hudba-klobásy*” (Вино-музика-кобасице) – је забаван програм на којој сваки учесник доноси вино или домаће кобасице, при чему је комисија одређивала најбоље вино или домаће кобасице. Победници углавном добијају као награду, неко путовање.
3. Смотра музичко-фолклорне творевине, где су учествовала деца из целе општине, као и смотра певача аматера
4. Одржан је фестивал новокомпонованих словачких песама “Akordy”
5. Банатски фестивал словачких народних песама
6. Сусрет песника “*Под липама*”, изложбе слика

Ковачица је последњих деценија била један од свакако најзначајнијих центара ширења словачке етнокултуре у Европи и свету. Такво огромно искуство ретко који културни центар у бившој Југославији поседује, а вероватно и у самој Словачкој. Савремени догађаји и улазак Словачке у ЕУ, још само више потврђује неопходност повезаности матице и Ковачице, чија искуства могу бити од непроцењиве користи настојањима матице да у новом окружењу сачува и унапреди свој културни идентитет (Бабка, 2004).

Оснивањем етно центра у Ковачици, још већом презентацијом ковачичке наиве, обичаја словачког народа, веома квалитетним туристичким манифестацијама, Ковачица, али посебно словачки народ може бити један од главних носилаца развоја културног туризма у Војводини.

ЦРНОГОРЦИ

Црногорци је назив народа који насељава подручје Црне Горе који су у њој под династијом Петровића сачували народну слободу и стекли државну независност. Имају јако сачувану свест племена. Најпознатија и највећа племена су:

- **Бањани** – племе у околини Никшића, пореклом из Бањске са Косова. Већа братства: Ераковићи, Килибарде, Петровићи, Миљанићи, Копривице, Миловићи). Главне славе Св. Јован и Св. Никола.
- **Бјелице** – племе у Катунској нахији у Црној Гори. Већа братства: Милићи, Пејовићи, Тетковићи. Пореклом су из Чарађа код Гацка.
- **Бјелопавлићи** – племе у црногорским Брдима, у долини Зете (Даниловград и манастир Острог), чији је по предању родоначелник Бијели Павле, досељен из Дукађина међу Србе Лужане. Слава им је Св. Петка. Већа братства: Вражегрмци, Павковићи, Петрушиновићи, Мартинићи.
- **Братоножићи** – племе у црногорским Брдима, између Мораче, Мале Ријеке и Црне планине, средиште Пелев Бријег. Већа братства: Баљевићи, Прогоновићи, Чађеновићи и Лутовци. По једном предању су однекуд из Босне, а по другом из српске владалачке лозе Бранковића, од које воде порекло и племена Васојевићи, Озринићи, Пипери и Хоти. Слава им је Св. Никола.

- **Загарач** – племе у катунској нахији у Црној Гори, подно планине Гарча, насељено протеравши Малоншиће, највише из Братоножића. Већа братства: Ђуричковићи, Стојановићи и Радмановићи.
- **Васојевићи** – највеће племе на Балкану, једно од седам племена у црногорским Брдима, уз реке Лим и Тару и њихове притоке (средишта Беране и Андријевица). Матица им је у Лијевој Ријеци, а чине их шест братстава: Рајовићи, Новаковићи, Мијомановићи, Лопањани, Дабетићи, Ковачевићи. По једном предању су пореклом од српске владарске лозе Бранковића, а по другом родоначелник Васо је био потомак Вукана Немањића. Слава им је Св. Арханђел.
- **Озринићи** – друго име *Кчево* или *Чевљани*, племе у Катунској нахији у Црној Гори, средиште поље Кчево. Већа братства: Вукотићи, Станојевићи и Бурићи. По предању порекло од српске валдалачке лозе Бранковића. Слава им је Св. Арханђел Михаило.
- **Пипери** – племе у црногорским Брдима. Староседеоци стари Пипери, Лужани и Мугоше, новији досељеници братства Вукотићи, Лазаревићи, Петровићи и Ђурковићи. По пореклу од српске владалачке лозе Бранковића, а по другом предању родоначелник Пипо је био син Николе Гојкова, добеглог из Пирота, а по трећем Пипо и браћа су унуци Стрхињића Бана. Слава им је Аранђеловдан.
- **Пивљани** – племе у сливу Комарнице, Пиве и таре у Црној Гори (средиште Плужане), по предању потичу од два брата Руђа (Јована) и Бранила (Никола), пореклом са Косова. Већа братства: Благојевићи, Аџићи, Вуковићи, Цицмили, Јововићи, Дубљевићи. Славе Св. Николу и Св. Јована.
- **Ровца** – племе у црногорским брдима, на тлу где је претходно било племе Мацура, воде порекло од Гојака сина властелина Никше, родоначелника племена Никшића (четрири братства: Булатовићи, Влаховићи, Срезејевићи и Шћепановићи). Слава им је св. Лука.
- **Ђеклићи** – племе у Катунској нахији у Црној Гори, средиште Кућишта и Вучји До, потомци Срба Зећана. Већа братства Рамадановићи, Матановићи и Калуђеровићи. Слава им је Св. Илија.
- **Џетињани** – племе Катунске нахије у Црној Гори. Најјаче братство Мартиновића, пореклом из Чарађа код Гацка. Слава им је Св. Јован. Већа братств: Томашевићи, Ивановићи (потомци Ивана Боројевића, старешине Ниша), Шпадијери и Почечи.
- **Његуши** – племе у Катунској нахији, средиште Његушко поље у подгорини Ловћена, потомци старих Зећана, старинаца досељених из Босне (већа братства Пуношевићи и Богдановићи) и ускока (знатнија братства Ераковићи, Рајићевићи, Поповићи, Петровићи, Радоњићи). Слава им је Ђурђевдан.
- **Цуце** - племе у Катунској нахији у Црној Гори, настањено по протеривању Матаруга, дели се на Вељецуце, досељене из Чарађа код Гацка (знатнија братства Перовићи и Кривокапићи), слава Св. Јован и Малоцуце досељене из Куча (јача братства Томановићи, Стевовићи, Марковићи и Рагановићи). Славе Св. Николу.
- **Пјешивци** – племе у долини и странама реке Зете, оснивачи Срби Лужани, које су потисли потомци кнеза Богдана досељеног из Старе Србије. Већа братства Мијушковићи, Контићи, Никчевићи, Вукићевићи, Перуновићи и Бацковићи.
- **Комани** – племе у Катунској нахији у Црној Гори, између планина Бусовника и Сиљевице и брда Сађавца. Већа братства Бандићи, Секулићи и Радуловићи.

- **Морача** – племе у црногорским Брдима, у горњем току реке Мораче, дели се на Доњу Морачу (староседеоци братство Брауновића, сродна братства Радовићи, Меденице, Вујисићи, Јагличићи, Перовићи и Ракочевићи, као и Симоновићи, слава Аранђеловдан и Горњу Морачу, досељени ускоци из Херцеговине (знатнији родови Пековићи, Томићи, Дуловићи, Бојићи).
- **Кучи** – племе у црногорским Брдима, у пределу између Подгорице и планина Ком и Жиово, потисли и делом асимилovali Букумире и Матагуже. Старо српско племе, чији стари уселеници воде порекло од Гојка Мрњавчевића, чија се породица иселила из Скадра у долину Цијевне. Каснији досељеници воде порекло од Дрекала, унука Ђурђа Кастриота Скендер-бега. Последњих неколико векова су главни представници племена Дрекаловићи (братства Вујошевићи, Иликовићи, Чејовићи, и Мијовићи). Кучи су од старине православци. Дрекалов син војвода Лале је напустио католичку веру зарад православља, што је сјединило српски део Куча. Под вођством војводе марка Миљанова у борбама 1876-1878. године Кучи су се сјединили са Црном Гором, слава Никољдан, али их има и католика (Арбанаса и поарбанашених Срба).
- **Дробњац** – племе у Црногорској Херцеговини (места Шавник, Жабљак, Петњица, Превиш, Пошћење), дошли из Никшиће жупе, по предању даљом старином од Травника (знатнији родови Вуловићи, Ђурђићи, Косорићи, Томићи и Церовићи), протерали Криче заузели Језера, слава Ђурђевдан (Недељковић, 2001).

Досељавање Црногораца у Војводину. Црногорци на подручје Војводине долазе колонизацијом након II св. рата. У периоду од 1945-1948. из Црне Горе у Војводину долази 31.011 колониста и они чине 14,3% од укупног броја колониста. Црна Гора је 1948. године Војводини дала чак 8% свог аутохтоног становништва. Највећи број колониста дошао је из Никшића (6.510).

Они се насељавају највећим делом у Бачкој (у некадашња немачка насеља у којима и данас представљају већинско становништво).

Досељавање Црногораца је било организовано и на добровољној основи. Заинтересоване породице су у Црној Гори подносиле молбе и тамо добијали решења са назначеним бројем чланова који се могу населити, величином поседа, улицом и бројем куће. Међутим, било је и оних породица које су се населиле самоиницијативно, без решења, а с друге стране било је и оних који су се враћали за Црну Гору.

Део црногорских породица представљају породице које су кренуле крајем рата за војском, живеле као избеглице у ужој Србији, а потом населиле подручје Бачке.

Уопште гледано пресељење је вршено углавном у великим групамау краћим или дужим временским размацима. Најзначајнија сабирна станица у Црној Гори је било село Цеклићи крај Цетиња. Одатле су колонисти превожени до Зеленике, а потом долином Неретве и Саве за Војводину. Такво путовање је знало трајати и до 10 дана.

Укупно се у Врбас до краја 1947. године доселило 1.000 породица из разних места бившег Никшићког среза.

Друга сабирна станица налазила се у Никшићу, где је било сакупљање колониста из дурмиторског краја. Путовање из Црне Горе је трајало око осам дана возом уз успутно заустављање у Мостару, Шамцу, Новом Саду и Врбасу, а највећи део њих се населио у Бачком Добром Пољу. У ово насеље је из дурмиторског краја стигло 585 породица.

Црногорски колонисти у Бачком Добром Пољу и данас се о изјашњавају о припадности општинама некадашњег шавничког среза, иако оне у старој администрацији не постоје, јер је таква подела укинута 1953. године, па су од некадашњих шест општина настале данашње три: Жупа пивска и Планина пивска чине сада општину Плужине, Дробњак и Ускоци (Буан) данас су општина Шавник, а Шаранци и Језера чине данас општину Жабљак (Радовановић, 1979).

Из области Његуша у Ловћенац је 1945-46. године колонизована 71 породица, са укупно 354 члана. У суседно насеље Фекетић тада су се населиле четирри породице са 20 чланова и још 12 породица са 55 чланова из других делова Црне Горе.

Укупно се у току колонизације у ово насеље колонизовале 222 породице, што је чинило чак 89,5% свих колонистичких породица у том месту (Оташевић, 1999).

Највећи број колониста на простор Бачке дошао је из следећих срезова: которски (Његуши, Брајићи ...), цетињски (Цуце, Чево, Ђеклићи ...), барски, Ријека Црнојевића, даниловградски, никшићки, титовградски (подгорички н.а.), колашински ... (Васовић, 1959).

Слика 57. Црногорка са Цетиња

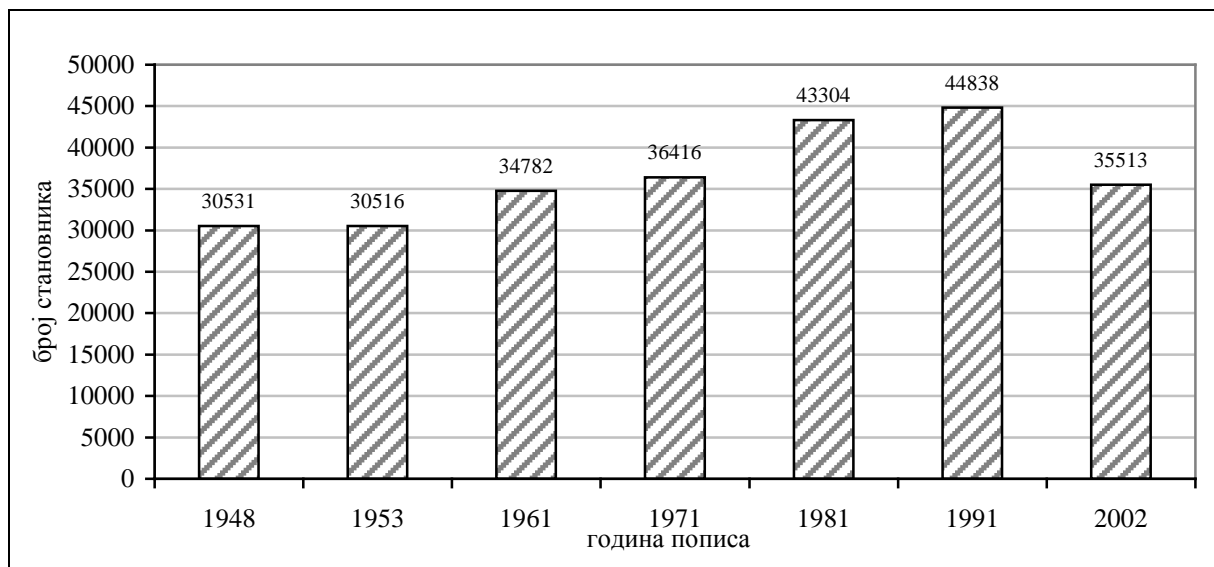

Извор: www.heritage.cg.yu

Промене броја

Први попис који бележи број Црногораца у Војводини је попис из 1948. године када је забележено 30.531 Црногорац. Наредни пописи бележе константан пораст црногорског народа у Војводини, све до 1991. године. Те године Црногорци су чинили 2,2% од укупне популације Војводине, да би тај удео по последњем попису пао на 1,7%, односно на подручју Војводине живи 35.513 Црногораца.

Графикон 10. Промене броја Црногораца у Војводини у периоду 1948 -2002. година

Куће и насеља

Приликом досељавања у Војводину за црногорско становништво су се десиле велике и крупне промене у односу на стари крај у погледу начина становања и изгледа кућа. Они су некада живели у насељима разбијеног типа и у више зградаца од лакшег дрвеног материјала, а пресељењем у Војводину нашли су се у збијеним равничарским шоровима, у кућама од набоја и цигле, где су углавном куће и помоћне просторије биле под једним кровом.

Доласком у Војводину они добијају немачке куће, које су својим ужим делом “калканом” окренуте ка шору, са једном или две собе, чији прозори су били често двокрилни са капцима, док се са унутрашње дворишне стране налази дуги наткривени ходник “гонг” који се протеже дужином читаве куће. (Николић, 1979).

По попису из 1991. највећу заступљеност су имали у следећим општинама (насељима): Врбас (Бачко Добро Поље, Савино Село), Кула (Кула, Крушчић, Сивац), Мали Иђош (Ловћенац), а иста ситуација је уочена и по последњем попису.

Фолклорно наслеђе

Народна ношња

Црногорска народна ношња је изузетно раскошна, елегантног кроја, смелих комбинација боја са богатим златовезом. Свака богато украшена црногорска ношња има своју причу и представља тајну за себе.

Мушка ношња се састоји од беле кошуље, плавих широких гаћа, белих доколеница, назувака, опанака испреплетаних опутом, црвеног дамадана са или без рукава, светлозеленог гуња или тамнозелене доламе, црвене душанке богато украшене, која се облачила преко гуња. Преко гуња или доламе облачио се и јелек, сам или са токама. Око струка се носио кожни појас – тромболос.

Уз ношњу се носила и капа са црним рубом (деравија) и црвеним пољем (тепелак) на коме се златовезом израђивао црногорски грб, иницијали власника или други симболи. за појасом се носило оружје, пар пиштоља и јатаган, а преко рамена дуга пушка, цефердан или арнаутка.

Након ослобођења од Турака дотадашња ношња нагло је напуштана и прелазило се на свакодневну црногорску ношњу.

Слике 58 и 59. Мушка црногорска ношња

Извор: <http://www.montenegro.one.net.au> и www.heritage.cg.yu

У комплет свечане мушке ношње улазили су: “златни” џамадан од црвене чохе, широке гаће (димије) од плаве чохе, долама с рукавима од зелене чохе или свитана хаљина од беле чохе, душанка од црвене чохе - с рукавима који висе, доколенице од финог сукна, које су се закопчавале позади – на листовима ногу, двоје сукнених чарапа – калцете и мрежаче, тако да су мрежаче обуване горње и биле су с горње стране разрезане и црвеном чохом опточене, а копчале су се копчама, потковани опанци или ципеле.

У састав националне ношње биле су и токе, па и “златни” јелек, а иначе, токе су биле најскупље и најзначајнији део ношње, бела свечана, са колијером, кошуља од беџа или камрика. Преко доламе или хаљине опасивао се свилени пас, звани “тромболас”, који је био у живописним бојама. На глави се обавезно носила црногорска капа (Алексић, 1990, 428).

Мушка бела сукнена хаљина се задржала до I светског рата, да би потом била замењена кратким сукненим капутом.

У области Његуша мушку свечану народну ношњу чине: кошуља, гаће, доколенице, чарапе, назувци, навршци, опанци на коран, опанци опуташи, чизме или ципеле (црвље), подвезе, џамадан (без рукава), џамадан (са рукавима), јечерма, гуњ, јелек, токе, душанка, долама, силав, тромболас, капа, струка, оружје (обично: кубура, јатаган и леденице) (Оташевић, 1999).

Женска ношња се састоји од свилене кошуље украшене везом, испод које се носио **бустин** – поткошуља без рукава, дуге свилене сукње, светлозеленог корета без рукава, доколеница и опанака. Девојке су на глави носиле капу, а жене разнобојну или црну мараму, зависно од животног доба. око струка се носио сребрни или позлаћени појас – ћемер, кован или рађен у техници филиграна (www.heritage.cg.yu).

Ћ

Слике 60 и 61. Детаљи црногорске ношње: токе и чемери

Извор: www.heritage.cg.yu

Поједини делови Црне Горе се међусобно разликују по изгледу ношње. У делове женске одеће Пиве и Дурмитора спадају: зубун од зелене чоје, тамноплава штофана сукња, котула, корет, горњи хаљетак од плиша тамно вишњеве боје.

Посебна ношња коју су девојке носиле је ношња за венчања. Ту одећу је по правилу свекрва поклањала млади. Млада је на венчању обично имала: свиленицу, плишану црну сукњу, долактицу и вел.

При чешљању жене су углавном делиле косу по средини главе и низ слепоочнице плеле је у две плетенице. На косу су стављале “ђерђе”, односно малу капицу оплетену од беле вуне или памука, а поврх тога носила се друга црвена капица – фесић – од “турске” чохе.

Након протеривања Турака жене су носиле свечано одело које се састојало од: свилене беле кошуље са златним оплећем (ошвицама), преко кошуље обуче се ђермача од чохе извезена златним концем, или чохани црвени корет с рукавима, који је извезен златом око рукава и низ прси, свилена сукња (котула), обично плаве или зелене боје, а сукња може бити и од другог финог платна.

Слике 62, 63 и 64. Женска црногорска ношња

Извор: www.heritage.cg.yu и <http://www.montenegro.one.net.au>

На ногама су поред вунених чарапа, финије израђени опанци или ципеле, на главу се за плетенице качила чипкаста црна марама, односно “вео” (Алексић, 1990, 428).

До I светског рата девојке су носиле капу сличну мушкој само што је била знатно мања и покривала је само предњи (мањи) део главе, и била је украшена везом по ободу и темену. Преко капе носила се куповна бела или помало ишарана марама (чевра, чембер, **бурунџук**). Удате жене нису носиле капе, већ углавном куповне црне мараме (мандалије) без или са ресама, тзв. “ванцулете”. Након I светског рата нису ни девојке носиле капу па се већ на основу боје мараме знало да ли је девојка или удата жена.

У области Његуша женску свечану народну ношњу чине: бустин, подсукња, кошуља, сукња, јакета (са дугим рукавима), долактица (са кратким рукавима), корет, ћемер, чарапе, опанци на коран, опанци опуташи, ципеле, вел (фељ), капа, капа ресача (Оташевић, 1999).

Обичаји

Божих. Божић се слави без гостију, сем што у сваку кућу на Божић ујутру долази полазник, Први дан је најглавнији дан.

Деца су певала песмице:

*“Иде Божић Бата, носи киту злата,
да позлати врата, и од боја до боја
и сву кућу до краја”*

Пред Божић се постило шест недеља (углавном најстарији у кући), а среду и петак, као и бадњу недељу пред Божић су постили сви укућани. Уочи Божића домаћин је брао четири бадњака (церова или дубова) које донесе и прислони на обе стране врата. Увече када су сви укућани на окупу домаћин уноси бадњаке (прво десни, па леви) и наложи их на огњиште. Када се бадњаци наложе домаћин их прелије вином.

Потом домаћица уноси нарамак сламе и простире је по кући, а затим узме неколико ораха, лешника, ситне паре и то разбаца по слами. Деца се веселећи отимају коће их више скупити. На Божић се углавном устајало око 3 сата ноћу да би се приставио ован заклан за ту прилику на ражањ да се пече. Рано ујутру се ишло по воду и том водом се месио колач – чесница и налије се у котао да се пристави ручак.

Обичај је да неко од старијих мушкараца делом меси чесницу која се пече у пепелу са жеравицом. У њу се сатвља и неки метални новчић, те се сматра ако га за ручком нађе мушки члан да ће се у кући те године родити мушко дете. Када је печење готово то се означава пуцањем из пушке, јер се тако домаћини дозивају, честитајући један другоме Божић.

Пре него се почне са ручком сви се окаде и помоле Богу. Сви стоје око софе и држе у руци упаљену свећу, а после молитве домаћин покупи свеће и усади их у жито које стоји у некој дрвеној посуди. Убрзо после ручка долази мушки полазник, који засипа домаћине житом, али и ови њега. У време Божића се људи обично не посећују него остају код куће и одмарају се (Алексић, 1990, 502).

Ускрс. Период од Белих поклада до Ускрса траје 48 дана и највећи број вреника га је изузетно поштовао. Уочи Ускрса, на Велики петак се фарбају јаја. На дан Ускрса укућани се љубе и при томе изговарају “Христос васкрс”, а одговара се “Ваистину васкрс”.

Слава. То је уствари слављење светитеља, онако како је предвиђено црквеним каноном (законом), а за кога се вјерује да је заштитник лозе и породице, односно братства. Од давнина постоји веровање да су се на тај дан крстили неки наши преци, или да се тога дана десила нека радост у кући, било да се избегла нека несрећа или да се испунила нека нада. У знак захвалности према светитељу чије је име у црквеном календару записано тога дана, људи су тај дан одредили за своју славу, а у част светитеља који представља посредника код Бога. Светитељ је уједно и заштитник породице, братства, па и племена. Најчешће једну исту славу слави читаво братство или више братстава, па чак и читаво племе. Крсна слава се не мења и она се преноси с колена на колена, са потомства на потомство.

Слава или крсно име се од најстаријих дана обележавало у црногорским кућама. Раније се крсно име у Црној Гори славило три дана, а сада само један. Главни обичаји везани за крсну славу су: ломљење крсног колача, служба у породичној цркви, свечани славски ручак. Званице се посебно не позивају, већ сваки домаћин има своје уобичајене званице. (обично су то рођаци, кумови и пријатељи).

На слави се знао тзв. “*делибаши*”, који је знао пригодне здравице, које изговара кад наздравља (Алексић, 1990).

Рођење. До почетка XX вијека није се указивала нека особита пажња носећој жени. Било је, штавише, случајева да се породи у планини или на њиви приликом рада. Обичај је био у Црној Гори да жену у кући порађа свекрва, јетрва, заова или нека жена која је вична томе послу. Чим се дете роди, породиљи дају доста течности (топлог млека, топле супе), затим, скува се готовац - цицвара, наравно, ово све тамо где тога има. Дете први пут најчешће задоји она жена која у кући доји своје дете, а није био редак случај да то учини нека друга жена из комшилука. При томе се није гледало да ли је она хришћанка или муслиманка. Било је најбитније да је дојиља здрава жена. У Црној Гори није био обичај да породиља лежи у кући и да не ради ништа за дуже време.

Оног момента када се жена породи, одмах након порођаја, неко од присутних обавештава њеног мужа да је добио сина или кћер. У највећем броју случајева, са малим изузецима, отац детета, деда или стриц, а код муслимана девер породиље, изађе из куће и пуца из ватреног оружја ако се родило мушко дете (по празноверју на овај начин су се плашили зли дуси који су евентуално могли напасти новорођенче и породиљу), а у случају рођења женског детета, пуцање изостаје. У народу постоји опште прихваћено мишљење да је мушко дете оно које наставља породичну традицију, те је одувек било пожељније него женско. Чашћава се онај ко први породици јави о рођењу детета (давање муштулука).

Убрзо по рођењу дете се крсти и при томе добија име, а тај обред се обично обавља у кући уз присуство попа и кума, а често и рођака и комшија. Мушком детету се обично даје име деде или прадеде. Родитељи настоје да што пре крсте новорођенче, јер не ваља држати некрст у кући. Обично крштење обављају после осам до петнаест дана. Једино ако се дете роди болесно, крсте га одмах. У извесним случајевима: ако се очекује кум, ако одмах почиње пост или услед материјалних оскудица, крштење се може одложити и на дуже време (<http://www.montenegro.one.net.au>).

Свадба. Некада давно, брак се склапао отмицом или крађом девојке, али би се девојка претходно с тим сагласила. Касније је брак склапан просидбом и веридбом, а дешавало се да девојку не бира момак, већ његови родитељи, а младенци се срећу први пут на венчању. Касније се тај обичај изгубио.

Након веридбе (обично после неколико месеци) младожења је са сватовима одлазио по девојку. Мушка свадба се зове женидба, а женска удадба. Недељу дана пре свадбе позивају се сватови, рођаци и пријатељи.

Уз сватове (братственици, мили пријатељи, кумови, ујаци, сестрићи и зетови) су за вечером у младожењиној кући именовани сватовски главари:

- *стари сват* – је неко од угледнијих братственика, који је знао мудро да разговара и наздрави,
- *венчани кум* – је обично, човек који је крстио младожењу или његов син,
- *ђевери* – су нежењена младожењина браћа,
- *првјенац* – је младожењин ујак, који треба да има доброг коња
- *барјактар* – је зет, сестрић или неко из “јуначке куће”
- *војвода* – неки угледнији човек или зет
- *домаћин од сватова* – старији и угледнији човек или пријатељ
- *чауш* – неки шаљивција или окретнији момак
- *коморџија* – одраслији момчић, који води рачуна о поклонима
- *пустосвати* – остали сватови који немају посебну титулу

Када сватови стигну до девојчине куће, стари сват шаље муштулције да питају за дозволу уласка, а потом се улази у кућу пуцајући. Затим следи низ обичаја око наздрављања, спремања младе, продаје младе деверима (Алексић, 1990).

При изласку из младине куће девери воде рачуна да се она не окрене, јер би тада њена деца имала особине њене родбине. Зато, кад сватови крену брат зове невесту по имену да се окрене. Ако се окрене, брат пуца и сем њега то не сме нико чинити. Знајући све то након изласка из куће девер зна невесту чврсто држати за главу да се не окрене.

Сачувани су и неки обичаји који се примењују пре него што девојка уђе у младожењину кућу: бацање сита преко куће, накоњче (млада узима мушко дете у руке, она га окрене три пута око себе, па га пољуби и врати) или пак плаћање од стране девера ономе ко је невести украо ципелу, пољевачина (млада иде међу сватовим са водом и пешкиром да сви оперу руке, а један од девера иде за њом и скупља паре, дарове ...). Након тога почиње весеље у младожењиној кући где је велико свадбарско весеље праћено песмом и пуцњавом.

Првог дана после свадбе долази ташта, невестина мајка, са невестиним братом и још једним братствеником и доноси прђију, која се вади и показује свима. Ташта остаје најчешће два дана. Невеста се годину дана сматра за младу и за то време она мора бити послушна и обазрива према свим укућанима.

Сахрана. Осим уобичајених поступака око опремања покојника и самог чина сахране, затим честих одлажења на гробље и давања 40 дана, полугодишњег и годишњег помена. Специфичност ових обичаја обележена је традицијом нарицања и лелекања, који имају значаја за цело село. За то постоје посебно задужене жене – тужиле или тужбалице, које су за то посебно обдарене.

Обичај је да се не “тужи” на сам дан сахране, већ сутрадан, затим да ако се тужи у кући, то се мора обавити до 10 часова пре подне. Оне уз остало износе врлине и заслуге покојника, обично га “укори”, што оставља укућане, а помињући раније преминуле моли га да их поздрави. При томе она се обично наслони, клекне или седи поред главе покојника, што чини и док је у кући и на његовом гробу. Након сахране са гробља се иде кући где се служи кафа, ракија и оброк (даћа).

Кумство. Нигде као у Црној Гори кумство се није тако неговало и изнад свега ценило. У многим случајевима ово духовно сродство било је јаче и од крвног сродства.

У Црној Гори кумство се сматрало светињом и узвишеним односом међу људима и због тога оно се није могло одбити. У народу је остала изрека: “Све се може одбити, а кумство не може”.

У случајевима када се у породици радовало или жалило међу првима се обавештавао кум. У Црној Гори кум се одабирао по чувењу куће и по личном чувењу неке особе. За кума се одабирао и добар друг или добар пријатељ. Кума је одабирао или сам младожења или у споразуму са родитељима. Приликом склапања брака, најчешће би младожења са флашом ракије ишао у кућу онога кога је наумио да зове за венчаног кума. Венчани кум најчешће је био и крштени кум, што значи, да је крштавао и децу кума кога је венчао. Познато је да су се кумови ретко мењали, али и то се понекад дешавало. Најчешће се то практиковало онда када су деца умирала или ако су се рађала само женска деца (<http://www.montenegro.one.net.au>).

Посестримство или побратимство. Овај обичај је данас веома редак, а некада је био заступљен у већем броју. Сам чин је обављан по следећем редоследу: уз кума (или куму ако је у питању посестримство) се врши пробадање иглом домалог прста и капања крви у чашу вина, којује попију они који се братиме и затим се изљубе (Николић, 1979).

Културни живот

Образовање и издавачка делатност. У Црној Гори у прошлости нису постојле школе, већ су привилегију писмености могли имати само калуђери у манастирима.

Према неким подацима средином XVIII века упућено је првих десет Црногораца на школовање у Русију, у Петроград и Кијев, а неколико година касније и друга група ђака у којој се налазио и будући владика Петар I.

Прву школу у Црној Гори основао је Његош 1834. године у Цетињском манастиру. Школу је похађао 21 ђак, а то су била деца из угледнијих главарских кућа. Нешто касније 1834. Његош отвара школу у Добрском Пољу, Брчелима и Острогу.

Године 1860. отвара се на Цетињу Богословија, а 1863. године још десетак школа. На Цетињу је 1869. године основана Виша женска школа (Дјевојачки институт). Од 1869. до 1871. у Црној Гори је отворено још 30 нових школа тако их је било укупно 41.

Први наставни план и програм је донесен 1878. године и по њему се учило: хришћанска наука, српски језик, рачун, реалије (земљопис, повјесница, природопис, јестаственица (физика), геометрија, красопис и гимнастика (Оташевић, 1999).

Доласком у Војводину црногорско становништво се укључује у школовање са осталим војвођанским живљем.

У циљу очувања своје традиције у насељима у којима доминира црногорско становништво не ретко се пишу и издају књиге у којима се помиње стари крај, говори о колонизацији, привикавању на живот у равници, о црногорским обичајима, веровањима, фолклору ...

Неке од тих књига издатих у Војводини су: “Бачко Добро Поље – Горитаци у равници” групе аутора издата у Београду 1979. године, “Опутне Рудине – трагом прошлости старог ми завичаја”, Алексић Константина издата у Врбасу 1990. године.

Уметност. Грађа о народном стваралаштву црногорског становништва дошлог у Војводину обухвата: народну усмену поезију и прозу, народне игре, затим гусле, као инструмент и неке говорне облике. У народном стваралаштву веома много се помиње стари крај и старо порекло.

Завичајна традиција ових људи је знатно обогаћена била народноослободилачким ратом.

“Чево равно гнијездо јуначко,
 А крваво људско разбојиште.
 Многе ли си војске запамтило...”

Орске игре представљају најчешће извођене облике фолклорног стваралаштва колониистичког становништва у новом крају. Народ је у новом крају неговао свој традиционални фолклор и друге разне такмичарске и забавне игре: играње кола уз пригодне песме (без музичке пратње), певање уз гусле, групно певање лирских (љубавних) као и неких епских песама.

Слика 65. Црногорско оро

<http://www.montenegro.one.net.au>

Традиционалан црногорски инструмент су гусле које је имала скоро свака кућа, а певање уз гусле и гуслење било је омиљена и скоро свакодневна забава. Мада је било подоста људи који су знали врло лепо гуслати, мало је добрих певача уз гусле. У народу је добар гуслар био посебно поштован, бољи певач знао је напамет и преко 30 популарних епских песама, а певане су на свим свечајним скуповима и весељима.

Слика 66. Црногорски гуслар у народној ношњи

<http://users.tyenet.com/kozlich/guslar.jpg>

Стари су се углавном окупљали током зимских месеци у нечијој кући и имали *вечерња села*. Најчешће се селило недељом или другим празником, где би се остајало од првих вечерњих сати до поноћи. Том приликом се на селу играло у колу, у двоје, певале разне љубавне песме у традиционалном стилу, а играо се и традиционални црногорски “оро”. (Алексић, 1990).

Слика 67. Црногорско посело

<http://www.montenegro.one.net.au>

Етнографске манифестације. У циљу очувања националног идентитета Црногорци који живе у Војводини често организују традиционална окупљања на којима се присећају старог краја, певају црногорске песме, игра чувено црногорско Оро и служе традиционални специјалитети.

- Бачка Топола – *"Црногорско вече"* Традиција Црногорских вечери везана је за носталгична сећања народа на стари крај, уједно и доказивање националног идентитета и највише сентиментално присећање на крај који је остао да живи у причама и легенди. Ове вечери су обично приређиване једном годишње. Окупљају се потомци старих Црногораца, евоцирајући успомене на давне крајеве Црнојевића и Петровића, сетно уживају у црногорској лозовачи, уз нека од старих црногорских јела.
- Бачко Добро Поље (Врбас) - *"Вече Дробњака"*, скуп Црногораца, који се не одржава сваке године.
- Врбас – годишњи скуп појединих црногорских племена (Пивљана, Дурмитораца, Бањана, Васојевића ...), на којима се служе традиционална јела: цицвара, кувани кромпир, скоруп, сир, сува овчетина, сува јаретина, његушки пршут, црногорска чорба, домаћа лозова ракија ...).
- Кула - *"Пивско вече"*, скуп Црногораца из области Пиве.

Црногорски народ се са традиционалним свирањем гусли и својом веома лепом и богатом народном ношњом, може веома лепо употпунити туристичку понуду Војводине.

РУМУНИ

Румуни су народ створен мешавином дако-гетских или гетско-трачких племена, која су романизована (почев од 106. године). Говоре румунским језиком који припада романској групи индоевропске породице језика (али има примеса и словенских речи). По вероисповести су хришћани (православци). Данас највећи део их живи у матичној земљи Румунији, али их има и у Украјини, САД, Србији, Канади, Аргентини, Немачкој, Мађарској, Француској итд.

Етнографски развој Румуна није детаљно проучен, но претпоставља се као што је већ поменуто да су настали од Трачана, а да су данашњи Румуни настали директно од романизованих Дачана, уз мешање са Јужним Словенима. Крајем X и почетком XI века први пут се јавља термин “Румуни” за становништво Дакије (Кицошев, 1989).

Веће насељавање Румуна у Војводини започиње у XVIII веку, иако је било присутно и раније, али у мањој мери. Мора се нагласити да је од почетка насељавања Румуна у Војводину до данас преко 90% њих живело у Банату. Године 1765. насељени су Румуни из Поморишке границе у: Панчево, Долово, Иланцу и Селеуш; а 1767. године у следећа места: Клек, Торак, Стара Сарча, Ечка (Ђурђевић, 1998).

Током читавог насељавања Румуни се веома ретко насељавају у Бачкој и Срему и то у малом броју. Нешто већи број Румуна населио се у општини Апатин и у насељима Вајска (Бач) и Адорјан (Кањижа).

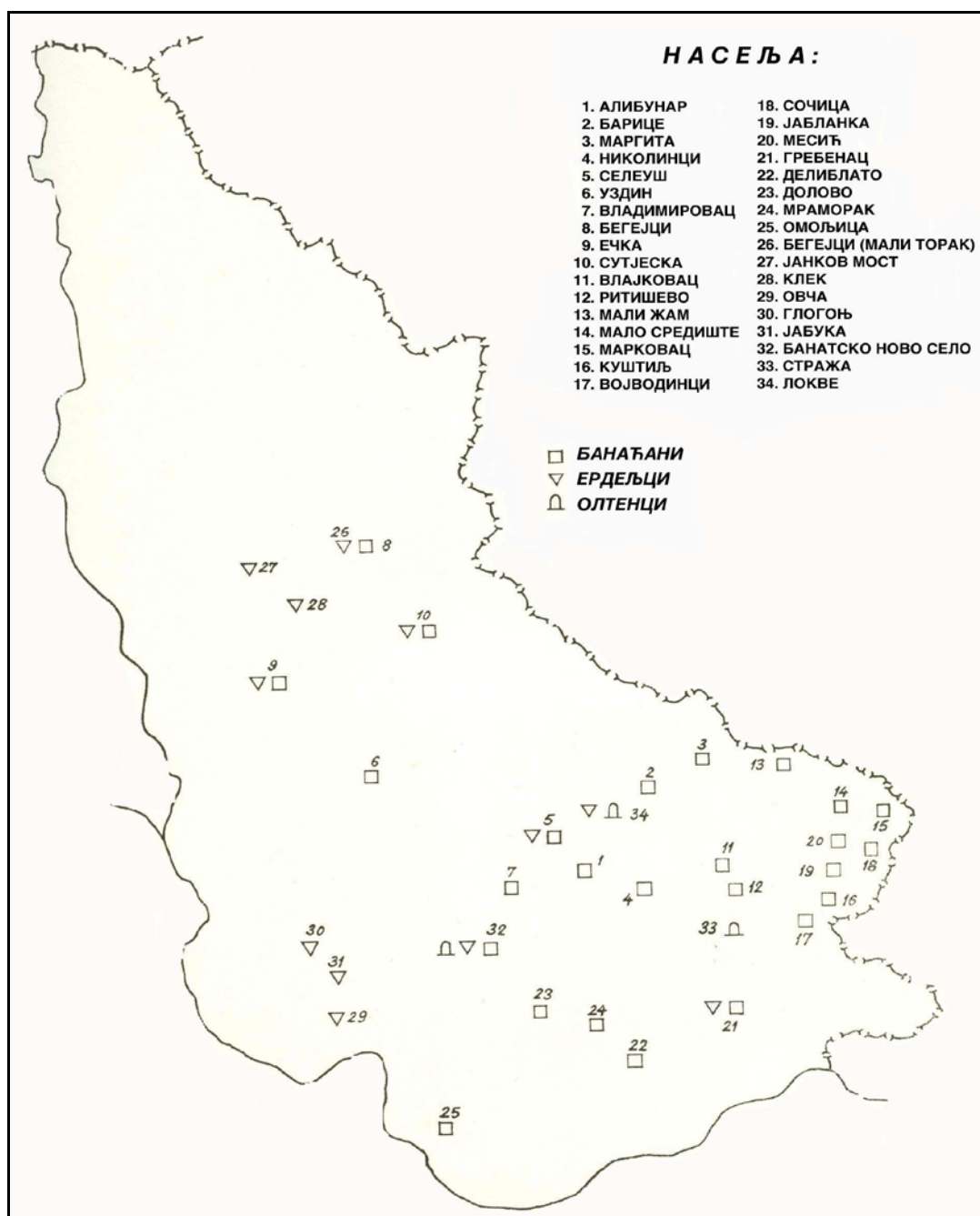
Колонизација Румуна у XIX веку ограничава се само на Банат. У јужном Банату су основане две највеће општине Уздин и Владимировац (1800. и 1803. године). Ова колонизација је имала за циљ првенствено развијање сточарства. Наредних година је уследило насељавање Сарче (Сутјеска) и Мраморка 1818. године (Јанкулов, 1961).

Према пореклу Румуни се у Банату могу поделити у три групе: Банаћане, Кришано-Ердељце и Олтенце, те се на основу тога и ношње деле на банатску, кришано-ердељску и олтенску.

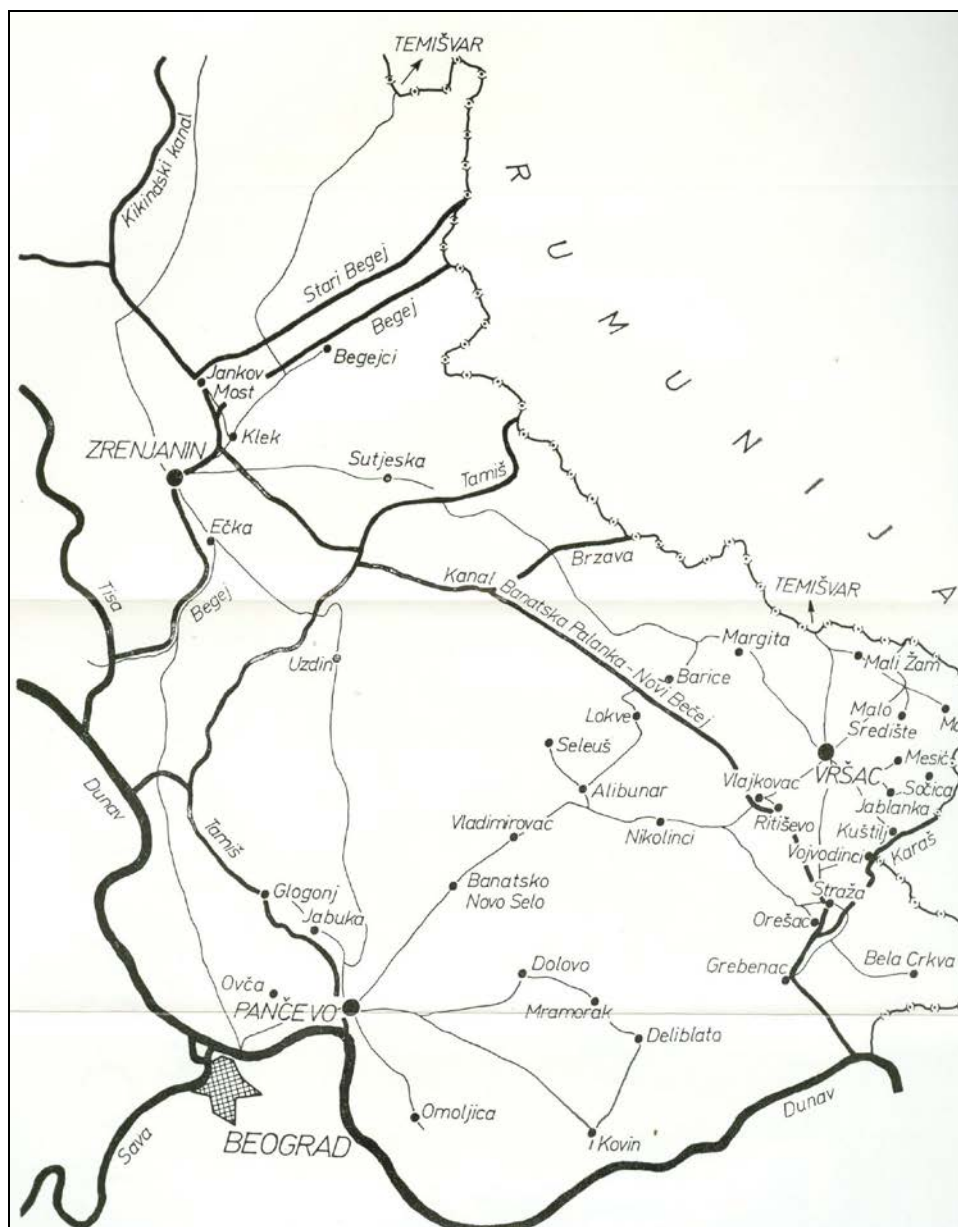
Банаћани су румунско становништво које се сматра аутохтоним за Банат. Кришано-Ердељци (или Трансилванци) су досељени из предела северно и североисточно од Мориша тј. из Транслваније, док су Олтеанци дошли из Олтеније (простор између Олта на истоку, Дунава на југу и Карпата на северу и западу) (Кицошев, 1989).

Као што се на карти 9 може видети чак 34 насеља у Банату су она у којима су насељени Румуни у знатном проценту. То су: Алибунар, Барице, Маргита, Николинци, Селеуш, Уздин, Владимировац, Бегејци (Велики и Мали Торак), Ечка, Сутјеска, Влајковац, Ритишево, Мали Жам, Мало Средиште, Марковац, Куштиљ, Војводинци, Сочица, Јабланка, Месић, Гребенац, Делиблато, Долово, Мраморак, Омољница, Јанков Мост, Клек, Овча, Глогоњ, Јабука, Банатско Ново Село, Стража, Локве.

Карта 9. Распрострањење појединих група Румуна у југословенском Банату

Извор: Попи, 1976.

Извор: Попи, 1976.

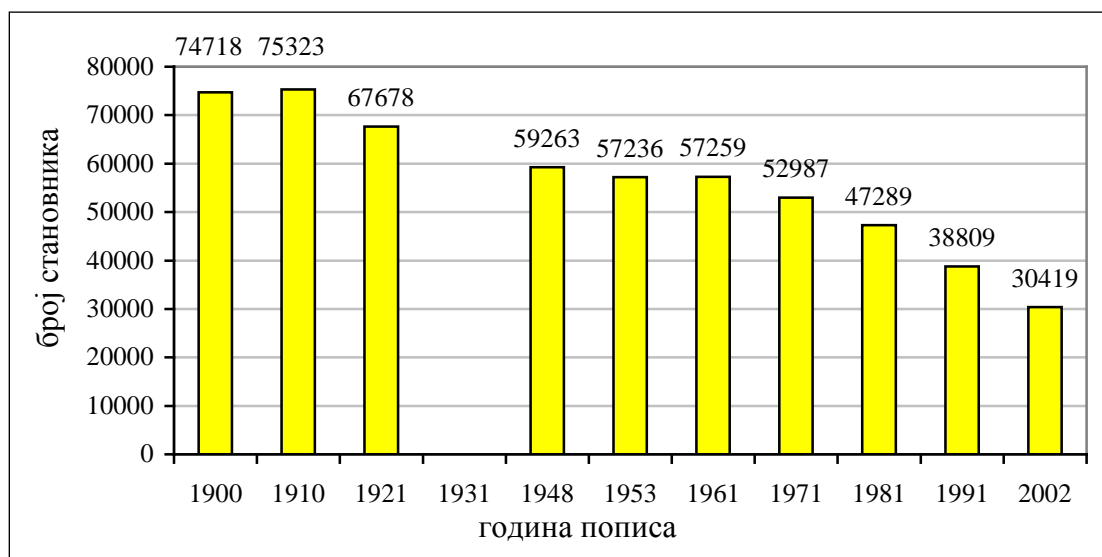
Промене броја

Око 1780. године у Банату је живело (по Гризеленију) 181.639 Румуна, да би се тај број 1880. смањио на 62.608, потом опет повећао 1890. године на 67.473 и наставио да расте до 1910. (76.765), а потом до данас наставио константно да опада.

У СФРЈ 1948. живела су 63.133 Румуна, а 2002. било их је 34.576, што представља умањење од 45,2%. Број Румуна у Војводини износио је 1948. године 59.263 (3,6% становништва), а 2002. било их је 30.419 (1,5%). Овако прилично велико смањење (48,7%) тумачи се ниским а последњих година чак и негативним природним прираштајем (-4,3 % 1971, - 6,1 % 1991.), негативним салдом спољних миграција, склапањем мешовитих бракова и другим чиниоцима.

Данас (по попису из 2002.) на подручју Војводине живи 30419 становника румунске народности и чине 1,5% становништва. Општине у којима се бележи највећи број становника румунске националности су: Алибунар, Вршац, Панчево, Зрењанин и Ковачица.

График 11. Број Румуна у Војводини по пописима од 1948-2002. године

Куће и насеља

Изградња кућа код Румуна је зависила од тога који се материјал могао наћи на одређеном простору. Кориштена је иловача, која се мешала са сламом и земљом, од чега се градило набијањем. Само ретко је примењена градња слагањем грумења иловаче. Ове куће су се називале “*gepatzete*”. Солиднију градњу су имале оне куће које су имале темеље од печене цигле. Касније су се подизале куће којима је основ дрво, а затим су биле лепљене. Кровови на кућама су били од трске, сламе, шиндре или касније црепа. На прозорима је постављано стакло, а споља су затварани дрвеним капцима (30-тих година XX века су то били капци из више делова). Укратко развој у изградњи кућа је ишао од набоја, преко плетара и дрва до цигле.

Унутар куће су се налазили: соба према улици, затим кухиња и мала соба. Дуж куће се пружа ходник, који је отворен са дрвеним или зиданим стубовима. Често је преграђен тако да је напред, према улици собица, а на крају ходника је остава.

Све до 60-тих година XX века, био је широко распрострањен начин загревања соба помоћу зиданих пећи. Током времена им се мењао спољашњи изглед, али им је заједничко да су се ложиле из кухиње. Свака пећ имала је зидани банак, а касније су често уместо њега имале кружне дрвене клупе. Подови су били земљани, а касније су замењени дашчаним. Од намештаја у кући су се налазили: сто, клупе, полице и девојачки сандуци, орман са фијокама, колевка и кревети украшени резбаријом. Кревети су били и најдекоративнији, у свечаној соби су везени чаршави са чипком, а посебан украс су ћилими и поњаве. Скоро свака кућа је имала урађену икону и то на стаклу.

У дворишту су се налазили штала, амбари, трапови за поврће, бунари.

Слика 68 и 69. Стара и нова кућа Румуна у селу Локве

Фото: Анђелија Ивков

У месту Торак је 2002. године отворена румунска етно кућа. Њену адаптацију су финансирали Фондација за етнографију и фолклор Румуна у Војводини, покрајинска и општинска Влада, бројни донатори, као и Амбасада Румуније²⁴. Кућа представља уставри етномузеј са три уређене просторије (са 95% оригиналног покућства и народним ношњама). У дворишту куће се налази дрвена црквица отворена новембра 2004., која је подигнута донацијама из Румуније. Кућа је затвореног типа, те су потребне претходне најаве за њену посету, а када се у селу одржавају манифестације које организује румунско становништво, она је отворена за јавност.

Од укупног броја Румуна 93 % живи у десет општина и то: Алибунар 21,78 %, Вршац 20,75 %, Панчево 12,88 %, Зрењанин 8,20 %, Ковачица 6,88 %, Житиште 6,37 %, Ковин 4,43 %, Бела Црква 4,13 %, Планиште 3,61 % и Сечањ 2,08 % и граду Новом Саду 2,43 %.

Припадници румунске националности не чине већинско становништво ни у једној општини на територији Аутономне Покрајине Војводине. Највећи број Румуна живи на подручју Баната (91 %). У 17 насељених места румунско становништво је већинско. То су насељена места: Локве, Николинци, Селеуш, Гребенац, Војводинци, Куштиљ, Мали Жам, Мало Средиште, Марковац, Месић, Ритишево, Стража, Сочица, Бегејци, Уздин, Јанков Мост и Барице.

Фолклорно наслеђе

Народна ношња

У румунској ношњи постоје велике разлике између појединих типова у зависности којој групи припадају.

Ношња Банаћана - Женска ношња. Основни делови румунске женске народне ношње банатског типа су *оплећак* дугих рукава и *скуте* од белог домаћег памучног или кудељног платна. Скуте се покривају двема тканим кецељама, тако да део скута између предње и задње кецеље остаје откривен. опасују се вуненим тканим појасевима. Поврх оплећака носе прслук, блузу или крзнени грудњак.

Зими главу и груди покривају великим вуненим марамама. До друге половине XIX века били су у употреби ткани обојци и опанци са каишима.

²⁴ Више о кући у поглављу народно градитељство

Оплећак се украшава везом, а временом се цветни замењивао геометријским орнаментом. Скуте су код старијих жена украшене тамнијим везом, код средовечних жена белим везом, а девојке и младе жене носе скуте везене у боји.

У основне делове женске ношње спадају:

- оплећак – *ciupag, c'iuipag, c'up* ♦ *gari*
- блуза – *bluz/n/* ♦, *bliuz* ♦
- скуте – *poal'e*
- предња кецеља – *cotrin* * ♦ *dinainte*
- задња кецеља – *cotrin* * ♦ *dinapoi*
- подсукња – *raif*
- минђија – *mincie*
- бунда - *bund* ♦, *iacn* ♦, *ciurc*
- ткани појас, широки – *br* ✕ *u*
- ткани појас, уски - *br* ♦ *c'ir* ♦
- прслук - *chintu* ★

Битнијих разлика између ношње жена и девојака није било, једино задња кецеља представља знак девојачке зрелости а *конђу* носи удата жена (значи једино задња кецеља и начин чешљања показују положај жене у друштву). Ношња девојчица је једнака као код одраслих само што се израђује од мање грубих тканина.

Зимска ношња се не разликује од летње, осим што се облаче и топлији хаљеци.

Најсвечанији део старинске зимске ношње је минђија, црни или тамноплави чојани хаљетак, по кроју сасвим сличан свечаном кожуху, дуг до колена, дугих рукава.

У току живота жене постоје три периода у којима чешља и кити главу на различите начине: разликује се чешљање девојчица и девојака, кићење главе невесте тј. младе жене у току две-три године после удаје и начин повезивања главе зреле жене, који се не мења до краја живота. Карактеристика у чешљању удате жене је *конђа* – обруч овалног или више правоугаоног облика, обавијен крпама.

Мушка ношња. Мушка ношња банатског типа одликује се, као и женска, богатством колорита и орнаментике. По основним елементима припада типу панонске ношње, тј. основни делови летње ношње су памучни, у зимској су заступљени сукно и крзно.

У основне делове мушке ношње спадају:

- кошуља – *chimeas* ♦
- гаће – *izmen'e*
- чакшире - *c'ioar'ec'i*
- прслук - *chintu* ★
- део одеће сличан женским скутама – *poal'e*
- кецеља - *cotrin* * ♦
- појас – *brac'ir* ♦; свитњак - *br* ♦ *c'inar*
- капут – ★ *p'en* *, *sp'en* * *el*
- шубара – *cl* ♦ *b* ♦ * или шешир - *p* ♦ *l* ♦ *rie*
- опанке, касније патике - *n* ♦ *ticac'i*

Летња ношња састоји се из кошуље (украшаване златновезом и везом у боји), гаћа, појаса, прслука и обуће. Зимски су додавани топлији хаљеци: кабаница, бундаш, кожух. Сукнене чакшире имали су само имућнији.

Старији људи уз беле сукнене чакшире носе веома украшене грудњаке и преко њих такође богато орнаментисане кожухе. Преко зиме обавезно носе шубару, свакодневна је јагњећа (шишана), младићи и млађи људи имају за свечане прилике астраганску.

Занимљиви део мушке ношње Румуна у Банату је кецеља која покрива тело од струка до половине листова и то тако што покрива предњи део тела, до бокова, али их је било и ширих. Израђиване су од домаћег тањег и дебљег памучног платна, од кудеље и вуне. оне од белог памучног платна украшаване су везом, памучним концем у боји, цветним орнаментима, а кецеље од дебљег памука и кудеље украшаване су уским протканим пругама мрке или црне боје.

Кецељу почиње да носи дечак када се замомчи. Девојке су у својој спреми доносиле и по неколико кецеља, а буде и да девојчина мати дарује зета кецељом и кошуљом.

Слика 70 . Мушка ношња са карактеристичним кецељама

Извор: Малуцков, 1973

Ношња Кришано-Ердељаца и Олтеанаца - Женска ношња. Иако су Кришано-Ердељанци и Олтенци сасвим различитог порекла, на територији Баната они носе исти тип одеће.

Од тзв. банатске ношње разликује се по томе што је основни део одеће широка набрана сукња, коју покрива само једна, предња кецеља, док су скуте доња одећа. На горњем делу тела носе се оплећак и преко њега прслук и марама или различите врсте блуза. Главу повезују марамом, ношене су домаће вунене чарапе тамне боје и папуче или куповне ципеле.

Основни делови радне одеће су:

- оплећак – *sp* ◊*c'el*
- блуза – *ioplu*, *iang* ◊*r*
- скуте – *poal'e*
- топлији хаљетак – *iang* ◊*r*, *iang* ✕*r*
- сукња – *rochie*, *sucn* ◊, *sugn'era* *
- кецеља - *cotrin* * ◊, *c* ◊*tr* ✕*n* * ◊, *bo* ★*t'e*, *bo* ★*ce*

Свакодневне кецеље које су жене носиле биле су кудељне или цицане, црвене или плаве боје. Шаре су штампане белом бојом или су рађене машински (геометријске шаре, лишће, вијуге). Нешто свечаније су биле платнене кецеље, такође са везом изведеним

машином. Свечаније су биле и вунене кецеље, једнобојне, са сомотском пругом широком око 15 цм уз доњу ивицу и утканим цветним орнаментима изнад ове пруге.

Иако је одећа ипак доста слична као код банаћана, знатне разлике се јављају у чешљању, кићењу и повезивању главе.

Радним даном девојке се повезују марамом. Уз свечану ношњу девојка је гологлава. косу скупља у плетеницу, коју слаже у дугу пунђу, издужену према ушима. Преко плетенице ствља се украсни део, а на чело се ставља чипка. Обележје удате жене је *конђа* и стављају је невести сутрадан по венчању.

Слика 71 . Мушка ношња

(Извор: www.upotoc.net)

Мушка ношња. За разлику од Банаћана, ношња Кришано-Ердељанаца је смиреног колорита и без украса, ношња Олтеанаца сличнија је ношњи Банаћана, мада је и овде колорит веома умерен.

Кришано-Ердељанци. Летњу ношњу чине платнена кошуља и гаће. Преко кошуље се носи широки кожни појас, који је за млађе мушкарце био шивен од разних врста материјала везен разнобојним концем, вуницом, златовезом. Уз свечану ношњу, носе се још црни прслук и црне кожне чизме. Зимска ношња. Током XIX века сиромашнији су и зими носили платнену одећу, а богатији су носили сукнене чакшире, беле или мрке боје. Зими су носили крзнене грудњаке, кожухе и сукнене доламе.

Олтенци. Летња ношња је уобичајена, платнена и чине је кошуља и гаће. свечани делови ношње су: прслук, капут и патике.

Зимску ношњу чине: сукнене чакшире, крзвени грудњак и кожух.

Специјалне врсте ношњи. Бела ношња – први дан Ускрса, Божића, Духова све девојке и младе жене за свечани излазак ван куће облаче белу ношњу. Сви делови истог су кроја као и уобичајена свечана ношња. Савремена бела ношња израђује се од различитог материјала: броката, свиле, сатена, маркизета. Зимска бела ношња израђује се од различитих врста штофова, укључујући и одговарајуће капуте (бундице). Ципеле и чарапе такође су беле боје. Уз белу ношњу и уопште уз светлу ношњу на игранкама девојке

су носиле везену платнену мараму око струка, која је имала задатак да заштити хаљину, да је саиграч неиспрља руком.

Невестинска ношња (Венчана) – У типу ношње који је ношен до 1920. године основни делови невестине одеће су црне боје (сукња, прслук, велика марама). невестина одећа је увек најсвечанији тип свечане ношње младих жена. Бела венчана ношња за невесту новија је и јавља се након 1920. године.

Ношња у жалости – Одећа је црне боје. Ако не жали за блиским рођаком жена може да носи само црну мараму, док су блуза, сукња и кецеља загаситије боје, али не морају бити црне.

Дечија ношња - За одојчад су шивене кошуљице – бенкице, прорезане на леђима, а везивале су се врпцом око врата. Кад проходају деца су добијала хаљинице (и за девојчице и за дечаке). Већим дечацима се шила дуга кошуља, а тек око седме године добијају и гаће, а са десетак година добија и чакшире. Девојчицама се доста рано шију хаљине по угледу на одећу одраслих.

Слика 72 и 73. Женска и мушка румунска ношња средином XX века

Извор: Малуцков, 1973

Обичаји

Рођење. Некада су жене рађале у кући. Није припремана опрема за бебу унапред, због веровања да нетреба ништа спремати како се беби не би десило неко зло. Ако неком умиру деца, мушком детету које се роди стављају минђушу у ухо, а у народу постоји и веровање да минђуше носе јединци. Новорођенче се држало у колевци (постојале су мање покретне и веће). На врата собе где је била беба се стављао црвени конац. Прво купање вршило се у води у коју је сипано млеко, и стављан новац, како би дете имало тен као млеко и среће у животу. Прва три дана дете купа кума. Породиља се храни ћуретином или пилетином, а трећег дана јој се доноси погача украшена цвећем.

Задња кецеља. Стављање задње кецеље се везује за неке битне моменте у девојачком животу. Тако се по јенима она девојчицама стављала у моменту кад постану девојке, у неким насељима кад напуни 12-13 година, у неким кад се задевојчи, када изађе из школе, када се вери, а негде тек када се венча.

Свадба. Као и код других народа највише обичаја је везано за свадбу.

Најпре се јављају обичаји везани за куповину одеће. Свекар је дужан да млади купи: минђију, грудњак, кожух, капу златару, велику свилену мараму и ципеле.

Припреме за свадбу почињу у четвртак. У суботу после ручка одлазе са једним или више кола да зову у сватове. Предвече одлазе по кума, одводе га младожењиној кући, затим одлазе девојци. Тада девојци односе одећу за венчање коју јој је купио свекар. Свадба се одржавала увек у недељу. Младожења са мњим бројем гостију одлазе по кума и доводи га својој кући. У кумовој кући младожењу сачекује *барјактар*. Сватови са кумом одлазе по девојку и одводе је на венчање. Раширен обичај приликом доласка по невесту је плаћање откупа за њу.

Са венчања сватови се враћају у кућу невестиних родитеља. Ту се онда одржава још неколико обичаја. Потом се одлази у младожењину кућу. Стално се певају традиционалне песме. Младенци обично вечерају одвојено од сватова (Малуцков, 1985).

Ако се у месту сватови сретну, невеста треба да има у руци марамицу и да је поцепа, пошто није добро ако се сретну две младе. Она невеста која то не учини умреће убрзо.

Сахрана. У жалости се носи црнина (жене), а мушкарци носе црну траку на руци или реверу. Мушкарци иду гологлави (отац и по шест недеља после смрти детета). Одело у коме је неко издахнуо се пере и даје сиротињи, а често и комплетна креветнина (Малуцков, 1973).

Умрлога облаче комшије и рођаци или специјално за то плаћене жене. Покојник по правилу лежи у предњој соби. Ту се огледало прекрива, а сат зауставља. Уз мртваца се у сандук ставља јабука, чоколада, колач, бомбоне и новац као поздрави. Понекад му се стављају његове папуче, кошуља или неки предмет који је посебно волео. Обичај је био да се испод мртваца ставља поњава (једна се прави за мужа, а друга за жену). Поред ових постоји још низ обичаја који се углавном разликују од села до села (Малуцков, 1985).

Културни живот

Образовање и издавачка делатност. Истовремено са српским језиком, румунски језик је у службеној употреби у општинама Алибунар, Бела Црква, Житисте, Зрењанин, Планиште, Вршац, Ковин, Ковачица и Сечањ.

У Алибунару, Белој Цркви, Вршцу, Житишту, Зрењанину, Ковачици, Панчеву, Планишту и Сечњу - у 14 места у укупно 18 основних школа настава се изводи на румунском језику. У школској 2001/2002. основну школу на румунском језику похађало је 1.517 основаца у 18 основних школа у девет банатских општина. Искључиво на румунском језику настава је организована у четири школе. Наставу на српском језику похађао је 931 основац румунске националности у 91 школи у 24 општине, док је матерњи језик с елементима националне културе учило 210 ђака у девет школа у седам општина.

У Војводини постоје две средње школе у којима се настава изводи на румунском језику: Гимназија “Борислав Петров Браца” у Вршцу где је лане слушало 72 ђака, и Средња економско-трговинска школа “Доситеј Обрадовић” у Алибунару (118), док је учење матерњег језика с елементима националне културе организовано у по једној средњој школи у Вршцу и Ковачици.

Образовање четвртог степена с наставом на румунском има Виша школа за образовање васпитача у Вршцу (21 предмет је на румунском, а пет општеобразовних на српском језику), где је у школској 2001/2002. години било уписано 46 студената на обе године студија.

Високо образовање на румунском језику постоји на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, на Катедри за румунски језик и књижевност, где се настава из свих стручних предмета изводи на румунском и где је у школској 2001/2002. години било уписано 24 студента.

Катедра за румунски језик постоји и на Београдском универзитету, док у Вршцу постоји Одељење Учитељског факултета из Београда на румунском језику, које уписује студенте од 1998. године, а у школској 2001/2002. години овде је студирало укупно 58 студената. Последње две године ово одељење уписује и студенте из Румуније, у оквиру Конвенције о размени студената.

У првим годинама после I светског рата културни живот Румуна је потпуно замро. Нема ниједне културне акције или манифестације, не излази ни један лист на румунском језику (сем врло кратко недељни лист "*Opinca*").

Културне прилике се мењају тек 1923. године када почињу да обнављају рад културна друштва, оснивају се нова, библиотеке и расте интересовање за просветно-културни живот. Крајем 1923. у Вршцу се оснива и Културно удружење Румуна у Краљевини СХС. Ово удружење је радило на подизању и унапређењу духовне, естетске, моралне и материјалне културе становника румунске националности. Те своје циљеве оно остварује на следећи начин:

- оснивањем привредних и финансијских институција
- давањем стипендија ђацима и студентима
- оснивањем и издржавањем школа и стручних курсева
- оснивањем и унапређењем библиотека
- изградњом и одржавањем културних домова, читаоница
- организовањем предавања, затим путем хорских, музичких и драмских представа
- издавањем и ширењем књига, часописа, листова (недељни "*Opinca*" – Опанак од 1918-1919, недељни "*N ◆dejdea*"- Нада од 1927-1944, часопис "*Lumina*" – Светлост у 1927, недељни "*Democratul*" - Демократ у 1927, "*Ziarul nostru*"- Наш лист у 1934, "*Foaia poporului rom ◆n*"- Лист румунског народа у 1936, "*Biruin ◆a*" - Победа у 1938, "*Graiul str ◆mo ◆esc*" - Глас предака чији је поднаслов био "часопис за културу, књижевност, уметност, социјално и научно васпитање").

Данас издавачку делатност на румунском језику обавља НИУ "*Libertatea*" из Панчева. Ова издавачка кућа објављује годишње у просеку десет нових књига у тиражу од око 500 примерака. Издаваштвом на румунском језику баве се и друге издавачке куће, као што је "*Tibiskus*" из Уздина.

Поводом 150 година од рођења Михајла Еминескуа, издавачка кућа "*Libertatea*" објавила је на српском и румунском језику песме "*Vecernik i pisma*" у преводу и препеву Илеане Урсу и Милана Ненадића.

Румунско културно стваралаштво негује око 30 културно-уметничких друштава и десетак аматерских позоришта. Фестивал румунског музичког и фолклорног стваралаштва је традиционална културна манифестација Румуна, као и смотре аматерских позоришних сцена под називом "Позоришни дани Румуна у Војводини".

Припадници румунске националности основали су и своје друштвене организације и удружења: Заједницу Румуна у Југославији, Румунско друштво за етнографију и фолклор и Друштво за румунски језик и књижевност. Заједница Румуна у Југославији, основана 1990. године у Вршцу, је координатор и организатор више културно-уметничких манифестација и оснивач многобројних месних културно- уметничких друштава. Заједница издаје своје гласило "*Румунска реч*". Румунско друштво (Фондација за етнографију и фолклор основано 1995. године, бави се истраживањем богате етнографске грађе и организацијом научних скупова о етнографији Румуна у Србији. Друштво организује више фестивала народне музике и фолклора и издаје часопис "*Традицију*".

Друштво за румунски језик Војводине, основано 1962. године, институција је са најдужом традицијом за неговање језика и књижевности из Војводине. Ово друштво организује књижевне вечери, промоције књига, округле столове и издаје публикације, едиције о књижевности и књижевном стваралаштву Румуна.

На румунском језику излази информативно-политички лист “*Libertatea*” који је покренут 1945. године и штампа се у тиражу од око 400 примерака. Поред овог недељника излази и омладински часопис “*Tineretea*” и дечији часопис “*Bucuria copiilor*”, као и неколико локалних листова.

Издавачка кућа “*Libertatea*” издаје часопис за културу и уметност на румунском језику под називом “*Lumina*”, који излази шест пута годишње. Такође се издаје часопис “*Traditia*” и двојезични часопис - на српском и румунском језику - под називом “*Ogledalo – Oglinda*”.

Слика 74 . Насловна страна часописа “*Tradiția*”

По организацији рада и програмској концепцији најмасовнија и најзначајнија нестраначка, стручна, друштвена и културна организација војвођанских Румуна је Заједница Румуна у Југославији, у коју је укључено 25 културно-уметничких друштава, 21 дувачки оркестар, 36 филијала с више од 11.000 чланова и више од 500 студената који студирају у земљи и иностранству. У ову организацију могу се укључити и други југословенски грађани, без обзира на националну, верску и социјалну припадност.

У сарадњи с одговарајућим организацијама и институцијама у земљи, ЗРЈ организује многобројне манифестације од којих су најзначајније и најмасовније: Фестивал банатских фанфара, Дечји фестивал музике и фолклора Румуна у Војводини, Фестивал романси и фолклора, Фестивал божићних обичаја...

Заједница остварује веома богату комуникацију с одговарајућим организацијама у Румунији и организацијама Румуна у другим земљама: Молдавији, Бугарској, Мађарској, Шведској, Швајцарској, Данској, САД и Канади, пре свега у области културе, издаваштва, науке, али и због одржавања веза с југословенским Румунима у иностранству.

Радио Нови Сад емитује дневно пет сати програма на румунском језику, а пет локалних радио станица (Радио Ковин, Радио Вршац, Радио Зрењанин, Радио Ковачица и Радио Бела Црква), поред српског, емитују и програм на румунском језику (www.srpskamreza.com/vojvodina.html).

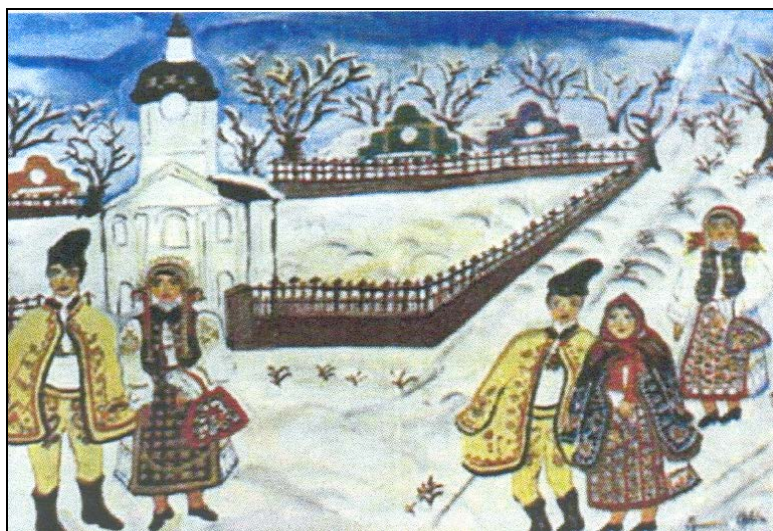
Телевизијски програм на румунском језику у Војводини емитује само Радио-телевизија Нови Сад, и то од 1975. године. У 1995. години емитовано је 147 сати румунског програма месечно, од чега је 83 одсто било информативног карактера. Данас се свакодневно емитују вести у трајању од 15 минута, специјализоване емисије “Спектар” и “ТВ објектив”, као и једносатна емисија “ТВ магазин” недељом. Многе локалне ТВ станице у Банату такође емитују програм на румунском (нпр. У Зрењанину).

Уметност. Прави почеци наивног сликарства као у малом јужнобанатском селу Румуна–Уздину, везују се за 1961. годину када се око Ануике Маран окупља једна група жена, спремна да раскине са вековним оковима и почиње дотадашње шаре са ручно истканих кецеља и ћилима преносити на папир, а нешто касније и на платна. Тада почињу да сликају: Софија Докљан, Мариора Моторожеску, Флорика Пуја, Флорика Кеџ, Анујка Долама, Стелуца Царан, Софија Босика и многе друге. Мало касније, инспирисана радовима афирмисаних сликара, почела је да слика нова генерација младих сликара. На такав начин млади ствараоци народне уметности настављају наивно сликарство. Софија Јонашку, привучена лепотом фолклора и бојама народне ношње постаје једна од највећих сликара из Уздина.

Њихова карактеристика је била потпуна заступљеност мотивима румунског фолклора, онаквог какав су оне сачувале у сећањима и онаквог какав су још увек могле сусретати на улици, у пољу, у весељу, у тузи, на свадбама, на крштењима, на погребу. Слике уздинки немају само уметничку вредност већ представљају велику помоћ свима који истражују спиритуални идентитет Румуна на овим просторима.

Главна одлика је уствари заокупљеност фолклорном баштином и традицијом. Петао насликан од Флорике Пуја и ћуран насликан од Марије Балан постали су “Банатски петак” и “Банатски ћуран” који су опевани и у песмама песника (Dalea, 2002).

Слика 75. Једно од дела Орфелие Спариосу

Извор: Публикације галерије наивне уметности у Уздину

Етнографске манифестације. Оне пре свега имају значај у културно-уметничком погледу, потом у привредном и научном, а свакако посебно запажено место у туризму Војводине. Код Румуна се срећемо са већим бројем манифестација које можемо сврстати у групу фолклорних игара и обичаја:

- *Позоришни дани Румуна у Војводини* - Ова манифестација се сваке године одржава у другом месту где румунско становништво доминира, мада се до сада највише пута одржала у Ковину и Алибунару. Први позорошни дани одржани су 1979. године. На манифестацији учествују аматерске позоришне групе које на позорници најчешће изводе представе са тематиком из обичног живота. Према броју и пореклу учесника и посетилаца има регионални карактер.
- *Фестивал румунске музике и фолклора у Војводини* - Ово је најстарија фестивалска приредба културног значаја код војвођанских Румуна. Прва приредба је одржана 1959. године у Уздину, на иницијативу оркестра народне музике “Деина” из овог насеља. Тада се у Уздину окупило 44 уметника, махом из околних румунских насеља. До 1973. Фестивал се одржавао у Уздину, а 1974. године је одлучено да се место одржавања мења. Од тада одржан је у: Банастаком Новом Селу, Куштиљу, Делиблату, Овчи, Долову, Стражи, Бегејцима, Сутјесци, Јанков Мосту, Алибунару, Вршцу, Мраморку, Ечки и Селеушу. У почетку фестивал је имао локални карактер, да би временом прерастао те оквире и на њему редовно учешће сада имају и Румуни и Власи из Источне Србије. Традиционално се одржава задње недеље августа, а обухвата извођење фолклорних и музичких достигнућа на територији Србије: фолклорне групе, културно-уметничка друштва, хорови, оркестри, вокални и инструментални солисти. Године 2002. фестивал је одржан у селу Торак (Бегејци) и учествовало је 1800 учесника из 37 културно-уметничких друштава, из 26 села Војводине, Републике Србије и Румуније. Као пратеће манифестације одржавају се изложбе фотографија, народне ношње, изложбе сликара наиваца, представљање књига.
- *Књижевници на граници* – У Сечњу је 1992. године одржан први сусрет књижевника Србије и Румуније. Уз приказ најновијих књижевних достигнућа два народа.
- *Смотра дувачких оркестара* – У селу Гребенцу је 1995. године одржана ова манифестација. Популарно ову манифестацију називају “Банатске фанфаре” и на њој учествује око 20-так дувачких оркестара и око 600 трубача. Манифестацију посети око 3.000 посетилаца. Програм смотре обухвата свечани дефиле учесника и концерте са пратећим манифестацијама: изложбе, књижевни сусрети, разговори о унапређењу рада са дувачким оркестрима у банатским селима. Наредне године је одржана у селу Стражи, а сваке наредне мења место одржавања.
- *Дани жетве и вршидбе* – Ово је манифестација локалног карактера. Традиционално се сваке године, на крају жетве, одржава на пољима у атару села Делиблато. Представља низ обичајно-фолклорних обреда Румуна, посвећене прослави завршетка жетве. Ова приредба због своје разноликости фолклора и обичаја има потенцијале да постане значајан вид туристичке понуде (Кицошев, Бјељац, 1996, 354-355).
- У *Алибунару* се одржава манифестација која се базира на традицији фолклора, али и привређивања Румуна у Војводини
- У неким насељима Баната организују се поворке – *покладе*. Ове манифестације трају три дана и у току њих се организују маскиране поворке “машкаре”. Код Румуна (село Гребенац) покладе трају и до седам дана. Припреме се кола са коњима и трактори са приколицама на којима су маскирана деца. После њих у центар села долазе групе “медведа” са чуварем и музикантом и мање групе маскираних младића. Другог дана иде “покладна свадба”.

Пандан маскираној поворци чине младићи обучени у народне ношње - "калушари". Око ногу имају завезане кожане ремене са прапорцима. Они пролазе улицама звонећи, прате их музичари (Бјељац, 1998, 133).

- *Зимски празнични обичаји Румуна* чији је организатор Фондација за етнографију и фолклор Румуна. На манифестацији наступа око 400 учесника из целе Војводине, Источне Србије и Румуније. Приредба ће се одржава у етно кући, недавно саграђеној у старинском банатском стилу и опремљеној старим намештајем. Учесници овом приликом приказују своје обичаје за Божић, Нову годину и Светог Јована. У програму учествују коледари, кум, газда и сви укућани и учесници у овим обичајима. Долазе румунски свештеници који ће освештати више од 400 славских колачића, припремљених за сваког учесника. Манифестација се одржава у месту Торак.

Веома је интересантно да се непосредно пре одржавања неке од ових манифестација становници читавог села укључују у њихову организацију и у уређивање села. Приликом припрема уређују се заједнички простори (центар села, парк, дворишта јавних установа), као посебно интересантно у већини насеља у којима доминира румунско становништво становници испред својих кућа сређују травњаке и крече стабла дрвећа у бело.

Све ове манифестације су уствари истинита културна институција Румуна из Војводине и као такве би могле одиграти велику и значајну улогу у презентацији етнографског наслеђа румунског народа, али и пружити могућност довођења бројних домаћих и страних туриста (пре свега других Румуна из Румуније) у Војводину.

РОМИ

Цигани или како се самоназивају Роми (*од ром = човек*), је народ разасут по многим земљама, па отуда и са много назива. У Европи Цигани се помињу тек од XIV века и то као дотад невиђен народ или појединци. Овде су приспевали са две стране: са истока, преко Мале Азије и из Африке преко Гибралтара.

О њиховом пореклу се није много знало. Тек у XVIII веку на основу њиховог језика и физичких (антропогених) карактеристика је утврђено да су пореклом из Индије, односно из Пакистана и да су припадали касти судра. Сматра се да су свој завичај почели да напуштају у IX или X веку (Барјактаревих, 1997). Од 1414. познато је присуство Цигана у Швајцарској, неколико година касније у Белгији и Француској, од 1422. у Италији, 1425. у Шпанији, 1450. у Енглеској.

У Србију долазе пре турске најезде, тако је њихово присуство потврђено још у првој половини XIV века. У већем таласу Цигани пристижу са турским освајањем ових крајева. Језик им је цигански (ромски) припада индоаријској групи индоевропске породице језика. У верском погледу су нејединствени јер их има свих вера (Недељковић, 2001).

У време владавине Марије Терезије у XVIII веку покушано је да се цигани вежу за једно место, међутим ти покушаји нису имали великог успеха. Тада су уследиле сурове мере, јер су им одузимања деца и додељивана другима који нису Цигани. Крајем XVIII века забрањено им је коришћење свог језика и скитање (Scherer, 1997).

Роми су народ који карактерише стална промена станишта, посебно у прошлости. У тражењу бољих услова живљења, често су мењали и државе. Кретали су се у хордама, испут се расипајући. Једни су постојали седелачке и полуседелачке групе, а други су и даље настављали живот тражећи боље услове на другом месту (такве групе су назване “Олашке”. Селилачка група се често назива и “Гурбети” по турској речи - Гурбет, што значи путник у стране земље. Те групе су познате и као черге, а људи као чергари (Група аутора, 1994). У Србији се од 1972. године Цигани званично називају Ромима.

У чергама, али и у циганским групама у селима и градовима живела је аутентична циганска музика, песма и игра. Цигани нису имали свој књижевни језик, били су углавном неписмени, често друштвено изоловани, па је цигански фолклор један од израза етничког идентитета.

У Војводини су се обично разликовале групе Цигана према језику земље из које су долазили, па су их називали турски цигани, румунски, мађарски, босански итд. Међутим, називали су их и према пословима којима су се бавили, на пример мечкари или чергари.

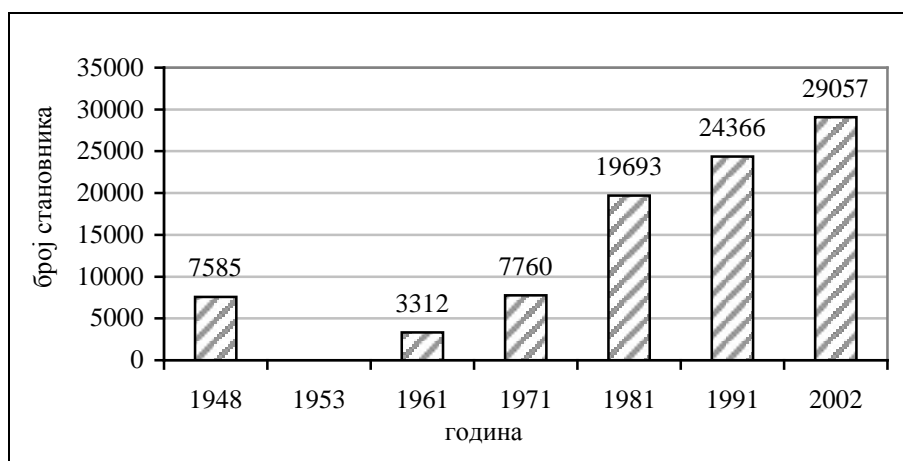
Порекло Рома у Војводини је веома тешко утврдити, јер многи од њих не знају одакле су им преци дошли. Поједине породице у Бачкој су дошле из Бугарске, у Банату из Украјине (из места Шартова), из Румуније.

Једна група Цигана се населила у околини Апатина крајем XIX века. То су били тзв. влашки Цигани из Румуније који су се овде настанили за стално. Бавили су се израдом корита и других предмета од дрвета. Били су православне вере и говорили румунски. Међутим како у близини није било православног становништва, они су преузели католичку веру и задржали је до данас. Током низа година изјашњавали су се различито, као Мађари, Румуни, али су тражили и да се школују на српском језику. Данас школу такође похађају на српском језику, али се изјашњавају као Румуни (Барјактаревих, 1997).

Промене броја

Број Рома у Војводини повећао се са 7.585 (0,5% становништва) у 1948. на 24.366 у 1991. и 29.057 Рома 2002. године (1,4% становништва). Ово повећање тумачи се смањењем стопе морталитета уз задржану високу стопу наталитета, као и порастом свести о сопственом етничком идентитету. Нека од истраживања су показала да само један од стотину Рома доживи 60 година, да 90% ромске популације није запослено, а 70% деце не заврши основну школу. У градовима живи 43,3% војвођанских Рома.

График 12. Број Рома у Војводини по пописима од 1948-2002.године

Куће и насеља

Карактеристично је да су у прошлости Роми насељавали оне делове насеља који су “ничји” (то земљиште је државно власништво), а то су најчешће ободни делови насеља са најлошијом земљом (слатинасте површине, јамуре, шумарци, песковито тло, долине). Насеља која су они подизали су била обично дивља, а куће грађене од лошег, трошног материјала.

Циганска породица се састоји од венчаног пара, њихове не ожењене деце и бар једног ожењеног сина и његове супруге и њихове деце. Након свадбе млад брачни пар живи са мужевљевим родитељима, све док не буду спремни да се издвоје, а онда се млађи син жени и прикључује домаћинству са новом женом. Данас је ово у већој мери измењено, па се млади пар обично одмах одваја од породице (Encyclopeddia Britannica CD 99).

Роми су се некада бавили: израдом цигли, плетењем корпи, израдом дрвених предмета, били су ковачи, коњски трговци, поправљали су шерпе, лонце, кишобране, оштрили ножеве или били музиканти. Жене су често зарађивале гатањем.

Слика 76. Циганска гатара (Извор: www.google.com)

Некада су цигани били познати као трговци коњима, коритарима, шинтери и мечкари. Данас се углавном у сеоским срединама баве: надничарењем (сезонски), сакупљањем старог гвожђа, перја, картона или флаша, прављењем ђумура, сакупљањем лековитог биља, жаба или пужева.

У градским срединама ређе се баве сакупљањем старог гвожђа, перја, картона или флаша; а све чешће су запослени на одржавању чистоће, као физички радници, чувари и сл.

Слика 77. Роми запослени на одржавању чистоће

Фото: Ивков Анђелија

Роми живе у свим општинама и у граду Новом Саду. У општини Вршац, Зрењанин, Кикинда, и Панчево и у граду Новом Саду има их преко 1.000. У општинама Беочин, Жабал, Житиште, Ковачица, Ковин, Нова Црња, Нови Бечеј Пећинци, Сечањ и Стара Пазова живи знатнији број Рома у односу на број њихове укупне популације. Од 464 насељена места, ромског становништва има у 316, а у 62 насељена места становника ромске националности има више од 100 (www.srpskamreza.com/vojvodina.html).

Фолклорно наслеђе

Народна ношња

Женска ношња се састоји од хаљине (која има највише црне, црвене и зелене боје), беле блузе, и обавезног цвета у коси. Или су у папучама или ако имају носе црне чизмице. Ако имају носе злато.

Мушку ношњу чине црна одела и обавезна бела кошуља. Раније су обували чизме, а данас ципеле. Воле злато, па није реткост видети мушкарце са златним прстеном, а посебно карактеристичан је златан зуб.

Обичаји

Иако су током векова лутања прихватили туђе обичаје цигани су задржали и велики број својих древних ритуала, као што је на пример прорицање судбине гледањем у длан. Такође један од њих је и начин одабира новог краља или циганског кнеза.

Он се некад бирао борбом ножевима између два најјача ратника након које је победник добијао титулу краља као и све остале повластице које иду уз то, а између осталог и најлепшу девојку из племена за жену. Сам чин крунисања праћен је увек великим слављем на ком су извођени најатрактивнији плесови.

Они су обично прихватили верске празнике оне етничке скупине уз коју су се дуже налазили. Тако су у Војводини највећим делом они православне вере, јер су се најдуже налазили уз српско становништво. У зимском периоду најзначајније место заузимали су Божић и Нова година, а у пролећном циклусу најзначајније место имали су празници: Беле покладе, Тодорова субота, Лазарева субота, Ускрс, Ђурђевдан, Духови, Ивандан, Петровдан.

Међутим, део њих је прихватио и католичку веру или ислам, мада се јавља појава и да су једне вере, али поштују и обележавају празнике неке друге. Занимљиво је да су управо они сачували неке обичаје дуже него сами народи од којих су их преузели, на пример у Војводини обичај *додола* (мађијско-обредне игре и песме за кишу) или *лазарачких поворки*.

Додоле. Овај обичај је почео да се губи 60-тих година XX века. Обичај је био да се додолама даје новац или храна. Додоле су обично биле младе девојке. У Бачкој оне су биле окићене гранчицама и на глави су носиле котарицу. Више девојка прати додолу од куће до куће певајући, док их домаћини поливају водом. У Банату оне су биле окићене најчешће врбовим гранчицама. За разлику од Баната и Бачке у Срему је додола мушкарац који окићен иде са две пратиље и пева.

“Наша дода моли бога
 да удари росна киша,
 Ој додоле, сив соколе.
 Да покисну сви орачи, сви орачи и копачи,
 Ој додоле, сив соколе.”
 * * *
 “Ми идемо преко села, Ој додоле,
 А облаци преко неба, Ој додоле,
 Удри, јури ситна кишо, мој додоле, мој Божуре.”

Слава. Обичај је кад је слава у кући мора да гори свећа. Свећа се пали шибицом, а гаси са два прста. Обичај је да се за славу једе печено јагње са ражња.

Сви Цигани у Војводини славе Велику Госпојину.

У Бачкој је најчешћа слава Света Петка, а код једног броја породица се слави Ђурђевдан и Велика Госпојина.

У Банату постоји велики број слава: Света Петка, Свети Стеван, Свети Никола, Духови, Петровдан и Ђурђевдан.

Интересантна је појава забележена у селу Врачев Гај где они поред своје славе, славе и славу домаћина од кога су купили кућу.

У Срему је најчешћа слава Света Петка, док су остале ретке (Чанаџић, 1997).

Васулица или **Василица** је дан Св. Василија Великог (и прославља се 14. јануара) на дан православне Нове Године. За тај дан обавезно спремају колач и свећу, а ко има коље и кокошку.

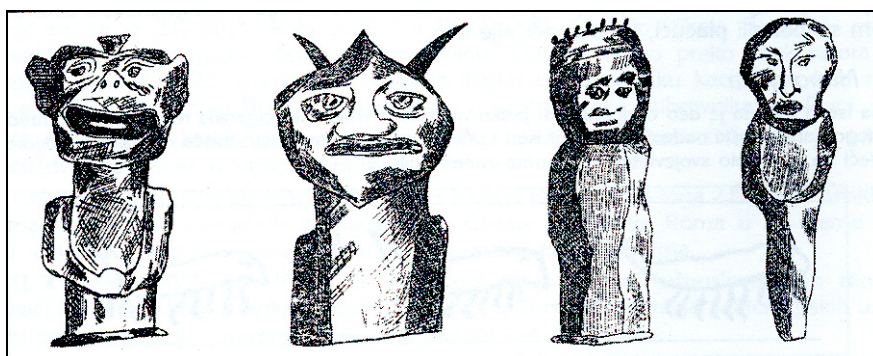
На **Ђурђевдан** се одлази у природу на неки извор, бере цвеће и плету венци. Велики број веровања у народу се везује за Цигане. Раније су људи веровали да они својом појавом доносе нешто добро, али да исто тако могу донети и зло. На пример ако би на први дан Божића неке Циганин био плажајник, то би за ту кућу било добро. Или на пример, ако би неком умирала деца, онда би се позивала Циганка да подоји тек рођено дете, јер се веровало да ће оно остати у животу и бити отпорна особа.

Свадба. У прошење девојке најчешће одлазе свекар, свекрва и младожења. У прошњу се креће увече и носе се дарови: јабука и флаша вина окићена цвећем. На дар се носи дукат или новац. Када се поклоним приме, то је знак да је девојка испрошена, после чега се уговара свадба. Ако је девојка из богатије породице она свом момку дарује прстен или сат, свекру кошуљу, а свекрви пешкир. У брак ступају реалтивно рано: девојке са 13-15 година, а момци са 15-16. Раније су у браку живели невенчани, а касније су били приморани да се региструју. Данас то углавном раде сами.

Интересантно је поменути да се код Цигана-чергара девојке купују и у тој куповини учествују најчешће само очеви. Уколико брак не успе, новац се враћа. У барку су живели невенчани, а деца су носила презиме мајки. Када се дете роди окачи му се око врата црвена паприка коју носи шест недеља – против урока.

Демони. Према неким веровањима постоји девет демона који изазивају разне болести. Један од њих је Мелало који потиче од свраке и изазива помрачење ума. Жене-врачаре код српских Цигана су оваквим болесницима стављале око струка појас од тканине, на коме су петходно извезле црним и сивим концем Мелалоа, а другима су давале талисмане са ликом ђавола са вилом, ланцима и роговима, да би их заштитили од напасти (Калапиш, 1997).

Слика 78. Демони виђени очима ромских уметника

Извор: Wlislöcki, *Lexicon Palas, Budapest, 1893.*

Обичаји полако ишчезавају. Млади почињу да иду у корак са савременим начином живота. Велики број ученика Рома у школама је добар показатељ да се Роми преображавају у позитивном смислу, јер је образовање најбољи пут да их одведе у сигурнији живот.

Културни живот

Слика 79. Цигански пар (Извор: www.talija.co.yu)

Циганска игра. Лутајући тако прихватили су игре и обичаје народа са којима су долазили у додир дајући им свој јединствени печат а уједно задржавајући свој слободни дух.. После дугих лутања черге су се састајале на циганским саборима на којима су кроз игру и песму дочаравали фолклоре народа са којима су живели.

Једна од карактеристичних циганских игара је “Циганска љубавна игра”. Циганке су познате као смеле и агресивне, те су се не бирајући средства кретале у освајање изабраника. Момци, познати као врло страствени често су ривалство око девојке решавали борбом бичевима, у чему су били веома спретни. Овом се игром то показује.

Лутајући степама, цигани су прихватили романтичне мелодије и атрактивне игре руског народа, те их радо укључују у своје игре.

Велики број Цигана свира. Има и талентованих и оних који свирају да би зарадили за живот. Ређе свирају по свадбама, а чешће у кафанама, хотелима и мотелима. Музикалност се преноси са генерације на генерацију. Специфичност је у прилагодљивости њихове музике према поднебљу које настајују.

Обично формирају своју свирачку групу познату под називом “банда”. Омиљени инструменти су им: хармоника, виолина, тамбура, контрабас и др.

Образовање и издавачка делатност. Највећи број ученика ромске националности се школује на српском, затим мађарском, словачком и русинском језику. Од школске 1997/98. године организована је изборна настава на ромском језику у две основне школе: у Товаришеву и у Обровцу (општина Бачка Паланка). У 2000. години објављен је буквар на ромском језику.

Крајем 60-тих и почетком 70-тих године прошлог века основана су прва ромска друштва у земљи. Децембра 1992. године под покровитељством САНУ одржан је скуп под називом “Друштвене промене и положај Рома”.

Тридесетих година XX века студент права Светозар Симић покренуо је лист “*Романо III*”, који је због недостатка средстава престао да излази после другог броја.

Захваљујући покренутој акцији Рома из наше земље од 1969. године дошло је до међунродног повезивања, па је 1971. одржан и Први светски конгрес Рома у Лондону, где је основана и Међународна организација Рома (Romano internacionalno jekethanibe), на којој је изабран и први председник (из наше земље). Следећи председник из наше земље изабран је на Трећем конгресу 1981. у Немачкој, као и на Четвртм конгресу 1990. године у Варшави (Куртић, 1997).

На подручју Војводине ради Друштво Војводине за језик и књижевност Рома. Ово друштво издаје стручни часопис *Ромологија*, као и месечник *Alav e Romengo*.

У области културе раде и културно-уметничка друштва у Новом Саду, Сремској Митровици, Србобрану, Белој Цркви, Вршцу, Сомбору, Старој Пазови, Оџацима, Апатину, Бечеју и Бачкој Паланци и ромско аматерско позориште “*Баре Јага*” у Мачванској Митровици. У Суботици је 1995. године основан Ромски културни центар, у Новом Саду 1996. године Матица ромска у Југославији.

Радио Нови Сад свакодневно емитује два сата програма на ромском језику, а и Радио-телевизија Србије - Студио Нови Сад једном недељно. Локалне радио станице Вршац, Бачка Паланка, Србобран и Озаци емитују програм на ромском језику једном недељно.

Етнографске манифестације. Од средине 80-тих година у Новом Саду и другим насељима Војводине на Ђурђевдан се одржава Цигански бал са карактеристичном музиком, обичајима, ношњом и традиционалним кулинарским специјалитетима Рома. Састоји се од неколико узастопних вечери. Посебно је занимљив избор најлепше циганке која ту титулу носи до следећег избора. Једна од таквих манифестација која има већ дугогодишњу традицију је "Ромска ноћ" у Апатину, а "Циган-бал" у Зрењанину је одржан ове године са пуно гостију из земље и иностранства.

Слика 80 и 81. Цигански табор

Извор: www.talija.co.yu

Роми су народ који је највише трпео и пропатио у току свог обитавања, те се често каже: "Долазили су, нико не зна од куда, одлазили ни сами не знајући где. Њихово је појављивање на светској сцени било особено, граничећи се са феноменом фантастичног".

РУСИНИ И УКРАЈИНЦИ

Русини су огранак Источних Словена, по говору најближи Русима, а као Малоруси Украјине један огранак ових је под именом Рутени или Рушњаци. Они долазе у Панонску низију са Арпадовим Мађарима, а потом током XIII и XIV века се досељавају из Кијевске, полтавске губерније у североисточну Угарску где се претапају у Мађаре. Одатле их насељавају (1750-1784.) у пар насеља у Банату, Бачкој (Дорослову, Кулпину, Крстуру, Куцури, Кули, Нови Сад) и Срему (Петровцима, Миклошевцима, Бачинцима) (Јанкулов, 1961).

Русини – досељени у три таласа из предала западне Украјине и галиције (1745-1787) у Војводину (средишта Руски Крстур, Куцура, Ђурђево, знатан део у градовима Нови Сад, Врбас, Сремска Митровица), где су сачували етничке особине и језичку посебност. Највећи број их је у Војводини, а има их и у Хрватској, Босни и Херцеговини, Македонији, Словенији, Црној Гори. Језик русински (дијалект украјински), припада источнословенској подгрупи словенске групе индоевропске породице језика. Вера хришћанство (унијати или грко-католици).

Русини су дошли у ове просторе 1763. године из Прикарпатске области. Пределе, одакле су се доселили, народ је називао Хорњица. Реч “хорњица”, мађарски “фелвидек”, значи горњи предео. Мисли се на горње крајеве испод Карпата и у Карпатима.

Досељени Русини у Куцуру, воде порекло из околине Мишколца и Мучоња (Боршодска жупанија у тадашњој северној Угарској). Поменуто 1763. године у Куцуру је дошла само 41 породица. Кроз две године (1745.) досељавају се још 42 породице. У жељи Угарске да Куцура буде чисто унијатско и католичко насеље дошло је до наредбе 1777. да се Срби преселе у Шове (данашње Равно Село). На тај начин од национално мешовитог села Куцура постаје чисто Русинско село, до доласка Мађара и Немаца.

У наредном периоду наилазе нове струје становништва из матице Русина, са новоприхваћеним етничким именом Украјинци. Од 1780. до 1801. Куцура је била искључиво русинско насеље. У првој половини XIX века у Куцуру су се доселили прво Немци, а ксаније Мађари. Тако се поново формирало, етнички, мешовито насеље.

Немци су својим доласком настојали да истисну Русине, староседеоце. По завршетку II св. Рата у Куцуру долази до новог усељавања. Куцура је примила досељенике из ратом опустошених крајева Босне и Херцеговине и Црне Горе. Тако она постаје русинско-српско-мађарско насеље (Давидовић, 1998).

Русини насељавају Војводину преко Угарске, где су претходно примили католичку веру (грко-католици) и због своје вредноће и пријатељства са Мађарима показали су се као народ погодан за колонизацију.

Ђурђево као насеље се спомиње први пут у XVI веку - 1570. године тада је било само четири куће. Касније је остало празно па тек 1790. године из Темерина су се доселило 199 српских фамилија. Од 1802 до 1873. године Ђурђево је било у саставу Шајкашког батаљона. По другим изворима село је насељено 1800. године и одмах је ушло у састав Шајкашког батаљона. Русини из Крстура су се први пут почели интересовати о пресељавању на територију Шајкашког батаљона 80-их година XVIII века док Ђурђево још није било организовано као насеље. Први Русини у Ђурђеву су: *Никола Сендерак Цапко*, а пред буну 1848. године фамилије *Бабјански, Паланчаји, Ђитко, Прегун, Михајло Магоч и Ферко Молнар*.

Почетак Русина у Ђурђевоу је био тежак јер су их Срби нерадо прихватили па су се фамилије Ђитко и Прегун посрбиле и постале Ђитков и Брегун. И данас те фамилије живе у селу.

Украјинци – основно становништво Украјине, у литератури познати и као Малоруси, у оквиру којих су етничке групе Лемци, Бојци, Гуцули, Литвини и Полешћуци, народ настао на основи древног руског народа. Данас поред Украјине живе и у Русији, Казахстану, Молдавији, САД-у, Канади, Пољској, Белорусији, Узбекистану, Киргизији итд. Језик украјински, припада источној подгрупи словенске групе индоевропске породице језика. Вера хришћанство (већина православци, али приметан део католика и атеиста).

Средином XVIII века насељено је око 200 породица Русина из Шумовитих Карпата и западне Украјине на подручју Врбаса. Они насељавају следећа места: Дорослово (1750.); Кулпин (1760.); Крстур (1760. и 1780.); Куцуру и Кулу (1763, 1765-67. и 1780.); Бачинце и Шид (1746.). Миграције Русина у Срем забележене су у првој половини XIX века (Ђурђево, 1998). У околини Сенте породица Латиновић око 1781. насељава запорошке Козаке из Јасшага и Куншага, али су се они јако брзо помађарили (Јанкулов, 1961).

Промене броја

Према попису из 1981. године Русини су апсолутну етничку већину имали у два насеља (или 1,2% од укупног броја насеља у Бачкој) у Руском Крстуру и Куцури. Иако не чине већинско становништво, насеља са знатним мбројем Русина су и Кула и Ђурђево. Иста ситуација се поновила и у попису из 1991. године, када је на простору Војводине живело 17.652 Русина, што је чинило 0,77% од укупног броја становника. По последњем попису забележено је 15.626 Русина.

У пописима 1948, 1953. и 1961. пописивани су заједно. У СР Југославији 1948. било их је 22.690, у Војводини 22.083 или 1,3% становништва Покрајине. У СР Југославији 1991. било је 18.099 Русина што у односу на 1971, када их је било 20.646, представља благи пад. У истом периоду број Украјинаца опао је са 5.653 на 5.090. Ове етничке групе имају веома мале популационе потенцијале.

Њихова главна концентрација је у Војводини у којој је 1991. живело 94,3% Русина и 89,7% Украјинаца СР Југославије. У интервалу од 1971. до 1991. број Русина опао је у Војводини са 20.109 (1% укупног становништва) на 17.652 (0,9%), а број Украјинаца са 5.006 (0,3%) на 4.565 (0,2%).

Данас на простору Војводине живи 4.635 Украјинаца, што чини 0,23% од укупног броја становника.

Наведени трендови последица су недовољног природног обнављања, склапања мешовитих бракова, промене националног опредељења (неки су се декларисали као Југословени). Припадници ове две националне мањине углавном живе у Бачкој, измешани са Србима и другим етничким групама, живе у свим општинама, с тим што је њихов број, у неким општинама веома мали.

Куће и насеља

Основни градитељски материјал од којег су грађене куће код прво досељених Русина и Украјинаца су земља, трска и дрво. Прве русинске куће су направљене од прућа и биле су облепљене блатом. Након њих почиње изградња тзв. **набијача**. Куће су грађене тако да је њихова предња страна била окренута ка сунцу и имале су прозоре који су гледали на улицу.

За разлику од њих су грађене и куће које су имале прозоре ка башти и њих су популарно називали *слепе куће*.

Почетком прошлог века почеле су се правити куће које су биле окренуте од задњег дворишта ка улици и имале су два прозоре са шалукатрама зелене или тамно браон боје. Ходник је имао једну степеницу и малу капијицу. Ходник је био са стубовима, касније су их зазидавали и на тај начин добили још једну собу.

Распоред соба је био следећи: предња соба која је гледала на улицу, иза ње се налазило предсобље са отвореним димњаком, потом задња соба и остава. Ако је плац био довољно широк уз кућу се налазила и баштица. Задње двориште од предњег је било одвојено тарабом, даскама или чардаком. У задњем дворишту се налазио обор за свиње, плеварник, шупа, штала, бале сламе; а иза другог дворишта се налазила башта. У унутрашњости куће, као што је поменуто са улице се налазила “предња соба” у којој се није живело, већ су ту спавали само гости. Између кревета се налазила клупа и испред ње сто. Са леве стране је била пећ, а са десне комода и орман.

Предсобље је било из два дела: део са таваницом и део без таванице са отвореним димњаком. Део где се налазио димњак је кориштен као кухиња. На полицама се налазило посуђе. У предсобљу са таваницом је стајао орманчић са посуђем, комода са одећом и сточић за јело. У задњој соби се живело и у тој соби се налазила *руска пећ*. Испред пећи се налазио креветац. У овој соби се налазио још и кревет, вешалица за одећу, две клупе, сто, петролејка и на зиду слике светаца. Код врата се налазио лажни прозор у коме су се држале четке, прибор за бријање и сл. Из оставе је постојао излаз на таван са мердевинама. У остави се налазило корито за прање одеће, комода са старом одећом, комода са брашном, бурад. Остава је била преграђена даскама и тај део се звао “*шенк*”. Шенк је служио као шпајз, а ту су биле окачене: сланина, шунка, кобасице; на полицама су биле тегле и флаше. У остави су се држале посуде за маст, потом кромпир, мак, пасуљ итд.

Русини ни у једној општини не чине већинско становништво, а њихово запаженије учешће у структури становништва је у општинама Жабалъ (6,35%), Кула (12,42%), Врбас (9,11%), Шид (4,20%) и Сремска Митровица (1%). Највећи број Русина живи на подручју Бачке (86,28%) и Срема (13,37%).

У 14 насељених места (Ново Орахово, Врбас, Госпођинци, Ђурђево, Кула, Руски Крстур, Нови Сад, Сремска Митровица, Суботица, Шид, Бачинци, Беркасово и Бикић Долу) припадници русинске националности имају значајније учешће у структури становништва или у односу на укупан број русинске популације. У Руском Крстур, Куцури и у Бикић Долу припадници русинске националности чине већинско становништво.

Од укупног броја становника украјинске националности, 80,17% живи у општинама Врбас, Кула, Сремска Митровица, Инђија и Бач и у граду Новом Саду. Како највећи број Украјинца живи на подручју општине Кула, ова општина се може сматрати носиоцем културног деловања Украјинаца у Војводини.

Фолклорно наслеђе

Народна ношња

Женска ношња. Жене су се ретко дотеривале, одећа је била тамна и без детаља, а за лепше прилике бела, плава, црвена. *Повезача* је била једини знак да је жена која га је носила била удата и она се носила испод мараме. Младе невесте носиле су белу повезачу, а касније у бојама. У току зиме жене су носиле *менту* и *бајку*.

Мента се шила од грубог платна (сличног чоји). Није имала крагну, али је око рукава и око врата била порубљена црном светлуцавом бундицом. Задњи део менте је био украшен са две руже. **Бајка** је краћа од менте и била је доста уска у струку. Копчала се са копчама и била обрубљена светлуцавим концем, била је црне боје (Варга, 1998).

Слике 82 и 83. Блузе из женске русинске ношње и комплетиране ношње

Извор: Варга, 1998.

Мушка ношња. У мушку ношњу спадају: кошуља, прслук, сако и панталоне, шешир и обућа. *Кошуља* је беле боје и преко ње се облачи *прслук* на коме су извезени цветићи и руже у розе, црвеној и плавој боји са зеленим листићима. На прслуку (око средине груди), за једну од рупица се качио ланчић, који се раздвајао према џеповима и све то је изгледало као срце.

Сако и *панталоне* су шили од истог материјала тамне или црне боје, док су светла и бела имали само трговци и мајстори. На сакоу се са леве стране налазио џеп у који је стављана бела марамица.

Панталоне су биле широког кроја, а око ногу су се сужавале. Напред су имале две фалте, а назад џеп. Постојале су и тзв. *брич* панталоне које су горе биле шире, а од колена на доле се нагло сужавале и биле припијене уз ногу. Обично су биле упасане у високе чизме. У старије време су се носиле панталоне “*скорјанци*” које су биле једноставног кроја, од јагњеће или овчије коже.

На глави се носио шешир који је био плишан. Лети се носио сламни шешир. На ногама су се у свечаним приликама носиле црне високе чизме, а постојале су и кратке момачке чизме до пола листова. Једно време су се носиле и тзв. “*галадске чизме*”. Као и шими ципеле, које су имале малу потпетицу. За рад су најчешће носили опанке (богатији кожне, сиромашнији гумене). На ноге су се обувале штрикане чарапе или “*онучке*” (комад платна у које се умота нога).

У току зиме мушкарци су уместо прслука носили “слутњак” од јагњеће коже. Поред тога су носили и “пришњак” био је од коже, (израђен од овчије коже и офарбан у црно или жуто). За време зиме су се носиле *кожне бунде*. Зимом су се на глави носиле капе од јагњеће коже или од домаћег зеца.

Посебне врсте ношње. У посебну врсту ношње спадају:

Дечија ношња Прва одећа новорођенчета биле су пелене, које су се израђивале од домаћег платна тј. од конопље. Тако увијено дете у пелене је стављано у дуњицу. На главу детета се стављала капица. Поред пелена детету се облачила и бенкица (блузица дугих рукава). Када би порасло детету се облачила кошуљица, коју је оно носило до 6 -7 година. За свечане прилике су се деца облачила у широке сукњице украшене шлингерајом, чипкицом или пантљичицама. Деца су носила и панталонице са укрштеним трегерима на леђима, и са отвором на доњој страни, ради лакшег пресвлачења. На ногама су прво носили полуципеле које су се везивале. Зимом су дечасти у школу ишли у дрвеној обући (*древјанки*).

Одећа старијих – Од најстаријих времена старији људи су носили црну одећу, а старије жене су носиле црне штрикане мараме. На ногама су носиле црне зепе или папуче. Старији мушкарци су носили одећу сличну као и млади, али искључиво тамних боја.

Слика84. Женска русинска ношња

Извор: www.rusnaci.org

Одећа младенаца – На венчању невеста је била у широком белом “кабату” (сукња, блуза и кецеља) и са венцем на глави. Венци су се или правили или позајмљивали од људи који су их за ту сврху правили. Пре него што су се почели носити венци носила се “*парта*” (дрвени рам, кружног облика, који је био прошивен са црвеним баршуном, а појему је било много изрезаних ружа и светлуцавих перли. Са њега су перлице висиле чак до струка.

Невеста је носила белу блузу дугих рукава са манжетнама. Како би млади сукња лепше стајала, испод ње се облачила више других сукања, које су тврдо уштиркане. На крајевима сукања су се налазили шлингераји или без. На ногама су девојке носиле лакиране ципеле “које шкрипе”. Ципеле су се копчеле и нису имале високу потпетицу. Младожења је имао црни сако, црне панталоне, црне ципеле, кошуља беле боје, а на ногама црне ципеле (Варга, 1998).

Обичаји

Божих. Код Русина у Војводини Божић се слави три дана. Ноћ пре Божића се зове **Виљија**, а најважнија је празнична вечера **Виљије**. Пре вечере газда је у кућу доносио нарамак сламе и мерицу зрневља, која су се у кући држала сва три дана. На столу испод столњака стављали су се плодови свих пољопривредних култура – како би целе године био добар принос. На пролеће су се та зрна мешала са семењем за прво сејање.

Божићна вечера састојала се од девет јела, а на столу се обавезно налазио обредни хлеб – **кращун**, који се пекао недељу дана раније. Карактеристично јело су **бобаљке** (направљене од теста и посуте маком). После вечере је наступало **кољадовање**, односно ишло се од куће до куће и певале божићне песме **винчовање**. Одрасли момци и девојке су у групама од 10-12 особа ишли од куће до куће са **вифлејемом** (кућица од картона или дрвета у којој се налазила слама са фигурицама Исуса, Марије, пастира и оваца) и изводили комад о рођењу Исуса.

Ускрс. Ускрсу претходи 40-тодневни Велики пост. Русини у Војводини су се од најстаријих дана придржавали овог поста, а посебно последње недеље. На ускрсни петак и суботу (Велики петак и Велика субота), генерално се сређивала кућа (крчиле собе, прале ствари, чистили амбари). Ујутру на први дан Ускрса посвећивала се **пасха** (хлеб). У кошару су се стављале разне намирнице, углавном оне које нису смеле да се једу за време поста (шунка, кобасица, сланина, сир, фарбана јаја-писанке) и све се то освећивало у цркви. Након ручка истог дана су се одржавале **ускрсне игре**. Другог дана Ускрса дечаци су ишли да “поливају” девојчице и за узврат добијали фарбана јаја, а трећег дана Ускрса су девојчице ишле да “поливају” дечаке.

Остали празници. Духови. Како је овај празник био уствари празник цветања и он је познат по називу “Зелени празник”. Тог дана се куће украшавају зеленим гранчицама, што симболизује раст и живу природу.

Андрија. Ово је типичан девојачки празник, те је на тај дан група девојака облачила једну девојку у мушку одећу и онда је водиле по селу, посећујући оне куће где је живео неки Андрија.

Дзурија (Георгија, Јурија, Ђури) је дан када су земљорадници одлазили са свештеником на њиву и освећивали приносе.

Јана (Јоана, Ивана, Јанка) је дан кад се у цркви посвећује “жеље” (врста биљке) којој приписују магичну моћ.

“Травјанки”. По завршетку пролећних пољских радова, било је време кошења сена. Тада су се радници свечано облачили, а посао је био праћен песмама које су се звале “травјанке”. Основна тема ових песама је љубав.

“Прадки” су уствари скупови младих људи, на којима су девојке и младе жене обављале различите послове: шивење, везење, штрикање, предење (Мушинка, 1988).

Рођење. Још док је чекала бебу жена није смела да обавље неке послове због различитих веровања: није смела да носи тешко, није смела да прекорачи ватру (да се дете не би попекло) итд.

Приликом првог купања у воду сус се често стављали различити пољопривредни производи како би се утицало на будуће занимање детета. У руке му се стављала књига, да би било добар ученик. Мајка је чувала пупчану врпцу до седме године детета, а потом му је давала да је развеже, како би му се развезала памет итд.

Недељу дана по рођењу се вршило крштење детета, на које га је носила кума заједно са сеоском бабицом. Кум и кума су детеу поклањали комад белог платна (*крижма*), од којег су у родитељи шили прву кошуљицу.

Свадба. За свадбу се везује највећи број различитих, веома интересантних обичаја. Сви обичаји се могу поделити у три групе: обреди пре свадбе, свадба и обреди после свадбе.

Обреди пре свадбе обухватају:

- *Просидба* – се обавља тако што момак са родитељима, два друга и једним старијим човеком, са хлебом и ракијом одлазе да просе девојку.
- *Веридба* – се обавља у присуству родитеља, пријатеља и том приликом се одређују функције које ће обављати на свадби (сватови, конобари, кувари, снапкежене које певају опроштајне песме). Интересантно је да су позвани гости пре свадбе доносили: један хлеб, 2-3кг брашна, печену кокошку, флашу ракије, вина и неку одећу (најчешће кошуљу).
- *Плаћање венчића* се обавља вече пре свадбе и представља обред опрштања младе од другарица. Овај обичај се називао “увијање венчића” или једноставно “венчић”. Венчиће су увијале од шимшира.
- *Свашкино вече* је било вече када се младожења опраштао од својих другова.

Свадба се састојала од:

- *Одласка у кућу младе* – где се за столом води разговор између издавача младе (*видавач*) и старог свата. Пре него што је млада предата младожењи, прво му се изводе “лажне” младе.
- *Венчање*
- *Дочекивање младе у кући младожење*: после венчања свадбена поворка одлази у кућу младожење, где их дочекује младожењина мајка, која им даје свету водицу и свадбени хлеб; а млада дарује свима по свадбени пешкир. Другог дана свадбе ујутру се из младине куће одвозе њене личне ствари у њен нови дом.
- *Пред вече другог дана свадбе* одвија се најважнији свадбени обред “*чепење младе*”. Старији сват, старији дружба, младине другарице и свашка су одводили младу најчешће код комшија, где се она умивала и чешљала косу. Затим се шири бели чаршав на који она клекне, а старији дружба јој на силу скида зелени венац и даје свашки. Затим је свашка поставља у седећи положај и даје јој малог дечака (због будућег порода), а после јој ставља у руке, хлеб, вино, ракију и огледало. За то време је певала и чешљала јој косу како носе удате жене, а на крају су попиле по чашицу вина или ракије за успех обреда.
- Младожења шаље старијег дружбу у кућу младе по њене сватове који долазе на свадбу, која је трајала до јутра.

Сахрана. Некада је постојао обичај да када код Русина неко умре поп долази да се у име покојника опрости од укућана и тражи опроштај греха. Сат у кући се засувања, огледала су се покривала или окретала ка зиду, а врата су се отвара. У кући су се палиле свеће. Покојника су облачили у свечано одело и стављали га на сред собе испод централне греде, а окренутог ногама ка вратима (Мушинка, 1988).

Културни живот

Образовање и издавачка делатност. Истовремено са српским језиком, русински језик је у службеној употреби у општинама Врбас, Жабал, Кула, Бачка Топола, Шид и у граду Новом Саду.

Од укупно 1.625 ученика русинке националности који стичу основно образовање, 47,01% обухваћено је наставом на матерњем језику.

За ученике русинске националности који наставу похађају на српском језику обезбеђено је учење русинског језика са елементима националне културе у оквиру изборне наставе (до два часа недељно) у шест општина и 24 основне школе. Сваке године организују се сусрети школа у којима се факултативно изучава русински језик. Настава на русинском језику се изводи у Гимназији у Руском Крстуру у оквиру четири одељења.

На вишим школама се образује 56, а на факултетима 251 студент русинске националности (подаци из школске године 99/00). На Филозофском факултету у Новом Саду, на Катедри за русински језик и књижевност, као и на неким другим студијским групама, образује се 21 студент на русинском језику. На Учитељском факултету у Сомбору организована је настава и на русинском језику.

У пет основних школа, (општине Врбас и Кула), обезбеђено је учење матерњег језика са елементима националне културе. Од 1998. године организује се и летња школа за неговање украјинског језика за децу украјинског порекла.

У библиотекама општина Бачка Топола, Врбас, Жабал, Кула и Шид и града Новог Сада има укупно 8.236 књига на русинском језику (www.srpskamreza.com/vojevodina.html).

НИУ "Руске слово" објављује годишње у просеку по десет нових књига у тиражу од 500 примерака. Издаваштвом на русинском језику баве се и друге издавачке куће.

На подручју Војводине излази недељни информативно-политички лист на русинском језику *Руске слово*, дечији лист *Захрадка*, омладински лист *МАК*, и часопис за књижевност и културу *Светлост*.

У оквиру издавачке делатност на русинском језику штампано је капитално дело *Српско-русински речник*. Поред тога, објављена су и изабрана дела угледног русинског књижевника Ђуре Папархаиа као и *Историја русинске књижевности* аутора Јулијана Тамаша. Организован облик неговања културних традиција Украјинаца почиње крајем 70-тих година, када је у основним школама уведен предмет "*Украјински језик са елементима националне културе*" на факултативним основама. Године 1970. учитељ украјинског језика Еуген Кулеба је од ученика формирао литерарно-рецитаторску, драмску и музичку секцију за неговање украјинске говорне речи и културних традиција Украјинаца у Кули. Ове секције су чак покренуле издавање месечног литерарно-педагошког часописа "*Соловејко*", али на жалост изашла су само два броја.

Ово су били почеци организованог културног деловања Украјинаца у Кули и као претеча будућег Културно-уметничког друштва "*Иван Сењук*"²⁵ у Кули и "*Карпати*" у Врбасу.

У сваком насељеном месту где живи већи број становника русинске националности, постоје аматерска културно-уметничка друштва, а Аматерско русинско позориште "Петар Ризнић-Ђађа" има сцене у Новом Саду и Руском Крстуру. Подружница за неговање русинског језика и културе је Куцура

²⁵ *Нешто више о КУД "Иван Сењук" у поглављу "Културно уметничка друштва у Војводини"*

Радио Нови Сад свакодневно емитује четири сата програма на русинском језику. Програм на русинском језику емитују и локалне радио-станице: Врбас, Кула и Шид. Програм на русинском језику емитује и ТВ Нови Сад, месечно по 11 сати.

Радио Нови Сад емитује један сат недељно програм на украјинском језику, као и локални Радио-Врбас и радио Вршац. На украјинском језику излази часопис “Украјинско слово”.

Припадници русинске националности организовани су у Матицу русинску, основану 1945. године, са седиштем у Руском Крстуру која је обновљена 1990. године и Друштво за русински језик и књижевност, основано 1970. године. У Новом Саду делује културно-уметничко друштво и Савез Русина и Украјинаца.

Русини гркокатоличке вероисповести првог пароха у Новом Саду имају 1780. године. Цркву посвећену св.апостолима Петру и Павлу почели су да граде 1820, а завршили је тек 1838. Године 1810. у граду је било 223 гркокатолика, а крајем века парохија је имала око 1.300 душа. Црква се налази на углу улице Јована Суботића и Светозара Милетића. Данас у Новом Саду живи око 2.500 Русина и око 500 Украјинаца гркокатоличке вере. Њихова парохија припада Крижевачкој епархији.

Етнографске манифестације. Најзначајнија манифестација русинског и украјинског народа који живе на подручју Војводине, па чак и Хрватске је Фестивал културе Русина и Украјинаца “Црвена ружа”. Манифестација као основни циљ има очување фолклора.

Слика 85. Русинске игре

Извор: Војводина, Југословенска ревија, 1987.

Први пут фестивал је одржена 1962. године, када су и постављени темељи ове манифестације, која је у почетку била манифестација средњошколаца и студената. Седма по реду манифестација је попримила облик правога фестивала културе.

На манифестацији учествује око 2.500 извођача и око 7.000 посетилаца.

Програм се састоји из више мањих манифестација:

- **Црвени пулољак** је манифестација присутна од 1969. године. У просеку на њој наступа десетак ансамбала најмлађих учесника и то првог дана манифестације. Велики део новог музичког стваралаштва који је приказан на овој манифестацији је и објављен и представља трајни прилог русинском националном благу. У оквиру ове подманифестације је одржан, прве године, и

Велики наградни конкурс “Пионирске захратке”, који је уставри додела награда Великог наградног конкурса дечијег часописа. Од 1970. године има свој посебан термин.

- *Изложбе* су доказ стваралачког духа русинског народа и први пут су се појавиле 1968. године. На њима су своја дела излагали академски сликари и вајари Евгениј Кочиш, Хелена Сивч и Владимир Кољесар, али и многи уметници из народа. У оквиру ове манифестације су организоване и етнографске изложбе, посвећене русинској материјалној и духовној култури. Том приликом се одржавају и изложбе ручних радова.
- “*Струне срца*” је митинг поезије и музике младих, а редовно се одржава од 1966. године. Овом приликом млади песници имају могућност да на сцени говоре своје стихове. У оквиру овог програма је дата и прилика младим инструменталистима да се опробају у интерпретацији озбиљне музике.
- Главни део је управо “*Црвена ружа*” у оквиру које се врши избор најлепшег мушког и женског певачког гласа, извођење нових композиција, како у забавном, тако и у народном духу. У програм су укључени и хорови, као и играчке групе.
- *Научна саветовања* су последња ушла у састав ове манифестације 1976. године. Тим саветовањима је дат драгоцен допринос изучавања русинске културе и историје.
- “*Одхуки ровњини*” се одржава од 1975. године и то је смотра русинских културних друштава.
- “*Естрада братства*” је још једна манифестација са дугом традицијом, која се одржава од 1968. године. Поред најквалитетнијих русинских солиста и ансамбла, на њој од самог почетка учествују и припадници српског, словачког, мађарског и румунског народа, као и гости из иностранства и уствари је завршна манифестација читавог фестивала. За 40-так година је наступило око 200 ансамбала.

Слика 86 и 87. Плакати са манифестације “Црвена ружа”

Извор: www.sriu.hr

Захваљујући овој манифестацији русински музички фонд је обogaћен са више од 300 нових песама у народном и забавном духу и мелодијама за игру, а ако се томе дода око 50-так поп-рок композиција и дечије песме онда се добије невероватна цифра од 600 музичких радова (www.rusnaci.org).

Друга по значају манифестација русинског народа је “Црвена захрадка” у Новом Саду.

Слике 88 и 89. Детаљи са манифестације “Црвена ружа”

Извор: www.rusnaci.org

Иако је тема рада подручје Војводине, овом приликом ће бити поменута и манифестација “Петровска звона”, која је уствари централна манифестација културе Русина и Украјинаца у републици Хрватској. Одржава се сваке године у Петровцима, по чему и носи име. На манифестацији се окупља око 800 учесника, међу којима је и велики број Русина и Украјинаца из Војводине (www.sriu.hr).

Русински народ у туристичкој понуди Војводине може пуно понудити, поготово са манифестацијом “Црвена ружа”, јер се на тај начин може привући велики број посетилаца нарочито из суседних земаља у којим има такође Русина.

ОСТАЛИ НАРОДИ КОЈИ ЖИВЕ НА ПОДРУЧЈУ ВОЈВОДИНЕ

Албанци (себе називају Шиптари), народ чија је етничка историја мутна и недовољно разјашњена. Албанска народност се образује почев од XI века, водећи порекло, како тврде од Илира, за шта нема материјалних или лингвистичких доказа. Прадомовина Албанаца је у јужној Италији, где је и први писани помен етнонима Арбреш, по чему их Срби зову Арбанасима. Постоје две етничке групе: Геге (северно) и Тоске (јужно од реке Шкумбе). До данас су одржали законе племенског друштва.

Има их око 6.500.000, од чега је у Албанији око 4.000.000, Србији и Црној Гори око 1.800.000, а знатан део је и у Македонији, САД-у, Италији, Грчкој, Турској, Хрватској, Канади, Босни и Херцеговини, Словенији и Аустралији. Језик им је албански, вера ислам (синуити) 70%, хришћанство (православље) 20% и 10% католици (Недељковић, 2001).

У Војводини је по попису из 1991. живело 2.556 Албанаца, што је чинило 0,12% укупног броја становништва. Преко 100 припадника ове националности настањено је у општинама Вршац, Зрењанин, Сомбору, Суботици и у Новом Саду, у коме је живело 48,60% укупног броја припадника ове националности у Војводини. По последњем попису у Аутономној Покрајини Војводини живи 1.695 лица албанске националности.

Слика 90. Албански фолклор

Извор: www.google.com

Слика 91. Македонска ношња

Бошњаци етноконфесионална заједница настала исламизацијом дела становништва у српским земљама, понајвише у Босни у раздобљу XV-XIX века. Хришћани су их назвали потурицама и муслиманима. Са распадом СФРЈ почињу се масовно називати Бошњацима. По последњем попису у Војводини је живело 417 Бошњака.

Македонци су основно становништво Македоније, које је у другој половини XX века развило свој етнички идентитет. У саставу Македонаца су етничке групе Торбеши, Шопови, Мијаци и др.

По последњем попису 17.785 становника македонске националности живи у Војводини, што чини 0,58% укупног броја њеног становништва.

По више од 100 становника македонске националности живи у 20 општина и у граду Новом Саду.

Знатнији број македонског становништва у односу на укупан број живи у општинама Панчево, Пландиште, Зрењанин, Вршац и Суботици као у граду Новом Саду. У овим општинама живи преко 78% укупне македонске популације у Војводини.

Муслимани. Муслимана је по попису 1991. било укупно 5.851, што је чинило 0,29% укупног становништва Војводине, али је тај број по последњем попису смањен на 3.634. Више од 100 припадника ове националности живи у 11 општина: Бач, Бечеј, Врбас, Зрењанин, Кикинда, Ковин, Кула, Панчево, Сомбор, Сремска Митровица и Суботица и у граду Новом Саду.

Словенци. Укупан број припадника словеначке националности је 1991. године износио 2.730 што је чинило 0,13% укупног броја становништва, али је тај број 2002 самњена на 2005 (0,10%). Преко 100 припадника ове националности живи у општинама Вршац, Зрењанин, Ириг, Панчево, Сомбор, Суботица и у Новом Саду. У овим општинама и у граду Новом Саду живи 57% укупног броја припадника словеначке националности.

Бугари су словенско језични народ, основно становништво Бугарске, настало мешањем турско језичних номада Прабугара (сродника волшко-камских Бугара), са Словенима. Поред Бугарске, насељавају и делове Србије (уз бугарску границу), али их има и у Војводини, потом Украјини, САД-у, Молдавији, Турској, Грчкој, Канади, Румунији, Аргентини, Македонији, Немачкој, Уругвају, Аустралији ... Језик је бугарски, а вера православно хришћанство (Недељковић, 2001).

У доба доласка Мађара у Панонску низију Бугари су владали Банатом. Били су познати још код византијских писаца под именом, Ellira, Filira и Vulara још у V веку. Крајем V века из области средње Волге померају се на Балкан и насељавају Тракију и Илирију до Дунава и Саве, потом прелазе Дунав и насељавају Банат. У својој сеоби мешају се са Словенима и претапају у њих. Већи део њих је напустио ове пределе до XIV века, а мањи део се задржао у Ковинској жупанији, где су се постепено претопили у Србе.

Слика 92. Бугарка

У току XVIII века један мањи талас Бугара се досељава у Војводину (Бешеново, Санад, Ечка и др.). У XVIII веку колонизација Бугара је имала такође привредни смер, подизање вртларства, а у овом периоду они се насељавају у Бешеново, Модош (Јаша Томић), Конак, Банатски Душановац, Скореновац, Иваново, а у мањем броју у Лукино село и Идвор (Јанкулов, 1961).

Припадника бугарске националности је по попису из 1991. године било 2.363 и они су чинили 0,11% укупног броја становника, а преко 100 припадника ове националности је живело у општинама Вршац, Зрењанин, Ковин, Панчево, Суботица и у Новом Саду. У тим општинама је живело 38,38 % укупног броја припадника ове националности. Последњи попис бележи 1.658 Бугара у Војводини.

Бугари су основали Бугарско културно друштво “Трандафер” у Белом Блату који издаје и свој билтен.

Чеси углавном удружени са Словацима су долазили у наше крајеве, а како су били вешти у земљорадњи добро су прихваћени. У време средње терезијанске колонизације (1762. године) насељени су у Бездану, у Купусини и Футогу, а у време јозефинске колонизације (1793.) насељени су у Новом Скланкамену. У току XIX века насељавају се у околини Беле Цркве и Вршца, посебно у Чешком селу (раније Аблијан) (Јанкулов, 1961). По попису из 1991. године у њему је живело 57 лица чешке националности (98% од укупног броја становника), а по последњем попису само 39 лица (67% од укупног броја).

Становника чешке националности је 1991. године било 1.844 и они су чинили 0,09% укупног броја становништва, 2002. је забележено 1.648 Чеха. Преко 100 Чеха живи у општинама Бела Црква, Вршац, Ковин, и у граду Новом Саду. У овим општинама и Новом Саду живи 77,22% укупног броја становника чешке националности. У општини Бела Црква, у којој је највећи број припадника чешке националности истовремено са српским језиком и писмом у службеној употреби је и чешки језик и писмо. По попису из 1991. године у овој општини је живело 921 лице чешке националности (561 у самом граду), док је по попису из 2002. године тај број износио 814 (у граду 511 лица).

Слике 93 и 94. Детаљи на женској народној ношњи код Чеха

Извор: www.google.com

У 1997. години основана је Матица чешка “Чешка беседа” као друштвена организација која негује и развија чешки језик и писмо, књижевност, образовање, уметност и културу.

Од 1998., у оквиру локалног радио-програма у Белој Цркви емитује се недељно један час програма на чешком језику. У истој години је организовано и учење чешког језика једном недељно. Од 1999. године објављује се и билтен на чешком језику.

Руси. У Војводини је 1991. године било 1.019 Руса, а 2002. је забележено 940 Руса Преко 100 становника руске националности у граду Новом Саду.

Пољаци. Становника пољске националности има 669, што чини 0,03% укупног броја становништва, а преко 100 становника ове националности живи у граду Новом Саду.

Грци. Становника ове националности има 483, што чини 0,02% укупног броја становништва, а преко 100 становника ове националности живи у граду Новом Саду.

Јевреји. Први писани документи који спомињу Јевреје у Војводини потичу из 1693. године у Бачкој, 1747. године у Банату и 1751. године у Срему. У ове крајеве су се највише доселили Ашкенази из Моравске, Пољске и Мађарске. Услед страха у II светском рату број Јевреја се смањило како у читавој Европи, тако и у Војводини. Претпоставља се да је пре II светског рата у Војводини живело између 17.500 и 19.000 Јевреја. Године 1957. године је забележено 1.037 становника јеврејске националности, а 1975. године свега 660. Године 1980. је забележено 641, а 1986. године 616 (Марић, 1987).

Последња два пописа бележе такође пад, па је тако 1991. године забележено свега 513 Јевреја, а 2002. године 329. Само у Новом Саду живи 129 припадника ове националности.

У оквиру издавачке делатности објављене су књиге: Синагоге у Војводини и Јевреји у Војводини. Почетком XIX века у Новом Саду је било 400, а крајем 1.500 Јевреја, претежно трговаца и занатлија. До револуције 1848/4. године они су, поред верске, имали и судску аутономију. Прва синагога изграђена је 1717. године, а садашња у Футошкој улици почетком XX века. Након геноцида у Другом светском рату у Новом Саду остало је изузетно мало Јевреја. Синагога се више не користи за верске обреде, већ само за културно-уметничке програме. У граду делује Јеврејска општина, а верске обреде врши рабин из Београда.

Власи. Нису Власи потомци Румуна него је реч о Илирима, Дачанима и осталим староседеоцима Балканског полуострва, који се, од VII века, стапају са досељеним словенским живљем, па је у средњовековној српској држави назив Власи означаво сељачко становништво које се претежно бавило сточарством. Словени су тако и звали све Романе уопште, који су били сточари, јер на немачком то и значи сточар.

И дан данас није решено да ли су Власи, Срби ли припадају Румунима. У Војводини има 101 Влаха и они су припадници српске православне цркве.

Слика 95 . Власи у народној ношњи

Немци

Нешто већу пажњу овом приликом аутор жели да посвети народу који је дуго времена провео на простору Војводине, а потом протеран далеко од ње, али народ који је оставио великог трага у животима многих војвођанских породица.

Како су дошли? Постоје записи да је одређени број Немаца 1713. године дошао у Банат, али им се убрзо губи траг. Године 1716. појављују се прве групе Немаца из Тирола, Крањске, Шлеске и то углавном рудари и занатлије, а у мањој мери земљорадници. Они се настањују у Белој Цркви, Омољници, а потом и у Гудурци (Јанкулов, 1961).

Немци су на територији данашње Војводине живели већ од краја XVII века, а највећи талас насељавања под покровитељством Бечког двора био је у периоду од 1723. до 1824.

Велике масе Немаца досељене су 1723. и 1724. године у Банат, где је у време Карла VI колонизовано 10-12.000 Немаца. Ефекти тих ранијих насељавања у Банат били су у знатној мери поништени турским упадима у рату 1737-1739. Нова насељавања су предузимана по плану барона Котмана приликом којих су Немци добијали куће, земљу, стоку за вучу, жито за годину дана, прибор за рад, све на трогодишњу отплату.

Колонизација се може поделити на следеће фазе:

1. Рана терезијанска колонизација од 1740-1749. године

За време владе Марије Терезије (1740-1780), кћери Карла VI, настављена је колонизација по плану Карлове колонизације. У Бачкој колонизација Немаца почиње убрзо после ослобађања од Турака. Њихов број је временом достигао 50.000 лица. Прво немачко насеље је формирано у Чатаљи 1729. године, а друго у Бачком Новом Селу 1733. (Јанкулов, 1961).

2. Средња колонизација од 1749-1772. године

Први талас Немаца у овом периоду је дошао из Баварске и Фалачке (подручја која су највише претрпела у ратним разарањима). Свако домаћинство је добило 24 ланца оранице, шест ланаца ливаде и сразмерни део утрине, грађу за кућу и ослобађање од пореза изван низ година. Занатлије су добијале алат, а остали пољопривредне алатке, кола, стоку, семе, дрво за огрев и посуђе (Ачански, 2004).

Велику улогу у овој колонизацији имао је барон Котман, по чијем је плану требало подизати агрикултуру, а сточарство (шталско) уз њу. Колонизација је извођена по његовом плану, преко Апатина као истоварне станице. Одатле су транспортовани у одређена српска села, где су становали док им нису подигнута насеља. Изградњом кућа формирана су нова насеља: Филипово, Пригревица Св. Иван, Гајдобра, Гаково, Крњаја, Каравуково и Крушевље. Марија Терезија је заступала оснивање мањих села, како би њиве за обраду биле што ближе људима, ради интензивнијег обрађивања.

Године 1763. по том плану је настављена колонизација Баната. У Банату су се јавили велики проблеми, због честих поплава, које су отежавале послове изградње.

Досељени су били углавном из области: Шварцвалда, Виртенберга, Франкена, Насауа, Елзаса, Тирола, Швајцарске, па чак и Пијемонта. Насељавају се у села румунског Баната: Перјанош, Оравици, Саски, Седерлаку, Карану, Фрајдорфу, Уј-Печу, Ђармати, Липи и Гутенбруну; али и у Меленце, Модош (Јаша Томић), Белу Цркву, Нову Паланку. Године 1763. је у Банат стигло 1.000, а наредне две године још 2.000 хиљаде колониста.

У Бачкој се у року од неколико година Немци насељавају у: Апатину (1749.), Букину (1749.), Оцацима (1755-1756.), Колуту (1760.), Филипову Бачки Грачац (1762.), Ст.Ивану -

Пригревици (1763.), Гакову (1764.), Гајдобри (1764.), Новој Паланци (1764.), Крњаји (1765.), Каравукову (1766.) и Крушевљу (1767.) (Јанкулов, 1961).

3. Позна терезијанска колонизација од 1772-1780. године.

У овом периоду су углавном настављена ранија досељавања Немаца. Колонизација је спроведена по новом плану, тако да су се првенствено насељавали пензионисани официри и отпуштени војници. Остала земља се издала богатим грађанима, са обавезом колонизације. Колонистима је било гарантовано ослобађање од пореза и то земљорадницима на шест, а занатлијама на десет година, а дата им је на кредит грађа за кућу и огрев.

За колонизацију су били предвиђени Немци из северних покрајина: Чешке, Моравске и Шлеске. Ускоро им се придружују и становници Елзаса и Лотарингије (досељеници француске народности).

Они се насељавају у великом броју села у румунском Банату, потом у Омољици, Панчеву и другим местима уз Тамиш, а у Бачкој у Стари Футог (1763-1764), Гајдобри (1764.), Станишић (1766.), Оросију (1767.), Чонопљу (1772.) (Јанкулов, 1961).

4. Јозефинско-леополдинска колонизација

Цар Јосиф II, син и наследник Марије Терезије, био је противник колонизације Немаца. Јосиф је главно тежиште полагао на просвећивање колониста, те је највећу пажњу посветио школству.

У периоду од 1784-1789. населио 2.880 породица из Фалачке, Хесена, Цвајбрикена и Франкфурга на Мајни у Вршац и Велики Бечкерек, као и у низу мањих села на подручју румунског Баната. Као колонисте веома радо прима и Србе и Румуне, док рема Мађарима има другачији став. Не допушта да се колонизација одвија на штету Срба, а уопште услови колонизације су били бољи за све, куће квалитетније и веће, рокови отплате дужи итд.

Јозефинска насеља су се углавном налазила у Бачкој. Једно од највећих су Оцаци, а ту су још Буљкес (уз тврђаву Бач), Бачки Јарак, Врбас, Бачко Добро Поље, Српски Милетић, Филипово (Бачки Грачац), Сивац, Бачка Паланка, Црвенка, Бачки Брестовац, Чонопља, Станишић, Кула.

Јозефинска колонизација је захватила и Срем, те су 1783. године Немци насељени у Новом Сланкамену. Највећи део Немаца је уствари населио по Јосифовом плану његов наследник Леополд II у периоду 1790-1794. године и то у петроварадинском, шајкашком, карловачком и румском кантону.

У Банату он оснива Францфелд (Качарево) код Панчева 1791. године, а као највећа насебина из тог периода се помиње Модош (Јаша Томић) (Јанкулов, 1961).

Током XIX века јављају се унутрашње миграције приликом којих долази до колонизације у следећа насеља: Торак и Житиште (1800.); Сивац и Сарчу (1801.); Ечку (1802.), Сечањ (1806. и 1824.); Фекетић (1818); Бочар (1821.); Банатски Двор (1825.); Инђију (1828-40); Честерег (1829.).

Године 1881. Немци из Филипова, Оцака, Каравукова, Букина, Новог села и Гајдобре насељавају већ раније насељено село Парабућ. Нешто касније, основано је 1884. године у Шајкашкој ново насеље Будисава, а потом 1894. и Бачко Ново Село (Јанкулов, 1961).

Одећа и ношње. Одећа за рад имала је сезонски карактер: лети широке кошуље са везеним рукавима, широке гаће и прслуци, папуче и сламни шешир. Жене су носиле бројне сукње и кецеље. Зимска одећа је била тамна, од дебелог сукна или чоје. Посебно су били популарни црни кратки капути са копчањем на два реда, астраганским крзном и гиртном на леђима.

Интересантно је да је и код мушкараца и код жена доминирала црна боја. Људи су носили црне шешире, а жене су биле забрађене марамом. Обавезан део одеће су биле папуче,

а ређе чизме (преузете од Мађара), зими су се носили опанци или кломпе (Ачански, 2004, 140).

Распадом Аустроугарске након I светског рата 1,5 милион Немаца који су до тада живели у једној држави нашло се подељено у три државе: Југославији, Мађарској и Румунији. Да се не би морало посебно проглашавати из које од ове три земље су Немци, усвојен је заједнички назив за све Немце из ових држава тј. из Подунавља: Подунавске Швабе (Die Donauschwaben).

По попису из 1921. само у Бачкој је живело 170.000 Немаца.

Непосредно пред Други светски рат у Југославији је живело 540.000 Немаца. У 115 насеља живело је више од 1.000, а у 280 места између 100 и 1.000 Немаца. У више од 1.200 места у Краљевини Југославији живело је више од девет Немаца. Ово су подаци из пописа становништва из 1931. године. У Бачкој је живело 130.700 Немаца, у Банату 183.000 а у Срему 77.000.

А како су отишли? У ратном вихору од 1941. до 1944. Немци у Југославији су такође имали своју улогу. Један део мушкараца је, делом добровољно, делом под мобилизацијом, учествовао у борбама на страни Трећег Рајха.

Одлуком АВНОЈ-а од 1943. у Јајцу и одлуком од 21. новембра 1944. у Београду од стране истог АВНОЈ-а, сви Немци се лишавају свих права и прописује се конфискација целокупне покретне и непокретне имовине а након тога имају се протерати из Југославије. Од укупног броја Немаца око 200.000 је дочекало Титове партизане и Црвену Армију. До краја новембра 1944. убијено је око 7.000 Немаца. Ови људи су страдали у таласу убистава.

Први логор за Немце је основан 2.12.1944. године у Бачком Јарку поред Новог Сада. Вршене су и депортације на принудни рад у Совјетски Савез. Остали логори: Гаково, Крушевље, Сремска Митровица и Рудолфсгнад (Книћанин) основани су након завршетка рата. У њима је страдало до средине марта 1948. око 70.000 деце, жена и стараца. Они су остали и дочекали Црвену армију и партизане, уверени да се њима ништа неће десити. Они који су се на неки начин огрешили, међу првима су напустили ове крајеве. Над Немцима у Војводини је примењен сулуди принцип колективне кривице (Јанкулов, 1961).

Из већине бачких насеља иселјавање немачког живља је започело још пре ослобођења Војводине. Немачке власти су састављале спискове породица пријављених за емигрирање, организовале транспорт људи и најнужнијег покућства. Око 150 породица се тада повукло само из данашњег Ловћенца, заједно са осталим немачким избеглицама. Они су пребацивани преко Врбаса, одакле су Великим бачким каналом одвожени до Дунава и даље узводно. Већ у другој половини 1945. године већина немачких кућа су остале празне.

Типичне немачке куће, су својим ужим делом “калканом” окренуте ка шору, са једном или две собе, чији прозори су били често двокрилни са капцима, док се са унутрашње дворишне стране налази дуги наткривени ходник “гонг” који се протеже дужином читаве куће. Са њега се улази прво у кухињу, а из ње у једну или две собе са уличне и дворишне стране. Овакве куће по правилу имају два улаза, две капије. Један је главни кроз који се директно улази у кућу, а другим се доспева у пространо двориште, у коме се налазе помоћне зграде (штала, кош за кукуруз, свињац и шупа) и башта. Собе у оваквим кућама су високе, простране и патосане, а гонг је прекривен керамичким плочицама. Кућне ограде су обично зидане, а капије масивне. Изнад улаза су често били иницијали власника.

Педесетих година је било још око 50.000 Немаца у Југославији. Остали су тада без права на школовање на матерњем језику, без новина, без икаквих могућности да негују своју културу, језик и обичаје. Уништене су богате немачке библиотеке. Није им било дозвољено

да на јавном месту говоре немачки. Многи су се иселили у Немачку, а поред преосталих се пуно асимиловало међу народе са којима си живели, пре свега међу Мађаре.

Немци данас. Немци у Војводини су 1997. основали организацију - Немачки народни савез (Deutscher Volksverband). Седиште организације је у Суботици. Савез је неполитичка, не зависна и невладина организација.

Циљеви организације су:

- очување националног идентитета
- неговање језика, културе и обичаја
- развијање добрих односа са народима са којима заједно живе, јер Савез треба да је место на којем ће се људи разних националности међусобно дружити и упознавати. Циљ је да се разграде постојећи негативни стереотипи о Немцима.

На подручју Војводине је 1991. године живело 3.873 становника немачке националности, што је чинило 0,19% укупног броја становништва, али је тај број 2002. године смањен на 3.154.

Преко 100 припадника ове националности има у општинама Апатин, Бачка Паланка, Врбас, Вршац, Зрењанин, Кула, Оџаци, Панчево, Сомбор, Сремска Митровица и Суботица и у граду Новом Саду. У свим тим општинама живи укупно 70,53% припадника немачке националности.

Припадници немачке националности основали су своје друштвене организације: Друштво за немачки језик, књижевност и културу, Немачки народни савез-Суботица и Немачки клуб Удружење Немаца "Donau" Нови Сад. Друштво за немачки језик, књижевност и културу од 1999. године издаје часопис *Мостови Културе*.

Радио Суботица емитује програм на немачком језику једном недељено.

Слика 96. Немачка кућа "на барзду"

Фото: Владимир Стојановић

КУЛТУРНО – УМЕТНИЧКА ДРУШТВА КАО ЧУВАР ЕТНОСА У ВОЈВОДИНИ

Значајну улогу у очувању етно и културног наслеђа народа Војводине свакако имају многобројна културно-уметничка друштва.

У наредном тексту дат је кратак преглед културно-уметничких друштава Војводине²⁶, са освртом на деловање појединих друштава, која би могла (или већ јесу) одиграти значајну улогу у презентацији етноса војвођанских народа. Ова друштва тј. њихов рад би могла представљати значајан сегмент у туристичкој понуди Војводине.

У општини *Ада* делују два друштва: *КУД "Радивој Поповић"* (српско) и *KUD "Vad Virág"* (мађарско).

На подручју општине *Алибунар* постоји неколико културних центара у оквиру којих делују мање фолклорне секције. То су културни центри у Алибунару, Банатском Карловцу, Владимировцима, Николинцима, Локвама. Углавном све ове секције негују румунски фолклор.

У *Апатинској* општини делује више друштава, јер скоро свако насељено место општине има свој КУД. Тако раде: у Апатину Фолклорна секција *"Дунав"*, у Свилојеву *КУД "Јожеф Атила"*, у Сонти *ОКУД "Иво Лола Рибар"*, у Пригревици становници негују изворне народне песме старог завичаја (Лике и Баније), док је *КУД "Петефи Шандор"* из Купусине веома познат по својим "чардашима" и веома живописном ношњом. У њему су заступљене песме и плесови, "прела", "бербе" и сватовске игре.

У општини *Бач* запажено место имају: *КУД "Јан Колар"* (Селенча), *КУД "Звону"* (Селенча), *"Бранислав Нушић"* (Бачко Ново Село), Вајска - *КУД "Вајска"* (Вајска), *КУД "Младост"*, Културни клуб младих *"Бачки корак"*, *Аматерска музеолошка секција "Југозападна Бачка"* из Бача.

Културно-уметничко друштво "Младост" Бач, ради од 1994. године. Оно је постојало и раније, али од ове године обнавља свој рад. Друштво окупља око 250 активних чланова који раде по секцијама. Најактивније су: фолклорна секција, изворна мушка певачка група, изворна женска певачка група, певачи солисти, народни оркестар и Камерни хор "Невен".

Слике 97 и 98. КУД "Младост" из Бача

Извор: www.bac.co.yu

²⁶ По општинама по азбучном реду

Фолклорна секција је најстарија секција, која поред извођачке групе има и неколико дечијих припремних група разврстаних по узрастима. Неке од најзначајнијих кореографија ове секције су: Српске игре из Војводине, Српске игре из Крајине, Буњевачке народне игре и многе друге. Поред ових кореографија у наступима ове секције налазе се народне песме и кола у извођењу певача солиста и народног оркестра. Мушка певачка група негује изворне крајишке народне песме. Женска певачка група - негује изворне крајишке народне песме. Веома успешно наступа на смотрима и фестивалима народне етномузике где је већ у првој години свога рада бележила победе.

Слика 99. Мушка певачка група

Извор: www.bac.co.yu

Уопштини **Бачка Паланка** делују следећа КУД-а: КУД "Коста Абрашевић" (Бачка Паланка), КУД "Петар Кочић" (Челарево), КУД "Др Младен Стојановић" (Младеново), СКУД "Пивнице" (Пивнице), Аматерско позориште "Јан Цеман" (Пивнице), КУД "Татра" (Пивнице), КУД "Светозар Марковић" (Обровац), КУД "Благоје Паровић" (Гајдобра).

Најзначајније културно-уметничко друштво из **Бачке Тополе** КУД "Вук Стефановић Караџић" је основано 21. фебруара 1990. године са основним задатком да негује културу српског народа и на тај начин омогући духовно и материјално трајање, да сачува традицију предака и преда је онима који долазе. КУД је аматерски и организује рад по секцијама: фолклорна, женска певачка група, мушка певачка група, велики народни оркестар, драмска секција, литерарна секција, секција за изучавање народних обичаја и секција за израду народних ношњи. Фолклорне секције друштва учествују на смотрима у земљи и иностранству са којих су донели многа признања. КУД је награђен признањем "Златни опанак" који се додељује најбољим аматерским КУД-а Србије.

Поред овог на подручју општине делују и следећа КУД-а: КУД "Кодаљ Золтан" (Бачка Топола), КУД "Петро Кузмјак" (Ново Орахово), КУД "Јозеф Атила" (Гунарош), КУД "Ади Ендре" (Стара Моравица), КУД "Пачир" (Пачир), Бајша – КУД "Братство" (Бајша).

У општини **Бачки Петровац**, где је доминантно словачко становништво имају више друштава која негују словачке народне игре и песме. Једно од њих је и КУД "Зволен" из Кулпина, основано је 1948. године, а у континуитету ради од 1972. године. Поред њега на подручју општине делују: Бачки Петровац – КУД "Брањова дружина", КУД "Сладковић", Гложан – КУД "Једнота", Маглић - КУД "Ђура Јакшић".

У општини **Бела Црква** постоји Културно-просветни центар у оквиру кога делује неколико различитих секција.

У **Беоцину** делују два друштва: РКУД "Бриле" и КУД "Младост", док у Черевиху постоји КУД "Херој Раша".

Ансамбл народних игара и песама "Ђидо" из **Бечеја** на репертоару има око 20-так кореографија, а чине га фолклорно-играчка секција, Народни оркестар и певачка група. Ансамбл народних игара "Piracs" (Бечеј) чине фолклорно-играчка секција и народни оркестар који на репертоару имају претежно мађарске народне игре и песме и оркестар "Баћу" који негује мађарску изворну народну музику. Поред њих делује КУД "Петефи Шандор", као и КУД "Тиса" из Бачког Петровог Села.

Слика 100. КУД "Ђудо" из Бечеја

Извор: www.becej.co.yu

Фолклорни ансамбл "Врбас" из **Врбаса** је основан 1974. године при Дому културе "Врбас". До сада је четрнаест пута учествовао на завршној смотри фолклора друштава Војводине у Руми и освојио четири бронзане, две сребрне и осам златних плакета. Осим тога учествовао је на многим међународним фестивалима (Пољска, Канада, Швајцарска, Холандија, Египат, Русија, Мађарска) где је такође постигао значајне успехе. Носилац је и многих друштвених признања: Пинкијева награда, Награда синдиката општине, Награда синдиката Југославије, Октобарска награда и др. У оквиру ансамбла активно је преко 300 чланова, од чега је највећи удео деце. Поред њега у Врбасу делују: Друштво гуслара "Његош", русинско друштво КПД "Карпати" и КУД "Сирман Карољ". Поред друштава у самом граду постоје и друштва у сеоским насељима ове општине: "Крајишник" (Куцура), КУД "Жетва" (Куцура), КУД "Бачко Добро Поље" (Бачко Добро Поље), Гусларско друштво - "Војвода Лазар Сочица" (Бачко Добро Поље) и КУД "Змајево" (Змајево).

Слика 101. КУД "Тарас Шевченко" из Ђурђево

Извор: www.google.com

На подручју општине **Вршац**, делује више друштава: КУД "Георге Кожбук" (Војводинци), КУД "Жарко Зрењанин" (Вршац), КУД "Михај Еминеску" (Куштиљ), КУД "Жарко Зрењанин" (Павлиш) и КУД "Доина" (Ритишево).

У не тако великој **жабаљској** општини свако од насеља има своје културно-уметничко КУД (Жабал, КУД "Радивој Ђурпанов" (Чуруг), КУД "Тарас Шевченко" (Ђурђево) и КУД "Бранислав Нушић" (Ђурђево).

У **Житишту** делује више културно-уметничких друштава која претежно негују фолклор српског и румунског народа: Банатско Карађорђево – КУД "Илија Прерадовић", Бегејци - КД "Флакера", Житиште - КУД "2. октобар" и Српски Итебеј - КУД "Зора".

Године 1969. у *Зрењанину* је основан Савез аматерских културно-уметничких друштава који обједињује рад већег броја ових друштава на територији општине Зрењанин, којим је заступљено аматерско стваралаштво свих народа и народности Војводине: КУД "Пионер", КУД "Петефи" – негује фолклорно наслеђе мађарског живља на овим просторима, КУД "Коча Коларов".

Седамдесетих година у школи у Меленцима је постојао фолклор који је радио повремено. Почетком 80-тих КУД "Коло" почиње да ради под именом "Слободан Стојшин" заједно са народним оркестром "Нови звуци" Вишегодишњи рад је допринео усавршавању КУД-а и 01.01.1991. долази до промене имена у КУД "Коло", по угледу на некадашње које је деловало у насељу још 1872. године. Данас ово КУД-о има око 130 чланова, од који је 80 фолклорних играча, 5 чланова музичке секције. Као резултат успешног рада друштво је добило бројна признања, захвалнице, дипломе и плакете на домаћим и међународним фестивалима.

КУД "Јединство" из Белог Блата, бави се неговањем игара, песама и обичаја Словака, Мађара и Бугара. Стални чланови представљају своје село на општинским и зонским смотрама, сусретима Словака, Мађара. У Михајлову делује КУД "Јожеф Атила".

Слика 102. КУД "Коло" из Меленаца

Извор: www.melenci.co.yu

У општини *Инђија* делују: КУД "Бранко Радичевић" (Бешка), КУД "Соко" (Инђија) и КУД "Паја Зарић" (Нови Карловци).

У *Иригу* постоје: КУД "Васа Баџић" (Врдник), КУД "Змај" (Ириг) и КУД "Б. Ђурић" (Ривице).

На подручју општине *Кањижа* постоји релативно велики број културно-уметничких друштава која раде на очувању етноса српског и мађарског народа: КУД "Златно класје – Arany kalász" (Долине), Мађарско КУД "Ozora Árpád" (Кањижа), КУД "Јокаи" (Мале Пијаце), КУД "Братство" (Мартонош), КУД "Петефи Шандор" (Ором), КУД "Бели багрем" (Тотово Село), КУД "Петефи Шандор" (Трешњевац) и КУД "Братство" (Хоргош).

Неговање фолклорног наслеђа у општини *Кикинда* је веома изражено, што се може видети и по броју различитих културно-уметничких и музичких друштава.

Музичко друштво за неговање музике "Гусле", је основано 1876. године и као један од најистакнутијих хорова је свакако Јосиф Маринковић. Ово је једно од најстаријих српских друштава, а вероватно и једино певачко друштво у Срба, основано у прошлом веку, које никада није мењало име.

Велики број познатих хорова борао и радио у овом друштву, а Чех Роберт Толингер је покренуо и часопис за унапређење музике "Гудало". За 118 година постојања друштво је имало 3.165 јавних наступа, гостовали су у преко 200 места широм Југославије и у многим земљама: Швајцарска, Немачка, Норвешка, Пољска, Румунија, Мађарска, Турска, САД-у, Канади и Северној Кореји, те остварило запажене резултате и добило заслужено место у групи најбољих музичких друштава Србије. Хор девојака ДЗНМ "Гусле" осам пута био је први и други на фестивалу у Србији, а једном други и трећи на југословенским фестивалима. Данас друштво броји око 200 чланова. Године 2003. друштво је добило и нове костиме за сплет игара "Банат".

КУД "Egyseg" – После другог светског рата (1945. године) основано је у Кикинди "КУД Мађара" и као такво је постојало до 1949. године. Доношењем првог правилника мења име у "Јожеф Атила". Године 1956. долази до спајања КУД "Јожеф Атила" са КУД "Јован Поповић" и мења назив у КУД "Јединство" и под овим именом делује до 1983. године. Тада мења име у КУД "Egyseg" и под овим именом ради све до данас. Аматери КУД "Egyseg" гостују широм Војводине, а касније и у Мађарској и Румунији.

Данас КУД у свом саставу има више различитих секција:

- ❖ Певачка секција друштва у последњем периоду била је једна од најбројнијих, фолклорна секција је формирана 1945. године, али је од самог почетка имала велике проблеме да обезбеди стручног кореографа и одговарајуће ношње. Седамдесетих година секција почиње са озбиљнијим радом и негујући изворну народну игру, постаје једна од најзначајнијих секција друштва. Данас секција ради у три групе: подмладак, млади и стари играчи.
- ❖ Секција цитраша Војводине – формирана је 1980. године и саставни је део фолклорне секције.
- ❖ Народни оркестар је још једна секција која делује у оквиру фолклорне секције овог друштва

Важније године у историји КУД-а су: 1980. када је КУД домаћин смотре народних игара Мађара Војводине и 1998. млади играчи добијају бронзану плакету на музичком фестивалу деце Војводине.

У Кикинди делују још и КУД "Сунчана јесен", КУД "Тоза Марковић" и КУД "Ливац", као и КУД "Марија Бурсаћ" у Банатском Великом Селу, КУД "Милан Ајвас" у Иђошу и КУД "Братство-јединство" у Руском Селу.

У општини **Ковачица** постоји више културно-уметничких друштава, која негују етнос српског, румунског и словачког народа. То су: КУД "Јожеф Атила" (Дебелача), КУД "Михаил Бабинка" (Падина), "Једнота" (Падина) и КУД (Црепаја).

У **Ковину** делују: КУД "Жарко Зрењанин" (Баваниште), КУД "Паја Маргановић" (Делиблато), КУД "Бранко Радичевић" (Ковин), КУД "Мраморак" (Мраморак) и КУД "Петефи" (Скореновац).

После првих резултата које су постигле дечије секције у школи, јавило се веће интересовање и старије украјинске популације, те је започело и њихово деловање у оквиру Културног центра у **Кули**. Поред успешног рада драмске секције, при Културном центру се организује рад украјинског хора и фолклорне секције. Године 1981. званично је основано КУД "Иван Сењак" у Кули. Друштво носи име по Украјинцу Ивану Сењуку, народном хероју из II светског рата. Просторије овог друштва су у месној заједници "Милан Гроздић". Интересантно је поменути да се данас друштво бави неговањем музичко-фолклорне традиције свих националности са овог простора, а од времена гашења других КУД-а оно постаје и носилац комплетне музичко-фолклорне активности у Кули. Данас оно има улогу "Школе фолклора" у којој су формиране секције за све узрасте. Друштво је нступало на бројним манифестацијама и највећи досадашњи успех забележен је 2001. године када је освојило треће место на Покрајинском фестивалу дечијег стваралаштва у Новом Бечеју.

У КУД-у се дуго негује музичко стваралаштво првенствено на украјинском језику, те тако постоје: изворне група певача (женска и мушка), мешовити хор, солисти, оркестар, солисти-инструменталисти. највећи досадашњи успех забележила је женска група певача изворних украјинских песама, која је три пута наступала на Покрајинској смотри изворног народног стваралаштва. Друштво је успоставило значајну међународну сарадњу са Украјином и украјинском дијаспором. КУД је три пута гостовало у Украјини, изводећи програме у многим срединама као и на светском фестивалу Украјинаца 1991. године у граду Луцку. Гостовали су у два наврата и у Румунији и то на Првој фестивалу румунских Украјинаца 1992. године. Као добар гост, друштво је указало гостопримство гостима из иностранства и показало се и као добар домаћин. Тако је угостило више различитих ансамбала из разних крајева Украјине: из Лавова, Луцка, Ивано-Франковска, Тернопоља, из Лугоша из Румуније.

Гусларско друштво *“Марко Миљанов”* у Кули основано је 1973. године при тадашњем Културном центру у Кули. Прве године друштво је имало 16 гусларских наступа, а већ следеће 18. секција је учествовала на свим смотрима и фестивалима у оквиру Културног центра.

Културно-уметничко друштво *“Непкер”* из Куле је најстарије регистровано друштво у Културном савезу војвођанских Мађара у Суботици, које се активно бави културним радом. Основано је 02.02.1868. године (пре 135 година). Повећањем броја чланова друштва (којих је на почетку било 90, крајем XIX века 120, након другог светског рата око 500, а данас око 750) купљена је (још 1870.) зграда у којој се друштво и данас налази (улица Јосипа Крамера 45, Кула). Изграђена је летња позорница и урађено је 400 столица. Ова зграда је порушена 1960, да би се након тога почело са изградњом нове зграде која је завршена 2002. године у оквиру *“Непкера”* ради хор *“Барток Бела”* који је основан 1896. године као кулски занатлијски хор. Група певача (жена) бави се певањем народних песама. Године 1993. када је Непкер пререгистрован основана је и фолклорна секција у оквиру које раде две дечије групе и једна омладинска са око 60 чланова. Годишње имају преко 40 наступа. У оквиру друштва ради и секција за ручни рад која је досад постигла запажене резултате на бројним изложбама (www.omladina.com).

На подручју општине Кула постоје још: КУД *“Кошут Лајош”* (Крушчић), КУД *“Липар”* (Липар) и КУД *“Сентелеки”* (Сивац)

У општини **Мали Иђош** друштва раде на очувању етноса црногорског и мађарског народа: КУД *“Петефи Шандор”* (Мали Иђош), КУД *“Његош”* (Ловћенац) и КУД *“Јединство”* (Фекетић).

У **Новој Црњи** такође постоји више културно-уметничких друштава: КУД *Месне заједнице* (Александрово), КУД *МЗ* (Велике Ливаде), КУД (Војвода Степа) и КУД *“Ђура Јакшић”* (Српска Црња).

Фолклорна секција Дома културе, у **Новом Бечеју**, основана је још 1969. године. У свом раду негује фолклорне игре народа и народности наше средине и игре других народа и народности из земље. Највеће успехе је остварила негујући изворне игре Рома и игре из Баната. Досадашњи највећи успеси фолклорне групе су: победници су свих зимских смотри хорова, оркестара и фолклора (Ромске игре), учесници Међународног фестивала фолклора у Загребу (1986), двоструки добитници златне плакете Смотре хорова, оркестара и фолклора Покрајине у Руми (Ромске игре), више пута победници Смотре културних достигнућа Рома СР Србије (Приштина, Алексинац, Лесковац, Трстеник, Београд), вишегодишњи учесници Фестивала фолклорних традиција у Вршцу, учесници међународног симпозијума (1986.) у Сарајеву на тему – Језик и култура Рома (Група аутора, 1994). Данас друштво броји око 70 чланова. У општини постоје још и КУД *“Братство”* (Бочар) и КУД *“Јован Аћимац”* (Кумане).

У *Новом Кнежевицу* делује више културно-уметничких друштава: КУД "Милан Ајваз" (Крстур), КУД "Бранислав Нушић" (Нови Кнежевац) и КУД "Tiszagyöngye" (Нови Кнежевац)

У *Новом Саду* два највећа културно-уметничка друштва су КУД "Светозар Марковић" и КУД "Соња Маринковић". КУД "Светозар Марковић" основано још 03.05.1945. године. У протеклим годинама у културно-уметничком друштву радило је преко 30 000 радника, студената, ђака и грађана. Данас друштво има око 1000 чланова, који раде у више секција (фолклорној, хорској, музичкој, драмској, литерарној и ликовној секцији). КУД је као резултат свога рада добио и нека од значајних друштвених и културних признања, похвала и награда (Орден братства и јединства, Вукова награда, Октобарска награда, Прво место и награда на Интернационалном музичком фестивалу у Ланголену (Енглеска), прво место на међународној музичкој смотри у Најробију (Кенија), Златна статуета на смотри аматера у Ваљево, Искра културе и још 400 других награда и признања (Група аутора, 1994).

КУД "Соња Маринковић" је академско културно-уметничко друштво формирано на Универзитету у Новом Саду 1962. године. Од оснивања до данас кроз друштво је прошло преко 10000 чланова, одржано је преко 5000 јавних наступа и реализовано преко 60 наступа у разним земљама света. Као резултат напорног рада уследило је преко 500 награда и признања: 17 највиших међународних награда, 12 југословенских, 17 републичких и више од 40 покрајинских. Чланови делују у неколико секција: Фолклорни ансамбл, оркестар хармоника, Драмски студио, Велики народни оркестар, Тамбурашки оркестар, дечије позориште, Школа фолклора и Музичка школа. Најмасовнији ансамбл у друштву је свакако фолклорни у који је укључено скоро 600 чланова.

У самом граду постоји још неколико друштава: КУД "Максим Горки", КУД "Железничар", КУД "Петефи Шандор", КУД "П.Ј. Шафарик", али их има и у приградским и сеоским насељима општине: КУД "Будисава" (Будисава), КУД "Милица Стојадиновић Српкиња" (Буковац), КУД "Бранко Радичевић" (Ветерник), КУД "Младост" (Футог), КУД "Слобода" (Руменка) и КУД (Степановићево).

Становници Кисача у циљу очувања народних обичаја својих предака основали су Културно Информациони Центар. Посебну улогу има ансамбл "Вретено", који је основан 1973. године, а од 1980. наступа под овим именом. Данас броји око 80 активних чланова. Репертоар је састављен од изворног и стилизованог словачког фолклора. У оквиру овог ансамбла наступа и девојачка певачка група, женска и мушка певачка група и соло певачи. "Вретено" иза себе има више од 300 наступа у земљи и иностранству (Словачкој, Мађарској, Украјини, Румунији, Хрватској, Македонији). У оквиру КиЦ-а делују још: ДФА "Kročik", ДФА "Vienok", три певачке групе (девојачка, женска и мушка)

АКУД "Младост", са Ченеја – релативно младо друштво основано 1989. године. До сада је имало 26 наступа (два пута у Румунији). Иако младо друштво, већ имају запажених резултата, међу којима се истиче освојено друго место на Музичком фестивалу деце Војводине. Данас броји око 120 чланова.

КУД "Златица" из *Опова* је веома активно друштво и одржава сарадњу са многим друштвима у земљи, али и ван ње (Бугарска, Грчка, Румунија и др.)

У општини *Опаца* делује више друштава: "Марко Орешковић" (Бачки Грачац), КУД "Арањ Јанош" (Богојево), КУД "Штефаник" (Јалић), КУД "Коста Стаменковић" (Српски Милетић) и КУД "Младост" (Опаца).

Велика етничка шароликост *Панчева* је условила постојање већег броја друштава како у самом граду, тако и у Општини: КУД "Петефи Шандор", КУД "Тамаш Арон", КУД "Абрашевић", КУД "Станко Пауновић" и РКУД "Јединство" из Панчева, КУД "Ђетван" (Војловица) и КУД "Велько Влаховић" (Качарево).

Слика 103. Фолклорна секција при Дому културе у Старчеву

Извор: www.starcevo.org.yu

У општини **Пећинци** постоје само фолклорне секције при Домовима културе у Купинову, Попинцима, Шимановцима и Пећинцима, док у општини **Пландиште** постоје два друштва: КУД "Николае Балческу" (Барице) и КУД "Младост" (Велика Грета)

КУД "Бранко Радичевић" из **Руме** основано је 1969. године. У саставу КУД-а раде: Тамбурашки оркестар, Народни оркестар и Фолклорни оркестар. Тамбурашки оркестар је до сада освојио 9 златних плакета на ФМДВ, а добитник је и Октобарске награде. Фолклорни ансамбл је од почетка заснивао свој програм на народним обичајима, изворној песми и музици нашег фолклорног подручја. Од признања могу се издвојити 3 златне плакете на ФМДВ као и више сребрних и бронзаних. Најзначајније достигнуће овог ансамбла је плакета Савеза аматера Србије и пласман међу 4 најбоља фолклорна ансамбла на IV смотри Фолклорних ансамбала Србије у Крагујевцу. Поред овог у Руми постоји и КУД "Матија Губец".

Почетком 80-тих у **Сенти** је основан Културно образовни центар "Thurzó Lajos". Заједнички циљ установе је да својим програмима и својом свеукупном активношћу допринеси задовољавању културних потреба грађана, да повезује рад и програм уметничких удружења, да још више продуби и оствари тешњу сарадњу са културним и образовним институцијама и установама. У оквиру Културног центра делују: Цитерашки и мешовити хор "Délibáb", Фолклорна група, КУД "Стеван Сремац" (www.senta.org). На територији Општине постоје још два друштва: КУД "Петефи Шандор" (Горњи Брег) и КУД Месне заједнице (Кеви)

Интересантно је да на подручју општине **Сечањ** скоро свако насеље има своје културно-уметничко друштво: КУД "Жарко Зрењанин" (Бока), КУД "Светислав Шарић" (Јарковац), КУД (Конак), КУД "Јандрија Томић-Ђић" (Крајишник), КУД "Напредак" (Неузина), КУД "В. Томановић" (Сечањ) и КУД "Братство јединство" (Сутјеска).

Најразвијеније културно-уметничко друштво у општини **Сомбор** је КУД "Корнел Сентелеки" из Сивца. У Сивцу је 1948. године основано културно просветно друштво под називом "Кошут Лајош".

Од 1965. године оно носи назив Корнел Сентелеки. Друштво окупља припаднике мађарске националности. У друштву раде секције: Одрасли аматери, Аматери пионери, Рецитатори, Фолклор, Певачи изворних песама, Музичка секција. Оснивач позоришног аматеризма на мађарском језику био је Корнел Сентелеки. Он је први поставио представу на мађарском језику.

Позоришни аматери годишње припреме по једну премијеру са којом гостују у околним местима. У Дому се често одржавају књижевне вечери на којима наступају књижевници из Југославије и Мађарске. Дом има библиотеку са преко 400 књига. У оквиру Дома има једна сала, капацитета 360 столица. У згради се налази и Завичајни Музеј Корнелија Сентелекија (Чворовић, 2002).

Поред овог друштва у Општини постоји још неколико: КУД "Мориц Жигмунд" (Дорослово), КУД "Бурђевак" (Кљајићево), КУД "Петрова Гора" (Кљајићево), КУД "Крила Буковице" (Риђица), РКУД "Никола Предојевић" (Сомбор) је друштво које је још увек у повоју. Броји око 100 чланова, КУД "Владимир Назор" (Сомбор), КУД "Петефи Шандор" (Сомбор), КУД Педагошке академије "Жарко Зрењанин" (Сомбор), КУД "Вук Караџић" (Чонопља) и Фолклорна секција у Стапару која постоји од 1984. године. Учествоје на општинским и зонским такмичењима (Апатин, Сомбор, бачка Паланка ...).

КУД "Петар Драштин" је друштво које постоји од 1975. године у **Србобрану**. У току свог рада друштво је остварило низ гостовања у земљи и иностранству (Мађарској, Швајцарској, Чехословачкој, Турској, Немачкој). У оквиру друштва ради неколико секција (фолклорна, балетска и тамбурашки оркестар). Поред њега у Србобрану постоји и КУД "Арањ Јанош".

Фолклорни ансамбл "Бранко Радичевић" из **Сремске Митровице** је основан 1965. године, при Дому омладине. Учесник је више домаћих и међународних фестивала фолклора и освајач многобројних признања. У саставу ансамбла су тамбурашки и народни оркестар. Ансамбл ради у три групе и има око 230 чланова.

У општини постоје још: РКУД "Матроз" (Сремска Митровица), КУД "Добросав Радосављевић" (Салаш Ноћајски) и Фолклорне секције у Домовима културе Равње и Шапинци

У **Сремским Карловцима** постоји омладинско културно-уметничко друштво "Бранково коло".

На подручју општине **Стара Пазова**, данас постоји већи број друштава: КУД (Војка), КУД "Голубинци" (Голубинци), КУД "Младост" (Нова Пазова), КУД "Бранко Радичевић" (Нови Бановци), СКУД "Херој Јанко Чмелик", Фолклорни ансамбл "Дукат" и КУД "Бранко Радичевић" (Стара Пазова).

Омладинско културно-уметничко друштво "Младост" из **Суботице**, које је основано 1947. године. Оно је окупљало децу и омладину жељну да уче да играју, свирају, глуме и певају, како би очували традиције. До данас кроз ово друштво је прошло више од 30.000 људи.

У оквиру "Младости" деловало је више различитих секција. Музичка уметност: Секција забавне музике (Велики забавни оркестар, Велики ревијски оркестар, Велики плесни оркестар, Солисти забавне музике). Мањи састави (Забавни октет, Забавни секстет, Оркестар "Ентузијаста), Оркестар хармоника, Квартет гитара, Квартет усних хармоника, Омладински дувачки оркестар, Тамбурашки оркестар, народни оркестар, Солисти народне музике, Мађарски Народни и Цигански оркестар), Камерни хор, Музички семинар.

Драмска уметност: Драмска секција, Омладинска сцена "Кабаре", Рецитаторска секција.

Плесне групе: Балетска секција, Секција модерног плеса, Ансамбл игара и песама, Дечији фолклорни ансамбл.

Центар: За забавни живот младих, Клубови.

Током дугогодишњег рада КУД "Младост" је ишло на многобројне турнеје од којих се могу помнути само неке од иностраних као најинтересантније: Немачка (22 пута), Француска (13 пута), Мађарска (11 пута), Пољска, Иран, Белгија, Румунија, Аустрија, Тунис, Велика Британија, Сирија, Либија, Шведска, Египат, Украјина.

Као резултат успешног рада уследиле су и награде: Орден председника СФРЈ, Награда “Искра културе” КПЗ Војводине, награду ослобођења Суботице, Златну плакету Савеза аматера Србије, Прво место на светском фестивалу фолклора 1980. у Енглеској, Прво место на Европском фестивалу у Белгији 1972. године, Специјално признање на Интернационалном фестивалу СЮФ-а у Египту, Огроман број признања на домаћим фестивалима и смотрама и многа друга која су освојиле остале секције КУД-а. Данас фолклорна секција броји око 450 чланова (у три старосне групе).

У граду Суботици поред овог постоји још знатан број културно-уметничких друштава: КУД “Буњевачко коло” (Суботица), КУД “Иво Лола Рибар”, РКУД “Север”, КУД “Александрово”, КУД “Népkör”(мађарско) и КУД “Lenyi Ernő”(мађарско).

Слика 104. КУД “Буњевачко коло” из Суботице

Извор: www.subotica.co.yu

КУД “Knezi Stipan Šimeta”(хрватско) је из Таванкута. У саставу друштва делују: тамбурашка секција, ликовна секција (израда изузетно интересантних слика рађених у техници сламе), етнолошка секција (бави се истраживањем и очувањем етнолошког блага везаног за прошлост места и његових житеља), секција за очување народних обичаја и одевања, дизајнерска и рачунарска радионица.

Слика 105 и 106. Сlike рађене у техници сламе

Извор: www.subotica.co.yu

KUD "Németh László" (мађарско) је из Таванкута. Културно друштво које негује традицију фолклор и обичаје мађарског живља у месту, настало је 80-тих година прошлог века. током године организују неколико приредби од којих је најатрактивнија *Szüreti bál* (грожђе бал) и *Ötösfogat* који се организује заједно са суседним селима.

Године 1957. основано је *KUD "Јединство – Eguseg"* у Бајмоку, које је средином 90-тих година бројало је око 300 чланов, активних љубитеља уметности подељених у више секција: српска и мађарска драма, фолклорна секција, народни и хармоникашки оркестар и др. Поред ових у суботичкој општини раде и *KUD "Gyöngyö bokréták"* (Букет украшен бисерима) из Бачких Винограда, *KUD* из Хајдуково и *KUD "Барток Бела"* из Чантавира.

У општини **Темерин** постоје *KUD "Сирмаи Карољ"* и МЗ "Старо Ђурђево" *KUD "Вук Караџић"*, као и *KUD "Бранко Радичевић"* у Сиригу. У Бачком Јарку постоје два друштва.

Слика 107. *KUD "Др Младен Стојановић"* из Бачког Јарка

Извор: www.backijarak.org.yu

KUD "Др Младен Стојановић" је основано 1953. године у Бачком Јарку. Од тада је кроз друштво прошло преко 1000 чланова. Друштво делује кроз више различитих секција (драмска, музичка, фолклорна (која је и најмасовнија), секција мушких и женских певачких група). Друштво тренутно окупља око 300 чланова, претежно младих играча фолклора, музичара и певача. Најзапаженији резултат друштво је остварило 1989. године на међународном фестивалу фолклора у Аустрији где је освојено прво место. Поред извођачко-певачке делатности жене су веома активне у израђивању врских ручних радова: вез, хеклање, плетење, ткање и друге рукотворине, приређујући атрактивне изложбе.

Изворна певачка група **"Јарачки јарани"** такође из Бачког Јарка покушава да својим радом сачува од заборава духовност, културну баштину и нераскидиву везу са коренима завичаја. Ова група делује већ 16 година и учествовали су на драгачевском сабору, Културном Златиборском лету, Гучи, Бранковом колу у Сремским Карловцима, сабору Тронеђе у Струмици, Лозници, Смедереву, гостовали у: Немачкој, Француској, Луксембургу, Шпанији, Италији, Украјини, Републици Српској...

Као резултат дугогодишњег рада уследиле су и бројне награде, међу којима је свакако најзанчајнија Златна значка Културно просветне заједнице Србије (www.backijarak.org.yu)

Слика 108. Изворна певачка група "Јарачки јарани" из Бачког Јарка

Извор: www.backijarak.org.yu

У општини **Тител** постоји КУД "Јован Поповић", док на подручју општине **Чока** постоје четири друштва: КУД "Тихомир Остојић" (Остојићево), КУД "Јединство" (Чока), КУД "Мора Ференц" (Чока) и КУД из Падеја

У општини **Шид** културно-уметничка друштва негују етнос српског и словачког народа. У граду Шиду постоје три: српско КУД "Свети Сава", словачко КУД "Једнота" и Културно-просветно друштво "Ђуро Киш", док у Ердевику словачко културно-просветном друштву постоји КУД "Бранко Радичевић", а у Јамени КУД "Славица Богдановић Цеца".

НАРОДНО ГРАДИТЕЉСТВО

Амбијенталне и физиономске вредности данашњих војвођанских села датирају из XVIII века, из времена терезијанских и јозефинских колонизација, када су се она почела плански градити и по одређеним правилима. У исто време почињу да се граде куће по строго прописаним нормама, тако што су подизане на регулационим уличним линијама (Церовић Љ. и др, 1997). У начину градње кућа турски период није оставио никаквог трага.

Стара, специфична, аутохтона насеља сачувала су дух и традицију прошлих времена и све више добијају културни значај у овом процесу убрзане урбанизације и глобализације када градови и у најудаљенијим деловима света почињу да личе, због тога је важна улога завичајне куће - да прикаже традиционалну архитектуру људи одређеног подручја, почев од детаљних форми до животног простора.

Сеоске архитектонске целине настале су у некадашњим селима као резултат оригиналног народног неимарства који је имао свој специфичан уметнички израз препознатљив за разне крајеве Војводине и та препознатљивост је онај кључни елеменат који је од изузетног туристичког значаја.

У етнографском богатству Војводине истичу се урбанистичке целине војвођанских ушорених села у којима неки објекти имају раритетне вредности. Посебно су интересантни делови улица од којих су понеки и законом заштићени, у насељима Бачки Петровац, Руски Крстур, Бачки Моноштор, Стапар, Бачки Брег, Сивац, Темерин, Нештин, Петроварадин и Купиново (Ђуричић *et al*, 1996, 45).

КУЋЕ

На подручју Војводине могу се уочити различити типови кућа у појединим њеним деловима, који се јављају као директна последица различитих утицаја.

Прве куће су биле једноделне, потом дводелне са малом кухињом и великом собом. Кров је био покривен трском.

На дворишној страни се налазила дубока настрешница као претходница трема. Прве куће су биле и нешто укопане у земљу. Пример овакве куће може се видети у Бачком Петровцу. Временом долази до измена у изградњи, додаје се још једна просторија и кућа постаје троделна, а познатија је и као *основна панонска кућа*. Временом, како економска моћ почиње да јача, тако и куће почињу да мењају свој основни изглед и постају пре свега све веће и веће, те почињу да се јављају различите варијанте у изградњи.

Додавањем нових просторија дуж улице настаје пуна форма војвођанске куће, тзв. *швапска кућа* која је изграђена целим дворишним фронтом (Ђекић, 1994).

Банат. Основне карактеристике народне архитектуре одржавале су се у прошлости на кући укључујући уз главну зграду за становање и друге стамбене зграде које се граде у окућници – вајате, мале куће.

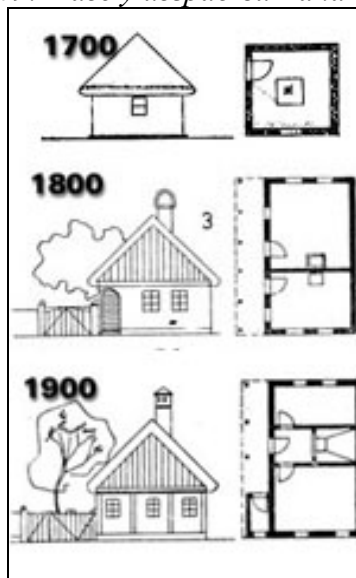
Развој типичне *банатске куће* ишао је континуирано од времена оснивања данашњих насеља.

У Банату се издваја неколико типова кућа:

- Куће “на бразду”
- Дужна кућа
- Прека кућа
- Кућа “на кључ”

Развој куће “на бразду” може се пратити кроз неколико фаза.

Слика 109. Фазе у изградњи Банатске куће

Извор: www.zrenjanin.org.yu

Првобитна српска кућа тог времена била је једноделна. Она је имала само једну просторију саграђену без прозора. У њу се улазило кроз двокрилна врата, која су била из два дела. Светлост се добијала откривањем горњег крила врата. Пошто је ово једино одељење са отвореним оцаком служило за становање и за обављање свакодневних послова (кување), називало се кућа.

У следећој фази кућа је дводелна са подужим тремом слична косовској приземљуши (одакле су многи досељеници и дошли током XVII века). Испред кухиње се гради соба.

Прва колонијална, била је такође дводелна са малом собом и великом собом, али без трема. Даљи развојни степен тројне куће представља основни тип у војвођанској архитектури. У следећој фази колонијална кућа уводи трем српске куће у своју композицију па даље развој иде заједничким путем.

Са мањим разликама, унутрашњи распоред просторија је био следећи: прва просторија, према улици са два прозора је била тзв. “гостинска”, “чиста”, “велика”, “парадна”, “смртна”, “стајаћа” соба. У њој чланови породице не живе, него она служи за пријем гостију, за чување боље опреме, у њу се уноси мртвац, из ње се изводи млада, носи новорођенче на крштење, у њој се слави слава, па се често назива и соба жалости и соба радости (Ђекић, 1994).

Слика 110. Кућа “на бразду”

Фото: Ивков Анђелија.

До ње, у средини је кухиња, па задња соба у којој се живело, за разлику од прве собе, која се практично није користила. Иза задње собе је долазио шпајиз, затим штала и колница. И све то под једним кровом. У средини дворишта се налазио копани бунар, а на супротној страни од стамбене зграде били су котарка, амбар и свињац тако постављени, да их газда може држати на оку дању и ноћу са прозора задње собе или са кухињских врата. У задњем делу дворишта су се налазили стогови сламе, сена. Сиромашније породице нису имале задњу собу и амбар.

Слика 111. Забат типичне банатске куће

Извор: www.zrenjanin.org.yu

Један од карактеристичних елемената војвођанске куће је **забат** (равна површина која затвара двословни кров). Правио се од различитог материјала (плетеног прућа, трске облепљене блатом, дасака ... На забатима између два вентилациона отвора често се исписује име власника (Бански, 1997).

Већину војвођанских кућа карактеришу следећи елементи: двоводни стрми кров са калканом, два прозора на соби и два мала отвора на калкану, подужи трем на дворишној фасади. Обрада калкана је пролазила разне фазе од дашчане облоге која је у Банату била предмет декоративне обраде преко равне глатко облепљене површине до богато обрађених облика барокног карактера који су настали под утицајима са северозапада при крају XIX и током XX века (www.zrenjanin.org.yu).

Дужне куће. Како се још у XVIII веку јављају куће са великим бројем соба, тек повољни економски услови који су створени у другој половини XIX века, утицали су да извесни сеоски друштвени слојеви просторно развију кућу до великих размера. Дужне куће се јављају у другој половини XIX века, где је поновљена диспозиција троделне куће. Она има распоред просторија у две варијанте: соба-кухиња-соба-кухиња-соба или соба-кухиња-соба-соба-кухиња-соба. Ове куће се јављају са тремом у који се улази са улице.

Преке куће. Временом се у селима јављају преке куће. У југозападном Банату овај тип куће познат је под називом “уз пут” и јавља се 70-тих година XIX века. Распоред просторија је исти као код куће “на бразду”. Паралелно са улицом се налазе две собе са стране и кухиња између њих. Разлика постоји само у положају куће у односу на улицу.

Слика 112. Кућа “уз пут”

Фото: Ивков Анђелија

Куће “на кључ”. Банатске куће су се градиле и у облику обрнутог слова “Г”. Овај тип куће је настао од типа на бразду проширењем уличног фронта. Поред две собе са улице, које репрезентују статус породице и намештене су са грађанским намештајем, у продужетку се налази традиционални део куће са отвореним огњиштем и шталом. Кућа је добила назив на кључ због трема који прати од улице облик основе куће. У њега се улази са уличне стране, наспрам собе на уличном фронту и као код свих традиционалних кућа, наспрам врата од кухиње (Грујић, 2002).

Немачке куће су имале одвојене штале за коње и краве. Према дворишту зграда је имала отворен ходник “ганг” у чијем завршетку према улици налазила узидана мала капија. Испод шпајиза обавезно је долазио подрум, а одмах поред степениште за таван, који је имао излаз на ганг. Немци су кречили куће у бело, подвучено тамно плавом или браон бојом, што се касније задржало и код српског становништва.

Бугарске куће су обавезно имале изграђен трем, ограђен према дворишту. Преко лета газда је ту ноћио.

Словачке куће су препознатљиве по традиционалној плаво-зеленој боји. Куће су кречене светлом, а подвучене тамном нијансом (Јене, 1993).

Материјали од којих су грађене тадашње куће су утицали и на називе самих објеката: набојнице, тршчаре, брвнаре, а понегде црепаре и черпићаре. Сеоски мајстори користе грађу и материјале из своје непосредне околине, да би се тек током XX века прешло на опеку и цреп.

Куће у Војводини, нарочито сеоске, увек су се градиле од непечене земље – жућкасте иловаче и то у највећем броју случајева са зидовима од набоја (земље набијене између две даске као калупа). Черпић (непечена опека) мање се примењивала и то углавном као допунски материјал (Гиндер, 1996).

Касније своју примену налази и печена цигла, а поред цигле за грађење кућа се још користе и дрво, камен и плетер.

Бачка. У етнографском богатству Бачке истичу се урбанистичке целине Бачких ушорених села у којима неки објекти имају раритетне вредности због препознатљиве сеоске архитектуре, као што су амбари и амбари на саоницама. Целокупно кућиште се назива грунт. На грунту су сем куће – мала башта, авлија у којој се држи сено, слама живина, ђубриште. Трећи део је велика башта. У кућу се улази из авлије.

Градња кућа се заснивала на ушоравању дворишта. Са једне дуже стране кућишта су смештене веће зграде (стамбена зграда, штала, колница, свињац, чардак за кукуруз), а на супрот њих мања (летња кухиња, мањи чардак за кукуруз, мања фуруна, живинарник). Зграде се зидају уз дужу страну плацева, најчешће засебно. Једино штала може бити дограђена стамбеној згради (са мањом ширином) и евентуално још шупа за кола. На тај начин може настати низ: стамбена зграда, штала, шупа за кола. Насупрот зграде на самој уличној линији или неколико метара даље у дворишту гради се летња кухиња. Испред куће, целом дужином трема пружају се баште за цвеће са виновом лозом која се пење на колце.

Немци су градили куће са забатом према улици и са једним прозором на тој страни. Немачке куће су данас веома руиниране. **Срби** су градили куће “на дуж”.

Распоред у кући: из трема се улази у кухињу, из које лево и десно воде врата у собе, у којима су земљане пећи. Готово у свакој авлији је чардак.

Срем. На подручју Срема, као и Војводине уопште јавља се неколико варијанти у изградњи кућа. Тако се јављају куће сажетог трема и испуштеног дела кухиње званог кућер и оне представљају варијанту равничарске куће Срема.

Најзаступљеније су куће троделне правоугаоне основе, челом окренуте према улици, са типичним распоредом просторија у низу (соба, кухиња, соба). Трем који се налази на дужој дворишној страни је подигнут од набоја, са каменим темељима, а кров који је некад био покривен трском, је сад под бибер црепом.

Од нешто ређих примера су куће граничарског земљорадника. Својим једноставним просторним распоредом правоугаоне основе и масивним зидовима од мешаног материјала, сврставају се у ред стандардних породичних кућа које су се у том периоду градиле по строго прописаним нормама.

Особеност Срема је изградња кућа од дрвета. Куће се граде са дрвено богато резбареним забатима и тремом. Кућа у Срему не ретко има трем како са дворишној, тако и са уличне стране (Бански, 1997).

Слика 113. Сремска кућа у Иригу

Извор: www.irig.8m.com

Најатрактивнији облици фолклорне архитектуре данас су **законом заштићени**. То су пре свега културна добра од изузетног значаја. У ову групу спада већи број кућа на подручју Војводине²⁷:

Завичајну кућу у Бачкој Тополи често називају и Домаћинском кућом старе Тополе (налази се у улици Моше Пијаде бр. 19). Кућа је споменик од великог значаја, претворена у завичајни музеј који је у овој намени од 1986, након изведених конзервативних радова. Ова кућа је од набоја, где је за укрупњавање зидова кориштена трска, посебно на угловима и код сучељавања преградних зидова са спољним зидовима.

Подигнута је 1843. године (припадала је породици Морваи), а на попречном плацу поређане су засебне грађевине уз уздужну страну кућишта. Један ред се састоји из стамбене зграде, штале, летње кухиње, летње шупе, шупе за запрежна возила, чардака за кукуруз и свиња (испод чардака), а у другом реду су пољска фуруна, издвојена и заштићена од мириса и близине економских објеката и знатно даље кокошињац.

Кућа је по тадашњој традицији градње троделна. У трем се улази кроз тзв. шарампо и преко надстрешнице. У кухињском делу је отворн оцак, а уз зидове према собама је банак²⁸ штедњак и банак огњишта са котлом. Ту су смештени отвори за ложење фуруне са заклопцем. По стражњем зиду виси прибор за кување, а испод њих су ћупови и крчази за кување. У предворју кухиње се налази слепи прозор за смештање здела и тањира (зидови су били дебели око 70 цм).

Чистој соби је увек посвећивана највећа пажња. Намештај се састојао од два паралелно постављена кревета на којима су јастуци један изнад другог, а између кревета је орман са фиокама. На орману су лончићи, шоље, чаше, огледало за бријање. Испред ормана је сто, а уз кревет столице. Веома леп сандук за одела, пригодно украшен је био саставни део девојачког мираза.

Стражња соба је она у којој се живело. Тамо су се одвијале све активности и дочекивани гости (Секулић, 2002, 19).

Слика 114. Завичајна кућа у Бачкој Тополи

Извор: Марковић, 1993.

²⁷ куће су наведене по азбучном реду

²⁸ Банак је проширени набијени сељачки део пећи, зидић око пећи на коме се могло седети и наслонити леђа на пећ

Сеоска кућа у Бачком Петровцу проглашена спомеником од изузетног значаја. Подигнута је по досељењу Словака, половином XVIII века, у старом делу села званом Рацки крај. Грађена је од набоја, делом укопана, крова прекривеног трском. Кућа је троделна, са просторијама у низу. Централна просторија има улогу ходника и кухиње где се налази отворено огњиште са банком, а у собама зидане пећи. Подови у целој кући су од набијене земље. Она представља типичну панонску кућу од набоја. Данас се у њој налази завичајни музеј опремљен предметима из старих словачких домаћинстава.

Слике 115 и 116. Сеоска кућа у Бачком Петровцу споља и изнутра

Извор: Пропагандни материјал

Сеоска кућа у Беочину (споменик од великог значаја) у Станковићевој улици бр. 4 је типичан сеоски стамбени објекат карактеристичан за подручје Срема XVIII века. Кућа је троделна правоугаоне основе челом окренута према улици, са типичним распоредом просторија у низу (соба, кухиња, соба). Трем који се налази на дужој дворишној страни је подигнут од набоја, са каменим темељима, а кров који је био покривен трском је сад под бибер црепом.

Сеоска кућа у Војци у Карађорђевој улици бр. 4, проглашена спомеником од великог значаја. Подигнута је крајем XIX века као троделни стамбени објекат (предња-гостинска соба, кухиња и задња соба). Кућа је саграђена од ћерпича (осим уличног зида који је од опеке) и покривена бибер црепом. Улична фасада куће је богато украшена пластичном декорацијом у облику венца, розета и лепезе.

Кућа у Љуби (општина Шид) се налази у улици ЈНА број 5. Она представља типичан пример куће са подручје Фрушке Горе. Тачно време изградње ове куће није познато, али се претпоставља да је време настанка друга половина XIX века. Кровни покривач од сламе је замењен бибер црепом. На дворишној страни зграде се налази гонк са девет храстових стубова и улаз у подрум који је смештен испод предње собе. У кући је распоред просторија уобичајен: гостинска соба, кухиња, задња соба, остава). Дрвени стубови на трему су украшени веома раскошно.

“Типична банатска кућа” у Кикинди је саграђена 1878. године и припада типу швапске куће и има све њене одлике: улаз у кућу са улице преко три степеника, из дворишта гонк са кога се улази у све просторије, зидане пећи са банком у собама, а зидани шпорет у кухињи, комора за чување хране, таван за чување житарица, помоћне просторије и штале у продужетку куће, велико двориште са воћњаком, амбаром, свињцима, пољским тоалетом. На забату су иницијали првог власника и година изградње (Караћ, 2003)

Слика 117. “Типична банатска кућа” у Кикинди

Извор: Пропагандни материјал-225 година мога града

Кућа у Куштиљу (општина Вршац) је правоугаоне основе и следећег распореда просторија: соба, кухиња, соба са тремом на дворишној страни, из којег се улази у подрум и у собицу у делу према улици. Испред предње, уличне собе је подрум у који се улази степеницама из трема. У кухињи (*кујни*) сачуван је отворени оцак са банком на средини. Под је у кући од набијене земље, таванице су дашчане, са видљивим тавањачама и средњом гредом. Столарија на кући није мењана.

Кућа је направљена од дебelih грана, постављених хоризонтално и олепљених блатом, сем у делу где су зидови ојачани набојем. Подрум је озидан каменом пешчаром. У време када је кућа прављена кровни покривач била је трска, али је она крајем прошлог века замењена равним бибер црепом. Улични забат је олепљен блатом, задњи је дашчан. Стубови на трему су од дрвета. Према улици се налази свечана соба, док је дневна окренута према дворишту. Кућа је до данас задржала традиционалан изглед и распоред покућанства (Грујић, 2002).

Једна од многобројних **кућа** са дрвеним сунчаним забатом, коју је евидентирала служба заштите, се налази у **Молу**. Кућа је саграђена од набоја, двоводни кров је покривен трском. Под истим кровом налази се стамбени и економски део. Основу зграде чине две собе и кухиња између њих и остава са шталом у продужетку. Испод оставе је подрум. Некада је у кухињи било отворено огњиште. На уличној фасади се налазе два права мала прозора са решеткама и шалукатрама и трећи лажни прозор (отвор у зиду) такође са шалукатрама, тако се добија утисак да кућа има и собицу с улице. Предња соба на дворишној страни има мали тзв. *лебрњи пенџер* који је служио домаћину да прати ко улази и ко излази из куће (Грујић, 2002).

Сеоска кућа у Нештину се налази у улици Коче Поповића број 34 и представља развијени тип сеоске куће Срема из XVIII века. Ова кућа је правоугаоне основе, а карактеришу је три вертикална нивоа: подрум, приземље и таван. Кућа је троделна, са традиционалним распоредом просторија у низу (соба, кухиња, соба). У кухињском делу је очувано отворено огњиште. Кућа је у власништву Покрајинског завода за заштиту споменика културе Новог Сада.

Сеоска кућа у Огру подигнута крајем XVIII века, сматра се спомеником од изузетног значаја. Кућа је троделна са двама собама и кухињом у средини. Посебан значај има обрада столарије, врата и прозора као и дрвених забата и то посебно на уличној страни. Као пример куће сажетог трема и испуштеног дела кухиње званог *кућер*, она представља варијанту равничарске куће Срема.

Кућа у Попинцима се налази у Фрушкогорској улици број 21, као приземни објекат, издужене правоугаоне основе. Целом дужином дворишне стране кућа има гонк са улазом који је постављен на средини. Кућа има и историјски значај јер се везује за Карађорђа и његов боравак у Срему 1787. године (у кући постоји табла која о томе сведочи).

Кућа у Руском Крстуру је подигнута по досељењу Русина негде почетком друге половине XVIII века. Грађена је од набоја, тросливног крова покривеног трском, са спуштеном стрехом дуж дворишне стране. Четвороделне је просторне структуре (гостинска соба, кухиња са подоцаком, задња соба и комора-некад штала). Ова кућа представља споменик од великог значаја, јер представља и својеврсно сведочанство о досељавању Русина 1751. године и изградње овог села.

У Карађорђевој улици број 21 у **Сремској Каменици** налази се **кућа** проглашена спомеником од великог значаја изграђена још давне 1797. године. Састоји се од подрума, приземља и таванског дела. Зграда има богату декорацију уличне фасаде, са барокним киблом која се завршава двема волутама²⁹, испод које је пластично изведен мотив свевидећег ока. Кућа је затварањем трема изгубила првобитне карактеристике и данас служи као стамбени објекат.

Кућа у Лењиновој бр. 51 у Сремској Митровици је саграђена у другој половини XVIII века и представља један од ретких примера куће граничарског земљорадника. Својим једноставним просторним распоредом правоугаоне основе и масивним зидовима од мешаног материјала, сврстава се у ред стандардних породичних кућа које су се у том периоду градиле по строго прописаним нормама (Група аутора, 1998).

На жалост, на већем броју ових кућа су рађене нестручне измене, а подизани су и нови објекти уз њих, који нарушавају аутентичност и споменичка својства која оне имају. Неке од кућа које су биле законом заштићене су ипак до данас срушене.

У неким сеоским кућама, које су под заштитом државе, постоји могућност становања и у тим кућама станују људи. Њима је забрањена било каква измена у архитектонском смислу и у опремању ентеријера и уређења окућнице.

Поред ове групе заштићених објеката (кућа) на подручју Војводине постоји и већи број мање или више уређених **етно кућа**, које су настале плански или пак спонтано из велике љубави појединаца или група, у тежњи да се очува сећање и дух старих времена. Знатан број ових објеката је подигнут са циљем да буде стављен у функцију туризма.

Сремска етнокућа у Јаску, која својим изгледом, понудом и омиљеним садржајем употпуњује садржаје боравка у Бањи Врдник и саставни је део понуде сеоског туризма на овим просторима.

Кућу је обновило Завичајно друштво “Теочин”, а отворена је 2003 године. У дворишту куће се налази фуруна за хлеб и запрежна кола. У кући се налази неколико соба: “љубавна соба” (у којој су се повлачили млади у своју интиму или девојке са својим другарицама), друга соба и кујна. Етнокућа Јазак опремљена је намештајем који углавном датира из друге половине XIX века., ту су и сремачке ношње, таписерије и везени чаршави. Зидови су окречени и потом ишарани ваљком.

У качари у продужетку куће гости могу да се одморе, али и да обедују. Специјалитет куће је је тзв. Тандара (спрема се од три врсте меса уз обавезну сремску кобасицу, а на крају се у јело додаје обавезно бело вино). Иза качаре котобања с амбаром, а у завршетку пољски тоалет. Испред етно куће, код сеоског бунара је постављен *мајпан* (заветно дрво). Посебну атрактивност представља могућност организовања сремске свадбе, каква је била још пре сто година. Венчање је предвиђено у манастиру Јазак, а свадбено весеље у духу сремске традиције у амбијенту етнокуће (Пиштевић, 2004).

²⁹ Украс на стубовима у облику завојице, спирале, шара у облику пужа (Вујаклија, 1966)

Етнокућа у селу Марадик је настала на иницијативу *Армида турс*. Кућа је са етно окућницом, помоћним објектима, археолошком поставком и етно рестораном. Стара је преко 200 година. За општински туризам она је веома значајна. Замишљена је да посетиоци нове генерације сазнају нешто о традицији, култури и етничком наслеђу. Грађена је од набоја и има све просторије које су биле потребне једном сеоском домаћинству: собе, кухиње, подрум са лагумом, качару, шпајз и штале. У свим просторијама и окућници налазе се аутентични експонати, стари између 50 и 200 година. У оквиру куће је и мини пијаца, где се могу купити производи од меда, разна вина, сезонско воће, млечни производи, али гости могу и да пробају изворна сремачка јела и послатице (<http://www.dnevnik.co.yu/arhiva/28-07-2004>).

Етно куће у Лединцима. Због ондашњих несигурних времена, хајдучких напада и нестабилне политичке климе овог дела Света, село је доживело више пута уништење и разарање од стране Авара, Татара, Турака и Усташа. Први подаци везани за старе куће, које данас у селу постоје су у неким списима везаним за четврто насеље Лединаца.

Прве куће новог насеља биле су подигнуте од плетера и облепљене блатом. Мало касније подижу се куће од набоја. Једне и друге биле су покривене сламом или трском. Године 1886. избио је у Лединцима велики пожар, услед неопрезности код печења ракије. Како су куће биле прекривене сламом и трском, том је неприликом изгорела скоро половина села (<http://www.stariledinci.org.yu>).

Слике 118. и 119. Етно куће у Лединцима

Извор: <http://www.stariledinci.org.yu>

У **Белом Блату** је покренут несвакидашњи пројекат - **Шарена етно кућа**. Поред неговања културне баштине свих националности у овом селу, овај подухват треба да допринесе и развоју туризма на овом подручју. Овде су у равноправној употреби словачки, мађарски, бугарски и српски језик. Свака национална заједница има своје специфичности, а поред неговања културе и обичаја сваке од њих, мулти-етнокућа треба да допринесе и развоју толеранције међу људима. Будући да је село географски херметизовано, односно окружено Бегејом, Тисом, природним резерватом Царска бара и језерима Рибарског газдинства „Ечка”, процењено је да би од изузетног значаја у комуникацији са окружењем и туристичкој понуди овог краја мулти-етнокућа нашла своје место (<http://www.dnevnik.co.yu>)

У месту **Торак** је 2002. године отворена **румунска етнокућа**. Њену адаптацију су финансирани Фондација за етнографију и фолклор Румуна, покрајинска и општинска Влада, бројни донатори, као и Амбасада Румуније.

У селу **Сајан** је на иницијативу групе ентузијаста основана **Завичајна кућа “Délibáb”**.

Године 1993. друштво “*Délibáb*” из Сајана је покренуло акцију прикупљања предмета који су се користили у домаћинствима бака и прабака из овог села. Након тога се приступило оснивању завичајне куће у којој данас има 1400 предмета, од којих најстарији датира из 1876. године.

У кући се налази тзв. “чиста соба”, кухиња, предсобље, гостињска соба, соба за дружење и шупа са пољопривредним алатима. Ова етнокућа није замишљена као музеј, већ као простор где се увек нешто дешава. У ћошку собе је стајала паорска пећ и два велика, одвојена, висока кревета са пуно постељине, а уз кревет је постављана колевка. Између прозора стоји креденац са сликама родбине, чашама, изнад је огледало и разне слике светаца. Чланице друштва се овде окупљају, посебно за празнике и онда плету, везу, ткају, одржавају изложбе итд (Варга, 2004).

У *Сивцу* је дата идеја за пројекат који је још у току “*Етно соба*”. Требала би да буде постављена у просторијама Библиотеке. У Етно соби би била поставка свих старих предмета са подручја Сивца: разбоји, преслице, стари инструменти, ћилими, рукотворине- таписерије, миљеи, делови старог намештаја...

Слике 120 и 121. Детаљи из етно куће у Сајану (постеља и умиваоник)

Фото: Тибор Карачоњи

У *Бачком Јарку* је 1976. године отворена *етнокућа “брвнара”*, кућа динарског типа са оригиналним покућством, привредним алаткама и предметима народног стваралаштва која је депаданс Музеја Војводине. То је брдска кућа, најстарији и најоригиналнији спомен босанских Срба, колонизираних у Бачком Јарку из Босанске Крајине, а чува од заборава време и обичаје Крајишника. Посете кући су могуће уз заказивање на телефон 021/25-059.

Слика ?. Етнокућа “брвнара” у Бачком Јарку

Извор: Пропагандни материјал

Велики проблем већег броја ових кућа је то што су њихови оснивачи углавном појединци, ентузаисти, заљубљеници у прошлост. Проблем се уствари јавља због немогућности да се обезбеде довољна финансијска средства за њихово уређење и очување. Такође се јавља велики проблем недовољног маркетиншког презентовања ових објеката, те потенцијални туристи нису довољно упознати где се оне налазе, како се може доћи до њих, када су отворене; до тога да и ако дођу до њих наилазе на затворена врата, не постојање адекватних водича (или кустоса), који би их упознали са датим објектом, не постојање пропагандног материјала и сувенира.

САЛАШИ

Тумачење саме речи салаш која је ваневропског порекла, је вишеструко:

- По В. Караџићу она је вероватно турска. Назив салаш среће се и у другим крајевима и означава или кош за кукуруз (Сарајево) или сточарски стан (Косово). За салаш у значењу "колиба од дасака", знају и други народи (Бугари, Словаци, Пољаци, Румуни, Мађари, Руси, Украјинци, Турци) у смислу бараче за продавање воћа и бостана.
- Салашу су сезонска станишта ратара или сточара, грађена далеко од села. Салашу су резултат специфичних природних и економских прилика, па су једно време били неопходни и веома бројни.
- Под салашом се подразумева и фарма, мајур, стан, посебан привредни заселак у значењу мађарске речи "*szallas*".

Салаш као појам природе и човека је архитектонска, социјална и економска јединица, развијена у времену у ком је настала, смештена ван насељеног места. Састоји се од просторија за човека, стоку, живину, средства за производњу као и специфично грађених просторија за складиштење производа, као што су амбари - за пшеницу и осталу ситну храну и чардака, грађевина за смештај кукуруза у клипу. Грађевине су грађене у складу са економским стањем домаћинства, његових потреба и услова у којима се домаћинство развијало.

Квалитет салаша био је различит што је зависило од могућности производње, величине поседа, неки су грађени од набоја, черпића, или цигле.

Салашу су без изузетка грађени унутар поседа, због естетских и безбедносних разлога. До салаша је ишао пут. Сваки салаш је имао дуд, цветну башту, повртњак и виноград.

Бунар у сваком салашу грађен је у близини стаја за стоку и ђубришта, неретко је био на ђерам који представља симбол војвођанске равнице.

Током времена салаш еволуира у квалитетније архитектонско решење. То више није плетара облепљена блатом и покривена шиндром или сламом, већ набој од земље са кровом од сламе, шиндре и трске. Још увек то није салаш савременог архитектонског решења, јер човек користи материјал узет директно из природе.

Углавном се може издвојити неколико врста салаша:

1. Прва врста су **усамљени салашу** који су међусобно удаљени и имају велико економско двориште у чијем се продужетку налази њива власника салаша. Некада су ово били најтипичнији салашу.
2. Друга група салашу је настала у другој половини XIX века, расподелом породичног земљишта на мање парцеле.

Власник сваке парцеле је сазидао салаш на својој земљи. Ти салаши се гушће распоређују, с обзиром да су парцеле мање и постављене су без икаквог реда.

3. Трећа група салаша је саграђена поред старих путева и постављени су близу једни другима.
4. Четврту групу представљају ушорени салаши. Изградњом салаша на мањим парцелама дошло је до згушњавања салаша и до њиховог сашорављања.
5. Пету групу салаша могу представљати уствари поседи велепоседника, али су много богатије опремљени.
6. У шесту групу спадају модерни салаши, који су савремено изграђени и веома добро опремљени (Павловић, 2002).

Друга подела се може извршити на основу изгледа куће:

- У прву групу спадају салаши који чине зграда – кућа за становање, са три просторије такозвана троделна кућа са две собе (предња и стражња), кухињом између њих и коморе где су биле ускладиштене потребне намирнице за исхрану човека.. На ове просторије се под истим кровом надовезује штала за коње, а испред њих се целом дужином пружа трем.
- У другу групу спадају салаши који имају троделну зграду за становање, а штала је често у склопу са “кућерком” или летњом кухињом или неком другом економском зградом. Кров је био спуштен и испод њега се налазио гонг. Предњи и задњи крај гонга је био зазидан и тако су се добиле две просторије. У собама се налазила паорска пећ, која је поред тога што је служила за огрев служила и за печење кромпира, пите, меса, хлеба,... (Група аутора, 1994а.)

Како је некада велики број људи у Војводини живео на салашима, долазило је и до формирања:

1. *Салашких шорова*: велике парцеле са по једним салашем делиле су се касније на наследнике, који су такође на својим, сада већ знатно мањим парцелама, градили нове салаше. Многи од оваквих шорова настањени су ближом родбином па су отуда добили назив по презименима те родбне или пак по презимену највеће фамилије у шору.
2. *Салашке скупине*: су густо изграђени салаши. Оне су двојаког типа или са ушореним кућама по улицама или су растурене на већем простору.
3. *Мајури*: су салашка насеља која су изграђена на феудалном, а касније и на капиталистичком поседу.

У Војводини је највише салаша изграђено на бачкој и тителској лесној заравни. Нешто мање су грађени на лесној падини јужно од Фрушке горе и северном делу банатске лесне заравни. Неки делови Војводине имају изузетно мало салаша, а у општини Алибунар, није забележен био ни један. По малом броју салаша карактеристични су највећи делови Срема и јужног Баната.

Међусобна удаљеност салаша износи 200 до 600м. Понекад су били груписани и представљали су права мала насеља. Пошто су најчешће били на лесним заравнима, за салашаре је одувек од животне важности била вода. Бунари су на салашима дубоки 20-50м. Вода из бунара се извлачила на ћерам.

Положај салаша у средини обрадиве земље, такође је условљен практичним разлозима, да би се што мање времена губило у одласку и повратку са њива. Салаши су подизани поред друмова, одвојени међусобно најчешће стаблима багрема и воћа, најчешће вишања, ређе шљива и другог воћа, а међусобно повезани путем са друмом или ленијом.

Салашарска дворишта су пространа, а зграде за становање људи и остали објекти на салашима су грађени набојем и покривени трском или од черпића и цигала, покривени новијим црепом.

Стамбена зграда се састојала од једне или две собе, кухиње, оставе из које се ложила пећ. Испред собе и улаза у кухињу је отворени ходник (гонк). Испред њега је на неким салашима била ограђена мала башта за цвеће: невен, зумбул, ђурђевак, каранфил ...

Намештај у салашарским просторијама је одувек био скроман и крајње једноставан. У соби су кревети за спавање, сто и столице, око пећи клупица за одмарање, орман или “долов” са три велике фиоке за одећу, а иза врата чивилук. На источном зиду је обично стајала икона домаћинове крсне славе. У соби су се могле налазити: колевка, преслица за предење вуне, разбој за ткање. У кухињи је сто са столицама и стелажа (полица) за посуђе и шамлице (ниске стожичице).

Испред зграде за становање је економско двориште са осталим објектима: штала за коње, штала за говеда, чардак за кукуруз, кокошињац, свињци и тор за овце. У близини штала се налазила и шупа у којој су се налазила: запрежна кола (шпедитер), плугови, сејачице, дрљаче, косачице, круњач итд. Велики број салаша је имао и свој голубарник. Иза штала су била ђубришта.

Салаша у Војводини су данас прави споменици традиције и културе народа који живе на овим просторима. Грађени су углавном средином прошлог века, а на њима су живели власници земље која је била у њиховом окружењу.

Салаша су бела острва војвођанске равнице, станишта многих врста птица, и извор војвођанског менталитета-међусобне толеранције религиозних и националних мањина.

Рушењем и напуштањем, број салаша је у Војводини драстично смањен. У периоду од 1953. до 1989. је према прорачунима број салаша смањен за преко 50% (Субић, 1994, 243-246). После II светског рата, велики број салаша је уништен, а њихови власници су одлазили у села. На подручју Војводине још увек је очуван “салашарски дух” и део некадашњих салаша је сачуван, обновљен и опет у употреби³⁰. Они су данас модернизовани, и најпознатији се налазе у околини Сомбора, Суботице, Срборбрана, Бечеја и Ченеја.

Суботички салашаи. На салашима у околини Суботице је 1862. године живело 2/3 суботичког живља, а 1/3 су били становници града. Двадесетак година касније на слашима је живело 1/2 становника Суботице.

Салаша у околини Суботице су се према неким ауторима појавили као привремена сточарска станишта која су се састојала од шатора и тора за стоку. Били су најчешће лоцирани уз долове у којима су била појила за стоку. Устаљивањем на једном месту шатор је замењен колибом, а касније и кућом.

Салаша суботичког атара међу собом су били повезани атарским путевима и друмовима, којима се стизало до важнијих околних села: сенћански (стари), биковачки, чантавирски, сивачки, наћвински (Стари Жедник), свитски пут, сомборски, мали таванкут пут, таванкутски преко Миргеша, Кунбаје и Мадараша до Бајмака, бајски и келебијски пут.

Салашари из било ког краја су једним од ових путева најпре стигли до Суботице. Кад су изграђене железничке пруге и већи путеви уз њих су се све више шорили салашаи.

Ченејски салашаи. На домаку Новог Сада се налази од најстаријих времена око четири стотине салаша. Ченеј је салашарско насеље посебног типа, по много чему јединствено, са уочљивом разликом од класичног сеоског живљења.

³⁰ Овом приликом биће наведени само неки од најрепрезентативнијих салашарских објеката у Војводини

У случају ченејских салаша то су усамљене стамбене зграде, подигнуте у пољу које се обрађује, окружене свим потребним економским зградама, подигнутим на већој површини земљишта, најчешће ограђеним “прошћем” (нетесано дрвено копље) или жичаном оградом, што чини “авлију” тј. двориште слаша. Око салаша засађени су багреми, а испред зграде за становање се налази често већа башта са засађеним поврћем илки воћњак, а уз саму кућу је баштица са цвећем или травњак.

Свој већи развој салаши су достигли у XIX и првој половини XX века. Насеље је у новијој историји познато под више имена као: Новосадски салаши, Мали Јарак, Ченејски салши и на крају Ченеј. Салаши су грађени на пољопривредним површинама појединих породица, па су чинили насеље разбијеног типа; да би данас били груписани формиран дуж два пута према Змајеву и Бачком Јарку и Темерину.

Од постојећих 306 салаша, стално је настањено око 100. Салаши су данас груписани у три велике групе:

- Прва и највећа је у централном делу атара, дуж пута Бачки Јарак –Кисач и зове се Ченеј
- Друга група је концентрисана дуж Међународног пута са најинтензивнијом концентрацијом у близини ченејске цркве
- Трећа група је на југоисточној периферији атара и зове се *Пејићеви салаши* (Арсић, 1998).

На Ченеју се традиционално од 1984. године одржава културна манифестација «Пролеће на ченејским салашима» - ПЧЕСА, чији је циљ да сачува и отргне од заборава нестале светове прошлости и да савременом човеку дочара живот предака.

Темерински салаши. Године 1985. регистровано је 133 салаша и то 131 у Темерину и 2 у Бачком Јарку. Највише их је било са леве стране Јегричке (38) и северно од Темерина, са обе стране пута за Бачко Градиште. Мањи број салаша (12) се налази далеко у атару западно од Темерина, а има их око пута за Жабал (8) и јужно од пруге за Сенту (6).

У атару Сирига је био 21 салаш, од којих је настањено 8. У атару Камендина је било 8 салаша и сви су били стално настањени. Салаши који нису стално настањени користе се само лети, за привремен смештај у сезони пољопривредних радова, мада је свакога дана све више напуштених салаша (Лашков, 1985.).

Чурушки салши. У ширини војвођанских поља чурушки салаши и салашари заузимају значајно место. Пре II светског рата на подручју чурушког атара било је 360 салаша, од којих је 28 гледало на Надаљски друм. У периоду од 1951. до краја 1964. године салаши у чурушком атару су постепено гашени и у највећем броју напуштени.

Бечејски салаши. Салашарење на подручју бечејске општине је настало око 1795. године. Најстарији салаш је подигао потиски капетан Георгије Јанковић на свом поседу, 15км од Бечеја, а срушен је 1955. године.

Златно доба бечејских салаша је период 1890-1910. године, када је у атару регистровано 638 салаша. У време градње салаша се поштовало правило: “Ако од куће до њиве, добром запрегом, треба да проведеш више од један сат – направи салаш на њиви”.

Међутим, 90-тих година XX века на подручју ове општине је регистровано свега 10% некадашњих салаша (Гаврић, 1994).

Ађански и молски салаши. Пред II св.рат у општини Ада је регистровано 816 салаша и три салашарска насеља. Након рата тај број је почео да варира и 1953. је забележено 325 салаша у Ади, 120 у Мољу и 21 у Светићеву, а 1979. године је регистровано 505 салаша и то 410 у Ади и 95 у Мољу.

Споро и тихо одумирање салаша је присутно током читавог XX века, те се данас на салашима могу наћи ретке породице и углавном старији људи који се никад нису одатле селили или се пак вратили на салаш носталгично везани за успомене на детињство које су провели на салашу. Одласком млађег света са салаша и салашарских насеобина на школовање и рад у градове, салаша постају све празнији и временом се гасе. Од једног броја салаша су настала села салашарског типа (на пр. Његошево) (Букуров, 1979).

На територији Мола салаша се интензивно граде после 1848. године. Најранији подаци о постојању молских салаша датирају из 1876. године када је на територији молског атара било 240 салаша, а до 1941. године се број повећао на 400. Углавном су салаша једне фамилије подизани један поред другог (као последица наслеђивања), а касније се он куповао заједно са поседом или подизао на новокупљеном имању. Највећи број салаша је био лоциран поред Великог пута, где је била изграђена и пруга (Телечки, 1994).

Салаша у околини Сивца. Сивачки салаша се налазе или су се налазили у горњем и доњем атару. Горњи атар почиње на ивици Телечке, а доњи атар почиње испод висоравни Телечке, у њеном подножју. У Старом и Новом Сивцу било је око 150 салаша.

- *Салаш код Новог канала* поред пута Сивац- Бачки Брестовац који и данас постоји грађен је пре 160 година. Салаш је прављен од багремових стубова и набоја са кровом од трске.
- *Шишкин салаш* се налазио на средокраћи Сивац-Кљајићево, данас постоје остаци овог салаша. Салаш Шишка је поред свога дворца имао и своју цркву. Испод цркве су и данас видљиве крипте где су сахрањивани чланови домаћинства. У склопу салаша налазио се и базен. Постоји и остатак властелинског парка са егзотичним дрвећем.
- *Салаш Лебл* се налазио на средокраћи Сивац-Крушчић, а *салаш Дупски* на средокраћи Сивац- Црвенка. На жалост данас су остали само њихови темељи.

Сомборски салаша. Већина салаша на подручју Сомбора је настала током XVIII века. Најпознатије салашарско насеље је *Градина* удаљена од Сомбора 3-12км. Крајем XX века на површини од 30м² је постојало 62 домаћинства на својим салашима.

Поред Градине, на подручју сомборског атара налазило се још неколико потеса на којима су се налазили салаша: Бикарево, Каштељ, Прерадовићи-Радојевићи, Жарковац (108 домаћинства), Чичови (65 салаша), Лугумерци (скоро 100 салаша), Буковац (192, салаша тј. домаћинства), Бездански салаша, Ненадић, Каракорија, Обзир, Билић, Ранчево, Миличићи, Шапоње, Ленија.

Интересантно је да се салаша у околини Сомбора одржавају, не пропадају, већ се јавља супротна појава, да се они успешно носе са временом, модернизујући се, имају значајну привредну улогу у овом крају (Бељански, 1994).

Салаша у околини Панчева. Подаци из литературе о панчевачким салашима врло су оскудни. Тек када је почела урбанизација града, у другој половини XVIII века, настали су и салаша у панчевачком атару. Њихова експанзија траје све до прве половине XX века. У периоду између два рата две трећине салаша били су српски, док је једна трећина била немачка. Када су се Немци одселили, њихови салаша су прешли у задружни посед, или су дати колонистима. Данас салаша у панчевачком атару егзистирају, иако је њихов број драстично смањен. Ретко да се у њима живи преко целе године. Салаша највише има поред речице Надел, која протиче кроз цео панчевачки атар и дели га на два дела. Потези на којима се простиру називају се: мали Надел, Међувиногради, Прво и Друго српско поље, Подвилово... Салаша носе називе и по надимку (шпицнаме) свог власника.

Сремски салаша. Салаша у Бачкој су чести, али су у Срему на обронцима Фрушке горе необични. Један такав "*Перков салаш*" налази се у селу Нерадину³¹.

³¹ О овом салашу више у поглављу "Салаша у функцији туризма"

Салаше у функцији туризма

На салашима су очувани стари објекти; затим подигнути нови објекти, поштујући све облике народног градитељства а сврха им је да служе за потребе туризма као гостионице, за продају сувенира, одморишта.

Салаше пружају:

1. Велике могућности и потенцијале за сеоски туризам, као и све веће потребе савременог човека за рекреацијом и природом
2. Развој коњичког спорта и узгој коња
3. Изузетна вредност у шумама, рекама, каналима

Очувањем салаша би се остварили циљеви као што су:

1. Очување пејзажа, биљног и животињског света и заштита природе
2. Сачувати квалитет пољопривредног земљишта. (Група аутора, 1994а).

Етнографске вредности салаша леже у њиховој улози објеката типичне традиционалне архитектуре војвођанског поднебља. Управо ови елементи би чинили главни печат туристичке пропаганде при промовисању салаша туристичкој публици.

Антропогене вредности би у туристичком развоју салашарских објеката имале примаран значај, јер би они као представници главних архитектонских елемената војвођанске традиције могли постати туристичка дестинација која би имала етно префикс (Радуловић, 1999).

Салаш 84 је како кажу место из бајке. На осам километара од Новог Сада према Каћу налази се ова прелепа оаза мира. Ово место представља право освежење у туристичкој понуди града Новог Сада, јер је у Панонској равници никао објекат који је на идеалан начин спојио традиционални, рурални начин живота ових простора са најсавременијом технологијом и врхунском угоститељском понудом.

Салаш је стар скоро три века. Народ га је некада звао Маријин салаш, по царици Марији Терезији која га је посећивала и ту приређивала раскошне забаве, као и по чувеној лепотици Марији која је некада живела на салашу. Лепа Марија је свог драгог, извесног Лазара, испратила у Први светски рат и сваког дана се молила да јој се врати, чак и када су га сви прежалили и оплакали. Лазар се ипак вратио и тако је настало предање да се с тог места треба молити за љубав.

Салаш површине 950м² поседује готово све што је потребно за одмор, уживање и опуштање далеко од градске гужве. Гостима су на располагању три апартмана сачињена од печене цигле, дрвета и ручно шивене трске са посебним гаражама, ресторан са 160 места, спортски терени за мали фудбал и бадмингтон, прелепо вештачко језеро са слатководним рибама по ком крстаре лабудови... У централном објекту налази се мултимедијална сала за презентацију на пет светских језика капацитета 75 места.

Поред максималног угоститељског комфора, делови салаша су прави празник за очи. Крај бајковитог језера, ситних домаћих животиња које шетају салашем и шаренила преко 280 врста цвећа, изникле су беле куће са тршчаним тремом и богатом окућницом. Ентеријер апартмана такође одише препознатљивим шмеком прохујалих времена. Собе су окречене у бело, са дрвеним креветима са покривачима с цветним орнаментима, ормарима у старинском стилу, каљевим пећима и петролејкама. Салаш је примамљив за госте током целе године, а зими просторије загревају 18 каљевих пећи чувеног израђивача “Жолнаи” из Печуја у Мађарској. Најмлађа има 120 година, а најстарија 204!

Војвођански салаш се не може замислити без богате трпезе, а на менију су уз домаћи хлеб, кулен, шунка, шваргла, чварци, сир, поврће, морчија или пачија супа уз неизбежни ринфлајш и сосове, као и послатице штрудле, крофне и резанаци с маком.

За љубитеље добре капљице обезбеђена је домаћа ракија, старословенско вино од меда и чувена карловачка вина, уз Бермет који се некада служио на Бечком двору, те Грашевину, Жупљанку и Ризлинг. Поред гурманске дегустације на салашу, посетиоци могу да купе вино, ракију, мед, дунст, а љубитељи антиквитета и старих заната на овом месту могу пронаћи ручно израђене предмете за кућу, народне рукотворине и вез.

Гости на салашу могу време да проведу и у спортском риболову на језеру, јахању, вожњи фијакером, фото-сафарију и лову, игрању голфа или одласку на оригиналне излете мини-бусом.

Слике 122, 123 и 124. Детаљи са Салаша 84

Извор: <http://www.salas84.co.yu/galerija08.html>

Салаш 137. На домаку Новог Сада, налази се већ од старине четири стотине салаша. Ченеј је салашарско насеље посебног типа, по много чему јединствено, са уочљивом разликом од класичног сеоског живљења. Налази се у близини Новог Сада, уз магистрални пут бр. 11, који повезује Нови Сад и Суботицу. Обичним, колским и летњим путевима Ченеј је повезан са суседним насељима: Змајевом, Кисачом и Бачким Јарком.

На основу археолошких истраживања у овом делу југоисточне Бачке, утврђено је да је подручје данашњег Ченеја, кроз праисторију, било насељено у дужем временском периоду. Стога, са сигурношћу се може рећи да је насеље старије од његовог првог помена 1237. године. На основу осталих савремених и истражених насеља може се претпоставити да је то била група скромних колиба и полугемица, салаша, размештених врло произвољно, зависно од могућности и воље власника. Већ један век касније, забележено је за Ченеј да је значајно насеље. Сигурно је да се становништво увећавало, а такође и број колиба. Насеље старо преко 750 година, опстаје скоро у истој форми - слободно изграђене и размештене зграде за становање, стоку, пољопривредни инвентар и економију.

Најпознатији салаш у овом комплексу ченејских салаша је Салаш 137 који је већ афирмисан по промоцији традиционалних производа јела и пића супериорног квалитета кроз најразличитије облике дружења и међусобног повезивања. Препознатљиво обележје Салаша 137 је његов изглед који својом аутентичном формом подсећа на прошла, романтичнија времена панонских руралних насеља. На салашу 137 се налази и седиште три клуба:

- Коњички клуб "Јастреб"
- Safari Club International
- Slow Food (Интернационални покрет који се јавио као критички одговор на утицаје које брза храна има на живот савременог урбаног човека. У оквиру овог покрета постоји велики број *convivia*, које представљају удружења базирана на препознатљивостима локалног, историјског, културног и кулинарског идентитета) (www.salas137.co.yu).

Слике 125 и 126. Салаш 137

www.salas137.co.yu

Недалеко од Новог сада на путу Нови Сад-Бачка Паланка, скривен иза столетних храстова, кестена, багрема и средовечних липа, налази се **Цвејин салаш** недалеко од насеља Бегеч. Уколико посетите овај салаш, можете пробати “бачки обичан ручак” и остале специјалитете из “бакине кухиње”.

Слика 127. Детаљ са “Перковог салаша”

Фото: Вуксановић Душан Љубомир

До салаша се стиже музејским возом “Романтика”. Уређен је тако да посетиоци могу да уживају у брању пољског цвећа, да гледају како се пече ракија, плету корпе, везу миљеи ... На салашу посетиоци могу пробати специјалитете сремске кухиње.

У плану је изградња етноулице, која би почињала лагумицама, а у продужетку би биле земуннице, куће од набоја и трске, а на крају велике куће са гонгом и кућерде “на лакат” (постојала би могућност да туристи преноће у њима).

Перков салаш. Овај објекат у прошлости никада није имао функцију салаша. Тај назив носи пре свега због своје изолованости и поседовања неких од објеката који су присутни на сваком салашу. Власник салаша је породица Иванић, по чијем претку иноси име Перков. Иако још увек није довољно туристички афирмисан, привлачи бројне посетиоце.

У просторијама још увек има много предмета који одишу старошћу и који вас на тренутак враћају у прошлост. Ту су дрвени кревети са мадрацима пуњеним љуштиком, стари креденци, тоалетно огледало, зидно огледало у дуборезу, старе постелјине, пешкири, ћупови, олбе, старо посуђе ...

У дворишту се могу видети воловска кола са јармовима, таљиге, стара дрљача, дрвени и гвоздени плугови, а сви експонати су старији од једног века (Вуксановић, Дробњак, 2004).

Слика 128. Зидана пећ и тамбураши на “Мајкином салашу”

Фото: Барјактаров Далиборка

“Хеј салаша на северу Бачке, у вама су писме буњевачке”, каже песма, а сваког викенда групе туриста организовано одлазе да осете атмосферу салашарског живота. Палић, од давнина познат као монденско летовалиште, и данас нуди безброј могућности за одмор. Почев од шетње прелепим парковима, обиласка историјских споменика, излета у пасторалну војвођанску равницу, па до организованог лова и риболова. Посленици окупљени у Туристичкој организацији видели су своју шансу у томе да госте који стижу на обале чувеног језера заинтересују за домаћи сеоски туризам, да уживају у благодетима природе и гостопримству домаћина. Сваки донедавно запуштени и заборављени салаш и равничарска пространства уређени су и претворени у оазу зеленила и мира, што је војвођанска шанса.

Многе куће на породичним салашима реновиране су и претворене у комфорне и лепо уређене хотеле, у којима се гости заиста осећају као код куће. У зимским месецима, када напада снег, заврше се сви пољопривредни послови, долази време свињокоља, а гости су ту да испробају производе. Они који се одлуче да се тих дана одмарају на салашу, могу у саоницама с коњском запрегом, топло обучени, огрнути у ћебад и крзна, да језде непрегледном равницом. Кад се врате, чекају их топли напици, кувана ракија, или чај поред зидане топле блатне пећи. У благим и свежим данима, раздрагани гости фијакерима са коњима у галопу, с ветром који милује лице, обилазе Палић и околину (<http://www.dnevnik.co.yu>).

Године 2000. у близини језера Палић, на северу Бачке у правцу Хоргоша, се отварају ексклузивни апартмани у новом објекту који је назван *Цветни салаш*, у власништву породице Габрић. То је аутентични војвођански салаш, урађен у палићком стилу. Урадило се пуно тога да гости у самој кући добију бројне екстра услуге којима је обogaћена туристичка понуда, тако да данас на Салашу постоји базен, ергела липицанера са школом јахања која у свом саставу има 7 липицанских грла и 10 пони коња, рибњак и спортске терене.

Поред тога што гости могу да упишу школу јахања, пружа им се могућност да уживају у: возњи фијакером по Палићу, док су у зимским месецима на располагању санке са упрегнутим коњима.

Слике 129, 130, 131 и 132. Цветни салаши

Фото: Барјактаров Далиборка

Године 2003. на имању је отворен и *Мајкин Салаш* - ресторан домаће кухиње. У складу са трендом развоја еко-туризма у свету, који има тенденцију да модерног госта окрене природи, понуди му традиционалну изворну кухињу и едукује га у смислу упознавања културе и обичаја региона у којем борави, предузеће *Maestoso* је одлучило да својим гостима поклони овај прелепи објекат.

Стари војвођански салаш је опет постао средиште живота и окупљања људи уз чашицу добре домаће ракије, изворне тамбурашке музике и традиционалних јела. Гурмани могу да уживају у добром телећем перкелту уз домаће тесто са сиром, петловом паприкашу са кнедлама, салашарском пасуљу, овчијем паприкашу са купусом, свињским папцима и филираној рибљој чорби. То је само део богате понуде Мајкиног Салаша.

Ресторан је уређен у стилу типичне салашарске трпезарије, док се јела припремају на стари начин, дакле *без струје* у старој пећи на чутке и кукуруз. Уз све то не можемо заборавити ни домаће аутохтоне сорте вина, коње који јуре и непрегледне воћњаке и винограде који окружују Салаш (<http://www.maestoso.co.yu>).

Слика 133. детаљ са Мајкиног салаша

Фото: Барјактаров Далиборка

Да салаши имају све већу улогу у туристичкој понуди Војводине говори и податак добијен из туристичке агенције *Elite* у Новом Саду, која у понуди новогодишњих програма за Нову 2005. имала и програм под називом “Новогодишње чаролије-Палић”, у којој су увршетни и салаши на северу Бачке, а сви аранжмани су били распродати већ до почетка децембра месеца³².

Како је аутор био активан учесник у реализацији овог аранжмана, мишљења је да је ово изузетан начин упознавања посетилаца са традицијом војвођанског простора и са њеном гастрономском понудом. Поред значаја салаша у укључење у туристичку понуду, имају велики значај и у погледу запошљавања локалног становништва и његовог активног деловања у туризму, где они имају прилику да посетиоце на лицу места упознају са својим начином живота, те тиме употпуне понуду, али и остваре одређену добит.

Поред стамбених просторија граде се и **економски објекти** помоћу којих се данас може видети начин привређивања овдашњег становништва, током XVIII и XIX века. То су пре свега ветрењаче, сувача, затим ђермови, амбари (који су због своје историјске вредности законом заштићени) и неколико воденица које су нажалост прилично запуштене и руиниране.

ВЕТРЕЊАЧЕ

Сам назив ветрењача има значење вејалице за вејање жита. Некада веома распрострањени “млинови на ветар” данас су права реткост.

Војвођанске ветрењаче зидане су циглом, у облику зарубљене купе, са доњом основом од 6-10 метара у пречнику, а при врху 3-5 метара. Дужина крила им је била десетак метара. Ветрењаче у равничарским пределима Баната, Бачке, а делимично и Срема, помињу се већ половином XVII века (Чакан, 1997). Ових млинова на ветар по једном попису из 1885. у Банату и Бачкој било је 280. Скоро свако Банатско село је имало по неколико ветрењача, а данас је сачувано свега неколико.

³² у прилозима се налази новогодишњи програм из агенције *Elite*

Вековима је **Бачка Топола** била град млинарства, а у њему су ветрењаче имале изузетну улогу. Савременије ветрењаче су се јавиле тек крајем XIX века, а на карти Бачке Тополе из 1859. године било их је већ четири. Од времена када су их потисли парни млинови почетком XX века последња је остала све до средине века на улазу у насеље, али је смрћу власника почела да пропада. Године 1987. на узвисини изнад града подигнута је нова грађевина у коју су пренети сви стари каменови и уређаји последње бачкопаланачке ветрењаче. Данас она представља музеј прошлости у коме су сачувани сви предмети којима се млинар служио. Она се данас по потреби отвара и показује заинтересованим туристима (Секулић, 2002). Ова премештена ветрењача (као Музеј млинарства) сматра се спомеником месног карактера.

Слике 134-137. Ветрењаче у Бачкој Тополи, Меленцима, Чуругу и Орому

Извор: Марковић, 1993; Анђелија Ивков, Војводина, Југословенска ревија, 1987; www.kanjiza.co.yu

У Банату постоје још свега две сачуване ветрењаче, а једна је **"Бошњакова ветрењача"** која се налази на излазу из **Меленаца** према Кикинди и изграђена је 1899. године. Зидана је опеком у облику зарубљене купе на којој је нижи купасте кров. Унутрашњи простор ветрењаче је подељен на приземље, два спрата и таван, повезан унутрашњем степеништем. Истоветна је са ветрењачом у Чуругу. Имала је три пара млинских каменова и млела је све врсте житарица. Ових млинова на ветар по једном попису из 1885. у Банату и Бачкој било је 280 (www.zrenjanin.org.yu).

Између два светска рата **Чуруг** је имао седам ветрењача. Већина је била подигнута након 1905. године. Најпознатија ветрењача у Чуругу је саграђена у Мађарској 1843. године и одатле је пренета у Чуруг 1846. године. Зидана је опеком у облику зарубљене купе са купастим кровом покривеним шиндром. Ветрењача више нема крила (која су била дужине 12м). Унутрашњи простор подељен је у четири ниоа: приземље, два спрата и поткровље. У приземљу су сандуци за брашно, изнад њих три камена за млевење, а према врху механизам ветрењаче (Група аутора, 1998). Млински механизам и млински камен су сачувани.

У насељу **Ором** (општина Кањижа) налазе се остаци ветрењаче којој је на жалост очувана само основа, али без крила на врху.

СУВАЧА

Сувача је млин на коњски погон. Према подацима из 1781. у Великој Кикинди их је било седамнаест, да би њихов број 1800. године износио тридесет и две, а 1847. године педесет и једна. Средином XIX века постојала су у северном Банату 252 таква млина. Једна од њих је и данашња сувача у Кикинди.

Данашња Сувача је једини сачувани споменик некадашњих млинова у Војводини, а једна је од две на подручју Панонске низије (друга је у Сарвашу у Мађарској). Ова Сувача је подигнута 1899. године и представља јединствени експонат. Зграда суваче има кружни облик, пречника 18-20 метара са купастим кровом који је дрвене конструкције. Висине је око 9 м. Уређај за млевење се састоји од огромног точка који је пречника 10-15 м, а покретали су га коњи (највише 12) или ретко људи (неколико десетина).

Слика 138. Сувача у Кикинди

Фото: Анђелија Ивков

У њој су се могле млети житарице, паприка, а ређе бибер и цимет. Сто килограма жита је било самлевено за сат времена. Према народном обичају, од првог брашна мешена је “новина” и посебни колачићи или погача, које би одмах после печења делили суседима рођацима. Девојке су колачиће носиле у цепу од прслука, да би им суђеник био ближи срцу. Јеле би их како би се што пре удале.

Ова сувача се састоји од три дела: Великог кола, млинског механизма и млинарувог стана. У централном делу се налази вертикални дрвени стуб који носи велико коло. Млински механизам, камење за мељаву, сита и други делови механизма налазе се у млинаруском делу. Некада су сељаци доводили коње, али су се они могли и изнајмити за покретање великог кола, а по предањима хлеб од брашна Суваче је био одличан. Поред жита у њој се млела по потреби и паприка.

Сувача је била у функцији све до 1945. године, а године 1951. она је проглашена за културно добро од изузетног значаја за Републику Србију. У Кикинди данас Сувача понекад служи као простор у коме се одржавају концерти класичне музике или позоришне представе (Ивков, 2002).

У плану је ревиталитација овог објекта, изградња банатске куће, изградња амфитетра у дну дворишта, отварање музеја старих алата који су раније коришћени у Банату.

АМБАРИ И КОТОБАЊЕ³³

Амбар са кошом (чардаком, салашем) за кукуруз, настаје као обједињена градња услед рационалног коришћења простора за формирање кућишта у збијеним сремским селима.

Амбар у *Ашањи* је подигнут 1929. године, данас се налази у улици Ненадовићевој бр.16. и проглашен је спомеником од великог значаја. Амбар и котобања између којих је зидана шупа, постављени су на зидове од опеке под заједнички двосливни кров покривен бибер црепом. На основу изгледа крова претпоставља се да је котобања накнадно настала. Амбар са тремом је грађен у хростовој конструкцији. Забат на уличној страни био је осликан темама и личностима из српске историје (сцене Крунисање Цара Душана, Сеоба Срба и Хајдук Вељко), али су на жалост уништене за време II светског рата.

Амбар и котобања у *Буђановцима* (Рума)се налазе у улици Небојше Јерковића 11. саграђени су 1897. године. Грађене су од дрвета без трема, а шупом између, из које се улази у подрум смештен под амбаром. Поједини усправни стубови су резбарени са мотивима грожђа, лозе, жира и ђурђевка.

Гибарац (Шид) постоје два амбара која се сматрају спомеником од великог значаја. То су амбар Жупе Римокатоличке цркве и амбар породице Грабовац. Први се налази у улици Маршала Тита број 7 и време његовог настанка није познато, али се претпоставља да је настао средином XIX века. Грађен је од хростовине, са тремом на чеоној страни. Стубови трема су украшени на традиционалан начин са розетама³⁴. Други амбар (у улици Маршала Тита број 42) је један од најрепрезентативнијих примера амбара са тремом на чеоној страни. Као и код претходног амбара, време његовог настанка није познато, али се претпоставља да је из друге четвртине XIX века. Грађен је од хростовине, а покривен бибер црепом.

Као и у Гибарцу у *Голубинцима* (Стара Пазова) има два амбара који се сматрају споменицима од изузетног значаја. Први припада породици Лепшановић, а други породици Галечић. Први се налази у Пазовачкој улици број 42, почетак градње је везан за 1888, а завршетак за 1921. годину када он добија свој коначан изглед.

³³ Котобања је регионални назив за чардак

³⁴ Украс у облику руже

Чеона страна је у стилу сеоског барока, са два прозора. Други се налази у истој улици на броју 64 и спада међу најразвијеније и најлепше зграде ове намене. Саграђен је 1913. године. Чеона улична страна је зидана, са забатом изведеним на киблу и богато декорисана лучним нишама и волутама. Као карактеристична привредна зграда Срема, овај амбар са котобањом представља прекретницу у њиховом развоју од дрветом грађених ка зиданим амбарима.

У насељу *Кузмин* (Сремска Митровица) наилазимо на два амбара који су проглашени споменицима од великог значаја. Први се налази у Савској улици бр 94 и саграђен је крајем прве половине XIX века. Направљен је од храстовине, кров је двосливан и покривен бибер црепом. Једини украс представљају назубљене лајсне којима су причвршћене дашчице које затварају поља на која је издељен. Овај амбар је представник амбара “на преношење”, названих тако зато што немају трем и могу се преносити са једног места на друго. Други амбар у Кузмину се налази у Змај Јовиној улици број 57 и саграђен је 1825. године. Посебно занимљив му је чеони забат, који је издељен дуборезним гредама на више поља испуњених косо на преклоп сложеним дашчицама.

У *Купиново* се налазе два амбара од великог значаја. Први је у улици Жике Маричића бро 17, саграђен 1909. године. Великих је димензија и постављен је на зидану основу. Амбар је зидан опеком и омалтерисан, док је котобања дрвена са подужим тремом. И амбар и котобања имају балкон са кровом на две воде. Други амбар се налази у Савској улици број 17 и сматра се једним од најмлађих, али и највећих амбара са котобањом. Подигнут је 1937. године. Амбар је зидан опеком, малтерисан. Од амбара дубоко у двориште протеже се котобања.

У улици 1. новембра број 174 у *Лаћарку* налази се амбар који је постављен на зидане темеље висине око један метар. Амбар и чардак су грђени од храстовине.

Чардак за кукуруз у Фрушкогорској улици 97 у *Свилошу*, подигнут је 1916. године. Правоугаоне је основе, са подужим тремом и двосливним кровом. Подигнут је над ниским зиданим просторијама које представљају оставе. Украшен је шарама изведеним од слаганих летвица.

Амбар са котобањом у улици Прховачкој бр. 54 је подигнут 1899. године у *Сремским Михаљевцима* (Пећинци) и сматра се спомеником од великог значаја. Амбар и котобања између којих је шупа, постављени су над подрумом и комором, зидане опеком. Зграда је двосливног крова покривеног бибер црепом. Посебна пажња посвећена је обради забата амбара, са резбареним водоравним гредама и мотивом сунца. У средишњем делу доле био је насликан кућни светац, што није био редак случај.

У *Станару* (Сомбор) се налази амбар који је проглашен спомеником од великог значаја. Налази се у улици Мрашала Тита бр. 139 и саграђен је још 1847. године. Амбар је грађен у дрвеној скелетној конструкцији. Стубови конструкције су орнаментисани биљним мотивима. Орнаментисани делови су били вишебојни (Група аутора, 1998).

ВОДЕНИЦЕ

Воденица је било на речицама јужног Баната, по Срему и Бачкој. Позанте су *воденице поточаре*. Велике воденице на чамцима тзв. *дунавке* биле су распрострањене на целом току Дунава од Бачког Моноштора до Новог Сада, па и даље. Последња воденица дунавка је млела житарице до 60-тих година XX века код Богојева (Чакан, 1997).

На подручју Војводине сачувана је само неколицина запуштених воденица, које данас нису у потреби, а услед неадекватног одржавања следи им и потпуно пропадање. Поменућемо четири које су проглашене споменицима од великог значаја и уврштене у споменичко наслеђе Србије:

Од некадашњих седам воденица које су биле подигнуте на каналу Јарчини у **Доњим Петровцима** (Рума) сачувана је само једна. Воденица је зидана опеком и имала је изглед као стамбени објекат. Унутрашњи простор је подељен на три одељења. Највеће одељење је било радни део, а мања су служила за смештај воденичара. Подигнута у XIX веку.

У **Ковину** је сачувана воденица “прекаја” с почетка XVIII века.

Од некада бројних воденица на каналу реке Нере заштићена је воденица која се налази на пет километара од села **Кусића**. Претпоставља се да је настала 1891. године. Грађена је мешовитим материјалом (набој, даске, опека). Представљајући пример воденице са хоризонталним колом, била једна је од ретких у Војводини. Ова воденица је данас срушена.

У **Мрамораку** је сачувана воденица “прекаја” с почетка XVIII века.

На падинама Фрушке Горе ка Дунаву у атару села **Нештин**, налази се воденица подигнута у првој половини XIX века. Зидана је опеком и черпићем са чеоном страном, кров је двосливан и покривен бибер црепом. Воденица се састоји од две просторије.

У већој је воденица са једним каменом и ситима за фино млевење, а у мањој штала.

У селу **Ривица** (Ириг) се налази воденица подигнута 1800. године и спада међу најстарије сачуване воденице у Срему. Грађена је од тврдог материјала, облепљена блатом и окречена. На забатној страни је постављен велики точак. На данашњу локацију је пренета 1974. године, али је ван употребе, јер нема воде која би је покретала (Група аутора, 1998).

Остали интересантни објекти

Пољопривредни магацин. Тридесетак километара северно од Суботице унасељу Мали Хоргош, налази се најстарији пољопривредни магацин, који је проглашен спомеником културе, јер су се у овом здању спојила два добра неопходна за физички и духовни опстанак човека – хлебно зрно и молитва.

Карас (име носи по првом власнику) магацин се налази на пољопривредном добру “Бачка” и представља најстарији сачувани економски пољопривредни објекат северне Бачке и Баната. Магацин је подигнут у другој половини XVIII века, од печених цигала и масивних дрвених греда од којих понека достиже дужину до 15 метара.

Претпоставља се да је подигнут између 1750. и 1772. године, када су датирани први писани трагови о постојању овог магацина. Писани подаци су нађени у црквеним књигама, јер су се у њему некад одржавале и црквене мисе.

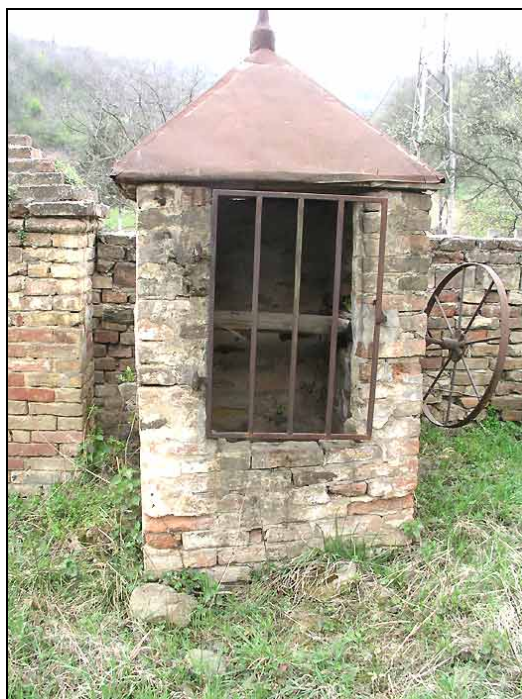
Стручњаци Међуопштинског завода за заштиту споменика културе предлажу да се овај магацин претвори у “визиторски центар” с обзиром на то да се налази на рубу Селевењске шуме, заштићеног природног добра.

Подрум магацина би био погодан за вински подрум, док би се на етажама сместили ресторан, просторије за дневни боравак гостију и апартмани (Исаков, 2002).

Бунари и ђермови. На поручју Војводине могу се још увек пронаћи стари бунари “на точак”, каквих је било пуно крајем XIX века.

Ђерам је турска реч и значи бунар из којег се вода вади помоћу мотке причвршћене за врх усправног стуба. Ведро је привезано дужим ужетом или ланцем, за један крај ове покретне мотке на чијем другом крају је камен или терет, те ђерам има изглед високе клацкалице.

Слика 139. Бунар с краја XIX века (Лединци)

Извор: <http://www.stariledinci.org.yu>

Типични Војвођански бунари који су такође у нестајању. Некада су грађени само од дрвета и таквих је остало још веома мало и о њима се не води рачуна па су у фази пропадања.

Слика 140. Ђерам

Извор: www.zrenjanin.org.yu

ТУРИСТИЧКА ПРЕЗЕНТАЦИЈА НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА

Војвођанска села имају низ аутентичних вредности која се могу претворити у туристичке вредности и привући туристе, који би долазили у њих. Туризам би на селу могао да допринесе установљењу нових вредности, које би му омогућиле излазак из економске кризе, стабилизовало даље иселјавање из села, проширила могућност запошљавања сеоског становништва.

Војвођанска архитектура има низ својих специфичности по којима се лако препознаје (непрегледна равница, ушорена насеља и куће) и представља посебност у односу на неке друге крајеве.

Очуваност традиционалног изгледа сеоске куће, архитектуре села и читаве сеоске регије, веома су важни фактори атрактивности туристичке понуде за боравак на селу.

Војвођанске куће би се могле туристима презентовати као музеј, као вид боравишног туризма, односно, туризма на селу, затим постављање етнопаркова и кроз разне друге активности.

Да би се поједине куће претвориле у завичајне музеје или уклопиле у етнопаркове, неопходно је извршити неке претходне радове.

Основне технике и поступци који треба да се изведу на овим добрима ради њихове заштите су:

- *Конзервација* – заустављање тока пропадања кућа у стању у којем су се оне нашле у моменту када је донета одлука о њиховој заштити
- *Рестаурација* – обнова појединих њихових делова, стављање у стање какви су некада били, а код којих је временом вршена измена
- *Реконструкција* – постепено њихово обнављање, чак и изградња нових кућа на нивоу какве су некада биле
- *Ревитализација* – Оживљавање – специфичан и врло савремен начин заштите куће као споменика културе који се директно одражава на коришћење, изглед, а састоји се у осмишљавању читавог низа активности (музејских поставки, повремених изложби, сценских представа и других културних догађаја), која имају за циљ приказивање живота у време када је кућа била сазидана и служила за становање тадашњег становништва
- *Измештање* кућа са првобитне локације, је постпак који је врло битан код етнопаркова да би се на једном месту нашло више објеката из различитих периода људског живљења (Томка, 1998).

На основу резултата анализе основних елемената туристичке валоризације, може се приступити вредновању тих елемената у циљу формирања опште туристичке вредности.

Како на подручју Војводине постоји велики број објеката који би се могли анализирати, тешко је урадити класичну валоризацију, већ пре свега треба дати општу слику за подручје читаве Војводине. Приликом давања оцене за поједине објекте, оцењују се следећи елементи: туристички положај, уметничка вредност, амбијент, атрактивност, изграђеност и уклопљеност у туристичко богатство.

Ако анализирамо ове елементе за све објекте на нивоу Војводине можемо рећи да они имају повољан *положај* у глобалу, јер Војводина има позицију везаног или транзитног међупростора преко кога се одвија комуникација између емитивног простора западне, средње и северне Европе и рецептивног, оличеног у јужној Европи, односно Медитерану.

С друге стране јавља се недостатак у размештају самих објеката, јер се налазе знатно удаљени једни од других, што отежава њихово очување и уклапање у комплетну туристичку понуду.

У погледу *атрактивности* може се раћи да је цео простор и пејзаж Војводине препознатљив, а уклопљеност у преостали туристички *амбијент* је изузетно повољна, јер се већи број објеката налази у близини значајних природних потенцијала, те са њима представља нераскидиву целину и што је веома важно изграђеност инфраструктуре, јер су добро повезани са њима. Оно што посебно повећава вредност туристичког производа је мултиетничност војвођанског простора, те пружа могућност упознавања фолклорног наслеђа различитих народа и етничких група.

Као велики недостатак јавља се недовољна *уређеност* самих објеката који би се презентовали потенцијалном туристи. Недостају продавнице традиционалних војвођанских сувенира, галерије и музејске поставке које би ове вредности приближиле савременом туристи.

Елеменат особености даје посебан туристички значај свим овим објектима било у сеоском туризму или неком другом облику културног туризма путем кога би туристи упознавали традицију војвођанског села. Туристички производ фолклорног градитељства би на тај начин представљао један сегмент укупног туристичког производа Војводине. Народно градитељство се успешно може промовисати и у склопу неких других туристичких програма, као што су: културне манифестације, изложбе старих заната, традиционалног покућства, народне ношње, националне кухиње и сл.

ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА ОБЈЕКТА НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА У ВОЈВОДИНИ

На основу резултата анализе основних елемената туристичке валоризације, приступа се вредновању тих елемената у циљу формирања опште туристичке вредности. Овом приликом за компарацију су узети објекти сеоске архитектуре у Војводини, који су сматрани најрепрезентативнијим за дату групу објеката. Валоризацију је извршило 5 особа различите професионалне оријентације (доктор географских наука (дипломирани туризмолог), доктор агрономије (председник културно-историјског друштва ПЧЕСА), историчар, етнолог и аутор дисертације (Магистар географских наука)).

Вредновање је вршено за раличите групе објеката на следећи начин:

- оцена 1 (недовољан квалитет) – није за туристичку презентацију
- оцена 2 (квалитет задовољава) – локални туристички значај
- оцена 3 (добар квалитет) – регионални значај
- оцена 4 (врло добар квалитет) – шире регионалан значај
- оцена 5 (одличан квалитет) – међународни туристички значај (Томка, 1998).

Приликом давања оцене за поједине објекте оцењују се следећи елементи:

- Туристички положај
- Уметничка вредност
- Амбијент
- Атрактивност
- Изграђеност
- Уклопљеност у туристичко богатство

Табела 15. Туристичка валоризација објеката народног градитељства у Војводини³⁵

Споменик	Туристички положај	Уметничка вредност	Амбијент	Атрактивност	Изграђеност	Уклопљеност у туристичко богатство	Просек
Завичајна кућа у Бачкој Тополи	4.3	4.3	3.8	4.0	4.5	4.3	4.2
Салаши у околини Суботице	5.0	4.8	4.5	5.0	4.0	4.8	4.7
Ветрењача у Чуругу	3.3	4.3	4.0	4.5	2.5	3.0	3.6
Сувача у Кикинди	3.5	5.0	4.3	5.0	4.0	3.5	4.2
ПРОСЕК	4.0	4.6	4.1	4.6	3.8	3.9	4.2

Ако анализирамо ове елементе посматране објекте на нивоу Војводине можемо рећи да они са оценом 4,0 имају повољан **туристички положај** у глобалу, јер Војводина има позицију везаног или транзитног међупростора преко кога се одвија комуникација између емитивног простора западне, средње и северне Европе и рецептивног, представљеног у јужној Европи, односно Медитерану. Најбољу оцену имају Салаши у околини Суботице, а потом Завичајна кућа у Бачкој Тополи, јер се налазе у непосредној близини веома значајног пута Е-75, што претставља основу њиховог доброг туристичког положаја. За разлику од њих друга ва објекта се налазе даље од главнихобраћајница, те се и њихова повољност положаја смањује.

Уметничка вредност има веома високу оцену од 4,6. Уочава се да сви објекти имају оене преко 4, а максималну вредност од 5,0 има Сувача у Кикинди као јединствени објекат ове врсте у нашој земљи, али и један од два у Европи; што указује да је то објекат међународног туристичког значаја. Велику вредност од 4,8 имају и салаши у околини Суботице.

У погледу **атрактивности** може се рећи да је цео простор и пејзаж Војводине препознатљив, а уклопљеност у преостали туристички **амбијент** је изузетно повољна, јер се већи број објеката налази у близини значајних природних потенцијала, те са њима представља нераскидиву целину и што је веома важно изграђеност инфраструктуре, јер су добро повезани са њима. Оно што посебно повећава вредност туристичког производа је мултиетничност војвођанског простора, те пружа могућност упознавања фолклорног наслеђа различитих народа и етничких група. То се види и из релативно високих оцена датих за атрактивност (4,6) и амијент (4,1). На основу ових оцена уочава се да они имају шире регионалан значај, те представљају значајан елеменат туристичке понуде Војводине.

Изграђеност као елеменат туристичке валоризације има најнижу оцену 3,8. Као велики недостатак јавља се недовољна уређеност самих објеката који би се презентовали потенцијалном туристи. Недостају продавнице традиционалних војвођанских сувенира, галерије и музејске поставке које би ове вредности приближиле савременом туристи, али исто тако недостаје правилна туристичка сигнализација, одговарајући маркетиншки приступ, израда пропагандног материјала и сл.

³⁵ У прилозима се налазе појединачне туристичке валоризације

Уклопљеност у туристичко богатство има просечну оцену од 3,9 и указује да се неводи довољно рачуна око повезивања више различитих елемената туристичке понуде Војводине, те да ти елементи егзистирају сами за себе или у оквиру уже групе. С друге стране јавља се недостатак у размештају самих објеката, јер се налазе знатно удаљени једни од других, што отежава њихово очување и уклапање у комплетну туристичку понуду. Управо је ово проблем о коме треба повести више рачуна како би се у туристичким аранжманима обухватио већи број објеката и извршило њихово повезивање у целину.

Ако пак анализирамо *појединачно посматране објекте* уочавамо да су највећу оцену добили Салаша у околини Суботице 4,7. Максималну оцену 5,0 имају за атрактивност и туристички положај. Овако висока оцена указује на њихов велики значај у туристичкој понуди Војводине. Просечну оцену од 4,2 имају два анализирана објекта – Завичајна кућа у Бачкој Тополи и Сувача у Кикинди. Оно што је највише оцењено код Завичајне куће је њена изграђеност, али је најмању оцену добила за амбијент, док су код суваче највише оцене (5,0) добиле атрактивност и уметничка вредност, али се проблем јавља код туристичког положаја и уклопљеносту у туристичко богатство. Најнижу оцену очекивано је добила Ветрењача у Меленцима 3,6. Најнижу вредност има изграђеност – само 2,5; док највишу вредност има атрактивност 4,5.

Овакви резултати указују на слабе тачке туристичке понуде, али и да основни услови за туристичку презентацију постоје. Неопходо је предузети потребне кораке како би се подигао квалитет туристичке понуде и искористиле могућности које ове вредности пружају. Пре свега треба учинити да се ове вредности што боље укључе у туристичку понуду Војводине и учини потребно како би оцена изграђености била много већа. То се посебно односи на Сувачу, једну од ретких у Европи која је у Кикинди нажалост прилично занемарена у функцији туризма, као и на ветрењачу у Меленцима, али и ветрењаче уопште које су сведок једног прошлог времена и некада заштитни знак војвођанске равнице.

МАТЕРИЈАЛНА, ДУХОВНА И ТЕХНИЧКА КУЛТУРА

ОСТВАРЕЊА МАТЕРИЈАЛНЕ И ДУХОВНЕ КУЛТУРЕ

Многобројна остварења материјалне и духовне културе се налазе у музејским збиркама већих градова. Од експоната у овим музејима, највише су сачувани предмети домаће радиности. То су претежно текстилни предмети који припадају бројним народима Војводине.

Од посебног значаја су:

- *ћилими* (рађени у Стапару, Сивцу, Меленцима, Зрењанину, Добродолу и Никинцима)
- *вез*
- *златовез*
- *чипке*
- *предмети од дрвета*
- *керамика*
- *остало* (сремске гусле са “две жице”, преслице ...)
- *наивно сликарство у селима и вајарска дела*

Већи део ових предмета је очуван, комплетиран, систематизован, научно обрађен и заштићен. Њихова висока вредност условљена је чињеницом да је етнографско богатство плод стваралаштва бројних јужнословенских и других народа који су живели на овим просторима дуги низ година (Ђере, 2001).

ОСТВАРЕЊА ТЕХНИЧКЕ КУЛТУРЕ

Кад кажемо остварења техничке културе, пре свега мислимо на старе занате.

На подручју Војводине занатство је почело да се развија доста рано, да би свој пуни замах имало током XVIII века, а свој врхунац током XIX века, када почиње процес распадања еснафских организација.

Оно што је интересантно је да поједини народи имају наклоност ка појединим занатима:

- *Срби* (ћурчије, абације, капамације, чизмари, папучари, опанчари, пекари, воскари, казанције, лимари, колари, ковачи)
- *Мађари* (бавили су се занатима који су се односили на обраду метала и машинску струку)
- *Немци* (зидарски, тесарски, каменорезачки, браварски, лимарски, столарски, мазалачки, ужарски, вунарски, бачварски, коларски, ткачки, плетарски)

Стари занати су на подручју Војводине данас скоро у потпуности ишчезли, а трагове о њиховом постојању чувају музејске збирке и завичајне куће – музеји, као и активни жена и заљубљеника у традицију, који се труде да очувају и отргну ове занате од прошлости, и да их очувају и прикажу новим генерацијама.

Удружење “*Домаћа радиност*” из *Апатина* организује сакупљање свих народних рукотворина у селима апатинске општине. Производе се углавном “тканине од вуне и памука за израду народних ношњи, тканине за одевне предмете са народним мотивима”.

У *Сонти* постоји радионица за израду ситних, украсних одевних предмета од коже (Шимон, 1995.).

Ковачка и коларска радионица (изграђена у последњој четвртини XIX века) се налази у **Бачкој Тополи**. Ковачки занат и прављење кола има велику традицију (40-тих година XX века је у Бачкој Тополи било четрдесет две ковачке радионице). Бачкотополска изложба представља оба заната. Радионица је подигнута у последњој четвртини прошлог века. Некадашњи власник породица Егри, била је позната ковачко-коларска фамилија. Поред ове радионице у Бачкој Тополи је сачувано од заборава и млинарство, формирањем *Музеја млинарства* у Ветрењачи крај Зобнатице.

Један од најбољих примера представљања старих заната је свакако **"Српски музеј хлеба"** у Пећинцима у коме посетиоци нису само пасивни посматрачи изложених експоната, већ имају могућност да виде како су ти изложени предмети стварно кориштени, а у могућности су неке од њих и сами испробају.

у Ковачици живе и раде 3 од 5 произвођача виолина из Југославије. Колико уметничког дара и надахнућа треба да би се сачинио такав узвишен инструмент као што је виолина, сигурно је тешко измерити, али се може дочарати посетом **радионице виолина "Немчек"** у Ковачици. У кући Јана Немчека све је у знаку виолине. Дом Немчевих претворио се у живи музеј уметности и лепих ствари, а у њој се налазе радионица и галеријски простор за виолине, чела, мандолине...

Тачно пре 25 година Јан Немчек (онако како су га учили отац и деда) направио је прву виолину, а потом су следиле оне на којима су се окушали и Трип Симонути, Илија Маринковић и Јован Колунџија. Држ овог јубилеја краси и умеће његовог сина Јана (осмог), који у Звизлену, на Ниским Татрама у Словачкој, уз обуку седам ученика у овој градитељској школи, већ показује завидне резултате. За обликовање виолине користи се већ обрађено дрво, најчешће из Словеније. За градњу виолине од сировог јавора потребно је да прођу три године, како би ишчезла сва сувишна влага. Дрво мора да буде природно сушено, а након 200 сати рада, уз обраду с природном смолом (коју сам кува), настаје виолина која у рукама другог доброг мајстора уме да врати звук својих родних шума. На једној виолини мајстор Немчек ради обично око месец дана, његов посао вреди 1.000 €, а у цену инструмента улази и квалитет материјала који је у њу уложен. Како је овај посао занимљив, али и исплатив, наставник и мајстор Немчек осмислио је пројекат по коме ће у ковачичкој гимназији бити отворено једно одељење за обуку ђака (<http://www.dnevnik.co.yu/arhiva/30-07-2004>).

Слика 141 и 142. Детаљи из Радионице виолина "Немчек" у Ковачици

Извор: <http://www.dnevnik.co.yu>

Активирањем старих заната у туристичке сврхе (по угледу на Музеј хлеба), у Војводини би се обогатила туристичка понуда и пружила посетиоцима могућност упознавања богатог културног наслеђа ове регије.

МУЗЕЈИ, ГАЛЕРИЈЕ И ЕТНОПАРКОВИ

Без обзира да ли су општег карактера (као национални, завичајни или народни музеји) или специјализовани музеји са тематским збиркама и изложбама, музеји предствљају врло омиљено место у туристичкој понуди неког места. Музеји су истовремено и институције које својим додатним активностима ставрају нове вредности: презентације културних остварења, тематске вечери и сл, које оживљавају музеје и тиме их чине приступачнијим за све оне посетиоце којима музеји делују одбијајуће (Ахметовић-Томка, 1996, 30).

Туристичка промоција је један од инструмената маркетинга туристичких предузећа, а подразумева обезбеђивање заинтересованости туриста и довољног нивоа тражње према производима и услугама предузећа (Попеску, 1991). То је у суштини процес масовног комуницирања између произвођача и потрошача, а он се веома лепо може реализовати у односу посетилац-музеј.

МУЗЕЈИ

У музејима Војводине чувају се многобројни покретни споменици којима се репрезентује полиетничка структура Покрајине. Богате су музејске збирке у Музеју Војводине, народним музејима Зрењанина, Вршца и Панчева, у градским музејима Суботице, Сомбора и Музеју Срема. Посебне колекције карактеришу материјалну културу и духовно стваралаштво народа и народности Војводине: Срба, Мађара, Словака, Румуна, Русина, и других.

У етнографском богатству Војводине истичу се урбанистичке целине војвођанских ушорених села у којима неки објекти имају раритетне вредности (Бачки Петровац, Руски Крстур, Нештин, Петроварадин, Стапар, Бачки Моноштар, Бачки Брег, Сивац, Темерин).

Ту су већ поменуте оригиналне војвођанске куће, салаше, оригинални чардаци, амбари, а међу заштићеним непокретним споменицима су: сувача у Кикинди, ветрењача у Чуругу, амбари у Стапару и воденице на неким рекама у Банату и на Дунаву.

Музеји су научно-просветне установе које прикупљају, проучавају, чувају, обезбеђују и излажу, односно валоризују предмете и писане изворе, пре свега из археологије и уметности, а који су од историјског, етнографског, уметничког, природњачког, техничког или другог значаја. То су својеврсне институције науке, културе и образовања, тј. места на којима се може сагледати стваралаштво различитих уметности кроз историјски, културни и географски просек (Томка, 1998).

Разликују се две врсте музеја:

- *Научни* – који могу бити: археолошки, природњачки, етнографски, војни, технички, поморски, криминалистички
- *Уметнички* – који садрже збирке слика, графика, скулптура и објеката примењене уметности

Осим термина музеј срећемо се и са терминима *галерија* (за веће збирке слика и скулптура) и *кабинет* (за збирке графика, новца и медаља).

По карактеру, структури и у зависности колику територију покривају могу бити: државни, земаљски, покрајински, градски и завичајни.

Предмети који су везани за друштвену, материјалну и духовну културу (живот, обичаје, веровања) појединих народа, чувају се у *етнографским* и *завичајним* музејима, јер у њима постоје оптимални услови за очување предмета народног стваралаштва, од чишћења, рестаурирања и конзервације, до адекватног излагања којим руководе стручњаци – етнологи.

На подручју Војводине постоји више музеја различитог типа³⁶:

У **Бачкој Паланци** постоји **Завичајни музеј** има палеонтолошку, археолошку, историјску, нумизматичку и етнографску збирку. У **Бачком Петровцу** постоји **Народни музеј**.

Завичајни музеј у Белој Цркви има богате природњачке, етнографске, археолошко-историјске збирке и завичајно световно и црквено сликарство.

У **Градском музеју** града **Бечеја** постоји више различитих збирки: археолошка, етнолошка, културно-историјска и збирка примењене уметности. У оквиру Збирке експоната из етнологије налазе се бројни предмети који сведоче о начину живота народа и народности из ових крајева. Посебно интересантна је *рибарска изложба*, једна је од најчувенијих у земљи. На изложби су заступљене разне врсте основног и помоћног рибарског алата, који током протеклих векова ни мало није променио свој облик и начин употребе (Муњин, 1986).

Народни музеј у Вршцу је основан 1894. године одлуком Магистрата као завичајни музеј. Овај музеј чије збирке имају преко 200.000 предмета спада у ред најзначајнијих музеја у Војводини. Најбогатије је археолошко одељење, које располаже бројним предметима почев од каменог доба. Етнографска збирка је богата ношњама народа и народности југоисточног Баната. Природне реткости и вредности су приказане у природњачкој збирци

Пре око две деценије професор Драгољуб Бадрљица из **Мокрина** је уз помоћ бројних дародаваца прикупио око 23.000 различитих експоната и направио "**Мокрински завичајни музеј**". Музеј има више целина које се могу разврстати у: археологију, иконе, црквене барјаци и одежде, књиге, новине, уметничке слике, народну радиност, фотографије, музикалије, карикатуре, старе фотографије, намештај, скулптуре, алате, радила, покућства, плакате (Бадрљица, 2004).

У **Жабљу** постоји **Завичајна музејска збирка**.

Народни музеј у Зрењанину је један од најзначајнијих музеја у Војводини. Основан је 1906. године под именом "Музеј торонталске жупаније". Располаже предметима из најстаријих људских култура (млађег каменог и касно бронзаног доба) у оквиру археолошке збирке, најразноврснијом одећом, украсима и покућанством у оквиру етнографске збирке и има богат материјал о револуционарној прошлости Зрењанина у оквиру историјске збирке. Посебно значајно је уметничко одељење, где се налази Галерија слика која садржи слике најзначајнијих војвођанских сликара (Константина Данила, Ђуре Јакшића, Паје Јовановића, Уроша Предића).

Спомен музеј у родној кући Михајла Пупина у **Идвору** (Ковачица) у коме се поред предмета из живота научника налази и стална изложба предмета сеоског домаћинства из доба његовог детињства.

Мала **музејска збирка** сачињена од експоната из области етнографије Јужног Баната се налази у **Јасенову** (Бела Црква).

Народни музеј који се налази у згради Магистрата великокикиндског дистрикта – Курији у **Кикинди**, садржи експонате из области етнологије, археологије, историје уметности и историје.

Музеј града Новог Сада има богату археолошку, историјску и етнографску збирку, завичајну галерију која прикупља дела уметника који су живели или живе у Новом Саду, нумизматичку збирку, затим водичку службу кроз подземље тврђаве и документацију о културној историји Новог Сада

Војвођански музеј у Новом Саду има археолошко, културно-историјско, етнолошко и конзерваторско-рестаураторско одељење

³⁶ Наведени по азбучном реду општине у којој се налазе

Народни музеј (реорганизован крајем 1946. године) у **Панчеву** има богату археолошку збирку у којој се чувају вредни налази од најстаријих култура до предмета средњовековне словенске културе

Градски музеј Сенте има археолошку (богата ризница средњовековног накита) и богату и веома лепу етнографску збирку

Градски музеј града **Сомбора** има богат и разноврстан археолошки и етнографски материјал и располаже стручном библиотеком, посебно за област нумизматике

Завичајни музеј смештен је у палати патријарха Јосипа Рајачића у **Сремским Карловцима** и има археолошку, етнографску и историјску збирку као и посебан део посвећен песнику Бранку Радичевићу

Музеј Срема, који се налази у **Сремској Митровици** има археолошку (где се највећи део односи на *Сирмиум*), нумизматичку, историјску и етнографску збирку, као и одељење везано за НОБ.

Меморијални музеј Ђуре Јакшића у **Српској Црњи** (Нова Црња) је отворен 5. октобра 1967. године поводом стодвадесетпетогодишњице песникова рођења. У музеју се чувају успомене на песника, приповедача и сликара Ђуру Јакшића (рукописи његових дела, писма, композиције писане на текстове његових песама, сва објављена дела и преводи на стране језике и репродукције сликарских дела које се налазе у Галерији Матице српске у Новом Саду и Народном музеју у Београду

Градски музеј смештен је у Градској кући у **Суботици**. Посебно су занимљиве археолошка и етнографска збирка. У оквиру етнографске збирке, поред експоната везаних за народе који су насељавали или још увек насељавају ово подручје у музеју се налазе и етнографски експонати из Азије, Африке, Полинезије и Меланезије (које је музеју завештао суботичанин Оскар Војнић).

У насељу **Темерин** је формиран мали **Завичајни музеј**.

Као посебно интересантне музеје или пак музеје који могу бити посебно атрактивни како домаћем тако и старном посетиоцу на подручју Војводине, можемо издвојити:

Етнографски музеј у Дебелачи (општина Ковачица) је формиран 1977. године са жељом да се сачува етнографска одлика Мађара који су у општини насељени само у овом селу. Музеј садржи 430 експоната за свакодневну употребу из XVII века. Музеј није отворен свакодневно, већ прима најављене посете.

Састоји се из четири одељења:

1. У првом одељењу су изложени најстарији сачувани експонати мађарске народне ношње, разни ткани предмети (мараме, кошуље, сукње, чизме, бунде). Такође могу се видети ручни радови украшени чувеним мађарским везом и црвеним детаљима. Ова збирка спада међу највредније експонате. Примерци ове збирке датирају из периода од 1870-1950. године.
2. У другом одељењу налазе се предмети који су служили у свакодневној употреби људи. Ту су изложене керамичке посуде за чување зимнице, за печење ракије, предмети за покућство који су изашли из употребе.
3. У трећем одељењу су експонати који дочаравају период екстезивне земљорадње и сточарства и умешност тадашњих занатлија у изради ових предмета (јарам, чегртаљка, справа за везивање снопова, први плуг, прибор за коњску запрегу)
4. У четвртном одељењу смештен је инвентар старе апотеке, чувене на овом простору. Ова апотека је била власништво Амбрози Шандора и била је прва у овом делу Баната. Апотекар је први правио козметичке препарате и парфеме, по рецептима бечких и пештанских апотекара. Прибори за прву биохемијску лабораторију у Војводини брижно су сачувани и представљени.

- Ходник музеја послужио је да се представи још један важан детаљ из живота старе Дебељаче. То је Дебељачки вашар, који траје још данас и одржава се сваке године, последњег петка у мају и августу. Сlike које нам дочаравају тадашњу атмосферу са вашара указују на важну привредну корист трговине за Дебељачу од његовог настанка до данас. Некада је вашар трајао три дана са тачно одређеним данима трговине коњима, овцама, свињама и занатским производима. Данас се мештани и околина носталгично сећају лицидерских срца, алви и шећерне пене.

У згради старе школе (у амбијенту старе мађарске куће) у *Купусини* (Апатин) изложена је етнозбирка традиционалних ношњи становништа, посуђа и пољопривредних алатки сакупљених у овом селу.

Музеј пчеларства породице Живановић је смештен у породичној кући породице Живановић у Сремским Карловцима, где се у пространом дворишту налази преко 200 кошница и стотинак сачуваних предмета, којима је пчеларио предак садашњег власника Боривоје Живановић. Боривоје Живановић је 1968. године основао “Музеј пчеларства породице Живановић”. Данас се тамо може видети неколико типова кошница и многи предмети који су се употребљавали приликом рада око пчела, као и лични предмети преака Живановића. У овај музеј, јединствен у нашој земљи, навраћају многи посетиоци, како из земље тако и из иностранства, а уз интересантну причу љубазних домаћина могу се упознати са историјом пчеларства и винарства на овим просторима, али исто тако и пробати неке од изврских производа из подрума Живановића.

Пољопривредни музеј у Кулпину. Године 1993. у Кулпину је основан Музеј пољопривреде, који од 2003. године ради у склопу Војвођанског музеја у Новом Саду. Већи број различитих збирки се налази у згради каштела и у пратећим зградама: магацинима, радионицама и шталама. Око ових зграда се налази парк на око 5ха. Овај музеј има добре предиспозиције да постане значајно место туристичко-угоститељске понуде овог краја. У парку око музеја постоји простор који се може искористити за постављање ветрењача, котобања, амбара на саоницама, сувача и других карактеристичних објеката који би употпунили амбијент.

Надомак Београда у *Пећинцима* се налази “*Српски музеј хлеба*”. Сликари Слободан Јеремић-Јеремија, са својом породицом чува и излаже своје годинама скупљане експонате. Од 1995. године музеј је радио експериментално, а званично је отворен 2. марта 1998. године.

Музеј се простире на 1200 м² од чега је 600 м² под отвореним небом. Музеј садржи експонате од алатки за обраду земље до обредног хлеба. Цео пут кроз музеј назива се “Пут земље хлеба до неба”.

Више од две хиљаде експоната изложено је у четири павиљона и на отвореном у четири збирке:

- оруђа која су се некад користила за обраду земље (рала, машина за жетву, мотике, тоље за обарање класја и виле за његово сакупљање)
- збирка предмета који се користе за прераду пшенице и прављење хлеба (жрвањ неолитске старости, мерице за брашно и жито)
- збирка модела обредних хлебова (божићни, ускршњи, свадбени, подушни), укупно 96 комада (сомун, лепиња, погача, чесница, славски колач, орачица, копачица, паскурица, помагач, голубићи, орачева шака ...)
- ликовна збирке – Јеремијине слике из циклуса “Србија земља и хлеб” и “Србија небо”

У склопу музеја се налази и реконструкција унутрашњости старе српске куће са огњиштем и фуруном за печење хлеба, а подигнут је и звоник. Јеремија има идеју да у музејски програм уведе паорски доручак, чиме би се истакле локалне гастрономске карактеристике као један од елемената туристичке понуде.

Слике 143. и 144. Призори из “Музеја хлеба” у Пећинцима

Извор: Пропагандни материјал музеја

У склопу музеја се налази и сувенирница, коју би сигурно пожелеле многе музејске институције (www.politika.co.yu). Паркинг испред музеја је оспособљен за прихват неколико аутобуса. Поред овог музеја постоји у свету само још један музеј хлеба и он се налази у Улму. Према подацима које бележи сам Јеремија музеј годишње посети око 12.000 посетилаца.

ГАЛЕРИЈЕ

Као што смо поменули осим термина музеј користи се и термин *галерија* (за веће збирке слика и скулптура). Сам термин галерија потиче из латинског језика “галерија” дугачка и узана просторија која је, због својих дугих зидова, нарочито подесна за излагање уметничких дела, нарочито слика; дуг ходник, коридор, покривен балкон ... (Вујаклија, 1966).

На подручју Војводине имамо више различитих галерија, а овом приликом поменућемо оне које су специфичне по томе што су везане за локално становништво, тј. у њима су изложена дела сликара наиваца са ових подручја:

Галерија наивне уметности је основана у **Ковачици** 15. маја 1959. године, као прва сеоска галерија у Југославији. На првој колективној изложби учествовало је тринаест сликара, а до данашњег дана је кроз Галерију прошло педесетак. Међу њима се налазе познати сликари наиваци који су се својим делима прославили не само код нас већ и у свету (Зузана Халупова, Јан Сокол, Алжбета Чижикова и др.)

Тог дана су сликари обећали да ће сваке године давати по једну слику галерији и на тај начин ће се формирати фонд слика. Управа Дома културе одлучила је да за галерију обезбеди простор на првом спрату Дома културе. Тако се полако сваке године увећавао галеријски фонд. Када није било изложби увек су излагане слике из фонда галерије. Мора се признати да је то била аматерска делатност. Галерија је била само секција Дома културе без стручног особља.

Седамдесетих година је успостављена сарадња са Народним музејом у Панчеву, који је имао стручњаке, историчаре уметности и тад је у ствари почела галеријска обрада слика, уведена је матична књига слика. Данас галерија има зграду окружену атељеима наивних сликара и располаже фондом од 452 слике. Изложба “Четрдесет година Галерије наивне уметности” организована је 13. маја 1995. у Ковачици.

Ковачичка наива је јединствена појава у свету. Ова појава у целини, а нарочито њени врхунски представници су изборили грађанско право у стручним ликовним круговима као творци посебних дела високих уметничких вредности.

Из свог завичаја продрли су на све континенте и чврсто су усидрени у културној свести Словака из Војводине³⁷.

У циљу очувања словачког идентитета и стварања атрактивне туристичке дестинације господин Павел Бабка из Ковачице је отворио и приватну *галерију “Бабка”* у *Ковачици*, али и учинио корак напред покренувши идеју за пројекат “Етноцентар” у Ковачици. Ова галерија је, током 2001. године, у оквиру “Етноцентра Бабка”, од стране Унеска проглашена светским центром издавачке делатности о наивном сликарству.

Веома интересантна и свакако вредна помена је и *Мала галерија наивног сликарства* у *Уздину* са око 50 изложених радова. Прави почеци наивног сликарства као у малом јужнобанатском селу Румуна–Уздину, везују се за 1961. годину када се око Ануике Маран окупља једна група жена, спремна да раскине са вековним оковима и почиње дотадашње шаре са ручно истканих кецеља и ћилима преносити на папир, а нешто касније и на платна. Тада почињу да сликају: Софија Докљан, Мариора Моторожеску, Флорика Пуја, Флорика Кеџ, Анујка Долама, Стелуца Царан, Софија Босика и многе друге. Сlike уздинки немају само уметничку вредност већ представљају голему помоћ свима који истражују спиритуални идентитет Румуна на овим просторима.

“*Илијанум*” је део Галерије Саве Шумановића у *Шиду* и садржи 350 дела шидског сликара наивца Илије Башичевића - Босиља (1895-1972), као и око 25 радова других сликара припадника исте сликарске школе.

Дела овог сликара, рађена техником гваша, цртежа и уља, до данас су остала нерешива тајна за критичаре. Зато, није изненађење ни Илијине таписерије, које је радио поред цртежа, слика, икона, зидних, предметних и керамичких осликавања. Почео је да слика скоро случајно и неспретно, прво славску икону Кузме и Дамјана, па затим су настали многи циклуси и теме фантастичне имагинације од 1956/57 до 1972. У том периоду настале су познате тематске целине, као што су мотиви из Библије, Епска и Народна предања, Илијада, Апокалипса, Летећи, Птице и Животиње. Неки мотиви, сцене, портрети и ликови често су понављани: Помрачење, Нојева лађа, Летећи, Паун, Петао, Псоглави, Морски коњиц, Вилин коњиц, Кључеви, Апоколипса, Илијада...

Илија је сликао на свему до чега би стигао: на стаклу, картонима, папиру, платну, даскама, зидовима, по књигама, намештају, пампурима, боцама, предметима... Сликао је са неописивом маштом двоглаве и дволичне представе људи, животиња, птица, призоре замкова, природе, реке, стабла и разних предмета... без строге композиције, топлим и богатим колоритом, са лаким наносима боје, слагајући је како до које дође, мимо сваке логике и правила (www.psok.org.yu).

Сlike 145, 146 и 147. Нека од дела Илије Башичевића

Извор: www.psok.org.yu

³⁷ Више о наиви ковачичких сликара у поглављу *Словаци*

ЕТНОПАРКОВИ

Могући начин презентације фолклорне архитектуре и уопште фолклорног наслеђа су бројни. Етнопаркови су оригиналан и свеобухватан начин те презентације.

Етнопарк или како га још називају “*Музеј под отвореним небом*” представља изложбену збирку старинских типских зграда са предметима који им припадају, сачуваних на лицу места или намештених на другом погоднијем простору у природи (Павловић, 1991). Понекад је измештање неопходно ради боље заштите појединачних објеката.

Приликом формирања етнопаркова мора се јако водити рачуна о аутентичности, како самих објеката, тако и окућнице, како би они били максимално заштићени од утицаја данашњице. Уз овакве паркове треба обезбедити и пратеће садржаје у виду угоститељских садржаја и продавнице сувенира.

Етнопаркови представљају прворазредне туристичке атракције, које су привлачније од било ког музеја. Формирање етнопаркова је започело у Скандинавским земљама, а потом се раширило и на остали део света. У Европи је широко заступљена пракса оснивања етнопаркова, а темељи се на Декларацији ИСОМ-а из 1957. године.

Један од нама најближих изузетно лепо уређених европских етнопаркова је **Национални историјски меморијални парк “Ópusztaszeri”** у Мађаркој, а код нас најпознатији је **Музеј народног градитељства “Старо село” – Сирогојно**.

Етнопаркови на подручју Војводине још нису добили своју праву шансу, мада постоје локалитети који поседују потребне предиспозиције. У оквиру једног таквог етнопарка би се могле приказати типичне војвођанске куће са окућницом, а могле би се употпунити луткама обученим у народну ношњу, а у пратећим угоститељским објектима би се служила храна из традиционалне војвођанске кухиње што би употпунило амбијент.

Оваквим туристичким садржајима се туристи најбоље упознају са материјалном и духовном културом, начином живота, обичајима и веровањима неког народа, што у сваком случају обогаћује њихову културу и отвара их према другима, што олакшава комуникацију међу људима (Грујић, 2002).

Формирањем етнопарка на подручју Војводине могла би се сачувати материјална култура и стваралаштво народа који насељавају ову равницу. Стварање оваквог парка би омогућило очување старе архитектуре народног неимарства, очували би се стари предмети из свакодневног живота и предмети из домаће радиности.

За формирање оваковог парка у Војводини постоје добре предиспозиције, али би се морало порадити на конкретним стварима:

1. извршити измештање старих војвођанских кућа (једноделне укопане куће са тршчаним кровом (Бачки Петровац), куће “на бразду”, дужне куће, преке куће, куће “на кључ”), стим што треба обратити пажњу да буду заступљене типичне куће свих народа који живе у Војводини
2. измештање типичних ветрењча, воденица и амбара
3. постављање ђермова као карактеристичног обележја војвођанске равнице
4. као препознатљив симбол старог војвођанског дворишта требао би се на том простору налазити и стари дуд
5. посебна пажња би се морала посветити унутрашњем ентеријеру кућа, у којима би се морао налазити оригинални намештај и кућни предмети за свакодневну употребу, као и предмети народне радиности (по угледу на Завичајну кућу у Бачкој Тополи и сл.). Уместо типичног савременог купатила гостима би морао бити на располагању умиваоник, бокал са водом и стари везени пешкири.
6. На простору окућнице своје место би морале наћи таљиге, кочије, шпедитери, саонице, као и првобитни плугови и остале старе пољопривредне машине.

7. Куће би морале бити у низу по угледу на војвођанска ушорена села, а пред сваком би требао бити ископан јендек (канал), и уместо асфалтног пута налазила би се калдрма како би се гости лети могли возити кочијама, а зими саоницама.

Након стварања оваквог етносела, требало би повести рачуна о пратећим садржајима:

1. саградити куће за смештај туриста које би се у потпуности уклапале у амбијент и биле налик типским (постављеним у парку)
2. куће би морале бити уређена на исти начин као и експонати, са елементима сваременог живљења сведеним на минимум (само оним који су неопходни за апсолутни комфор гостију)
3. у оквиру парка морао би своје место наћи и етноресторан отвореног типа, у коме би гости седели за дугачким столовима и то на клупама прекривеним крпама. Осветљење би морало бити свећама и старим лампама, а у зимском периоду грејање искључиво зиданим паорским пећима. Служила би се традиционална типична војвођанска јела, а користило старо посуђе. Обавезан детаљ је послуга обучена у разне војвођанске ношње, а гости би у храни уживали уз пратњу типичне војвођанске музике (тамбураша)

На подручју Војводине имамо неколико покушаја за изградњу оваквих села.

"Етнографски музеј под ведрим небом" у **Купинову**, општина Пећинци је комплекс сеоских кућа са богатом декорацијом од дрвета у културним добрима. Етнопарк у Купинову је површине 114 ари. Он је једини ове врсте у Војводини. Ентеријер куће се састоји од кухиње која је у средини и две просторије. Под је земљани, таванице изграђене од греда и дасака. У једној од просторија је пећ. У састав етнопарка улазе и два амбара који су грађени 1909. и 1915. године (уврштени у културна добра), вајат, бунар и хлебна пећ (Ћирковић, 2003).

На подручју Беле Цркве постоји пројекат о изградњи **"Етносела војвођанско-панонског типа"**, које би било лоцирано на локалитету између Градског и Врачевгајског језера, према регионалном путу Вршац-Бела Црква, на који се надовезује простор са рибњаком за изградњу етноеко села. Пројектом је предвиђена изградња рибњака са намером интензивног узгоја рибе, изградња боравишних и смештајних капацитета за 80-100 посетилаца, с тим, што је предвиђено да све буде изграђено од природних материјала (опеке, дрвета, камена, трске и сламе). Велике могућности пружа управо близина Белоцркванских језера, јер се будућим посетиоцима етносела пружа могућност бављења рекреацијом и спортом на отвореном простору током целе године, као и бављење спортским риболовом и др. (Милачић, Милачић, Драганић, 2004).

Идејни пројекат под насловом **"Садржај и просторни концепт Војвођанског села и пратећег туристичког комплекса"** настао је као резултат рада тима професора и сарадника са Департмана за географију, туризам и хотелијерство, Природно-математичког факултета у Новом Саду. Будући да пројекат има идејни карактер, он захтева детаљну разраду и конкретизацију и сходно томе, сарадњу стручњака специјалиста из низа струка, а пре свега етнолог, архитеката, грађавинских инжењера, историчара уметности итд. Овај пројекат је под покровитељством Министарства науке и технологије Републике Србије, Скупштине АП Војводине и Туристичке организације Војводине.

Простор предвиђен за градњу етнопарка "Војвођанско село" и пратећег туристичког комплекса припада југоисточном делу Бачке у непосредној близини ауто-пута Е-75. Он, према томе, садржи неопходну транзитну компоненту, која може подстицајно и мотивационо да утиче на масовност посете пре свега туристичког комплекса и селективну посету етносела³⁸.

³⁸ У прилозима се налази основни садржај пројекта, без залажења у детаље код појединих поглавља.

МАНИФЕСТАЦИОНИ ТУРИЗАМ

Манифестациони туризам се развијао на основу различитих начина привређивања, обичаја, веровања и навика на етнички и религијски хетерогеном подручју Војводине.

Сам појам манифестација, потиче од латинске речи *“manifestatio”* што значи “јавно испољавање, јавно изражавање одобравања или негодовања, објава, објављивање, изношење на видело, показивање” (Вујаклија, 1966). Са аспекта туризма то би могли бити различити облици привређивања, програми са занимљивим садржајем који самостално може да привуче посетиоце.

У својој докторској дисертацији мр Жељко Бјељак даје више различитих тумачења појма манифестациони туризам тј. туристичке манифестације, које је дало више домаћих и страних аутора, а на крају аутор предлаже као коначну дефиницију следеће: *“манифестације туристичког карактера означавају јавно извођење или приказивање било у виду изложбе, приредбе, или више приредби разних категорија људског достигнућа, а које се издвајају по својој специфичности, остварујући туристичке ефекте и циљеве, а организују се у свим насељима која имају свој интерес у томе”*.

Облици манифестационог туризма су многобројни као и резултати приликом организовања манифестација:

- *Економски* – који се примећује величином прихода од приредбе, зависно од начина организовања и броја посетилаца и деловањем на привредне делатности места и регије одржавања
- *Туристички* – који показује да велике туристичке манифестације двострано утичу на туристички промет: њиховим организовањем повећава се туристички промет и утиче на квалитет угоститељских објеката и пратеће инфраструктуре, а могуће је и боље развијање услужних делатности
- *Технички* – приказује побољшање производа и услуга разних привредних делатности (модернизација, компјутеризација)
- *Физички* – који се постиже конзерваторским радовима на разним културно историјским споменицима, не угрожавајући животну средину
- *Културно-социјални* – чијим деловањем се утиче на живот домицилног становништва (промене навика, верских начела и сл.)
- *Психолошки* – којим се показује да у периоду одржавања манифестација може доћи до утицаја на понос и самосвесност у односу на степен познавања и репутације регије или државе домаћина
- *Политички* – којим се означава утицај дневних политичких прилика у регији одржавања манифестација (Бјељак, 1998,11-12).

Од великог броја различитих манифестација које се одржавају на подручју Војводине поменућемо само оне које су директно или индиректно везане за становништво.

МУЗИЧКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ

Од значајнијих музичких манифестација на подручју Војводине поменућемо углавном оне које су основане у циљу очувања војвођанског етноса и традиције појединих народа који овде живе:

У **Бачком Петровцу** и **Селенчи** (Бач)³⁹ се одржава **"Конкурс Словачког народног стваралаштва"** манифестација са дугом традицијом. Прве свечаности су у Бачком Петровцу одржане још 1919. године и трајале су до 1940. године, а 1948. се обнављају и трају до 1954. године када су прекинуте због недостатка финансија. Ова манифестација је обновљена 1992. године и од тада се одржава у континуитету. Организатор ове манифестације је Матица Словака у нашој земљи. У оквиру програма организују се: свечана поворка у словачким народним ношњама уз песму и игру, састанак словачких учитеља, изложбе слика словачких уметника и словачке писане речи, представе аматерских позоришта Словака, смотра словачког фолклора, богослужење у евангелистичкој цркви уз концерт духовних песама, спортска такмичења (Бјељац, 1998). Поред ове манифестације у циљу очувања традиционалне песме Словаци организују још Фестивал словачке музике **"Танцуј, танцуј"**, који се одржава у другој половини маја у **Гложану** (Бачки Петровац) и у **Падини** (Ковачица) Фестивал словачких народних песама **"Падина пева"** и Традиционалан фестивал **"Падински акорди"**, који окупља певаче народног мелоса и забавне музике у јуну месецу

Фестивал мађарских варошких песама **"Vive"** се одржава у **Дебељачи** (Ковачица), док се Фестивал румунске забавне музике **"Омладина пева"**, одржава у августу месецу у **Уздину** (Ковачица).

При помену музике, традиције и препознатљивости, у Војводини се одмах помисли на тамбураше. У складу стим није необично да се организује и низ музичких манифестација везаних за ову врсту музике.

Слика 148. Тамбураши

У **Новом Саду** се организује фестивал **"Златна тамбурица"**, организатор манифестације је РТС ТВ Нови Сад и Културно-просветна заједница Новог Сада. Фестивал кроз извођење изворне, народне и староградске музике има и елементе етнографског садржаја. Као такав служи и очувању изворних облика народне музике на овим просторима.

Поред овог организују се још: **"Југословенски фестивал тамбурашке музике"** у **Змајеву** (Врбас) у септембру месецу, **"Фестивал малих тамбурашких оркестара"** у **Меленцима**

(Зрењанин) чији је организатор Савез аматерских културно-уметничких друштава и Бања Русанда, а одржава се у јуну месецу и **"Фестивал тамбурашких оркестара Србије"** у **Руми**, чији је организатор Културни центар Рума. Фестивал има дугу традицију (15-так година), а одржава се половином јуна.

У Војводини постоји неколико гусларских друштава, често се организују и различите врсте њихових такмичења или представљања. Неколико пута годишње у **Врбасу** се организује **"Гусларско вече"**, **"Фестивал гуслара Војводине"** се традиционално у марту месецу одржава у **Зрењанину**, док у Сивцу постоји Гусларско друштво "Марко Миљанов" које броји 60-так чланова и организује два пута годишње **"Гусларско вече"**.

У **Гребенцу** (Бела Црква) се одржава **"Смотра дувачких оркестара"**. Приредба је позната и под називом "Банатске фанфаре" и на њој је по обнављању (након неколико година прекида) 1995. године учествовало осамнаест лимених дувачких оркестара, са преко 600 трубача, а посматрало је више од три хиљаде гледалаца.

³⁹ Назив у загради означава општину у којој се насеље налази

Програм обухвата дефиле учесника и концерте, изложбе, књижевне сусрете ... Од 1996. године она стално мења место одржавања (Кицошев, Бјељац, 1996).

У *Ботошу* (Зрењанин) се одржава "*Такмичење певача аматера народне музике*", у *Инђији* фестивал "*Песмом до светлости*", у *Руми* "*Фестивал музичких друштава Војводине*", а у *Панчеву* сусрети изворних певачких група "*Етно глас*". У сарадњи са КУД "Станко Пауновић" три године за редом окупљају се групе, које се баве изворним певањем и чувањем традиције изворног певачког наслеђа нашег народа. На сусретима учествују значајне групе певача из Србије

Фестивал акустичне музике "*ФАМУС*" се одржава у *Сивцу* (Сивац). ФАМУС је намењен музичарима аматерима. Фестивал је први пут организован 1977. године. Одржава се четвртог викенда у септембру. До данас је одржано 20 фестивала. Фестивал траје три дана и шире регионалног је карактера. Учесници су били и из свих делова старе Југославије: Македоније, Словеније, Хрватске... За смештај туриста и учесника бринуо се Савез социјалистичке омладине. Преноћиште се налазило по приватном смештају, у Сомбору, Кули... Данас се посетиоци и учесници или сами сналазе за смештај, или долазе из оближњих градова па се истог дана и враћају.

ПРИВРЕДНЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ

На територији Војводине организују се и манифестације које осим привредног (на којима се врши представљање и продаја производа и приказују начине привређивања) имају и одређен туристички значај. У основи разликују се четири типа тих манифестација: сајмови и вашари, изложбе и смотре, привредно стручне и привредно фолклорне манифестације. Највећи значај имају *привредно-фолклорне* манифестације које на забаван начин, уз поштовање традиције и фолклора представљају првенствено пољопривредне производе настале на плодном тлу Војводине (Бјељац, 1998).

Слике 149, 150 и 151. Неки од логоа привредних манифестација у Војводини (Дани лудаје-Кикинда, Дани пива-Зрењанин, Туријска Кобасицијада)

Извор: Пропагандни материјал манифестација

У овој категорији манифестација навешћемо манифестације према групама производа због којих се организују.

"*Кукурузијада*" у *Бачкој Тополи* је приредба која је најпре замишљена само као школска да би од 2001. године прерасла те оквире. У програму активно учествују оба КУД-а, али су носиоци и даље деца. Деца имају задатак да у игри са кукурузом покажу знање, спретност и вештину. Највеселији је избор најкукурузнијег костима, а такмичари имају задатак да покажу знање, спретност у одвајању кукуруза, низању кокица, комушању и утовару кукуруза, круњењу, да би на крају прилику да своје знање покажу добили и млади кувари и куварице у кувању специјалитета од кукуруза.

На подручју Војводине се производи велики број различитих врста поврћа и веома често се одржавају манифестације којима се обележава та производња.

Тако се у **Бачком Петровом Селу** (Бечеј) одржавају **"Дани краставаца"**, које организује земљорадничка задруга из овог места. Манифестација има стручно-културни карактер: такмичење у брању краставаца, округли сто о производњи краставаца, обилазак сортних огледа, изложба укишељених краставаца у домаћој радиности и културно-уметнички програм.

У **Нерадину** (Ириг) се одржава **"Патлицанијада"**. Ово је манифестација организована у славу парадајзу, а покретач ове манифестације је друштво "Ирижана", који су 2002. године организовали и прву патлицанијаду Прве године манифестацију је посетило око 2.000 учесника. Од тада се сваке године првог викенда септембра у Нерадину организује Патлицанијада. Организују се такмичења у припремању чорбе, салате и сока од парадајза, избор најбољег произвођача и најтежег плода патлицана. Занимљиво је и такмичење у гађању парадајзом. Организује се и изложба старина и предмета домаће радиности карактеристичних за овај део Срема. На сеоској шицари такмиче се ловци.

Нови Кнежевац је место у коме се одржавају јединствени **"Дани зачинске паприке"** или у народу познатије као алеве паприке. Ова манифестација је организована у сарадњи са Пољопривредним музејом из Кулпина и професорима Пољопривредног факултета. У оквиру манифестације се одржава такмичење у берби зачинске паприке, такмичење у кувању јела са зачинском паприком (рибље чорбе и говеђег гулаша), округли сто на теме везане за производњу зачинске паприке, дегустација алевих производа и изложба слика на тему алеве паприке (Клепић Миле, 2004). Док се у **Панчеву** одржава **"Паприкаријада"**, на којој се врши промоција и изложба на тему паприке.

"Купусијада – бачки свињокољ" је манифестација која се одржава сваке године у **Футогу** (Нови Сад) и њен организатор је Културни центар (Месна заједница) из Футога. У току манифестације врши се избор највеће главице купуса, излажу производи од купуса: резани купус, флаширани сок од купуса, бира се најлепше ликовно и литерарно дело на тему купуса, организује се такмичење у припремању јела од купуса ...

Слика 152. Пирамида од лудаја у Кикинди

Традиционална и једна од највећих и најпосећенијих манифестација у Војводини **"Дани лудаје"** се одржава у **Кикинди**. Она је 2004. одржана деветнаести пут у организацији Туристичког савеза општине Кикинда. Манифестација се одржава од 1986. године, када је први пут организована, вођена ставом организатора да "туризам је умети продати оно што имаш, а ми лудаје бар имамо". Основни мотив је био отргнути од заборава један произвођачки манир и ставити га у функцију туризма – берба лудаја, као и специјалитети од првог производа из старе војвођанске кухиње.

Фото: Анђелија Ивков

У оквиру ове манифестације на тргу се представља богат садржај: позоришне представе, научно-стручна предавања о лудаји, разна такмичења почев од спремања специјалитета и јела од лудаје, изложбе ликовних радова и маски од лудаје, па све до такмичења ко има најтежи и најдужи плод лудаје.

Од 1994. године организује се дефиле парадних коња и кочија, од 1995. берза семенских циновских бундева, а посебна атракција од ове године је “Светско првенство у брзом цепкању пржених коштица бундеве”. Манифестација траје три дана и та три дана Кикинда је престоница лудаје, која угости и до 20.000 гостију.

Слика 153 и 154. Детаљи са “Дана лудаје”

Фото: Анђелија Ивков

Иако га многи сматрају воћем, ипак бостан (лубенице и диње) спадају званично у поврће. У његову славу на подручју Срема и Бачке се одржава велики број манифестација.

Под именом “**Бостанијада**” постоји више манифестација: у **Будисави** (Нови Сад), у месту **Дероње** (Озаци) први пут је одржана 2001. године. Такмичење је одржано у неколико категорија, а највећа лубеница је била тешка 39,5кг. Иначе, у Дероњама више од 400 индивидуалних произвођача бави се узгојем лубеница, а оне се извозе у Италију, Аустрију, Босну, Словенију и Пољску. У **Ђурђевоу** (Жабал) се одржава почетком августа у организацији МЗ Ђурђево и у трајању од три дана.

Једна од највећих је свакако “**Бостанијада**” у **Шаинцима/Добринцима** (Рума), чији је организатор Туристичка организација општине Рума. Време одржавања је јул-август. На овој манифестацији која траје два дана, бира се најслађи бостан, а произвођачи лубеница се такмиче у прављењу фењера од бундева, најкуснијег бостанцијског паприкаша, а бира се и најпослушнија и најлепша коњска запрега. Поред овог одржавају се и такмичења у: брзини конзумирања лубеница и успешности руковања бичем.

Слика 155. Детаљ са Бостанијаде

“**Ривичка бостанијада**” или дани бостана је први пут одржана 1995. године у **Ривици** (Ириг) у организацији Туристичке организације општине Ириг и Месне заједнице Ривица у августу месецу. Ова манифестација окупља око 2.500 посетилаца.

У оквиру манифестације се одржавају предавања и стручна усавршавања у циљу унапређења производње бостана и других повртарских култура.

У такмичарском делу се врши избор: најбољег произвођача бостана и најтеже лубенице, а уједно се одржава и такмичење у припреми

Фото: Анђелија Ивков

бећар-паприкаша, најбољег старинског колача, такмичење у брзом једењу лубеница, такмичење за најбољи бостанцијски амбијент, такмичење у брзом руковању бичем.

Што се тиче производње воћа и манифестација везаних за воће, углавном су оне ограничене на производњу грожђа и вина. Постоји низ мањих манифестација на ову тему.

“Грожђебал” у **Банаштору** (Беочин) је манифестација која се одржава током септембра у организацији ЗЗ “Грозд”, **“Винијада”** се одржава у фебруару месецу у **Беркасову** (Шид). На последњој одржаној Винијади у Беркасову је учествовао 41 такмичар у конкуренцији белих и црвених вина. Сала Дома културе била је премала да прими многобројне госте и виноградаре из шидске општине. Трочланом искусном жирију, који су сачињавали познати енолози није било лако приликом оцењивања понуђених узорака, јер су произвођачи понудили најбољи квалитет (<http://www.dnevnik.co.yu/arhiva/18-02-2003>).

“Такмичење произвођача вина” у **Иђошу** (Кикинда) се одржава 14. фебруара у организацији Удружења виноградара и винара, **“Грожђе бал”** у **Сивцу** (Кула) је свечаност поводом бербе грожђа. Свечаност је праћена песмом и игром, као и дегустацијом вина. Релативно млада манифестација су **“Дани вина”** у **Ривици** (Ириг). Она је први пут одржана 2002. године и од тада се одржава сваке године крајем јануара месеца. У оквиру манифестације се бирају најбољи подрумари, најбољи произвођачи вина, а служе се домаћи производи (чварци, крвавице и кобасице), пију шприцери, слушају тамбураши.

“Грожђе бал” у **Сонти** (Апатин) се одржава сваке године у септембру у време бербе винограда као манифестација посвећена грожђу, новом вину и почетку јесени. До сада је одржана више од 70 пута. Одржава се у знаку неговања народних обичаја и окупља многе фолклорне групе из више војвођанских места. Обичај је да се недељом у току манифестације одржи традиционална **“Шокачка свадба”**, где учесници у народњим ношњама у дефилеу пролазе кроз село. Програм почиње петком, свечаним отварањем изложбе народних ношњи и рукотворина и предмета којима су се некада служили житељи Сонте. Ова изложба траје три дана. (Постоје предлози да она прерасте у завичајну збирку, јер за то постоје сви услови). У сали Дома културе одржава се свечана премијера најновијег домаћег филма (па су становници Сонте и гости у могућности да виде нека остварења пре становника великих градова). У суботу увече, у сали Дома културе, одржава се такмичење певача аматера за први глас “Грожђе бала”. На том такмичењу наступају певачи аматери из околних места праћени плесним групама.

Неколико мањих манифестација су и **“Дани вина”** у **Старој Моравици** (Бачка Топола) која се одржава током фебруара у организацији Друштва “Ризлинг”; **“Бербански дани у Хајдукову”** су манифестација на којој се организује изложба воћа и поврћа и берза зимнице, а организатор је Месна заједница Хајдуково. Као посебан део ове манифестације се издвајају **“Дани јабука”**. Још једна слична манифестација се одржава у близини, а то су **“Дани вина”** у организацији МЗ Хоргош у **Хоргошу** (Кањижа).

На подручју јужног Баната се одржава оваква манифестација у **Панчеву**. То је **“Винаријада”**, која се одржава у фебруару месецу и чине је промоција и дегустација вина.

Слика 156. Грожђе Фото: Анђелија Ивков

Као највеће и најпознатије манифестације у овој категорији можемо издвојити оне које се одржавају у Вршцу, Иригу, Сремским Карловцима и на Палићу.

1. Манифестација **"Дани бербе грозђа"** се одржава у септембру месецу у **Вршцу**, од 1956. године и најстарија је приредба ове врсте код нас (до данас није одржана само два пута). Некадашња прослава богатих виноградара, винских балова и свечаности, обележавање цеђења првог вина, богати културно-уметнички, спортски и забавни садржаји. Амбијент града декорисан је обележјима грозђа и вина. Манифестацију чини осам до девет изложби, у оквиру којих се организују изложбе воћа, грозђа и вина. Као посебне атракције издвајају се забавни програми на улицама Вршца ("Во на ражњу", "Роштиљада", "Грозђе из авиона", "Пецање из бурета", "Мис винограда", дечији маскенбал ...). Године 1992. одржан је и Фестивал фолклорних традиција Војводине, окупљајући културно-уметничка друштва Војводине, која негују изворну народну игру и музику свих народа и националних мањина наше Покрајине. Важност ове манифестације је у томе што она има поред забавног и научно-стручни и привредни карактер. Ова манифестација бележи и до 50.000 посетилаца (Бјељац, 1998).
2. Једна од најзначајних Манифестација овог типа на подручју општине **Ириг** су свакако **"Пударски дани"**-**"Фестивал вина"**, чији је организатор Скупштина општине Ириг, Туристичка организација општине Ириг и Друштво Ирижана. Манифестација се организује половином септембра, а сачињена је од низа дешавања.: од изложбе слика, књижевних вечери, позоришних предатава преко такмичења деце у гађању из праћке, дефилеа фењера од бундева, маскембала до продајне изложбе колача, такмичења у брзом испијању вина, избору највећег грозда, спремања пударског паприкаша и пударског фруштука⁴⁰. На крају као посебно важан је избор најбољег винограда и подрума вина и ракије и проглашење "господара" пударских дана. Први пут манифестација је организована 1993. године и посвећена је пудару (чувару винограда), али и винограду, грозђу и вину. Манифестацију посети од 1.500 до 3.000 посетилаца.
3. **"Карловачка берба грозђа"** чији је организатор Скупштина општине **Сремски Карловци** и Туристичка организација општине Сремски Карловци, одржава се у септембру месецу од 1968. године. Ово је туристичко-привредна, етнографска и забавна манифестација. Поштујући традиционалне народне обичаје, приликом свечаног отварања организује се свечана поворка. У њој учествују берачи грозђа, обучени у народну ношњу, који уз песму и игру дефилују улицама. На улицама су постављене тезге са грозђем и винима, где се врши дегустација, а организују се забавни и музичко-сценски програм. Манифестација служи и за научно стручну едукацију о виноградарству (Бјељац, 1998).
4. **"Бербански дани"** се одржавају првог викенда октобра месеца на **Палићу**. Пре тога они трају у Хоргошу, а после тога у Хајдукову. У току манифестације додељују се награде за најбоље воће (јабуке и грозђе), најбоље поврће (паприка и шаргарепа), за најимпресивнији производ, за најкомплетнијег извођача и за уникат изложбе. У току манифестације се спрема и рибљи паприкаш, а након служења паприкаша одржава се и такмичење у испијању шприцера (Лазих, 2004).

⁴⁰ Као нешто специфично пударски фруштук заузима важно место у овој манифестацији. У прилозима се налази јеловник пударског фруштука, ручка и етно вечере.

Једна новија манифестација (која је први пут одржана 2003.) *“Дани шљива”* се одржава у *Врднику*. У оквиру манифестације су одржана стручна предавања на тему шљиве, а одржано је и такмичење жена у народном кулинарству.

Од најстаријих времена Војвођани су се бавили *узгојем пчела и производњом меда*, те се у циљу одржања те традиције одржавају и манифестације на тему пчела и меда.

“Сабор пчелара” у *Алибунару* је први пут одржан 1962. године. Традиционално се одржава последње недеље маја или прве недеље јуна у познатом излетишту Делиблатске пешчаре *“Девојачки бунар”*. У почетку то је била манифестација локалног карактера, на којој су учествовали пчелари из околних румунских насеља, али је временом прерасла у приредбу много већег карактера на којој учествују пчелари из свих крајева земаље. Током шесдесетих и седамдесетих година ова манифестација је са својим програмом (изложба пчеларских производа, смотра фолклора, спортска такмичења, забавно-музички програм и научно-стручне и привредне трибине) представљао једну од најзначајнијих манифестација у туристичкој понуди Војводине. Данас ова манифестација има регионални карактер.

Изложба пчеларских производа *“Дани липе”* се одржава у *Беоцину*, а у *Новом Саду* се одржава *“Фестивал меда”*, чији је организатор Савез пчеларских организација Србије. Први пут одржан 1996. године, а од тада се одржава сваког септембра.

Слика 157. Са фестивала меда у Новом Саду

Фото: Анђелија Ивков

Улога хране и пића у животу Војвођана је велика. Од старина Војвођани су волели да једу, али исто тако и да угосте сваког путника намерника, што се задржало и до данас. Посебан ритуал у сваком домаћинству је годишње клање свиња, које је познато под различитим називима, те су из тога проистекле и бројне манифестације везане управо за тај обичај.

“Војвођански свињокољ” се одржава у *Будисави* (Нови Сад). Ова манифестација је први пут одржана 2000-те године у организацији Културно-историјског друштва *“Будисава”*. Од раних јутарњих часова стари мајстори месари, на начин на који су то радили од давнина показују своја умећа, а вредне домаћице спремају: цигерице са белим луком, чварке и низ јела специфичних за свињокољ. Обавезно је и припремање чувених салњака (кифлица са салом) који су неопходни да се након силног меса и заслади. Послеподне у оквиру манифестације представљају се својим програмом Културно уметничка друштва, а на крају дана је тзв. *“забијачка”* вечера са чувеним свињским паприкашом (*“диснотором”*). Поред такмичарског дела везаног за саме свињокољске чаролије, организују се и забавна такмичења пре свега за децу: ношење јаја у кашики, трчање у врећи, трчање на 100 и 400 метара, надвлачење конопца, пикадо итд.

“Сремски свињокољ” је манифестација која се од 1991. године одржава у организацији Туристичке организације општине Рума током новембра месеца у селу *Вогань*. Специјално одабрана стручна комисија оцењује: брзину и квалитет обраде, а друго квалитет крвавице, кобасице и чварака.

“Шовачке забијачке” у *Равном Селу* (Врбас) су такмичења и изложбе посвећене традиционалном начину обраде и припреме домаћих специјалитета од свињског меса. Манифестација је названа по некадашњем имену села – Шове. Поред месарских вештина манифестацију прати ликовна колонија, предавања за пољопривреднике о производњи кукуруза и узгоју свиња, дечији вишебој, изложбе ручних радова, колача, пецива и такмичење у кувању шовског паприкаша.

Веома посећену манифестацију обележили су поред месарских вештина, ликовна колонија “Шове 2004”, предавања за пољопривреднике о производњи кукуруза и узгоју свиња, пројекција филма “Мали свет” Лазара Ристовског, иначе почасног председника фестивала и рођеног Шовљанина, дечији вишебој, изложбе ручних радова, колача и пецива и такмичење у кувању шовског паприкаша. Пре почетка такмичења све екипе чашћавале су посетиоце на сеоској пијаци својим производима, шунком, сланином, љутим кобасицама и другим специјалитетима. Организатори Етнофестивала, Удружење грађана Шовске забијачке, обезбедли су такмичарима здраве свиње, огрев, воду и други потребни материјал, док се вештина очекивала од спретних месара. Свака екипа имала је по три мушка члана, по једну припадницу лепшег пола и по једно дете, тзв. дерана. Такмичење у спремању шовског котлића окупило је чак 19 такмичара. Три дана равноселског фестивала радила је и ликовна колонија на којој је учествовало шест академских сликара из Новог Сада. Поред слика насталих на колонији, Равноселци су имали прилику да виде и изложбу ликовних и литерарних радова које су забијачкама посветили ученици ОШ »Бранко Радичевић«. Целокупан приход од ове манифестације намењен је хуманитарним акцијама у оквиру локалне заједнице.

На свињокољу настају бројни специфични производи као што су: шунка, сланина, кобасице, кулени, цигерњаче, шваргле и др. те је дошло до организовања манифестација посвећених само једном од ових производа.

У *Качареву* (Панчево) се одржава “*Сланинијада*”, први пут организована 1988. године. Од 2002. манифестација има за циљ презентацију месних прерађевина од свињског меса. Одржава се крајем фебруара и траје три-четири дана, а посети је око 150.000 људи. На овој манифестацији се организује низ такмичења: за „Златни котлић“ и „Златни чварак“. Оснивач је Туристичко друштво Качарева.

Слике 158 и 159. Детаљ и лого са “Сланинијаде” у Качареву

Извор: Пропагандни материјал манифестације

“*Туријска кобасицијада*” је једна од најпознатијих манифестација овог типа на подручју Бачке и 2004. године одржана је по 20 пут. “Кобасицијада” је настала сасвим спонтано, тако што се група ловаца, добрих пријатеља, почела надметати ко има боље кобасице. И тако се родила идеја да се ово ради сваке године крајем зиме а да се надметању да име “Кобасицијада”. Следеће године пријавило се преко 20 такмичара ... Од 2000. године у оквиру Кобасицијаде организују се и стручна предавања о узгоју свиња на којима излажу најновија светска достигнућа познати стручњаци. Данас је “Кобасицијада” једна велика манифестација кроз коју прође више десетина хиљада људи. Последњих година примећен је и већи број посета из иностранства што само потврдује да је “Кобасицијада” манифестација светских размера. Манифестација је праћена богатим културно-уметничким програмом, у којем учествују хорови, фолклорне групе и плесни ансамбли, а сваке године бележи све већи број посетилаца како из Србије и Црне Горе, тако и из иностранства.

Важно је напоменути да је манифестација и ове као и претходних година имала хуманитарни карактер, јер ће већина зараде бити поклоњена хуманитарним организацијама. Улице Турије испуњене су бројним штандовима на којима се продају разни производи (највише месо и месне прерађевине – посебно кобасице), међу којима су и посебно интересантни штандови са разним ножевима и бритвама, јер се сматра да ниједан становник Турије који са собом неноси бар “перорез.” Испред аматерског позоришта “Бранислав Нушић” кува се свињски паприкаш, топи маст и праве чварци. Поред ових кулинарских мајсторија пажњу посетилаца привлаче и различити пратећи садржаји : такмичење у брзом једењу кобасице, избор за “Најчовека”. Поред ових додељују се награде и за: најбоље месаре (појединачно и кланице), најбољу димљену домаћу туринску кобасицу, најбоље туринско домаћинство ... Изложба уметничких слика, старих позоришних фотографија и радова Актива жена Турије, такмичење у скоку у даљ, а у Земљорадничкој задрузи се организују различита предавања о пољопривреди. По угледу на ову настала је и “Сремска кобасицајада”, која се Одржава у фебруару месецу у **Шиду**.

У **Сремској Митровици** се одржава “Сремска куленијада” у јуну месецу.

У **Руменки** се одржава “**Пухтијада**”, у оквиру које се одржава и изложба ручних радова, старих заната и домаћих производа.

Поред гајења свиња, подручје Војводине је познато и по гајењу оваца, о чему сведоче манифестације организоване у циљу промовисања овчарства.

“**Фестивал овчарства и кулинарства**” одржава се од 2002. године у организацији Културно-уметничког друштва “Петефи Шандор” и Организационог одбора манифестације из **Горњег Брега** (Сента). У току манифестације одржава се такмичење у машинском стрижењу оваца, ручном стрижењу и кувању овчијег паприкаша. У оквиру манифестације посетиоци могу пробати сир и млечне производе од овчијег млека, а за ручак се сервира овчији паприкаш. У месту **Сакуле** (Опово) одржава се у марту месецу “**Овчарски бал**”.

У Кестеновој шуми меленачке бање **Русанда** одржава се традиционалном **Светско такмичење у кувању чобанског паприкаша** за “Духове”, у конкуренцији 64 такмичара (последњи пут). Ро лепом сунчаном дану скупило се више хиљада људи не само око кувања паприкаша већ и око културно-спортских програма. Отворена је изложба ликовних удружења Војводине, одржана приредба ОШ “Др Бошко Вребалов”, гостовало је Народно позориште “Тоша Јовановић” из Зрењанина са представом “Лаки комад”, концерт је одржао Црквени хор “Св. Симеон Мироточиви” из Зрењанина и меленачки женски црквени хор, одржана је “Тортијада” као и концерт меленачког КУД - а “Коло” (www.zrenjanin.org).

Но, добро јело треба нечим и залити. Војвођани то највише воле већ поменутиим вином или пак пивом које је на овим просторима веома популарно, (вероватно је то последица дугогодишњег живљења немачког становништва на овим просторима, који је познат као велики љубитељ овог пића).

Мање манифестације посвећене пиву одржавају се на неколико места. У **Старој Моравици** (Бачка Топола) се одржавају крајем августа “**Дани пива**”, док се **Бачком Петровцу** одржавају “**Дани хмеља и пива**”. Манифестација се одржава у септембру месецу у организацији КУД “Петровска дружина”.

Највећа и најпознатија манифестација посвећена пиву су “**Дани пива**” у **Зрењанину**. Организатор је Скупштина општине Зрењанин и Туристичка организација општине Зрењанин, одржава се последње недеље августа од 1986. године.

Дане пива отвара поворка фијакера обиласком града, на пешачком мосту окупљају се сликари и музичари, у вечерњим часовима одвијају се наступи фолклорних ансамбала, чују се звуци тамбураша, уз незаобилазну угоститељску понуду. У оквиру манифестације организује се такмичење у брзом испијању пива (постављен је импресивни рекорд од три секунде за ½ литра).

Од 2001. године активно учешће у овој манифестацији узеле су и најпознатије пиваре из земље и иностранства (Вршачка–Zoffman, Нови Сад–МВ, Бечејска-Old gold, Апатинска пивара, Панчево-Vajfert, Лашко, Зрењанинска индустрија пива, Union, Челарево-Lav, Никшићка пивара, Tuborg, Bavaria, Скопско, Starogramen, Ваљевска пивара, ВР, Сарајевска пивара). Према подацима организатора на овој манифестацији се 2004. године попило 120.000 литара пива. Број посетилаца је био између 220.000 и 250.000.

Ковиљска ракијада названа **“Парастос дуду”** се одржава већ традиционално 28. јуна сваке године у **Ковиљу** (Нови Сад). Ова по много чему јединствена манифестација има такмичарски карактер и на њој јавља учешће велики број произвођача ракије из целе Србије и Црне Горе. Квалитет “шљивке”, “комовице”, “лозе”, “дудоваче” итд. оцењује специјални жири у чијем саставу су између осталих и професори са новосадског Пољопривредног и Технолошког факултета. Најчешће, централни део програма почиње промоцијом неке књиге (на пр. “Домаћа ракија од воћа и грождја” или сл.), а затим следи свечани програм у оквиру кога се у центру села, уз богат културно уметнички програм, организује печење дудове ракије, дегустација такмичарских ракија, возња фијакером и продајна изложба производа старих заната. Завршетак “Ракијаде” и додела награда најуспешнијима одржава се у ресторану- чарди “Тиквара”. Посетиоци “Ракијаде” имају прилику да поред такмичарских ракија пробају квалитет “ватрене воде” коју пеку ковиљски домаћини познати по томе да осим традиционалне “дудоваче” праве и до 30 врста ракија (од купуса, парадајза, лубенице, кромпира, нараци, лука, краставаца, пасуља, ораха...) (<http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2003/06/28>).

ЕТНОГРАФСКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ

Етнографске манифестације имају вишеструки значај. Оне пре свега имају значај у културно-уметничком погледу, потом у привредном и научном, а свакако посебно запажено место у туризму Војводине.

На подручју мултиетничке средине као што је Војводина, срећемо се са великим бројем етнографских манифестација. У основи оне се могу поделити на две подгрупе:

1. **Фолклорне игре и обичаји:** Народно-обичајне свечаности су верски и етнички врло разнолике и углавном произилазе из традиционалних обичаја и веровања.

Разне приредбе обичајно народног карактера у Војводини проистекле су из начина живота и специфичних услова средине. Оне су национално и верски врло шаролике, а настале су од обичаја, веровања, наслеђених навика и потреба за разменом роба. Прве су допринеле масовнијем окупљању људи у одређене дане године и изазвале потребу за путовањем у циљу посета и учешћа у овим приредбама.

Обичајно народне свечаности су једна од претеча савременог туристичког кретања, мада нису биле организоване са таквим циљем. Данас су оне прилагођене новој сврси или се још чешће приређују са циљем привлачења туриста (Качавенда, 1996).

Оваквих манифестација на подручју Војводине је јако много, па самим тим неке имају само локални, а друге опет чак међународни карактер. Покушаћемо да прикажемо неке од најзначајнијих манифестација овог типа, разврстане према народима чију традицију негују.

Знатан број етно манифестација српског становништва у Војводини је везан за Србе који су се у Војводини колонизовали након II светског рата, те стога имамо крајишка, босанска прела, дане колонизације и сл.

Карјишници се окупљају неколико пута годишње на различитим манифестацијама. У **Бачу** се крајем јануара у организацији КУД-а “Младост” из Бача одржава **“Сусрет крајишника”**. Манифестација обухвата народне крајишке игре, предавања о народним обичајима и фолклору, изложбу старих предмета као и крајишких специјалитета.

У **Врбасу** се одржава **“Крајишко вече”**, док се у **Младенову** (Бачка Паланка) одржавају **“Крајишки дани”**, манифестација која је организована ради неговања фолклорне традиције српског народа пореклом из Босанске Крајине.

Током јануара месеца у **Банатском Карађорђеву** (Житиште) одржавају се **“Карађорђевачка прела”**, а у **Пригревици** (Апатин) 9.маја се организује **“Дан колонизације”**. Ово је манифестација на којој се певају народне песме и играју кола из старог завичаја колонизованих Личана и Банијаца.

Слика 160. Грб манифестације

Највећа манифестација овог типа се одржава у **Бачкој Тополи**. Манифестација духовног и материјалног стваралаштва Срба колонизованих у Војводини носи назив **“Нашем роду и потомству”**. Фестивал је утемељен да негује традицију народа који је напуштајући своја огњишта у разним временима носио обичаје свог краја и преносио их на просторе на које су долазили. Фестивал је први пут одржан 1993. године, а траје три дана. На њему учествују драмски ствараоци, писци, ликовни уметници, фолклорци, певачи и свирачи. Фестивал се одржава 18.октобра на дан ослобођења Бачке Тополе и увек је у дане викенда (петак, субота, недеља). Фестивал је по својој суштини туристичка атракција и окарактерисан је као оригинална и јединствена приредба.

Првог дана се врши презентација ликовног и литералног стваралаштва, другог дана су фолклорне игре и наступ певачких група. Манифестација је једне године такмичарског, а друге ревијалног карактера. Гости манифестације су фолклорне групе из места у Војводини где су колонизовани Срби и фолклорне групе из Крајине, Републике Српске, Црне Горе, Србије и Косова. Трећег дана се организује гостовање изворних група из области духовног стваралаштва.

Манифестација **“Ивањско цвеће”** која се одржава у **Сивцу** (Сомбор) је како кажу “Чувар српског народног стваралаштва у Војводини - Фестивал драме, музике и фолклора. Фестивал се одржава 6.јула, уочи Ивандана. Одржана су два фестивала. Један 2000.године, и други 2001.године у трајању од једног дана. На фестивалу учествују културно- уметничка друштва из Војводине. Фестивал је покрајинског карактера. У народним ношњама се у порти цркве плету ивањски венци, уз песму “Ивањско цвеће, Петровско цвеће, Иван га бере, Петар га плете...” Свечано украшени коњи парадирају селом, предводе распевану колону Бачвана, Банаћана и Сремаца. У библиотеци се може видети поставка ћилимова и дегустација кулинарских специјалитета по старим рецептима. Сала Дома културе је украшена ћилимима и ивањским цвећем. Представом “Ивањско цвеће” почиње фестивал. После представе пали се ватра у школском дворишту. Тако су изгледали фестивали до сада, а ове године се планира и проширење фестивала, па би се уз упознавање музике, игре, националног јела и пића гости могли научити свирању самица или гајди (Чворовић, 2002).

Највећа манифестација која негује мађарски фолклор је **“Durindó–Gyöngyösbokréta”** која се организује у **Бачкој Тополи**. То је смотра мађарског стваралаштва на територији Војводине. Организује се сваке године са циљем популарисања мађарске културе и фолклора, а први пут је одржана још 1963. године. Организатор манифестације је општина Бачка Топола са Културним мађарским центром “Кодаљ Золтан”. Првих година манифестација је трајала један дан, да би се последњих година продужила на више дана. Манифестација је тродневна: првог дана је наступ певачких група, другог дана су хорске песме, док трећег дана наступају културно-уметничка друштва са фолклором. Одржава се традиционално крајем јуна месеца. Награђују се најбољи извођачи песама, најбоља кореографија, најлепша ношња. Број посетилаца је велики и креће се од 3.500 до 5.000 посетилаца, а учесника преко 2.000 у више од сто фолклорних група.

Поред ове, на подручју Војводине постоји још низ мањих манифестација међу којима се могу поменути неколико. У **Кањижи** се одржавају две **“Дан мађарске културе”** (22. јануара у организацији Скупштине општине Кањижа) и Божићни програм мађарског културно-уметничког друштва **“Ozora Ágrád”**. У **Сенти** се одржава **“Дан мађарске културе”** (22. јануара, а организатор је Културни савез војвођанских Мађара и Културно-образовни центар **“Lajosi Turzo”**), док се у **Чоки** одржава манифестација **“Tanchaz”**.

Словачко становништво организује више манифестација, међу којима издвајамо:

У **Кисачу** (Нови Сад) се одржава дечији фолклорни фестивал **“Златна капија”**. Први пут је одржан 1993. године у време обележавања 220 година доласка Словака у ово место. Основни циљ је био да се подстиче и развија стваралачка и културна свест код деце. На првом фестивалу су учествовале 23 дечије фолклорне групе из 17 словачких места. Овај фестивал је обележен дечијим играма, песмама, музиком и фолклором. Годишње окупља око 1000 младих певача и фолклориста из свих словачких места, али и из иностранства (Словачка, Украјина, Румунија, Чешка). Организатор фестивала је Културно-информативни центар (КИЦ) из Кисача. Фестивал траје три дана – петак, субота и недеља и то по правилу крајем школске године.

Слика 161. Словачке народне игре

Извор: Пропагандни материјал

У Бачкој се организују још две манифестације: **“Словачке народне свечаности ”** у **Бачком Петровцу**, која се одржава у августу месецу у организацији Матице словачке и музички фестивал **“Сусрети у пивничким пољима”** у **Пивницама** (Бачка Паланка).

Организује се у циљу неговања фолклорних традиција и старе изворне народне словачке песме. Одржава се последњег викенда јануара у организацији СКУС “Пивнице”.

У Банату је највећи удео словачког становништва сконцентрисан у општини Ковачица, где се у самој **Ковачици** одржава **“Ковачички октобар”**. То је културна манифестација разних културних догађаја из области ликовног, књижевног и фолклорног стваралаштва, има веома добар одзив посетилаца јер организатор манифестације планира увек жив и богат програм посебно из области наивног сликарства (презентација нових слика и њихових аутора). У **Падини** се одржавају **“Падински дани културе”**. Они су манифестација која се одржава сваке године од августа до октобра. Ова манифестација се састоји од више различитих мањих манифестација. започињу литерарном вечери, потом изложбама познатих сликара наиве, након тога се нижу концерти фолклорног ансамбла **“Михал Бабинка”**, Гитаријада (Rock&Roll) вечери, Позоришне представе, такмичења у кувању гулаша, концерти аматерских друштава, а завршава се Банатским фестивалом словачких народних песама **“У Падинској долини”**.

Како је румунско становништво најдоминантније у Банату, тако се и етноманифестације румунског народа организују у банатским насељима.

Манифестација *“Позоришни дани Румуна у Војводини”* се сваке године одржава у другом месту где румунско становништво доминира, мада се до сада највише пута одржала у Ковину и Алибунару. Први позорошни дани одржани су 1979. године. На манифестацији учествују аматерске позоришне групе које на позорници најчешће изводе представе са тематиком из обичног живота. Према броју и пореклу учесника и посетилаца има регионални карактер.

Најстарија фестивалска приредба културног значаја код војвођанских Румуна је *“Фестивал румунске музике и фолклора у Војводини”*. Прва приредба је одржана 1959. године у Уздину, на иницијативу оркестра народне музике “Деина” из овог насеља. Тада се у Уздину окупило 44 уметника, махом из околних румунских насеља. До 1973. Фестивал се одржавао у Уздину, а 1974. године је одлучено да се место одржавања мења. Од тада одржан је у: Банастаком Новом Селу, Куштиљу, Делиблату, Овчи, Долову, Стражи, Бегејцима, Сутјесци, Јанков Мосту, Алибунару, Вршцу, Мраморку, Ечки и Селешу. У почетку фестивал је имао локални карактер, да би временом прерастао те оквире и на њему редовно учешће сада имају и Румуни и Власи из Источне Србије. Традиционално се одржава задње недеље августа, а обухвата извошење фолклорних и музичких достигнућа на територији Србије: фолклорне групе, културно-уметничка друштва, хорони, оркестри, вокални и инструментални солисти. Године 2002. фестивал је одржан у селу Торак (Бегејци) и учествовало је 1800 учесника из 37 културно-уметничких друштава, из 26 села Војводине, Републике Србије и Румуније. Као пратеће манифестације одржавају се изложбе фотографија, народне ношње, изложбе сликара наиваца, представљање књига.

У *Сечњу* је 1992. године одржан први сусрет књижевника Србије и Румуније *“Књижевници на граници”*, уз приказ најновијих књижевних достигнућа два народа.

Манифестација локалног карактера *“Дани жетве и вршидбе”*, се традиционално сваке године, на крају жетве, одржава на пољима у атару села Делиблато. Представља низ обичајно-фолклорних обреда Румуна, посвећене прослави завршетка жетве. Ова приредба због своје разноликости фолклора и обичаја има потенцијале да постане значајан вид туристичке понуде (Кицошев, Бјељац, 1996, 354-355).

У *Алибунару* се одржава манифестација која се базира на традицији фолклора, али и привређивања Румуна у Војводини, а у *Бегејцима* (Житиште) се одржава *“Празник зимских обичаја”*.

У неким насељима Баната организују се поворке – *покладе*.

Ове манифестације трају три дана и у току њих се организују маскиране поворке “машкаре”. Код Румуна (село Гребенац) покладе трају и до седам дана. Припреме се кола са коњима и трактори са приколицама на којима су маскирана деца. После њих у центар села долазе групе “медведа” са чуварем и музикантом и мање групе маскираних младића. Другог дана иде “покладна свадба”. Пандан маскираној поворци чине младићи обучени у народне ношње - “калушари”. Око ногу имају завезане кожне ремене са прапорцима. Они пролазе улицама звонећи, а прате их музичари (Бјељац, 1998, 133).

У *Бачкој Тополи* се организује *“Црногорско вече”*. Традиција Црногорских вечери везана је за носталгична сећања народа на стари крај, уједно и доказивање националног идентитета и највише сентиментално присећање на један крај који је остао да живи у причама и легенди. Ове вечери су обично приређиване једном годишње.

Слика 162. Црногорац

Извор: www.heritage.cg.yu

Окупљају се потомци старих Црногораца, евоцирајући успомене на давне крајеве Црнојевића и Петровића, сетно уживају у црногорској лозовачи, уз нека од старих црногорских јела. У **Врбасу** се одржава годишњи скуп појединих црногорских племена (Пивљана, Дурмитораца, Бањана, Васојевића ...), на којима се служе традиционална јела: цицвара, кувана кртола, скоруп, сир, сува овчетина, сува јаретина, његушки пршут, црногорска чорба, домаћа лозова ракија ...). "**Вече Дробњака**", је скуп црногораца, који се одржава у **Бачком Добром Пољу** (Врбас), али не сваке године; док се скуп Црногораца из области Пиве под називом "**Пивско вече**" одржава у **Кули**.

Буњевачко становништво у Суботици организује две манифестације: "**Фестивал буњевачког народног стваралаштва**", који се одржава крајем августа у организацији КУД "Буњевка" и "**Велико буњевачко прело**" које се одржава 8. фебруара у организацији Хрватског културног центра "Буњевачко коло".

У месту **Купусина** (Апатин) се одржава светковина "**Фаршанг**", која симболизује крај зиме и почетак пролећа, где маскирани учесници уз музику лимених дувача дефилију сеоским улицама. Она се одвија пре католичког Ускрса и траје седам дана, а подсећа на врсту машкара. У недељи одржавања Фаршанга, све је дозвољено, све се прашта, да би после тога уследио пост, мир, период без веселја и музике. Суштина ове манифестације је веселе, приказ народних ношњи, а интересантно је да се управо у овом периоду у селу одржавају и бројна свадбена веселја. У току Фаршанга мушкарци се прерушавају у жене и обрнуто, шетају се парови (висока девојка, низак момак) и као посебну интересантност треба поменути сахрану контрабаса, инструмента који доминира на музичким наступима у овом месту.

У **Сонти** се одржава манифестација "**Шокачко вече**". Ова манифестација већ годинама окупља Шокеце из земље, али и из иностранства. На последњем окупљању, у великој сали Дома културе песама и играма се представило око 200 чланова културно-умтничких друштава који су представили сво богатство и традицију Шокаца из Сонте, Вајске, Бачког Брега и Бачког Моноштора, али и гостију из суседне Хрватске.

Русинско становништво организује неколико мањих манифестација. То су пре свега фестивал "**Пауново перо**" који се одржава крајем августа у **Госпођинцима** (Жабалј) и "**Русински бал**" у **Врбасу**.

Највећа манифестација русинског народа је Фестивал културе Русина и Украјинаца "**Црвена Ружа**" у **Руском Крстуру** (Кула), први пут одржана 1961. године. Организатор је Савез аматера Војводине, а одржава се у јуну месецу⁴¹.

Сваке године за Ђурђевдан у **Апатину** се организује манифестација "**Ромска ноћ**".

Поред ових манифестација на којима се углавном промовише етнос једног народа, постоје и оне на којима се посетиоцима пружа могућност да се упознају са фолклорним обичајима и етнокарактеристикама свих народа који заједно живе у Војводини.

Тако се организује низ мањих фолклорних фестивала: **Бечеј** (општинска смотра фолклора), **Бешка-Инђија** (Фестивал фолклорних традиција Војводине), **Гребенац-Бела Црква** (фолклорни фестивал), **Житиште** ("**Споменар**" фестивал ветерана фолклора), Ђурђевдански фестивал фолклора у **Кљајићеву**, **Шајкаш-Тител** ("**Шајкашки дани**" су културна манифестација која се одржава у току јесени), **Опово** ("**Ђурђевак**" дечији фестивал фолклорног стваралаштва на коме учествују фолклорна друштва из земље и иностранства. Одржава се крајем априла сваке године), **Рума** ("**Златне руке Срема**" је манифестација коју у новембру месецу организује ЈТП општине Рума), **Стара Пазова** ("**Пролећни сусрети**" смотра фолклора, позоришта и рецитатора која се одржава у периоду март –април), **Панчево** ("**Паорски дани**" су изложба предмета у домаћој радиности и додела награда најбољим произвођачима у областима ратарства и сточарства.

⁴¹ Ова манифестација је детаљно обрађена у оглављу о Русинима и Украјинцима

Одржава се сваке године крајем месеца фебруара), **Зрењанин** ("Банатске вредне руке" је манифестација чији је организатор Туристичка организација општине Зрењанин, продајна изложба народних рукотворина са Банатског подручја у трајању од три дана у јуну месецу), **Вршац** ("Вршачки венац" је Међународни фестивал фолклора који се одржава у току јула месеца у организацији Културно-просветне заједнице Вршца, а први пут одржан 1976. године).

У **Сивцу** (Сомбор) се организује Етновече. То је манифестација која се одржава у децембру. Едукативног је карактера. Посетиоци могу да се упознају са обичајима, да опробају квалитет вина, хране, да упознају старе инструменте... Манифестација се одржава у Плавој сали Дома културе која прима 100 људи. Сала је окићена ћилимима, старим експонатима: ћуповима, пеглама, преслицама... У првом делу вечери певају се песме, игра се у народној ношњи уз пратњу старих инструмената – гусли, самица, фруле, великих кумовских гајди. Могу се чути српске старе изворне песме са територије целе Србије и Црне Горе: Челарева, Срема, Косова, Војводине, Србије,... Могу се чути старе приче, легенде, приче о инструментима. У другом делу вечери приказује се новији начин певања у два гласа и уз пратњу оркестра. Гости и учесници се чаше вином и погачама

На **Ченеју** (Нови Сад) од 1983. године организује се манифестација "Пролеће на ченејским салашима" чији су организатори Туристичка организација Новог Сада и друштво ПЧЕСА. У оквиру манифестације организују се музичко-сценско извођење војвођанских фолклорних игара, "Светско првенство у играма подвоје", представљање књига, ликовне изложбе, упознавање са животом на салашу.

Највећа манифестација овог типа је "**Етно фестивал хране и музике Војводине**" који се организује сваке године у **Новом Саду**. На фестивалу се представља 53 локалне заједнице које живе на подручју Војводине. Посетиоци имају прилику да пробају једно од 400 јела 11 националних кухиња које припрема 670 куvara. На менију су слатки и слани специјалитети: штрудле, медањаци, шприц крофне, кобасице, пирог, гулаш, паприкаш, пасуљ, све спремно по рецептима старим и по два века. Све то уз игре и музику око 990 чланова из 30 војвођанских културно-уметничких друштава. Фестивал је организован од стране Америчке фондације за развој (ADF), уз подршку агенције USAID и Извршног одбора града. Број посетилаца се повећава из године у годину (2002.-15.000 људи, 2003.-20.000 људи).

Слике 163. и 164. Плакат Етно фестивала у Новом Саду и део атмосфере

Извор: www.dnevnik.co.yu

2. **Завршетак жетве и вршидбе.** Војвођанска привреда се претежно базира на пољопривреди и као таква је непосредно везана за усеве. Доба сетве и жетве су од најранијих времена најважнији периоди у животу становништва. Управо због тога се јавља знатан број манифестација које се односе на завршетак жетве и вршидбе (сходно томе одржавају се током јула, августа и септембра месеца).

Оне су настале као резултат традиције и везују се за посебне ритуалне свечаности које имају дугу традицију. Ове манифестације имају поред привредног још; забавни, етнографски и верски карактер.

Најчешће се јављају као Жетелачки дани, жетелачке свечаности, дани жетве итд. На подручју Баната се организују у: **Војловици**-Панчево ("*Жетелачки дани*", организатор Туристичка организација општине Панчево и Културно-просветна заједница Панчево, одржава се сваке године у јулу месецу), **Делиблату**-Алибунар ("*Дани жетве и вршидбе*" су манифестација локалног карактера. Представља низ обичајно-фолклорних обреда Румуна, посвећене прослави завршетка жетве, **Зрењанин** ("*Дани жетве*" манифестација посвећена култу новог хлеба. У оквиру ове манифестације одржава се и такмичење у ручној косидби пшенице. Одржава се крајем јуна или почетком јула месеца) и у **Сајану**-Кикинда (одржавају се "*Севернобанатске жетелачке свечаности*", које су базирани на традицији фолклора и начина привређивања Мађарског становништва у Војводини, а у оквиру њих се одржавају и различита такмичења: у брзом кошењу, сакупљању класја, што уреднијем кошењу итд).

На подручју Срема се организују у: **Пећинцима** ("*Рисарска жетва*" чији је организатор Туристичка организација општине Рума), **Старој Пазови** ("*Златни клас*" је манифестација која је базирана на традицији фолклора и привређивања словачког становништва у Војводини) и **Руми** ("*Рисарски дани*" су манифестација која се одвија у организацији Завичајног музеја у Руми и Туристичке организације Срема. У оквиру програма одвијају се привредне трибине на тему производње жита, продајна изложба хлеба, пецива и брашна, изложба експоната народног стваралаштва Срема и промоција туристичке понуде Срема, дефиле рисара кроз Руму у народним ношњама. Забавни програм прати и кулинарство специфично за овај део Срема. Годишње ову манифестацију посети око 30.000 посетилаца).

У Бачкој се организују у: **Куцури**-Врбас ("*Дани жетве*", одржава се у августу месецу), **Трешњевицу**-Кањижа ("*Жетвене свечаности*" у организацији КУД Трешњевац), **Ади** ("*Жетелачки дани*" је манифестација у оквиру прославе дана Општине Ада. Током манифестације организују се жетелачки бал, такмичења у кошењу, вршењу жита, израда разних врста хлеба и пекарских производа), **Свилојеву** и **Купусини** ("*Жетвене свечаности*" се одржавају по завршетку жетве. Плесовима и сватовским играма славе се жетеоци и богат род).

Већа манифестација овог типа се одржава у **Бачкој Тополи** под називом "**Жетелачке свечаности**". Традиционално се одржавају на великим пољопривредним добрима Криваја, Панонија и Победа, а посебна манифестација је "*Дани жетве житородних реона Југославије*" која се традиционално одржава на хиподрому Зобнатица. Свечаности се обично одржавају средином јула. "Дани жетве житородних реона Југославије" настали су на традицији жетелачких свечаности. Манифестација се састоји из неколико делова: изложба најновијих машина и опреме за жетву и припрему земљишта, изложба старе механизације која се некад користила у обради земље и за жетву пшенице, велика изложба хлеба и производа од брашна, јавно снимање ТВ емисије "Бразде" новосадске телевизије, оругли сто стручњака на тему жита и његове веће производње, фолклорни и културно-уметнички програм, дружење и разговори. Манифестацији присуствује преко 500 учесника из целе Војводине, а круг учесника се сваке године проширује (Секулић, 2002.)

Најпознатија манифестација која привлачи и највећи број посетилаца је свакако "**Дужијанца**"⁴², породична свечаност жетелаца, која се одржава у **Суботици**. Манифестација траје око 4 месеца, а завршава се такмичењем рисара и свечаном поворком учесника у народним ношњама и у свечано украшеним кочијама. Дужијанца је жетвени обичај који се састоји у плетењу венаца и круна од последњег снопа жита

⁴² Више о "Дужијанци" у поглављу Буњевици и Шокци

Слике 165. и 166. Детаљи са Дужијанце

Извор: www.subotica.co.yu

МАНИФЕСТАЦИЈЕ ЗАБАВНО-ТУРИСТИЧКОГ КАРАКТЕРА

У ову групу спадају све оне манифестације и приредбе које имају као основни циљ забаву и разоноду посетилаца. Највећи број таквих манифестација у Војводини је везан за риболов или припремање одређене врсте хране, али има и других. Ове манифестације се најчешће одвијају у току летњег периода и представљају најзаступљенији облик рецептивне туристичке понуде.

1. Манифестације везане за риболов и припремање хране од рибе. Како ка Дунаву гравитира велики број насеља 12 војвођанских општина, ка Тиси такође насеља из 12 војвођанских општина, ка Сави, Тамишу и каналу ДТД; нормално је да се управо на њиховим обалама одвија велики број манифестација, где учесници остварују своје потребе за разонодом и хобијем где се огледа такмичарски дух, али и испуњава слободно време дружењем и кувањем рибље чорбе и осталих кулинарских специјалитета.

Интересантна манифестација која се састоји од спортских, забавних и уметничких приредби је *“Лето на Тиси”*. Има регионални ранг, јер се истовремено одвија у свим општинама крај Тисе.

Највећи број манифестација је везан управо за риболов и припремање јела од рибе. У тој групи се налазе: *“Дунавски бал”* и *“Златни котлић Дунава”* у **Бачкој Паланци**, чији је организатор Установа за културу “Хазар” и “Чарда” у Бачкој Паланци, а одржава се крајем августа; *“Лов на сома капиталца”* је такмичење у риболову и припремању рибљих специјалитета, одвија се сваког јула у **Белој Цркви**. Годишње је посети до 6.000 посетилаца. Први пут одржана 1990. године; *“Јулске рибарске свечаности”* су манифестација која се одржава на Тиси у **Бечеју** од 1984. године. У оквиру манифестације одржавају се такмичења у спортском риболову и за најбољи рибљи паприкаш или чорбу. Као пратећи садржаји организује се забавно-уметнички програм; *“Ботошке аласке вечери”* је манифестација у оквиру које се одржава такмичење у кувању рибље чорбе; такмичење у риболову и кувању у котлићу, одржава се у априлу месецу у **Кањижи**. Организатор манифестације је Удружење за спортски риболов “Братство”; у **Купинову** (Пећинци) се одржавају *“Аласке вечери”*, а на **Лудашу** (Суботица) *“Дан рибље чорбе”*.

“Зобнатички котлић” је такмичење кулинара у спремању рибљег паприкаша, које се одржава у **Бачкој Тополи**. Свим учесницима, сировина за паприкаш се обезбеђује бесплатно, али су дужни да на такмичење доведу екипу од осам учесника који ће скувано јело и појести. Године 2000. на такмичењу је учествовало 16 екипа, а поред учесника било је оних који су дошли да би пробали угоститељске производе.

На **Обедској Бари** се организују “Аласки сусрети”, забавна манифестација, која у себи садржи и такмичење спортских риболоваца; у **Старчеву** (Панчево) се организује такмичење у кувању рибе чорбе, у **Тителу** “Такмичење у кувању риблих чорби” у августу месецу, у **Хоргошу** (Кањижа), такмичење у кувању рибе чорбе у организацији спортског риболовачког клуба “Хоргош”, а на **Палићу** “Куп Палића у спортском риболову и дан рибе чорбе”, чији је организатор ЈП “Палић Лудаш” и Савез спортских риболоваца из Суботице, а организује се август.

“Такмичење у кувању рибе чорбе” је релативно млада манифестација, која се одржава тек последњих година (од 2000.) у **Тарашу** (Зрењанин), али са осетно већим интресовањем из године у годину. Прве године на такмичењу је учествовало 7 парова учесника, да би тај број наредне године био удвостручен. За разлику од неких већих такмичења овог типа, такмичари сами доносе рибу, огрев, зачине и котлић, али је време спремања строго ограничено. “Тамишке аласке вечери” одржавају се сваке године у јулу, а то је манифестација спортско-културног карактера.

Једна од интересантнијих манифестација је “Златни котлић Дунава”, која се организује се сваке године. Организатор је Туристичка организација **Новог Сада**, а манифестација траје од јула (полуфинале) до септембра (финале). Први пут је организована 1974. године (на целом току Дунава), а представља такмичење у припремању рибе чорбе и паприкаша.

Слика 167. Кување рибе чорбе

Фото: Анђелија Ивков

Можда највећа и најпозантија манифестација овог типа, са низом пропратних мањих манифестација и дешавања су “**Апатинске рибарске вечери**”. Деценијама су се на овом подручју организовале “Аласке свечаности”, које су после рата претворене у “Апатинске рибарске вечери”, а организоване су у циљу оживљавања старих обичаја апатинских рибара. Први пут су организоване 8. и 9. јуна 1963. године (као наставак некадашњих “Рибарских годишњица”) и трајале су по пар дана, да би 1994. њихово трајање било продужено на цео месец. Ова манифестација је временом постала традиционална и интернационална. Управо ово нам указује да ова манифестација побуђује све веће интересовање туриста, ловаца и спортиста.

Током трајања ове манифестације у граду се ствара посебна атмосфера, а на бројним локацијама су мнотирани и рекламни панои, док је у центруграда постављен рибарски котлић огромних димензија, који поред улоге симбола има и забавни карактер (посетиоци су куповином томболе стицали право да помоћу пецарошког штапа “упецају” разноврсне поклоне). У вечерњим часовима свечаност је увеличана ватрометом. Чин самог отварања ове манифестације некада се одвијао ван града код мотела “Турист”, да би касније то било пресељено на трг испред Дома културе или на плато испред хотела “Војводина”. На кон свечаног отварања следи забавно-музички програм. У току трајања ових вечери организују се такмичења у различитим дисциплинама:

- “**Мис Дунава**” – је подманифестација која се одржава у башти хотела “Војводина”. На избору се такмиче девојке из Војводине, али и са других подручја. Дефиле лепотица је праћен забавно-музичким програмом.
- “**Златна рибица**” – такмичари се у спортском риболову надмећу за овај трофеј. Ово надметање је од самог почетка стекло репутацију једног од најпрестижнијих риболовачких такмичења на подручју некадашње Југославије. Такмичење се састоји из два дела: првог дана су квалификације, а другог дана је финале.

- “Златни котлић” – најатрактивније такмичење међу апатинским куварима, који се такмиче у спремању чувених апатинских рибљих паприкаша (први пут одржано 1967. године)
- “Најнецарош” – одржава се од 1986. године, која тече између две вечери, а Велико финале тј. проглашење и награђивање победника одвија се на свечаности током саме рибарске феште (такмиче се спортски риболовци у тежини упецане рибе).
- Приређују се различите изложбе апатинских, војвођанских, српских и црногорских ликовних стваралаца и изложба уметничке фотографије “Човек и река”, као и бројне песничке вечери.
- Организују се разна спортска такмичења, међу којима је занимљива фудбалска утакмица “Дебели и мршави”.
- Као посебно занимљиво спортско такмичење које се одржава од 2001. године су “Лички вишебој”. Ово је уствари такмичење у снази и спретности, где се такмичери надмећу у обарању руке, вучењу куке, потезању штапа, скоку у даљ, пењању уз стожину (јарбол), бацању камена с рамена и надвлачењу конопа. Ова подманифестација траје један дан на плажи код мотела “Турист”. На крају дана се проглашавају победници, а дан се завршава песмом и весељем. (Лончар, 2003). Интересантно је поменути да победници поред новчаних награда добијају и домаће производе: печено јагње, ракију, пршут са Цетиња, као и традиционалне личке капе.

2. Манифестације везане за припремање хране. Већ је поменуто да Војвођани воле да једу, али исто тако и да припремају храну, па је разумљиво да су у складу с тим настале и манифестације на ту тему.

Међу овим манифестацијама можемо поменути: “Вече швапске и мађарске кухиње”, одржава се у току лета након рибарских вечери у **Апатину**; “Такмичење у кувању јела у бакрачу” у **Кањижи**, “Најбоља варјача Падине” представља такмичење у кувању гулаша и одржава се у оквиру падинских дана културе, “Дани кулинарства”, одржани 1996. године у августу месецу у **Петроварадину**.

У оквиру манифестације “Лето на Тиси” на кеју у **Новом Бечеју** је организовано прво (2002. године) такмичење у **кувању пасуља**. На платоу крај Тисе нашло се 12 такмичара, а све то је пратило стотинак гостију и стручни жири. Госте су забављали тамбураши “Врањевачки петопрег” и глумац Миленко Павлов (www.dnevnik.co.yu).

Поред меса и месних прерађевина Војвођани воле и разне врсте колача којима посвећују велику пажњу, те су тако организоване и следеће манифестације:

“**Славски колач**” је такмичење у прављењу славског колача и избору најлепше минијатуре од теста (соба с намештајем, салаш и сл.) у организацији **Кикиндског** млина (некад највећег парног млина на Балкану). Одржава се сваке године у децембру месецу. Жене у српској банатској ношњи месе, уметнички обикују и пеку славски колач у старој зиданој сељачкој пећи, у традиционалном окружењу, док опијеност чула неодољивим мирисом и звуком тамбурице враћа посетиоце ове манифестације, кроз сећање или кроз машту, у прошлост ове равничарске вароши (Караћ, 2003).

У септембру месецу се одржава “**Штрудлијада**” у **Долову** (Панчево). Поред Актива жена из Долова, умеће у прављењу штрудли показују и жене из Гаја, Ковина, Плочице, Баваништа, Уљме и Качарева. Последњу одржану манифестацију обележила је рекордна брзина продаје овог колача. Наиме, само пола сата након такмичарског дела програма, штандови у доловачком парку остали су празни. Поред уобичајених штрудли са маком, орасима и вишњама, праве се и неке нове врсте (нпр. пица-штрудла). „Штрудлијаду” обележава и изложба ручних радова, који су послужили као декор на штандовима, и мала изложба керамичких предмета Марије Станојловић, керамичарке из Панчева.

У пропратном програму наступају тамбурашки оркестар „Панука“ и глумац Мирослав Жужић (www.pancevac-press.co.yu). Још једна *„Штрудлијада“* се организује и то у *Качареву* (Панчево), као пратећи садржај *„Сланинијаде“*.

У октобру месецу у *Шиду* се одржава *„Колачијада“*, а у Банатском Карловцу *„Тортијада“*. Манифестацију је организовало Удружење „Златна нит“, а потпомогла Туристичка организација Општине Алибунар. Ова, вероватно, најслађа приредба у Војводини, сваки пут је имала и хуманитарни карактер. Прве две „Тортијаде“ припремане су за малишане из Дечије установе „Полетарац“ у овом месту. Ове године сав приход од продаје, а и награђене торте, организатори су поклонили малишанима из Дома за незбринуту децу „Споменак“ из Панчева. Уз прикладну цену, гости и посетиоци „Тортијаде“ могли су да се засладе разноврсним врстама торти, а могли су и да их купе. Уз промоцију програма и додатне садржаје, „Тортијада“ може да прерасте у туристичку манифестацију ширих размера (<http://www.dnevnik.co.yu/arhiva/14-03-2004>). Да Војвођани воле слатко потврђују *„Тортаријада“* у *Арадицу* (Зрењанин) и *„Тортијада“* у *Бачком Петровцу*, као и *„Такмичење у прављењу куглофа“* чији је Организатор српско-немачко друштво *„Karlovich“*, а одржава се у Сремским Карловцима. Од недавно се у месту *Банатски Деспотовац* одржава *„Питијада“* у којој учествују мештанке чувајући тако традицију.

3. Остале манифестације забавног карактера. Од најстаријих времена поред потребе за радом и за привређивањем, човек је имао и потребу за одмором, забавом и рекреацијом. Управо из те потребе су и настале манифестације забавног карактера, које су често из малих окупљања групе људи или пријатеља прерасле у велике манифестације, које данас привлаче велики број људи и пружају изузетне услове и добре мотиве за долазак туриста на простор Војводине.

„Карневал цвећа“ је једна од најстаријих манифестација, која се у *Белој Цркви* одржава скоро век и по, са повременим прекидима. Организатори су СО Бела Црква и Центар „Миленијум“ из Вршца, а разне културне и спортске манифестације се одвијају наизменично на подијуму белоцркванског Центра за културу и на подијуму Центра „Миленијум“ који се налази на Градском језеру. Поред изложби слика, цвећа, промоција књига, разних избора за принчеве и принцезе карневала. Главни догађај је карневалска поворка која пролази кроз центар града.

Из љубави према коњима и са покушајем да се отргну од заборавља фијакери и чезе, у Војводини се организује већи број таквих манифестација:

Слика 168. Детаљ са *„Ревиије парадних коња“* у Новом Бечеју Фото: Анђелија Ивков

- *„Ревиија парадних коња“* у *Новом Бечеју*. До тристо учесника од једнопрега до дванаестопрега такмиче се за награде пред десетак хиљада гледалаца на прелепом тиском кеју. Манифестација је веома атрактивна за широки круг људи. Одржава се у августу – на Велику Госпојину.
- *„Фијакеријада“* је смотра запрега фијакера у *Банатском Новом Селу*. Одржава се у јуну месецу. Организатор је Дом Културе Банатско Ново Село
- *„Фијакеријада“*, као манифестација етнографског карактера одржана 1997. године у *Зрењанину*

- **“Фијакеријада”** која се традиционално одржава сваке године у месецу августу у **Панчеву**. Излаже се преко 100 запрега са фијакерима.
- На други дан Ускрса организује се међународна смотра коња под називом **“Црепајачка фијакеријада”** у **Црепају** (Ковачица). Први пут је одржана 1993. године. Манифестацију организује коњички клуб “Липицанер” из Црепаје. По статистичким подацима сваке године буде око 150 до 200 учесника из Чешке, Мађарске, Румуније и целе Војводине од једнопрега до дванаестопрега. Посета ове манифестације је између 5.000 до 6.000 људи. Оцену коња и запреге даје међународна комисија.

Сваког лета последње недеље у августу приређују се најатрактивније **“Трка магараца”** у овом делу Европе, у **Бачким Виноградима**. Организују се различита такмичења: избор за најбоље у тркама запрега и јахању, те најлепшег и најружнијег магараца, проглашавају најмршавији, најлењи, а било је и такмичење у облачењу магараца, које се претворило у праву магарећу модну ревију

У **Панчеву** се организује манифестација **“Пастирски Кнез”**. Надметање у пуцању камцијом. Изузетна манифестација попраћена музичко сценским спектаклом. Одржава крајем августа месеца. Организатори ЈКП Младост и агенција за визуелне комуникације ДУАРТ.

У првој половини фебруара у **Меленима** (Зрењанин) се одржава **“Гусанијада”**, а много познатија манифестација под истим именом се одржава у **Мокрину** (Кикинда). **“Гусанијада”** је први пут одржана 1986. године. Од тада сваке године последње недеље у фебруару се одржавају гусанијаде (током целог фебруара су квалификационе борбе по категоријама), а 1991. године је основано и удружење “Бело перо” које има око 250 сталних чланова. Ово је манифестација која привлачи велики број посетилаца (2002. забележено преко 2.000 посетилаца из свих крајева Војводине). У току манифестације посетиоци имају прилике да пробају или да купе чувени лиснати мокрински сир, гушчију цигерицу, гушчију саламу, мокринско вина и др.

Слика 169. и 170. Детаљи са Мокринске “Гусанијаде”

Извор: www.mokrin.com

ВЕРСКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ

Све верске свечаности на подручју Војводине у основи се могу поделити на православне, католичке и протестантске. Од верских празника који поред свог основног верског садржаја имају и друге (уметнички, забавни, етнографски, спортско-рекреативни) издвајају се: Божић, Ускрс, сеоске црквене и манастирске славе и верско-историјски празници (Ђери, 2001).

Неке од манифестација овог карактера које се одржавају у току **Божиха** и **Ускрса** у Војводини су:

Једна од најпознатијих манифестација се одржава у **Мокрину** (Кикинда). То је **"Светско првенствено у туцању ускршњих јаја"**. Поводом Ускршњих празника, од Великог Петка до васкршњег понедељка, у Мокрину се одражавају традиционалне ускршње свечаности. Организатори су Месна заједница Мокрин и српска црква у Мокрину, а покровитељ Покрајински секретаријат за пољопривреду, водопривреду и шумарство. Ова манифестација која се одржава од 1993. године, угости више од хиљаду посетиоца уз богат културни садржај. Фарбају се ускршња јаја, излажу дечији цртежи и шарена јаја на тему Васкрс у Мокрину, а може се погледати и изложба ручних радова и дела академских сликара ликовне колоније.

Такмичари долазе из разних крајева наше земље али и из иностранства. Тако је забележено учешће такмичара из: Зрењанина, Панчева, Новог Сада, Београда, Лесковца, Бара, Подгорице, Тивта, али и Љубљане, Берлина, Барселоне, Лупфига (Швајцарска), Копенхагена, Прага, Торонта и низа других градова.

Слично, мада знатно мањих размера се организује и **"Првенствено у туцању ускршњих јаја"** у **Беоцину**. А поводом Ускрса се организује и **"Ускршњи сабор"** у организацији Туристичке организација Општине Ириг.

Слика 171. Фарбана јаја у Мокрину

Фото: Тибор Карачоњи

Недељу дана пре католичког Ускрса одржавају се **"Ускршње свечаности"** у **Сајану** (Кикинда). Изложба ускршњих јаја и ускршње игарије. Ускршње игарије се спроводе у групама од по четири такмичара, а састоје се од више дисциплина: туцање јаја, ношење ускршњих јаја у кашикама, трчање са јајима у руци, котрљање ускршњих јаја штапом, бацање ускршњих јаја у корпицу, куглање са јајима, игра "кликера" са јајима, тражење скривених јаја у трави. Учествује око 120 излагача из наше земље и Мађарске у организацији Друштва за негу традиције и екологију "Déliab", а посети је од 150-250 гостију сваке године.

Слика 172. Икебане са ускришњим јајима у Сајану

Фото: Тибор Карачоњи

У **Житишту** се одржавају “**Ђурђевданске и васкришње свечаности**”, у **Мужљи** (Зрењанин) – “**Буч**” сеоска слава мештана која се слави већ 110 пут, у **Жабљу и Ковиљу** (Нови Сад) “**Свечане поворке становништва у народној ношњи**”, у **Стапару** (Сомбор) се поводом Велике Госпојине крајем августа одржавају “**Госпојинске вечери**” .

У **Кањижи** се сваке године у августу, поводом дана Св. Стефана одржава “**Дан прославе новог хлеба**”.

Слика 173. "Дан прославе новог хлеба" у Кањижи

Извор: www.kanjiza.co.yu

Од **општинских слава** или литија могу се поменути неке у: Стапару, Жабљу, Чуругу; а од **сеоских црквених слава** међу већима су оне у: Александрову (црквена слава “Св. Георгије Великомученик”), Војвода Степа (слава Св. Василије Острошки), Новом Бечеју (Велика Госпојина), Стапару, Мокрину, Српском Крстуру, Новој Црњи (Црквена слава Света Агота), Новом Милошеву, Чуругу (Спасовдан), Ђурђеву, Бегејцима, Мужљи, Дорослову, Темерину, Тараш, Чантавиру, Ади, Таванкуту ... Карактеристика црквених хришћанских празника је и организовање вашара-кирбаја са специфичним садржајима.

Од *верско-историјских* манифестација (које се организују приликом обележавања важнијих датума из црквене историје) може се поменути “Сњежна Госпа” – Сабор Свете Ане у Петроварадину.

Магијско-религијски ритуали су радње засноване на традиционалним народним обичајима и веровањима и претходе ускршњем посту у времену од шест недеља пре Ускрса и поклапају се са сменом годишњих доба.

Постоје три вида ових ритуала:

- Покладе – код становништва католичке вероисповести
- Фашанге и Додоле – код становништва православне вероисповести.

У неким насељима Војводине у којима мађарско и хрватско становништво чини већину организују се поворке – *беле покладе* (Дорослово, Кањижа, Суботица, Таванкут, Чантавир, Сајан, Купусина, Сонта, Хоргош, Бездан итд.). Ове манифестације трају три дана и у току њих се организују маскиране поворке “машкаре” (којих има три врсте), оне посећују домаћинства, изводећи разне играчке, а поворке жена у народним ношњама пролазе центром насеља певајући народне песме уз пратњу музичара.

У вечерњим сатима се пале велике ватре где се старији забављају уз шале, песму и игру, а као завршна свечаност трећег дана организује се маскенбал.

Код Румуна (село Гребенац) покладе трају и до седам дана. Припреме се кола са коњима и трактори са приколицама на којима су маскирана деца. После њих у центар села долазе групе “медведа” са чуварем и музикантом и мање групе маскираних младића. Другог дана иде “покладна свадба”. Пандан маскираној поворци чине младићи обучени у народне ношње - “калушари”. Око ногу имају завезане кожане ремене са прапорцима. Они пролазе улицама звонећи, а прате их музичари (Бјељац, 1998, 133).

Слика 174. Фашанге

Фото: Драган Радоњић

УТИЦАЈ МАНИФЕСТАЦИОНОГ ТУРИЗМА НА СТАНОВНИШТВО У ВОЈВОДИНИ

Потреба човека да се забави, разоноди, рекреира, да упознаје нове навике, обичаје, технологије привређивања уз промену своје животне и радне средине утицала је на организовање разноврсних манифестација у Војводини још од најранијег времена. Са сигурношћу можемо рећи да манифестациони туризам у Војводини има дугу традицију што је свакако резултат етнички и религијски хетерогеног простора, затим различитих обичаја, веровања, навика, али и различитих начина привређивања. Тако се на овом простору од око само 20.000 км² развио велики број манифестација готово свих профила.

Сваки туриста који се нађе на простору Војводине може да пронађе неку манифестацију за себе, које заиста одишу аутохтоним духом војвођанског краја. Различити облици манифестација представљају извесне облике извођења, који у себи садрже одређене уметничке и образовне вредности или приказују различита уметничка, научна, привредна, спортска и друга достигнућа Војводине са стеченом традицијом одржавања.

У својој докторској дисертацији мр Жељко Бјељац издваја неколико различитих аспеката:

1. туристички аспект
2. економски аспект
3. технички аспект
4. физички аспект
5. социо-културни аспект
6. психолошки аспект
7. друштвено-политички аспект

Сви ови аспекти имају одређену врсту утицаја на домицилно становништво Војводине који се одражавају на различите начине. Приликом одржавања поменутих манифестација врши се различит утицај на становништво пре свега у социо-културном смислу. У оквиру одржавања манифестација долазе људи из различитих средина са различитом моралном културом, са различитим верским и политичким уверењима, приликом чега долази до мешања различитих култура, што је веома важно за становништво. Становништво на овај начин има могућност упознавања са другим културама, али и са могућношћу представљања својих културних одлика другима.

Веома је важно што се приликом ових манифестација врши приказивање културно-историјске и природне баштине Војводине.

За домицилно становништво је ово веома добро јер се на овакав начин стичу навике и спремност за пријем посетилаца и кроз приказ традиције омогућава се јачање традиције и других вредности у насељу или ширем подручју.

На посебан начин манифестације имају едукативни значај за становништво.

Међутим, морамо поменути да постоји и одређена доза негативних утицаја ових манифестација на становништво: угрожавање животне средине, нарушавање постојећег мира у малим местима услед велике гужве, напуштање неких начела традиције у тежњи за новинама, економска експлоатација места ...

У туристичке манифестације треба унети више стручне креативности уколико се желе остарити и већи финансијски ефекти од туристичких активности.

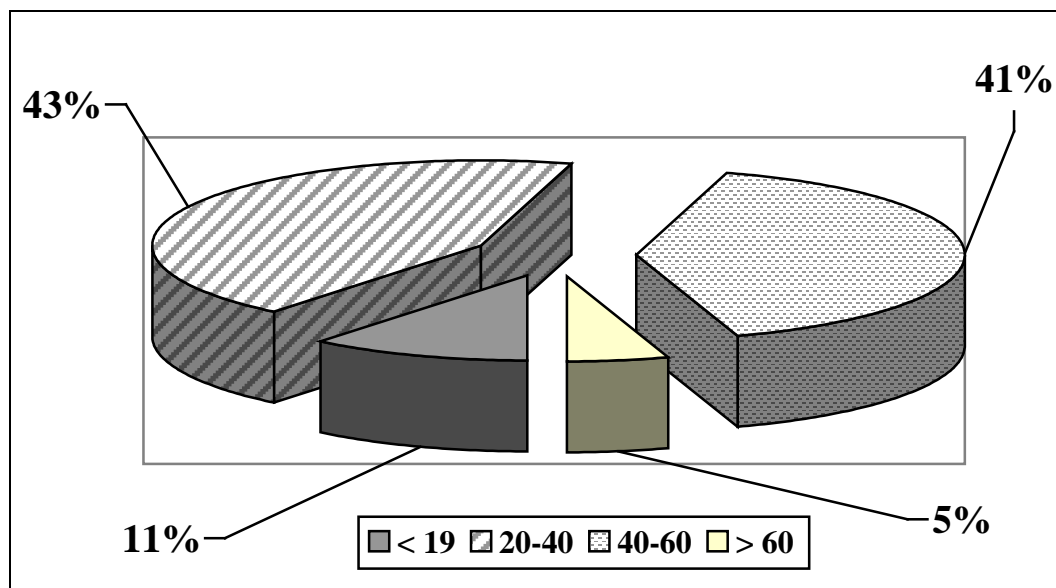
У циљу добијања што реалније слике о томе колико је становништво Војводине упознато са различитим туристичким манифестацијама на овом простору, спроведена је анкета на 2.500 испитаника у свим општинама Војводине (равномерно распоређеног броја у односу на број становника општине и то 40% испитаника из градског насеља – седишта општине и 60% испитаника из сеоских насеља која припадају датој општини).

На тај начин је обухваћено 247 насеља Војводине (53% од њиховог укупног броја). Ово је веома важно, јер, при проучавању становништва као фактора туристичке тражње потребно га је разврстати у две категорије. Прву чини градско становништво које је примарни туристички потрошач и оно највише утиче на карактер и интензитет туристичке тражње. Другу категорију чини сеоско становништво које је туристички интерно и према томе чини секундарног туристичког потрошача.

У погледу **полне структуре** испитаника заступљено је 1458 (58%) жена и 1042 (42%) мушкарца. Оваква заступљеност је резултат, пре свега жеље аутора да процентуални однос буде приближно исти као код укупног становништва Војводине, а са друге стране релативно веће сарадње женске популације приликом анкетирања.

Старосна структура није у потпуности усклађена са стварном старосном структуром војвођанског становништва, пре свега због жеље да анкетом у највећој мери буде обухваћено радно способно становништво које највише и може допринети развоју туризма, али које са друге стране представља и највећи удео у структури посетилаца. Тако је од укупног броја анкетираних 85% у старосним групама од 20-40 (1090 лица) и 40-60 година (1029 лица), у категорији најмлађих до 19 година 11% (266) испитаника, а у групи најстаријих, преко 60 година старости 5% (115 лица).

Графикон 13. Старосна структура анкетираних лица

Као што је већ више пута у раду поменуто Војводина као мултиетничка средина представља веома интересантно подручје за различита емпиријска истраживања. Приликом одабира испитаника се водило рачуна, да ако је могуће буду заступљени представници најдоминантнијих **етничких група** у односу у коме су процентуално заступљени и у Војводини уопште.

Највећи удео је српског становништва, потом следе Мађари, Хрвати, Буњевци и Шокци, Словаци, Црногорци, Румуни, Роми и Русини. Међутим анкетом су обухваћени и представници неких етничких заједница које су у Војводини заступљене релативно малим бројем: Украјинци, Муслимани, Чеси, Македонци, Словенци и Бугари.

Интересантно је поменути да су се међу анкетираним нашле и једна Далматинка и Албанка, један Пољак, али и један Палестинац и један Арапин, сви са сталним боравком у Војводини.

Међутим било је и оних који су се изјаснили као Југословени, или се одлучили за регионалну опредељеност те се изјаснили као Војвођани или Сремци, а било је и неопредељених. На овај начин су анкетом били обухваћени представници 25 група, што је мора се признати и реална слика Војводине.

У погледу *школске спреме* је највећи део испитаника са завршеном средњом школом 1524 (60%), другу групу чине испитаници са завршеним вишим или високим образовањем (где се мора нагласити да се највећи део студентске популације изјаснио за ову категорију), њих 662 (27%), а најмањи је удео популације са завршеном основном школом 3147 испитаника (13%).

Оно што се показало као интересантним је велики број различитих занимања којима се испитаници баве. Забележено је чак 143 различита занимања.

Поред ученика, студената, учитеља, наставника, професора, правника, медицинских сестара, лекара, техничара и инжињера различитих профила, срећу се и нека веома интересантна, помало необична или ретка занимања. Овом приликом ћемо навести само нека од њих: цвећар, гасни инсталатер, ковач, козметичар, ложач, млинар, колар, морнар, нафташ, обућар, порески извршитељ, поштар, професионални возач спортских аутомобила, саветодавац, спортиста, стрелац противградне заштите, свештеник, тапетар, виљушкареста, водоинсталатер и војник по уговору.

Мишљења смо да резултати анкете на основу ових параметара представљају реалну слику и дају јасан став војвођанског становништва о манифестацијама, сувенирима и гастро понуди Војводине, те могу бити веома корисни за даља проучавања и развој туризма на њеној територији.

У оквиру споведене анкете постављено је седам питања која се односе на туристичко манифестације Војводине.

Код првог питања *За које туристичке манифестације на подручју Војводине сте чули?* јавља се јако велики број одговора (помиње се преко 50 различитих манифестација). Међу манифестацијама можемо издвојити десет најчешће поменутих:

<i>Р.број</i>	<i>Манифестација</i>	<i>Место одржавања</i>
1.	Кобасицијада	Турија
2.	Дани пива	Зрењанин
3.	Дани лудаје	Кикинда
4.	Exit	Нови Сад
5.	Грожђебал	Сремски Карловци
6.	Берба грожђа	Вршац
7.	Гусанијада	Мокрин
8.	Сланинијада	Качарево
9.	Туцање ускршњих јаја	Мокрин
10.	Змајеве дечије игре	Нови Сад

Уочава се да је становништво релативно добро информисано о постојању бројних туристичких манифестација на подручју Војводине, а посебно на подручју своје општине. Међутим, уочено је да су најпосећеније управо манифестације у општини, као резултат не довољне маркетиншке делатности организатора, па се за манифестације најчешће сазна тек након њиховог одржавања, али и не довољног броја понуда од стране туристичких агенција.

Са друге стране највећи број испитаника је на друго питање *Које манифестације постоје на територији ваше општине?* дао веома исцрпне одговоре, наводећи већи број манифестација, посебно код већих општина у Војводини: Нови Сад, Суботица, Зрењанин, Кикинда и Вршац.

Треће питање *Да ли сте посетили неку од туристичких манифестација?* је имало две алтернативе одговора. Уколико је одговор био потврдан требало је одговорити које су манифестације које су посетили. Потврдан одговор дало је 1956 (78%) испитаника, док је 544 (22%) одговорило негативно. Највећа посећеност је манифестација у самој општини и то директно пропорционално (што је већа општина, то је уочена и већа посећеност). Мања, али ипак је задовољавајућа и посета неких манифестација ван општине. Уочава се да су управо најпосећеније манифестације које се налазе у већ поменутој групи од десет најчешће помињаних у првом питању:

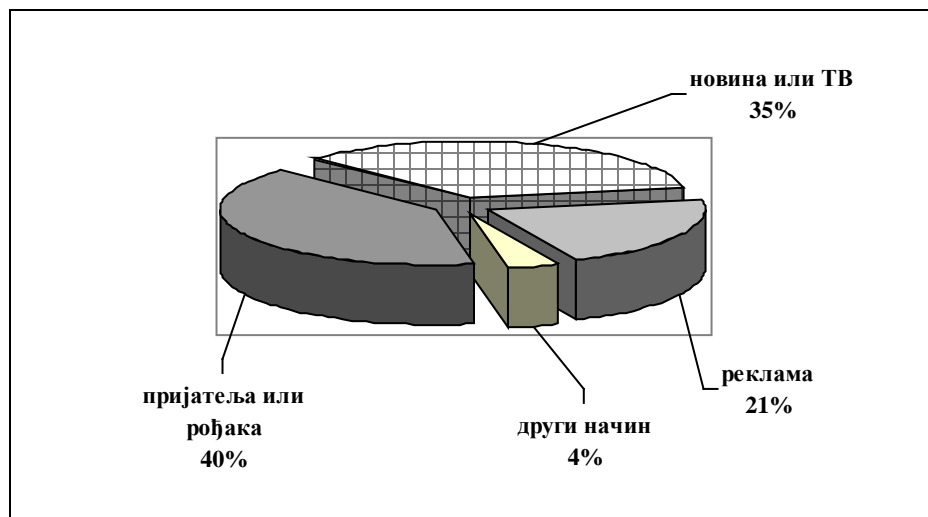
Четврто питање је везано за информисаност посетилаца о датим манифестацијама. На питање *Како сте сазнали за ту манифестацију?* су постојале четири алтернативе одговора⁴³:

1. од пријатеља или рођака,
2. путем новина, радио или ТВ емисије,
3. путем реклама у граду,
4. на неки други начин

На основу добијених резултата уочава се да је највећи број испитаника (40%) информацију добио од пријатеља или рођака, нешто мање око 35% путем средстава јавног информисања (новине, радио и ТВ програм), 21% путем реклама у граду, а свега 5% на неки други начин.

Као неки други начин најчешће је навођено: преко школе (код категорије ученика), одређене манифестације имају дугу традицију те већ дуго знају за њих, зато што су били учесници и сл.

Графикон 14. Начини информисања посетилаца

Следеће питање *На тој манифестацији сте били: а) учесник, б) посматрач* је дало очекивано већи број одговора *б*. Чак 86% (1761) испитаника се изјаснило као посматрач, а свега 14% (279) као учесник. Мали проценат од укупног броја оних који су били на манифестацијама је био и у улози учесника и посматрача свега 8%. Мишљења смо да би тај удео учесника требало повећати посебно код неких манифестација које имају дугу традицију.

⁴³ Како је велики број испитаника дао по два или чак и три одговора овом приликом је процентуални удео појединих одговора рачунат у односу на укупан број одговора, а не број испитаника.

Шесто питање из ове групе се односило на мотив посете туристичким манифестацијама. Питање *Коју је био мотив вашег одласка на ту манифестацију?* Је имало три алтернативе одговора: забава, економски разлози, нешто друго. Очекивано забава се јавља код највећег броја одговора 89% (1653), потом неки други разлози 7% (126), док је најмањи број посетилаца на манифестацијама учествовао из економских разлога, свега њих 4% (81). Код овог одговора као разлози се наводе: упознавање са традицијом, знатижеља, радозналост, дегустација производа (вино, пиво, сланина, кобасице), такмичење и дружење.

Ово је добар показатељ да код посетилаца постоји потреба за одмором, релаксацијом и забавом, те да то треба подржавати и подстицати. Пет најпосећенијих манифестација су: “Кобасицијада” у Турији, “Дани пива” у Зрењанину, “Вршачка берба грожђа”, “Дани лудаје” у Кикинди и “Exit” у Новом Саду.

Последње питање везано за манифестације - *Коју би сте манифестацију препоручили другим посетиоцима и зашто?* је дало интересантне одговоре на питање *које*, али веома штуре на део питања *зашто*. Уочава се да је анкетирано становништво најчешће препоручивало манифестације своје општине (као директна последица њихове највеће посећености од стране анкетираних), али можемо ипак издвојити неколико манифестација које се у препоруци јављају и код становника других општина.

Најчешће су препоручене манифестације везане за вино: “Грожђебал” у Сремским Карловцима, “Вршачка берба грожђа” и “Бербански дани” на Палићу, потом “Дани пива” у Зрењанину, “Кобасицијада” у Турији, “Дани лудаје” у Кикинди, “Сланинијада” у Качареву, али и “Змајеве дечије игре” и “Exit” у Новом Саду. Поједини испитаници чешће помињу: “Гусанијаду” у Мокрину, “Дане меда” у Новом Саду, “Дужијанцу” у Суботици, “Карневал цвећа” у Белој Цркви.

Уочава се да је највећи број препоручених манифестација у поменутих десет у првом питању, из чега можемо закључити да се свега неколико манифестација на подручју Војводине издвојило и да као такве треба подржати и сачувати. Иако постоји још велики број других, мишљења смо да треба из групе истих манифестација подржати по једну најрепрезентативнију, те све учинити на њеној даљој промоцији, како би прерасла локалне, општинске, па и регионалне оквире.

Не би требало потенцирати и развијати велики број манифестација, јер ће тиме доћи до засићења међу посетиоцима, па ће и оне са дугом традицијом, развијене и добро маркетиншки пропраћене постати сувишне.

Мишљења смо да свакако треба учинити у побољшању маркетиншке делатности, те осмислити одговарајући наступ на тржишту, како би се популација информисала на адекватан начин. Са друге стране би сами организатори ових манифестација требали више да учине у обавештавању туристичких организација општине, као и самих туристичких агенција, али и сами да пошаљу програм манифестације, податке о времену и месту одржавања циљним групама (друштву пензионера, школама, одређеним друштвима, али и организаторима других, сродних манифестација у земљи и иностранству).

Такође је спроведена и анкета у војвођанским *туристичким агенцијама*, како би се видело колики удео имају исте у промоцији манифестација, да ли пружају потребне услуге заинтересованим посетиоцима како за манифестације у својој тако и у осталим општинама Војводине.

Анкета је спроведена у 26 туристичких агенција из осам војвођанских општина: Бачка Паланка, Бела Црква, Кикинда, Ковин, Нови Сад, Сремска Митровица, Суботица и Зрењанин⁴⁴.

У анкети је постављено четири питања .

⁴⁴ Списак анкетираних агенција се налази у прилозима

На прво питање *Да ли постоји заинтересованост туриста који долазе у вашу агенцију за обилазак туристичких манифестација?*, испитаници су имали две алтернативе одговора. Уколико одговоре са да, требало је да наведу које су то манифестације, за које се потенцијални туристи интересују или да одговоре са не. Потврдан одговор је добијен у 58% испитаних агенција (њих 15), док је 42% (11 агенција) дало негативан одговор. Манифестације које се најчешће помињу као предмет интересовања посетилаца су: Вршачка берба грожђа, “Дани пива” у Зрењанину, “Кобасицијада” у Турији, “Дани лудаје” у Кикинди, “Exit” у Новом Саду. Од осталих манифестација једном поменуто су и: “Пударски дани” у Иригу, Етно фестивал у Новом Саду и “Светско првенствено у туцању ускршњих јаја у Мокрину. Велико изненађење је одговор добијен у једној туристичкој агенцији – да они не знају појам туристичке манифестације, као и одговор у другој - Палићко језеро.

Одговори код другог питања *“Да ли су у вашим понудама обухваћене туристичке манифестације Војводине?”* се у већој мери поклапају са интересовањем посетилаца: Вршачка берба грожђа, “Дани пива” у Зрењанину, “Кобасицијада” у Турији, “Дани лудаје” у Кикинди, “Exit” у Новом Саду, али су се у понудама нашле и манифестације попут “Бостанијаде” у Руми, “Сланинијаде” у Качареву, “Сабор пчелара” у Алибунару, “Карневала цвећа” у Белој Цркви и “Патлицијаде” у Нерадину. Оно што је забрињавајуће је податак да чак 54% испитаних агенција у својој понуди уопште нема туристичких аранжмана који би обухватили посету овим и другим манифестацијама.

Треће питање се односило на даље планове агенција за укључење манифестација у њихову туристичку понуду. На жалост три агенције (11%) нису желеле да одговоре на ово питање, док се 9 (35%) изјаснило да не жели, а преосталих 14 (54%) се изјаснило да хоће и то су углавном оне агенције које их већ имају у понуди, мада су се четири агенције које немају такве аранжмане изјасниле да желе да их укључе у своју понуду. Најчешћи одговори које би то манифестације биле су: Вршачка берба грожђа, “Exit” у Новом Саду, “Лов на Бесија” у Белој Цркви, “Грожђебал” у Сремским Карловцима.

Четврто питање *Да ли би сте се укључили у промоцију туристичких манифестација на подручју ваше општине?* је дало најбоље резултате, јер се 17 (65%) агенција изјаснило потврдно. На додатно потпитање како би реализовали то укључење добијени су следећи одговори: израда програма манифестација, помоћ у организацији, подршком у рекламама на локалним радио и ТВ станицама, као и путем интернета, презентацијом датих манифестација у оквиру својих наступа на сајмовима, организовању водичке службе и организовање превоза из околних места. Оне агенције које су дале негативан одговор су га образложиле лошом организацијом датих манифестација, слабом заинтересованошћу локалног становништва и убеђењем да је то посао туристичких организација у општини, а не њих.

На основу спроведене анкете може се закључити да у глобалу постоји позитиван став што се тиче туристичких манифестација, али да агенције немају велику иницијативу да саме нешто више ураде у њиховој већој промоцији и организацији посета. Највећи проблем је ипак нестручан кадар запослен у неким од агенција, који незна појам туристичких манифестација, аранжмана, промоција и слично, те у складу с тим и нису у могућности да прошире поље свог деловања. Други проблем се јавља код самог броја манифестација. Као што је познато на подручју Војводине постоји велики број манифестација различитог карактера, али се уочава да агенције располажу информацијама о веома малом ограниченом броју, те смо мишљења да би сами организатори манифестација, требали да се повежу са агенцијама и пруже им потребне информација, као и да део одговорности преузму Туристичке организације у датим општинама.

ГАСТРОНОМСКА ПОНУДА ВОЈВОДИНЕ

“Ако су Војвођани научили од Словака како да праве кулен, а од Немаца переце, ако су им Срби показали како да пуне сарме, а Мађари их научили тајнама паприкаша, онда није никакав проблем живети у Војводини. Све различитости изгледају јако добро заједно, нарочито ако на све додате сремско вино и црногорску пришту, не може да буде лоше. У том случају није важно које ти је боје одело или којим језиком говориш. Сви се међусобно разумеју”
(“Лако је припадати Војводини” – Грађански лист, 09. јун. 2003).

Кажу да о људима, обичајима и поднебљу, а нарочито о гостопримству може се сазнати за постављеним столом домаћина. Исхрана једног народа, или становника једног подручја је део њихове духовне и материјалне културе, јер су борба за опстанак, живот и духовна надградња у тесној повезаности с начином припремања и узимања хране.

Још крајем XVIII века на простору Војводине је писано о припремању хране, када је Захарије Орфелин објавио прву књигу куварских рецепта у Сремским Карловцима. Први српски кувар саставио је и штампао јеромонах Јеротеј Драгановић у манастиру Крушедол, на Петровдан 1855, потом у Сремској Митровици 1923. и друге (Јазић, 1993).

Војвођанска кухиња је разноврсна и богата, са пуно меса, поврћа, зачина и воћа. То пристоиче из богатства војвођанске равнице, шума и река. У Војводини се узгајају разноврсне ратарске и повртарске биљке средњеевропског поднебља и умерено континенталне климе. Гаје се све врсте домаћих животиња, ситна и крупна стока, шуме и поља богате су ниском и високом дивљачи, а у водама су разноврсне слатководне рибе.

Војвођанско куварство је мешавина различитих кухиња народа који вековима живе на овом простору. Овде је богатство кулинарских знања и међусобног утицаја мађарске, румунске или словачке кухиње, а многобројна јела су изведена из немачке, руске или неке друге кухиње из окружења. Војвођани воле да једу, у томе уживају и сваки оброк има свој спори редослед јела, што чини посебно задовољство. Војвођани воле да угосте сваког добродошлог госта, а биће дочекан добродошлицом и гостопримством укућана. Тада ће се послужити највредније што се има у домаћинству.

Током зиме у Војводини су од старина постојала три obroка: доручак или “фруштук” (у 7 сати), ручак (увек у подне) и вечера (у 18 часова). Током лета, када су дани били дужи било је више obroка. Поред уобичајених ту је пре подне око 10 сати била “јаузна” или “мала уја”, а поподне око 17 часова је била “велика уја”. За ове obroке се обично спремале јабуке у “шлафроку”, “хлеба и масти” са алевом паприком и сл. Они који су се затекли на њиви су често знали да поједу неко сезонско воће и хлеб.

Слика 175. “Фруштук” (www.sibotica.co.yu)

За доручак (ако се није постило), сланина је била обавезна, потом сир, кајгана са луком, куља с млеком (други називи су: качамак, палента, мамаљуга, пура, жгањци). За доручак је спремана и попара од старог хлеба и сира. Бела кафа са “цигоријом” или “дивком” је била често јело у многим војвођанским кућама (Радуловачки, 2004).

За свечани ручак ритуал гастрономског задовољства почиње хладним предјелом, најчешће специјалитетима сувог и димљеног меса, међу којима је најпознатија војвођанска шунка, кобасица, кулен или сланина. Некад предјело може бити и топло претежно спремљено од различитог поврћа, сира или меса.

Затим следи супа или чорба, које су кулинарска сензација и мала чаролија. Припремају се од различитих врста меса и разноврсног поврћа. То може бити кокошија или говеђа супа, а посебно су атрактивне рибље чорбе.

Недељом се спремала супа од меса: пилећег, кокошијег, гушчијег, пачијег, морчијег, ћурећег, јунећег или говећег. Поред супа се спрема и бела чорба позната и под именом “рагу чорба” и чорба “киселица”.

У Војвођанском кулинарству главно јело је – главно јело. Увек се припрема са месом, са или без поврћа. Атрактивна су војвођанска јела од сеченог меса, гулаш, паприкаш или перкелт, уз обилно коришћење лука, парадајза и другог поврћа, са различитим зачинима, нарочито млевеном црвеном паприком, који дају посебан укус и арому. Уз главно јело послужују се вариво, сос, салата од различитих врста поврћа.

Препознатљиво јело војвођанске кухиње је “ринфлајш”: барено месо, сос, кувани кромпир. Сосови могу бити разни: парадајз, сос од белог лука, сос од мирођије, сос од рена, сос од вишања, сос од киселих паприка или краставаца или “ајмокац”.

Када се борави у Војводини посебно гурманско задовољство су јела од слатководне рибе која се припремају традиционално по рецептима рибара и војвођанских кулинара. Исто тако, атрактивна су јела од дивљачи, супе, чорбе или главна јела.

На крају, војвођанска кухиња је царство колача и сваки оброк се завршава слатким јелом или послastiцом, а најпознатије су војвођанске пите с воћем и штрудле.

Слободно се може рећи да је гастрономија једна од најатрактивнијих туристичких понуда Војводине и да се у Војводини на дијету заборавља. Овде се добро једе.

Ако посматрамо Војводину одвојено по њеним регионалним целинама: Срем, Банат и Бачка, можемо уочити да се јављају велике сличности у тим деловима, што је и очекивано, с обзиром да је шароликост становништва свугде присутна.

Добар географски положај *Срема* и раскрсница путева, изузетан квалитет земље за обраду и добра клима условили су развој пољопривреде и успевање разноврсних пољопривредних култура. У равничарском делу изванредно успевају све врсте житарица и поврћа, а подно Фрушке Горе воће и винова лоза. Богатство трпезе допуњују риба из река и дивљач из босутских шума и Фрушке Горе.

На трпези Срема наша су место многа јела од оних која су оведе донели сиромашни српски граничари и сељаци до јела која су се служила на столовима сремске властеле и црквених великодостојника (Лазић, 1993). Сиромашни или богати становници Срема су одувек волели да спремају и служе добра јела.

За доручак у Срему се као и у већем делу Војводине служила сланина, кајгана, куља с млеком, попара, али и “*кркуша*”, јело од лепиња или комада хлеба удробљених у млеко.

Оброци се могу састојати од предјела, супе, главног јела, салате, колача или само од једног овог дела, али су увек служени и конзумирани са великим уживањем.

Од јела које су своје место наша међу предјелима можемо издвојити: *сремске пихтије* (присутне и у осталим деловима Војводине), шваргле, бећарски сир ... поред ових хладних, веома често се јављају и топла предјела: *штрудла са сиром*, *гибаница*, *сремске завијаче* ...

Након хладног предјела служи се супа или чорба. Најраширенија војвођанска супа је ринфлајш-говеђа супа, супа од петла, јагњећа чорба, ратарска чорба или брза и једноставна парадајз чорба, “клин чорба”, “фалш чорба” (од зелени, кромпира и першуновог лишћа са трганцима), супа са “дроњцима”. Уз месо и кромпир из ринфлајша, али и уз печено месо своје место су нашли бројни сосови од: парадајза, мирођије, рена, белог лука, целера или вишања.

Као главно јело могу се служити: *фрушкогорски лонац*, *пасуљ на сремски начин*, русински боршч, *сремски рибанац*, мађарски паприкаш или пак: пуњена јунећа шницла на сремски начин, телетина на виноградарски начин, јунеће шницле са белим луком, поховане крмендле, пилећи паприкаш, пилећи пилав, ћуреће шницле, пуњени млади голубови, фаширане шницле, различите мусаке итд.

У Срему се често на столу за ручак се нађу: кувани купус са сувим месом, пекарски кромпир у “ђувечету” са упрженом сланином одозго, кромпир паприкаш, слатки купус, пилав, ђувеч, подварак с месом или кобасицама, гулаш с кнедлама или паприкаш с кромпиром, паприкаш с “ноклама” или резанцима, а недељом и сармице у виновом лишћу или фаширане шницле, ћуфте у сосу, печено месо с рестованим кромпиром или поховано пилеће месо с прилогом од пиреа.

Као варива спремају се различите врсте поврћа: грашак, боранија, купус, кељ, спанаћ, карфиол, келераба, патлиџан, тиквице, шаргарепа и кромпир на 1.000 начина. Као салате своје место су нашле: мешана салата, српска салата, салата од парадајза на русински начин, свеж купус, млади лук, цвекла са реном, ротквице, краставци, зелена салата, кисели купус, печене паприке ...

Велику заступљеност у сремској, али и у војвођанској кухињи уопште има тесто. Тако се веома често као главно јело служе: флекуце са шунком, флекуце с купусом, гренадирмарш (насуво са кромпиром), насуво са сиром, маком, фрушкогорски макарони, русински пељмени, ташци, кнедле са шљивама и свакако палачинке. Омиљено јело од теста су и шуфнудле и гомбоце.

Слика 176. Гомбоце

www.google.com

За вечеру се обично зими у Срему спрема: кромпир у “шлафроку” или “у чакшире”, подгрејани чварци и кисели купус. Лети се обично кува боранија, грашак, бундева, поховане тиквице, спанаћ или бећар паприкаш.

Интересантно је да и поред заступљености рибе у исхрани, ње ипак нема довољно. Још наши стари су веровали да рибу не треба јести у оним месецима у чијем имену нема слова Р (од маја до августа), јер је тад топло и храна је склона бржем кварењу! Но, данас је риба ипак заступљена у сремачкој кухињи где се често спремају: *сремска рибља чорба*, паприкаш од шарана, шаран на српски начин, рибљи ђувеч, сомовина са киселим купусом, кечига на сремачки начин.

Од најстаријих времена људе је привлачио лов, прво из потребе, а потом и из разоноде. Велики број специјалитета од дивљачи нашао је своје место на сремској трпези: јаребице пуњене гушчијом цигерицом, дивље патке у сосу од павлаке, фазан у црвеном вину, препелице на киселом купусу, дивљи зец на сремски начин, котлети од срнадаћа на сремски начин, шницле на ловачки начин.

Након јела као неизоставни део оброка (и то не само недељног) служе се колачи. Међу колачима посебно место заузимају *штрудле* од којих је свакако најпознатија *маковњача*, а праве се и са орасима, сувим грожђем, вишњама. Неизоставна посланица је свакако и *бундевара*, али су ту и савијаче са вишњама, сувим грожђем, јабукама. Од осталих, многобројних колача могу се поменути: баклава, куглоф, русинска плетеница, *крофне*, различите *лење пите* (од јабука, вишања, ораха), али и бројне торте (васина, добош, линцер, воћна, срнећа леђа), облатне, кремпите, принцес крофне, кох од гриза, дамен каприц, падобранци, домаћи кекс, ванилице, медањаци.

Слика 177. Штрудла с маком

Фото: Владимир Стојановић

Банатска⁴⁵ и уопште војвођанска кухиња типична је мешавина разних утицаја. Оно што је битно разликује од типичне српске кухиње су утицаји немачке и мађарске кухиње. Ови утицаји се угледају пре свега у комбинацији слано – слатко (кувано месо и слadak сос, печење и салата од вишања и др.), у свим врстама киселог теста.

Утицај се уочава и у називима многих јела сачуваних до данас. Тако на пр. недељом у већини банатских кућа на столу за ручак је укисело са сиром, супа са резанцима (домаћим), неизоставан “*римфлаји*” (кувано говеђе месо, кувани кромпир и сос – најчешће од парадајза, али може бити од мирођије или љутог рена), потом печено месо са додатком “*чушпајза*” од рецимо лудаје, а после ручка штрудле с маком или лења пита (с маком, вишњама, лудајом или јабукама). С јесени на столу ће се наћи *китникез*, а веома често и *гомбоце* (кнедле са шљивама).

Поред поменутих јела која су саставни део недељног ручка у типична банатска (војвођанска) јела спадају: сковерци (палачинке), гибанчице, пекарске кифле, ладњаче, у “чакшире” кромпира, пихтије, крофне, погачице са чварцима ...

⁴⁵ У овом поглављу углавном неће бити поменута јела која се већ помињу у Срему или Бачкој

Хлеб у Банату се месио од пшеничног брашна које је у већој или мањој мери ослобођено од мекиња. До педесетих година XX века хлебу се додавала и одређена количина кромпира или кукурузног брашна. Од добро умешеног брашна и јаја прави се и тарана (тесто уситњено на треници), која се додаје у супе и чорбе. Од кукурузног брашна прженог на масноћи и зачињеног сиром и јајима прави се цицвара. Од истог брашна закуваног само у сланој кипућој води прави се куља која се једе са млеком, сиром, чварцима или сланином (Грубих, 2004).

На подручју *Бачке*⁴⁶, као и у целој Војводини јавља се велика мешавина кухиња, а самим тим и велики број различитих јела.

Забележено је да су се од XIX века спремале: чорба од *цибере* –*киселица* (цибера је сок од мекиња преливених врелом водом). Била су омиљена јела припремљена као каша, јечмена каша, просена каша. Чорбе од пасуља, кромпира, таране. Кашаста јела су кувана углавном са млеком. *Јечмена каша* се употребљавала за пуњење крвавица или се кувала са купусом, запржена са црним луком прженим на масти, са додавањем алеве паприке. У кашаста јела су спадали и *пуре од кромпира* или вариво од кромпира које је припремано са машћу и црним луком.

Од куваног кромпира и брашна припремани су *ваљушици*. Био је познат *паприкаш* од кромпира, кромпир куван на густо, погачице од кромпира. Од теста развученог у дуге траке припремане су нудле са кромпиром, а јели су их са маком, пекмезом или са запршком. Била је популарна и *тарана*. Од ње је припремана чорба, пирјана тарана, тарана са кромпиром. Зачињавали су је црним луком прженим на масти. Такозвано тесто *насуво* је увек припремано од свежег теста. Биле су такође познате и палачинке и ташци. Од куваног кукурузног брашна припреман је *качамак*. Преливали су га млеком и остављали да стоји једну ноћ, а затим су га јели са прженим луком. Јели су и качамак с млеком. Купус и пасуљ су припремали на разне начине. То су била тзв. “свакидашња” јела за радне дане.

Иако су кокошија супа, похована пилетина, пилећи паприкаш, паприкаш од одраслог петла сматрали празничним јелом, живинско месо није било посебно цењено. Посебном посластицом сматране су пачија и гушчија цигерица и маст.

Колачи су припремани од белог брашна. Постојали су велики колач и мали колач или бухтла, плетени колач, сватовски колач, голубији колач, колач с маком, орасима и сиром (Група аутора, 2001).

Поред оних јела која се спремају за доручак, ручак или вечеру на простору читаве Војводине спремају се и нека специфична јела везана за одређена годишња доба. То су пре свега различите врсте зимница, јела са свињокоља или неки давно заборављени специјалитети.

Посебно место у војвођанској кухињи заузима прављење *зимнице*. Некада је имало важну улогу у спремању резерви хране за дуге зимске дане, док данас када су многобројне врсте воћа и поврћа доступне током читаве године спремање зимнице се задржало као традиција у многим (посебно старијим) војвођанским домаћинствима.

Спремање зимнице обухвата спремање различитих врста салата, пекмеза, компота или сокова.

Од *салата* најчешће се спремају: кисели краставци (обични, на словачки начин, резани), укисељени зелени парадајз, киселе паприке (резане, куване, феферони у уљу), мешано поврће, кисели купус.

Од *посластица*: компот од бресака, кајсија, дуња, диња, јабука, шљива, трешања, вишања; пекмез од: шљива, кајсија, шипака, дуња и грождја; џем од дуња, бресака; слатко од вишања, трешања, лубеница.

Од *сокова*: кувани парадајз, сок од кајсија, малина, јагода, бресака, дуња, зове ...

⁴⁶ У овом поглављу углавном неће бити поменути јела која се већ помињу у Срему или Банату

Породичним празником сваког домаћинства сматрано је клање утовљене свиње – **свињокољ**. У различитим деловима Војводине познат је под различитим именима: свињокољ, забијачка, диснотор, свињска даћа, колиње, карбина или једноставно клање свиња (Лазих, 1993).

Свињокољ се завршава вечером којој присуствују не само они који су радили око свињокоља већ и позвани рођаци и пријатељи. Вечера по правилу почиње служењем супе од костију, а наставља се куваним месом и сосом од парадајза, као треће јело следила је сарма од киселог купуса, да би се завршила свеже печеним крвавицама и кобасицама.

Свињокољски (забијачки или дисноторски) паприкаш је специјалитет и главно јело свињокољских свечаности, који се спрема од изнутрица, меса, са додацима алеве паприке и лука. Као салата је служен кисели купус или салата из туршије. Уз ово се служио и некакав компот, најчешће од вишања, шљива или кајсија.

На крају вечере је служено свеже печено тесто – кифлице од сала или крофне.

Као посебни специјалитети настали у току свињокоља издвајају се: гроник с белим луком, кобасице (сремске, ратарске, словачке), кулен (прави се од најлепшег свињског меса), домаћа цигерњача, крвавице, шваргла, димљена шунка, домаћа сланина, топљена маст, гроник, чварци, паштета од чварака, паштета од цигерице, пихтије, паприкаш од кожурице и многа други.

Лицидерски колачи се могу наћи на вашарима, сајмовима, славама и у ретким лицидерским радионицама, а представљају давно заборављене послатице, које су мање имале улогу задовољења потребе за слатким, а више нека друга значења.

У наше крајеве медањак је стигао пре два века. Према наводима етнолога порекло му води из Немачке и то из XII века, мада се помиње да порекло води још из античког доба.

Предпоставља се да су првобитно израђиване фигурице од теста које нису бојене, а рађене су у религијске сврхе. Лицидерски занат доживљава процват у XVI и XVII веку у Немачкој. Крајем XIX века преко Дунава и Саве стигао је у Србију и друге крајеве на Балкану. Данас се лицидерски колачи праве од брашна, шећера и свежег млека, а украшавају се бојом, сличицама или огледалцима.

Као поклон деци или одраслима симболично је представљао врсту наклоности према ономе коме се колач поклања. *Лицидерско срце* представљало је симбол изражавања љубави и наклоности младића и девојке, како у Војводини, тако и у целој Србији.

Мушкарцу се поклањао колач у облику коњаника, коња, луле, пиштоља; а жени домаћици, квочка у гнезду. Девојци или младој жени беба у повоју, а старијем свету анђео, или крст.

Свадбарска трпеза је посебно припремана са пажљивим одабиром јела. Овом приликом биће приказане свадбарске трпезе код Срба и Мађара, као најбројнијих народа Војводине.

Код Срба су за веридбу припремана богата јела – супа, “ринфлајш”, сос од парадајза, печење (кокошије, ћуреће, крменадле печене у “баграчу”), колачи. Месиле су се гурабије, кранцле, медањаци с парадајзом, торта с леденим квасцем. Пре свадбе су се углавном клале свиње, па су се пред госте пре главног јела износиле мајушке, чварци и крвавнице. Материна погача се делила сваком свату по парче пре супе. После је сервирано месо из супе, сос од парадајза, пире кромпир (или чешће барени цели кромпири). Прво печење је ћуреће или живинско са салатом од киселе паприке и краставаца из земљаних ћупова. У поноћ је ишла парадајз чорба, накисела, са сецканим месом. Друго печење је било овчије или мешано са свињским. После тога су ишле велике погачарске торте (кравали) и ситни колачи (Милованов, 2004).

Код Мађара сватови се дочекују сланим сватосвским кифлама, ракијом, вином, чварцима и цигерњачом. После окупљања сватова служи се мађарски перклет (паприкаш од ситнежи од живинског меса уз сезонску салату). Од пића ракија и вино. После долазе ситни колачи. За вечеру се јела износе следећим редом: супа са домаћим резанцима, кувано месо са реном и парадајз сосом, печење – свињско, живинско са сезонском салатом, ситни колачи, торте. Свако ново служење јела најављује тзв. *Тиџар* (позивар). После младине игре служи се сватовима пуњена паприка, а зими сарма, врућ фашир и кобасице, па онда поново печење са салатом, колачи (Берта, 2004).

Иако је као што смо рекли војвођанска кухиња мешавина кухиња многих народа, међутим овом приликом можемо издвојити нека од специфичних, традиционалних јела појединих народа Војводине, која су очувана до данас.

Као и код осталих народа у Војводини и код *Словака* је данас кухиња веома измењена у односу на некадашњу, под утицајем других народа из окружења. Ипак и до данас су очували нека од традиционалних јела. Храна им је генерално гледано јака, љута и веома зачињена. Зими се обавља свињокољ, када се обавезно прави кулен (љут, са црвеном паприком, зачињен). Он се суши пар недеља на диму. За доручак обично се спрема “*мрвенка*” (прокувано млеко са комадима хлеба) или “*мамалига*” (млеко и кукурузно брашно) или само хлеб и маст. За ручак се некада јела истопљена шваргла, чварци, сланина са киселим купусом. Увече се спремало неко кувано јело. Хлеб су сами правили, а заједно са хлебом и “*пагле*” (тесто као за хлеб, али је тање и исецкано на коцкице, које се јело са сиром или маком).

Некада су се на селу углавном придржавали неког устаљеног јеловника по данима који би за радне дане приближно изгледао овако:

Понедељак – јело се оно што је остало од недеље
Уторак – пасуљ са месом и кобасицом
Среда – резанци са сиром, маком, купусом или палачинке, крофне, пагле
Четвртак – купус, паприкаш ...
Петак – кромпир супа, пасуљ

Неки тврде да су основни елементи *мађарске кухиње*, какву ми данас познајемо, у суштини били присутни још у време када су се Мађари предвођени Арпадом настанили 896. године (Телечки, 2004). Као препознатљиво обележје старе мађарске кухиње, које се одржало до данас је присуство овчијег меса у великом броју јела, а припрема се и печено на роштиљу или пржено на масноћи. Главна карактеристика ове кухиње је неизоставно присуство супе или чорбе. Поред супа, чорби и прженог меса, своје место у исхрани људи су нашли и специјалитети мађарске кухиње: гулаш, перклет, паприкаш и токањ.

Мађари су временом толико усавршили додавање воде и осталих састојака месу да су од гулаша, као једног јела, направили четири и то:

- *Перклет* – који је у ствари једна сувља варијанта гулаша, где се месо више упржи него што се кува
- *Паприкаш* – као варијанта гулаша која се зачињава брашном и великом количином павлаке
- *Токањ* – је ердељска варијанта нешто другачије зачињеног гулаша, који је настао као резултат међусобног утицаја мађарске и румунске кухиње.

Главни зачин у највећем броју јела је црвена млевена паприка, која је постала заштитни знак мађарске кухиње, по чему се разликује од свих светских кухиња. Ову кухињу карактерише и коришћење павлаке у већим кличинама. Поред јела од меса Мађари доста користе и поврће, од чега се посебно издвајају јела од купуса, по чему се издвајају као народ са највише рецепата за припремање јела од купуса од било ког народа на свету. Једно од најпознатијих јела од киселог купуса је *Секељгулаш*, који најгрубље речено представља комбинацију динстаног купуса рибанца и свињског перклета, са додацима упрженог лука и павлаке (Телечки, 2004).

Као и код других народа, тако је и код *Русина* кухиња претрпела различите утицаје, заједничког живљења у Војводини. Ипак, остала је препознатљива по бројним јелима или зачинама који се приликом њихове припреме користе.

Нека од јела која су се до данашњих дана одржала у русинским породицама су:

- *На папригаш кромпљи* – чорбасто јело које се спрема без меса, са доста лука, кромпира и црвене паприке
- *Кромпљи на квашно* – динстани кромпир на луку, а на крају се дода два јајета и павлака
- *Крупи на тетши* – припрема се од црног лука, кукурузног брашна (прекрупе), воде и димљене кобасице
- *Шункова квашна јушка* – се припрема од воде у којој се кувала шунка, са додатком размућених јаја и павлаке
- *Капушчањики* – припрема се од теста за хлеб, које се исече на траке и премазује киселим ренданим купусом, сецканим црним луком и уљем, које се затим испече.
- *Белуши* – слично претходном, али се као фил припрема смеша од сира, јаја и соли.
- *Горхељи* – припрема се од кукурузног брашна, масти, павлаке, соли, шећера, нарендане бундеве, од чега се праве погачице.
- *Тархоњи у мљеку* – Тврдо умешено тесто се ренда изнад вријућег млека. По жељи се пошећери.
- *Каша* – припрема се од кукурузног брашна, које се кува у води, а потом се додаје млеко, скуваном се додаје шећер и цимет.
- *Череги (херовци)* – за спремање овог колача неопходно је два јајета, шећер, кашика ракије или рума, павлака и брашно. Умесити тесто које се кад је печено посипа прах шећером. Овај колач се служио на свадби и недељом после ручка (Шолаја, 2004).

ШТА ВОЈВОЂАНИ ПИЈУ?

Некада су се на подручју Војводине пила искључиво пића припремљена у индивидуалним домаћинствима.

Многа од тако припреманих пића су временом заборављена. Једно од таквих пића је и *киселица* или *цибера* (код *Русина* – *цибереја*). Спремало се од млека, мекиња, хлеба и мирођије. Све се стави у земљани лонац и остави на топлотом 8-10 дана. Кад мекиње падну на дно напитака је готов. Тада се процеди, посоли по укусу и прокува, а могла се и зашећерити или замедити. Прокувани напитака се пије 2-3 дана, а после губи укус

Уз добро јело може се служити само квалитетно пиће. Потпуно задовољство за време оброка започиње домаћом *ракијом* од воћа (јабуке, крушке, брескве, шљиве или грожђа). А затим се наставља уз вино или пиво.

Гајење грожђа у Војводини има традицију више хиљада година, још из римског доба. Овде се на традиционалан начин производе квалитетна бела, црвена и црна *вина*, која су се од давнина износила на столове дворова, хотела и ресторана широм Европе и света.

На подручју Војводине данас имамо неколико значајних подручја виноградарства и исто тако надалеко чувена вина.

1. **Палић** је центар виноградарског подручја Бачке. Читав овај регион лежи на пешчаном земљишту које је настало након нестанка праисторијског Панонског мора. Зато се вина овог подручја популарно зову “вина са песка”. Винарска традиција суботичко-хоргошке пешчаре је старија од 2000 година. Песковити терени, умерено континентална клима и квалитетне сорте винове лозе дају веома питка вина. Носиоц виноградарске производње овог краја је Подрум Палић. А неки од најпознатијих подрума су: Подрум Палић, Подрум Микушка (Хајдуково), Вински двор (Хајдуково) и Винум Лоди (Фекетић). Од одабраног и селектираног високосортног грожђа добијају се врхунска и квалитетна вина пуњена у бутеље од 0,25л, 0,50л и 0.75л.

У производњи вина компанија спада у водеће у Србији и Црној Гори.

Тамо се производе висококвалитетна вина:

- *Италијански Ризлинг* - Врхунско суво вино са географским пореклом – “Суворечко виногорје”
- *Рајнски ризлинг* - Врхунско суво вино са географским пореклом – “Палићко-хоргошко виногорје”
- *Pinot Gris* - Врхунско суво вино са географским пореклом – “Палићко-хоргошко виногорје”
- *Росе* - Стоно суво вино
- *Cigany Baro* - Стоно суво вино
- *Palićko Belo* - Стоно суво вино
- *Chardonnay* - Врхунско суво вино са географским пореклом – “Палићко-хоргошко виногорје”
- *Pinot Blanc* - Врхунско суво вино са географским пореклом – “Тиквешко виногорје”
- *Палићки Италијански Ризлинг* - Квалитетно суво вино са географским пореклом – “Палићко-хоргошко виногорје”
- *Грашевина* - Квалитетно суво вино са географским пореклом – “Палићко-хоргошко виногорје”
- *Кабернет* - Квалитетно суво вино са географским пореклом – “Велешко виногорје”
- *Вранац* - Квалитетно суво вино са географским пореклом – “Овчеполско виногорје”
- *Мерлот* - Квалитетно суво вино са географским пореклом – “Битољско виногорје”
- *Pinot Noir* - Квалитетно суво вино са географским пореклом – “Тиквешко виногорје”
- *Мускат Хамбург* - Стоно полуслатко вино
- *Арсеније Чарнојевић* - Стоно суво вино (www.palic.co.yu).
- *Barrigue* - вино произведено са посебном технологијом

Слика 178. Вина са песка Извор: www.palic.co.yu

2. Винарија Чока где се могу дегустирати чувена вина овог краја:

- *Ждрепчева крв* - Банаћани су познати љубитељи коња те није ни чудо што једно од најпознатијих црних вина носи управо овакав назив То је квалитетно црно полу-слатко вино које се производи од грожђа с Потиског региона, вештом купажом (комбинацијом) сорти вранца, мускат хамбурга и прокупца. Интересантан податак је да је *Ждрепчева крв* било једно од вина које се служило на енглеском двору на венчању принца Чарлса.
- *Грашевина* - квалитетно, бело, суво вино, са заштићеним географским пореклом.
- *Мускат Отонел* - квалитетно суво вино веома питко са карактеристичним укусом и мускатним мирисом.
- *Вранац* – квалитетно суво црно вино, са географским пореклом.
- *Рајнски ризлинг* - квалитетно вино са хармоничним укусом, произведено од познате сорте која већ дуже време расте на нашим просторима.
- *Росе* – поседује аутентичну розе или светло ружичасту боју, чији укупан изглед истиче кристална бистрина са високим сјајем. Вино је умерене пуноће и опорно је.

Слика 179. Нека од најпознатијих вина из Винарије Чока

Извор: <http://www.vinarijacoka.co.yu/>

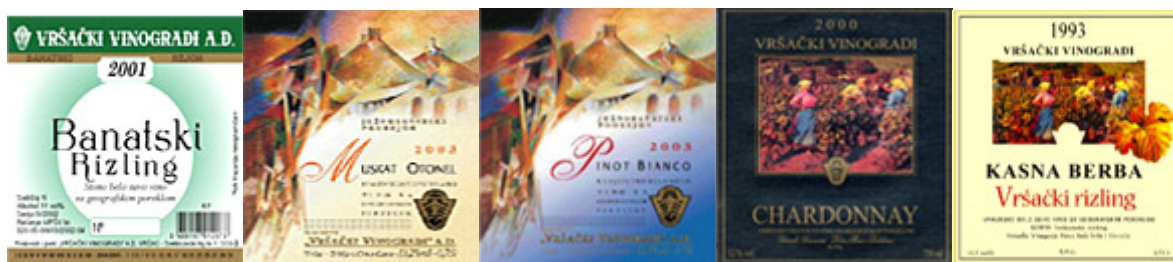
- *Ружица* – стоно вино произведено по класичном поступку верификације. При избору грожђа за добијање овог вина обраћа се посебна пажња на зрелост грожђа.
- *Ждребац* – стоно суво вино произведено од мешавине сорти грожђа, по класичном поступку контролисања ферментације, чиме се обезбеђује конзистентност букеа.
- *Ризлинг* – суво бело вино са карактеристичном пријатно жутом бојом, сортног је мириса са тоновима багремовог цвета.
- *Смедеревка* – стоно вино свежег укуса и пријатно зеленкасто - жуте боје.
- *Мерлот* - квалитетно црно суво вино са заштићеним географским пореклом.
- *Cabernet sauvignon* - предивно вино хармоничног укуса са доста екстракта. Поседује пикантан и пријатан мирис, који подсећа на шумску љубичицу.
- *Chardonnay* - веома складно вино, елегантног и јасног сортног мириса. Садржи веома лепу воћну киселину, због чега је изузетно питко.
- *Sauvignon blanc* - фини цветни мирис и добра мера алкохола, уз хармоничан, богат укус чини ово вино достојанственим.
- *Сангриа* је вино са додатком воћа . Основни састојци Сангрие су: јако црно, суво вино и природне воћне ароме, нарочито лимуна и поморанце (<http://www.vinarijacoka.co.yu>).

3. У Банату су најзначајнији **Вршачки виногради** и најпосећенији вински подруми у Гудурици и Великом Средишту. Према неким историјским изворима, виноградарство у вршачком крају датира још из времена Дачана и римске владавине. Први писани податак о виноградарству потиче из XV века, када је вршачко вино 1494. године продато двору краља Владислава Другог. Из записа турског путописца Евлије Челебије сазнајемо да су падине вршачког брега засађене виновом лозом која даје слатко и укусно грожђе. На граници са Румунијом, на око 90km од Београда налази се Вршац.

Највећи део Вршачког виногорја заузимају плантаже “Вршачких винограда” са више од 1.700 хектара винограда, док у целом региону има око 2.100 ха. Ово виногорје захвата знатан део падина и подножја Вршачких планина. Подрум “Вршачких винограда” је један од симбола винарства код нас. Направљен је у облику слова ипсилон - по почетном слову некадашње ознаке за нашу земљу- Југославију. Један је од три највећа винска подрума под једним кровом у Европи, друга два су у Листелу у Француској и у Логрању у Шпанији. Подрум има пет галерија, од којих је једна под земљом. Величину подрума илуструје податак да би он могао да прими 200 хиљада људи. На почетку пута за манастир Месић налази се велики вински подрум “Хелветиа” који је 1880. године саградио и опремио швајцарски трговац вином Берхард Штауб. Колико је виноградарство значајно за овај град, сведоче винова лоза у грбу града и низ детаља на фасадама старих кућа са мотивима грожђа.

Најпознатији подруми вина у овом крају су: Вршачки виногради, подрум Стојшић и подрум Крстов.

Слика 180. Вина из Вршачких винограда

Извор: <http://www.vvinogradi.co.yu>

Најпознатија вина Вршачких винограда су:

- *Банатски ризлинг* - стоно бело суво вино са заштићеним географским пореклом вино са традицијом од 70 година представља специјалитет и понос вршачких винограда.
- *Мускат отонел* - квалитетно бело полуслатко вино са заштићеним географским пореклом производи се у условима контролисане ферментације на 18 с.
- *Pinot Bianco* - квалитетно бело суво вино са заштићеним географским пореклом јужно банатског подрејона. Вино има угодан укус и специфичан буке.
- *Вршачки шардоне* - врхунско бело суво вино са заштићеним географским пореклом.
- *Вршачки ризлинг – касна берба* - произведен је у вршачком виногорју од ћилибарно жутог презрелог италијанског ризлинга. изузетно јако вино са доста екстракта и израженим букеом (<http://www.vvinogradi.co.yu>).

4. **Сремски Карловци** су познати и по својим винима која можете да пробате у једном од више од 60 подрума приватних произвођача вина. Током неколико векова Карловци су били српска престоница вина. Дobar глас међу винима некада су имала она произведена од сувог грожђа - сушка, од кога се правио чувени карловачки *ausbruch - samotok*. То вино под истим именом можете и данас пробати у Сремским Карловцима. У подруму у недалеком Черевиху понудиће вам аутентично ароматизовано вино овог краја - Неопланта. У оближњим селима Нештин, Баноштор и Черевих задивиће вас интересантни вински подруми и винарије. Посебно се издваја село Нештин, у коме је по легенди римски император Пробус засадио први чокот винове лозе. Најпознатија карловачка вина су:

- *Ризлинг талијански* је најзаступљенија сорта грожђа фрушкогорског виногорја. Заузима водеће место у производњи врхунских и квалитетних вина за домаће и страно тржиште. Вино је веома питко, *освежавајуће, хармонично, финог сортног укуса и бледо жутозеленкасте боје*.
- *Златни талијански ризлинг* је висококвалитетно суво вино, награђено златном медаљом за квалитет на новосадском сајму. Произведено је од посебно одабраног, природном селекцијом издвојеног грожђа
- *Франковка* је сорта за квалитетна црвена вина, а на појединим локалитетима и уз повољне климатске услове даје грожђе и за врхунска вина. Вино је лепе рубин боје, питко и хармонично, освежавајуће, са специфичним сортним букеом.
- *Фрушкогорски ризлинг, Жупљанка, Траминац, Бувије, Силванац зелени, Португезе*
- Десертно ароматично вино *Бермет* – припремљено са 19 различитих врста зачина и биља, за који се сматра да је служен и на Титанику.

Данас се у Сремским Карловцима налази више винарија (Винум, Подрум Киш, Подрум Дулка, Подрум Роша, Подрум Косовић, Подрум Петровић, Подрум Бајило, Подрум Бенишек, Подрум Дошен, Подрум Живановић, Подрум Мерц, Винотека Медијана, Винарија Тодоров, Винопродукт, Виндуло, Подрум Кузмановић, Винарија Ковачевић, Фрушкогорски подрум) (<http://www.serbia-tourism.org>).

5. У **Иригу** такође постоје приватне винарије, од којих се може поменути Ковачевић, чија се вина служе и у неким од београдских екскулузивних ресторана (Рајнски Ризлинг, Шардоне, Вранац, Кабернет и Росе (који се справља од 5 врста вина)).

Као посебно свакако треба издвојити чувено вино **Крокан**. Крајем XIX века гроф Рохонци је донео из Француске винову лозу племенитог порекла звану *Крокан* и засадио је свуда по Европи. Једино је опстала на Бисерном острву код Новог Бечеја.

Годишња производња вина *Крокан* је 50.000 – 70.000 флаша, тако да га у слободној продаји не можете добити. Предузеће И.Б.И.С. је већ 6 година једино предузеће које је овлашћено да пуни, дорађује и продаје вино *Крокан* на нашем и страном тржишту.

Кажу да су многи бивши и садашњи председници многих земаља знали шта је најбоље, а флашу *Крокана* су увек имали на свом столу... (<http://www.krokan.co.yu>).

Слика 181. Вино *Крокан* са Бисерног острва

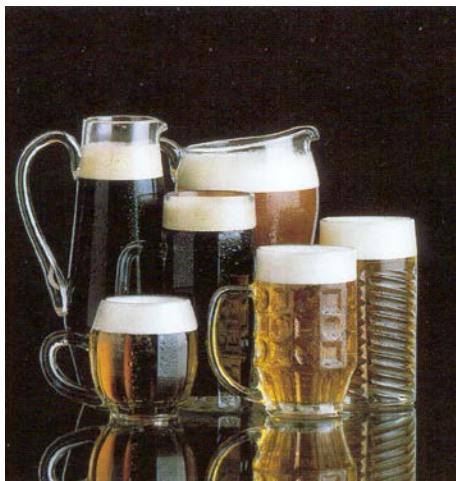

<http://www.krokan.co.yu>

Производња *пива* у Војводини траје више стотина година, а од војвођанског хмеља праве се пива у Немачкој, Чешкој, али и у Америци и Аустралији. Данас у Војводини постоји више пивара: Вршачка–Zoffman, Нови Сад–МВ, Бечејска-Old gold, Апатинска пивара-Јелен пиво, Панчево-Vajfert, Зрењанинска индустрија пива, Челарево-Лав.

За оне који не пију алкохол, ту су бројни природни *сокови* од воћа, поврћа или лековитог биља.

Слика 182. Пиво у Војводини је значајан елемент гастро понуде

Извор: www.google.com

У циљу добијања што реалније слике о томе шта становништво Војводине подразумева под националном кухињом, типичним јелима и пићем са простора Војводине, као и где се може та кухиња у војвођанским ресторанима пробати, у оквиру спроведене анкете постављена су три питања везана за ову проблематику.

На прво питање **Да ли по вашем мишљењу војвођанска кухиња може да привуче пажњу посетилаца?** чак 94% испитаника (2345) је одговорило потврдно, док је 5% (њих 131) одговорило негативно, а 24 испитаника (1%) се није изјаснило.

Друго питање **Која би јела могла бити понуђена посетиоцима као посебно интересантна јела војвођанске кухиње?** је дало веома интересантне резултате. Пре свега морамо рећи да су чак и они испитаници који су на претходном питању навели негативан одговор, код овог питања набројали нека од јела из војвођанске кухиње, која би могла заинтересовати и задовољити посетиоца.

Како је број јела која срећемо у одговорима веома велики издвојићемо само она која се најчешће помињу и то разврстана у неколико група.

Производи војвођанске кухиње:

- *Који се могу служити за доручак:* куља (палента), тарана у млеку, цицвара.

За ручак:

- *Супе и чорбе:* супе (ћурећа, морчија, кокошија, пилећа, петлова), чорбе (рагу, парадајз, од лудаје, рибља).
- *Главна јела:* сарма, паприкаш (бећар, овчији, диснотор, пилећи с кнедлама, грашак, срнећи, рибљи, с папцима), гулаш, пуњена паприка, ђувеч, пијни шаран, подварак, пилав, сатараш, пасуљ, јела од дивљачи, кромпир и лудаја са мајушкама печени у рерни, пуњене тиквице, сармице у зељу.
- *Сосови од:* парадајза, мирођије, белог лука, рена, шаргарепе, јабука, ајмокац, копер.
- *Салата:* кисели купус, туршија, цвекла, кисели краставчићи, печена паприка.
- *Дезерт:* гомбоце, крофне, лудајњача, штрудле (с маком, орасима, гризом), кифле с пекмезом, салчићи, шненокле, компот, китникез, слатко од (дуња, лубеница, трешања), гурабије, ванилице, кох, ташке, чесница.
- *Производи са свињокоља:* чварци, крвавице, сланина, шунка, кобасице, кулен, бела кобасица, поховани мозак, барена сланина, шваргла.
- *Остало:* пихтије, палачинке, насува (са сиром, кромпиром, маком, гризом), поховане тиквице, различити чушпајзи (тиквица, шаргарепе), гибанчице, кромпир “у чашпире”, погачице с чварцима, лепиње (са сиром, чварцима), кувани кукуруз.

Као посебну групу јела издвојили би смо она, која као специфична, национална, наводе представници појединих етничких група:

- *Словаци:* купусњике, надлацки, ћуфте с маком, супа са чигом, словачка љута кобасица, словачки кулен.
- *Шокци и Буњевци:* шокачка гибаница, приснац, скорупача, узливанца, кромпир чорба с лакумићима, салашки паприкаш.

Поједини испитаници чак наводе и комплетан “бачки”, односно “банатски” ручак: укисело са сиром, домаћа супа са кнедлицама (са пилећом цигерицом), ринфлајш (кувани кромпир, кувано месо, сос).

Уочава се да становништво успешно издваја она јела и кулинарске производе који су типични за војвођанско поднебље, те да има веома високо мишљење о њиховој улози у туризму. Ово свакако треба искористити и оснивањем националних кућа и ресторана сачувати од заборава старе рецепте наших бака, али и захваљујући њима задовољити укус и најпробирљивијих посетилаца.

Треће питање *Која би пића могла бити понуђена посетиоцима као посебно интересантна пића из Војводине?* је дало доста очекиване резултате, јер највећи број испитаника је навео *вина* као најзначајније и најрепрезентативније пиће са подручја Војводине. Посебно је скренута пажња на поједина вина: Банатски ризлинг, Ждрепчева крв, Вранац, Арсеније Чарнојевић, потом неизоставно прављење шприцера и као посебно вредно вино испитаници наводе вино Крокан са Бисерног острва.

На другом месту по заступљености су различите врсте *ракија* од: јабука, шљива, кајсија, дуња, крушака, ринглова, грожђа.

На трећем месту су различите врсте пива које се производе на подручју Војводине. Неки од испитаника су мишљења да у ову групу репрезентативних алкохолних пића свакако треба укључити и пелинковац.

Од безалкохолних пића испитаници помињу различите врсте домаћих сокова од: цвекле, парадајза, дуња, кајсија, бресака, лудаје (бундеве), шљива, трњина, вишања, јагода и ружа.

На крају морамо поменути и нека пића која нису толико позната или се данас производе ретко и у малим количинама: ракија од кукуруза, ракија од дрењина, бермет, маста, шира, ракија дудовача, кабезе, клакер, ликер од ораха и боза.

ГДЕ СЕ МОЖЕ ЈЕСТИ?

У Војводини постоји велики број ресторана у којима посетиоци могу пробати како јела светски признатих кухиња, тако и традиционална јела са простора Војводине. Поред многобројних ресторана (углавном са мешовитом понудом), постоје и бројне чарде које су углавном специјализоване за јела од слатководне рибе. У овом поглављу ће бити поменути само неки од многобројних објеката ресторатерства са подручја Војводине (највећим делом они које препоручује и локално становништво кроз спроведену анкету).

На подручју општине *Ада* можете ручати у ресторанима: “Старо здање” (Ада) и “Ловачки дом” (Мол), док се у *Апатину* може јести у националној кући “Шаран”, грилу “Бачка”, гостиони “Космај” или чардама “Турист”, “Златна круна” и “Харчаш”.

На подручју *Бачке Паланке* национални специјалитети се могу пробати у већем броју ресторана. Угоститељско предузеће “Турист” у својим објектима пружа смештај и исхрану, те нуди разноврсне специјалитете овог краја. Ловачки специјалитети се могу пробати у ловачким домовима “Врањак” и “Пивнице” и у ресторану Војне установе “Карађорђево”. Рибље специјалитете потрошачи могу пробати у ресторанима-чардама “Дунав” и “Калош Чарда” и “Флоида” на обали Дунава.

У општини *Бела Црква* се налазе ресторани “Соколац” и “Србија”. У *Бечеју* постоји рибљи ресторан “Тиса”–“Халас чарда”, који је смештен у спомен-парку, на обали Тисе. Ресторан је чувен по рибљим специјалитетима и ромској музици. Други надалеко позант ресторан у овом месту се налази у старој ветрењачи и носи назив “Дон Кихот”. На подручју општине *Жабал* можете јести у ресторанима “Одисеја” и “Гурман” у Жабљу и ресторану “Гранд” у Чуругу.

Од многобројних ресторана у *Зрењанину* препоручујемо ресторане: “Делфин”, “Камел”, “Цитадела”, “Лола”, “Александар” и пивницу “Чет’ри коња дебела”. У *Кањижи* ресторане “Златна риба” и “Липа”.

У *Кикинди* у хотелу “Нарвик” се налази ресторан “Лалинска соба”, а поред њега вредни посете су ресторани: “Бела вила” и “Ловац”.

У хотелу “Рума” у *Руми* налази се национални ресторан “Сремска соба” који нуди разноврсне сремске специјалитете. Поред њега ту су и ресторани: “Ловац”, “Плажа” и “Кечига”.

У **Сремски Карловцима** вредни посете су ресторан (рибља чарда) “Сремски кутак”, ресторан “Дунав” и “Кућерак у Срему”.

На подручју општине **Стара Пазова** интересантни ресторани су ресторан “Дунав” и “Дунавска тераса” у Новим Бановцима.

На подручју општине **Суботица** постоји велики број ресторана од којих се могу поменути неки: ресторан “Мајур” на Келебији, ресторани “Мала гостиона” и “Вила Викторија” на Палићу, пивница-винарија “Код Голуба” и “Вински двор”. Посебно интересантан ресторан на подручју општине Суботица налази се између Палића и Хајдукова, на Лудашком шору, поред Лудашког језера. То је ресторан “*Gulyás csárda*” у којем се могу пробати специјалитети мађарске кухиње (перклет од шкембића, овчији перклет са купусом, сегединска рагу чорба ...), али исто тако специјалитети од меса дивље свиње и оно што је посебно интересантно су јела од нојевог меса или омлет од нојевог јајета.

На обали Тисе у Шајкашу се налази ресторан “**Алас**” који нуди рибље специјалитете.

У оквиру спроведене анкете међу становништвом, постављена су и три питања везана за објекте ресторатерства на територији Војводине.

На прво питање из ове групе **Да ли знате неки ресторан који у својој понуди има заступљену традиционалну војвођанску кухињу?** од укупног броја испитаника, њих 1221 или 49% је одговорило потврдно, 780 (31%) је одговорило негативно, док се чак 499 испитаника (20%) није изјаснило. Из чега се пре свега може закључити да испитаници нису у потпуности сигурни шта се подразумева под термином војвођанске кухиње, а са друге стране како се то из наредног питања види и не посећују ресторани у већој мери.

Наредно питање **Да ли породично посећујете ресторане?** је имало алтернативу два одговора. Ако је одговор позитиван испитаник је требао навести који су то ресторани, а ако је негативан навести разлог не посете.

Резултати су можемо рећи врло очекивани, јер је највећи број анкетираних навео као ресторане које посећују управо оне који се налазе у њиховој најближој околини (у насељу или општини), док се свега неколико ресторана у Војводини издваја, те их наводе и испитаници из врло удаљених општина⁴⁷. То су пре свега ресторани у близини Палићког језера (“Абрахам”, “Мала гостиона”), “Елза” у Суботици, “Гуљаш чарда” у Хајдукову, “Шаран” у Апатину, неколико ресторана у Новом Саду (“Сокаче”, “Плава фрајла”, “Жал за младост”, “Дунавске колибе”, “Санс”), “Студња” у Гложану, већи број салаша у околини Новог Сада и Суботице, као и многобројна чарде.

Уочава се да су становништву најпознатији ресторани који се налазе у највећим насељима Војводине (Нови Сад и Суботица) или њиховој непосредној околини, као и ресторани на Палићу (атрактивном туристичком локалитету Војводине).

Такође уочава се да је процентуално знатно већи број оних који знају и који посећују ресторане из градских насеља (седишта општина), док сеоско становништво у знатно мањој мери зна за постојање ових објеката, а нарочито их у мањој мери посећује (претпоставља се да су разлог пре свега другачије навике становништва, као и припремање те исте хране код своје куће).

Општине у којима је зебележен највећи број испитаника који посећују ресторане су: Нови Бечеј, Зрењанин, Житиште, Ада, Апатин, Бечеј, Кањижа, Нови Сад, Сента, Србобран, Суботица, Сремска Митровица и Сремски Карловци.

Испитаници који су дали негативан одговор у погледу посете ресторанима као најчешћи разлог (очекивано од стране аутора) наводе тешку финансијску ситуацију. Посматрано појединачно по општинама тај проценат се креће између 80-90%, што указује на веома тешку финансијску ситуацију целокупног војвођанског становништва.

⁴⁷ У прилозима се налази списак ресторана који су најчешће навођени у спроведеној анкети

Остали разлози које становништво наводи су: да такви ресторани у њиховој ближој околини не постоје, да војвођанску кухињу имају код куће, те им није интересантна, да породично немају навику одласка у ресторане, да немају расположивог времена, да не воле ту врсту хране или да их не посећују због година (старија популација (преко 60 година) наводи као разлоге старост и здравље).

Као што је већ наведено, претпоставља се да већи део испитаника не зна појам војвођанске кухиње. Међутим, има и оних који код одговора да не воле ту врсту хране наводе да је сувише “јака” (зачињена, масна). Овај одговор је углавном мишљење млађе популације која преферира иностране кухиње (пре свега италијанску, а потом кинеску и сл.) и популације која је досељена на подручје Војводине из других крајева (Босне, Херцеговине, Лике, Црне Горе).

На последње питање *Да ли би ишли у такве ресторане уколико би цене биле приступачне?*, преко 90% испитаника је одговорило да би. Овај одговор још једном потврђује да је тешка финансијска ситуација основни разлог за немобилност становништва, која се пре свега огледа у не посећености ресторатерских објеката у својој најближој околини, а самим тим и оних који су удаљенији. Индиректно ово је показатељ и ограничености становништва у тристичким кретањима уопште.

ГАСТРО ФЕСТИВАЛ – ЧУВАР ДОБРЕ ХРАНЕ

У циљу очувања гастро вредности Војводине у оквиру 9. међународног сајма Хотелијерства и угоститељства 2003. године одржан је “1. међународни ГАСТРО ФЕСТИВАЛ”

У најужем смислу гастро фестивал представља такмичења у припремању хладних предјела, јела по одабраном менију, рибљих специјалитета (фламбирање, транширање, филирање и слично), а саставни део манифестације престављаће и такмичење конобара у постављању стола и такмичење бармена у припремању коктела и аператива. Било је организовано и такмичење произвођача у квалитету прехранбених полупроизвода. Посебна атрактивност било је такмичење екипа у организовању забава.

Циљ пратећих манифестација јесте да помогну успостављању боље комуникације између представника циљних група и подрже један од основних циљева манифестације – унапређење угоститељско-туристичке понуде, као и унапређење продаје прехранбених производа и осталих услуга.

Три велике целине Гастро фестивала су:

- Такмичења куvara, посластичара, пекара, бармена, такмичење у припреми јела пред гостом и такмичење у постављању столова
- Пратеће манифестације
- Забаве и приједи

Очекивано је било око 300 најбољих куvara из региона, такмичили су се бармени, пекари, посластичари у Хали 1, а стручне комисије су оцењивале припремљена јела такође на лицу места.

Посебну атракцију представљало је *Такмичење у припремању рибље чорбе и паприкаша* првог дана Сајма, у уторак 21. октобра, које је организовано на отвореном простору иза Сајамске фонтане, а у којем се надметало 100 куvara. У четвртак, 23. октобра приређено је *Промотивно кување стапарског овчијег паприкаша* – на отвореном простору испред Хале 3. Премијерно су се надметали и куvari *Паприкаша од дивљачи*.

Покровитељ Гастро фестивала је било Министарство трговине, туризма и услуга Републике Србије, а у организацију ове јединствене смотре, укључили су се и Влада Републике Црне Горе, Извршно веће АП Војводине, Привредна комора Војводине, Регионална привредна комора Нови Сад, SACEN, Туристичка заједница БиХ, Природно-математички факултет, више школе за хотелијерство и бројни учесници.

Године 2004. одржан је “2. међународни ГАСТРО ФЕСТИВАЛ”. Представљао је праву гурманску ревију достигнућа у припремању јела и умећа послуживања и аранжирања хране и пића. Хала “Мастер” била је уједно и простор на којем су се свакодневно такмичили професионалци и аматери, а сву гастрономску вештину такмичара публика је дегустирала у самој хали, док су стручне комисије оцењивале такмичаре и прогласиле сајамске шампионе⁴⁸ (www.nsfair.co.yu).

ВАРЈАЧА У ТУРИЗМУ ВОЈВОДИНЕ

Храна у војвођанској историји, култури, па и туризму има значајно место. Повељама које је аустријски двор додељивао, одређене привилегије градовима приликом проглашавања за слободне краљевске вароши, било је одобрено и одржавање годишњих вашара и организовање градских пијаца.

У Новом Саду, све до првих деценија 20. века градска пијаца се налазила дуж данашње Змај Јовине улице, на Тргу слободе, све до зграде нове поште. Милетићева улица својевремено се звала Лебарска, у њој се продавао хлеб. На Тргу младенаца био је Брашнарски трг, на коме су продаване прерађевине од пшенице, кукуруза и других житарица.

У етнолошком делу сталне поставке Музеја Војводине у Новом Саду изложена су оруђа, алати, прибор и други експонати за производњу и спремање хране. Музеј пољопривреде у Кулпину једини изучава аграрну прошлост Војводине. У Пећинцима је Музеј хлеба са експонатима различитих врста хлеба.

У Новом Саду се већ 70 година, сваке године у мају, одржава Међународни пољопривредни сајам; ветрењача код Чуруга и сувача у Кикинди, обе су млинови за пшеницу, заштићени су споменици.

Широм Војводине многобројне су туристичке манифестације посвећене храни, жетелачке поводом завршетка радова у пољу. Познате су већ поменуте Кобасицијада у Турији, Сланинијада у Качареву, Патлицанијада у Нерадину, Бербански дани у Сремским Карловцима, Вршцу, у околини Суботице и друге. Бројне су и манифестације у припремању јела, а најпознатије су у кувању рибље чорбе и паприкаша.

⁴⁸ У прилозима се налази Програм дешавања на “2. међународном ГАСТРО ФЕСТИВАЛУ”

ШТА ПОНЕТИ ЗА УСПОМЕНУ ?

Поред лепих успомена, личних осећања и личних фотографија и снимака, поставља се питање шта је то што потенцијални туриста може понети кући? Шта је то што га може и далеко одавде вратити мислима на Војводину, на њену не прегледну равницу и њене дивне људе?

Просторно-пластична средства туристичке пропаганде деле се на две групе, од којих се прва односи на обликовање простора, као средства туристичке пропаганде и обухвата сајмове и изложбе, излоге и пословни простор, а друга група се односи на обликовање предмета као средства туристичке пропаганде и садржи сувенире и пропагандне зову се и аранжманска.

Сувенир представља предмет који носи посебну ознаку дестинације одакле потиче тј. места или производа, а израђени су да би послужили купцу тј. туристи као успомена на место где су боравили. Сувенир треба да има обележје места одакле потиче, да носи у себи етнографске мотиве, а на подручју Војводине их може бити веома много (Новаковић-Костић, 2004).

Неке општине на подручју Војводине се труде да реше проблем не постојања адекватних сувенира. Једна од таквих општина је Суботица, која је у децембру 2004. године наговестила да ће на пролеће 2005. Општински туристички савез расписати конкурс “Суботички сувенир”. На конкурс за сувенир ће учествовати више стотина уметника са предметима од глине, сламе, шаша, коже, тканине, дрвета, веза или рогоза. По угледу на њих требало би и остале општине да учине нешто по том питању.

Разгледнице су веома значајан део туризма и представљају драгу успомену на посету и боравак новим просторима и местима. Међутим, мали је број војвођанских места која се могу похвалити лепим и интересантним разгледницама. Један од таквих градова је Нови Сад, међутим остали градови Суботица, Зрењанин и посебно мања места се не могу похвалити великим избором или уопште постојањем истих.

Поред разгледница посетиоци могу понети: флаширану ракију или вино, теглу меда, компота, пекмеза или слатко. Могу понети нешто од прехранбених производа, углавном производа са свињокоља, као препозантљивих и карактеристичних за војвођанско подручје.

Некада су војвођански сељаци носили *дрвене кломпе*, које су биле груба “сељачка обућа”, које су се носиле са плетеним вуненим чарапама, а у кломпе се ставља мало суве сламе. Данас оне могу бити израђене у функцији туризма и посужити као сувенир. Такође као сувенир могу послужити различити делови народних ношњи или пак уметничка дела и предмети домаће радиности.

Куће посетилаца могу красити слике наиве, радови сламарки, луткице од кукурузовине и многи други производи стављени у функције сувенира.

У складу са тим је и покренута акција формирања критеријума за стварање покрајинског жига. Уколико испуне критеријуме, ускоро би многи производи могли носити ознаку “*најбоље из Војводине*”. На листи потенцијалних кандидата за производе којима ће се Војводина дичити, између осталих се налазе и вино “Крокан” с Бисерног острва, вина из Сремских Карловаца, кулен и метле од сирка из Бачког Петровца, “негро” бомбоне суботичког “Пионира”...

Приликом избора производа “најбољи из Војводине” водиће се рачуна о онима који су већ регистровани с географском ознаком квалитета, или са заштићеним жигом, те онима који су награђивани на сајмовима у земљи и иностранству.

Пожељно је да производ буде сертификован као органски, да има традицију, буде здравствено безбедан, да има професионално дизајниран визуелни идентитет, затим да произвођач буде финансијски стабилан и да може да обезбеди константан пласман у довољним количинама на инострану тржишта.

Такође, производ ће морати да буде направљен од сировина од којих најмање 60 одсто потиче из Војводине. На прелиминарној листи коју је израдила радна група Савета за стандардизацију, налазе се и: производи новосадског Института за ратарство и повртарство, смрзнуто поврће ПИК “Бечеј”, “Ноблице” кикиндског “Банинија”, штрудле “Меделе” из Врбаса, као и производи ПК “Чока”, Апатинске пиваре, “Витала” и “Карнекса” из Врбаса, новосадске “Неопланте”, “Алеве” из Новог Кнежевца, хоргошког “Витамина”, “БАГ-а” из Бачког Градишта, АБЦ-а из Руског Крстура, молске “Зоре”, кикиндске “Тамбурице”, жабалског “Екојуринга”, “Нектара” из Бачке Паланке, сомборског “Сунца”, зрењанинског “Дијаманта”, Фабрике уља “Банат” из Нове Црње, “Вршачких винограда” и суботичке “Si&Si Company”.

У спроведеној анкети постављена су и питања везана за сувенире. На питање **“Да ли је на посећеној манифестацији било сувенира?”** дате су две алтернативе за одговор. Ако је одговор испитаника позитиван, испитаник је требао да наведе и који су то били сувенири, а ако је одговор негативан требало је навести шта би по мишљењу испитаника могли бити сувенири. Од укупног броја испитаника њих 1204 или 49% је одговорило позитивно, тј. уочили су сувенире, 725 или 29% негативно, а 541 испитаник није одговорио на ово питање.

Интересантно је поменути да су многи од испитаника са позитивним одговором или они без одговора дали своје предлоге за сувенире. Све поменуте сувенире можемо поделити у неколико група:

- ❖ Као најчешћи одговори забележени су: мајице, капе, качкети, оловке, пепељаре, упаљачи, привесци, календари, чаше, шоље, подметачи за чаше.
- ❖ Посебно можемо издвојити неке од сувенира строго везане за одређену манифестацију: мајице и налепнице са знаком манифестације, кригле за пиво (“Дани пива” у Зрењанину), туриска брица, кецеље (“Кобасицијада” у Турији), сувенири израђени од лудаја или мале украсне лудајице (“Дани лудаје” Кикинда), фигурица гусана, фарбана јаја, дрвена резбарена јаја (“Гусанијада” и “Туцање јаја” у Мокрину), буренце за вино, чаше, украсне флаше, фигурица пудара (манифестације везане за вино), фигурице коња, макете каруца и фијакера (“Парада коња” у Новом Бечеју и “Фијакеријаде”), фигура богиње (“Црвенкоса богиња” Озаци).
- ❖ Трећу групу сувенира чине нека обележја појединих народа из Војводине или пак самог војвођанског простора: словачка наива, словачке мараме, русински вез, буњевачке слике од сламе, фигура лале и сесе, макета вршачке куле, макета ветрењаче, макета ђерма, лицидерска срца, луткице од кукурузовине, предмети везани за лов.
- ❖ Међу најчешћим предлозима (посебно млађих испитаника) све чешће се јављају: CD презентације, видео материјал, књиге, брошуре, проспекти; док се код старијих чешће срећу предлози да то буду предмети занатлија и домаће радиности, делови ношњи или луткице у народним ношњама, војвођански кувар, као и предмети који су се користили некад давно или се користе данас у кућној употреби (кецеље, варјаче, дашчице за сецкање, крпе за кухињу, чаше, бокали, украсни тањира, столњаци, штучне).

Резултати су бољи од очекиваних, а како су емпиријска истраживања у суштини веома ретка аутор је мишљења да ће ово истраживање допринети бољем и бржем препознавању и решавању проблема везаних за презентацију Војводине.

Може се уочити да је и становништво Војводине свесно да не постоје адекватни сувенири на овом простору, а уколико и постоје они се не израђују квалитетно и не пласирају на одговарајући начин, те да треба много учинити за што бољу презентацију Војводине на овај начин. Посебно треба повести рачуна да ти сувенири буду оригинални и по могућности што уникатнији, како би се избегло њихово фабриковање. Аутор је мишљења да сувенире из прве групе треба смањити на минимум, а појачати производњу сувенира из друге и нарочито треће наведене групе.

ПРИМЕНА МАРКЕТИНГ КОНЦЕПТА НА ПОДРУЧЈУ ВОЈВОДИНЕ

Приликом дефинисања пословне политике неопходно је применити неке од метода стратешке анализе у циљу установљења места институције на тржишту и развијања стратегије конкурентности. Најпознатије методе стратешке анализе су SWOT, GAP и PORTFOLIO анализа, мада се у свету, па и код нас у културним делатностима најчешће користила SWOT анализа (Шешић, Стојковић, 2000).

Полазећи од новијег схватања туристичке привреде, као ентитет националне економије, који се не може издвајати као посебна делатност, већ се целокупна привреда усмерава ка задовољењу туристичких потреба, отвара се могућност за имплементирање маркетинга на микро и макро нивоу (Перовић, 2004). Ако је туризам стратешко опредељење Војводине, морају се тражити модели који ће ресурсе учинити расположивим по квантитету и квалитету, у складу са захтевима туристичке тражње.

Војводина као туристичка дестинација има одређену туристичку вредност на тржишту, те стога треба применити маркетинг концепт у циљу задовољења потреба потрошача (туриста).

Управо у ту сврху може се извршити **SWOT/TOWS анализа** помоћу које се могу утврдити јаке и слабе тачке, као и шансе и претње из окружења, које заједно могу утицати на даљи развој туризма на овом подручју. Основна одлика ове анализе је у ствари испитивање интерних и екстерних ресурса у циљу што бољег позиционирања туристичког производа на тржишту.

Морамо се сложити да је ово од изузетне важности узимајући у обзир све већу реалну и потенцијалну конкуренцију на тржишту, односно појаву нових туристичких дестинација, као и све веће захтеве крајњих корисника у сваком погледу.

Циљ ове анализе је да се препознају, идентификују и утврде сви потенцијали и ресурси (са аспекта становништва) којима подручје Војводине располаже, али исто тако да се утврде и недостаци које треба на најадекватнији начин исправити. Такође веома је важно указати на постојеће шансе у окружењу и на начине њиховог искоришћења, као и на претње, које треба избећи.

На самом почетку ваља истаћи да је SWOT скраћеница за енглеске речи: *Strengths* – јаке тачке, *Weaknesses* – слабе тачке, *Opportunities* – шансе (из окружења), *Threats* – претње (из окружења).

SWOT/TOWS АНАЛИЗА

ПРЕДНОСТИ - ЈАКЕ ТАЧКЕ (STRENGTHS)	ИСКОРИШЋЕЊЕ ПОТЕНЦИЈАЛА
Географски положај	Војводина је и по својим геоморфолошким облицима лако проходна, што за туризам има велики значај.
Саобраћајни и туристички положај који је омогућио да Војводина буде значајно транзитно подручје	Преко Војводине су трасиране данас најпрометније друмске саобраћајнице (Е-75, Е-70), железничке пруге, а пружају се и коридори авионског саобраћаја (аеродром Сурчин). Значај за туристичка кретања у Војводини имају и три пловне реке Дунав, Сава и Тиса.

Повољне физичко – географске карактеристике војвођанског простора	Она је оивичена ниским планинама: Фрушком гором и Вршачким планинама, затим Делиблатском и Суботичком пешчаром, и великим пловним рекама. Повољни климатски утицаји током читаве године.
Карактеристичан изглед околине	Специфичност војвођанског простора, те коришћење појединих пејзажа као њеног заштитног знака.
Културно-историјски и језичко-демографски диверзитет	Војводина као мултиетничка средина представља веома ретко подручје у Европи, подручје на коме заједно живи велики број различитих народа, што је у сваком случају велика предност коју треба искористити
Отвореност и гостопримљивост становништва	Војвођани су познати као људи који воле да угосте сваког добродошлог госта. Сваки гост ће бити дочекан добродошлицом и гостопримством укућана.
Оригиналност војвођанске кухиње	Богатство кулинарских знања и међусобног мешања различитих кухиња народа који вековима живе на овом простору.
Одржавање туристичких манифестација	Знатан број међународних туристичких манифестација током целе године (са учесницима и посетиоцима из пре свега суседних држава).
Развијени различити облици туризма	Културни, ловни, излетнички, транзитни.

СЛАБОСТИ – СЛАБЕ ТАЧКЕ (WEAKNESSES)	МОГУЋНОСТ РЕАКЦИЈЕ НА ДАТЕ ПРОБЛЕМЕ
Лоша туристичка сигнализација и недостатак водичке службе	Израдити одговарајуће путоказе, планове градова, села и туристичких локалитета, путоказе ка смештајним капацитетима, објектима ресторатерства
Недовољна ангажованост туристичких радника	Израда већег броја туристичких аранжмана везаних за ову дестинацију и поједине њене делове, те њихово стављање на Web.
Непрофесионалност међу туристичким радницима (не знање страних језика, нељубазност, незаинтересованост)	Стимулисати раднике за учење језика, за самоусавршавање, указати на значај односа према госту (бити госту увек на услузи)
Недовољна маркетиншка активност	Израда већег броја различитих рекламних материјала, посебно на енглеском, немачком, италијанском језику. Отварање нових вишејезичних интернет страница.
Не постојање адекватних сувенира	Израда типичних и оригиналних сувенира.
Недовољна упознатост домицилног становништва о туристичким потенцијалима из непосредног окружења и њихова укљученост у туристичке токове	Радити на едукацији и информисаности домицилног становништва. Омогућити издавање кредита, стипендија и донација појединцима који су вољни да учествују у изградњи мањих туристичких

	објеката и развоју туризма уопште.
Недовољна финансијска основа за развој туризма и улагање у туристичке пројекте	Пружање могућности приватним или страним улагачима да уложе капитал у развој туризма
Недовољна комунална уређеност	Уредити простор тако да посетиоцима буду доступни уредни и добро опремљени тоалети са простором за посебне намене (инвалиде, мајке са бебама и сл.), изградња довољног број корпи за отпатке, одговарајуће уређених паркинга
Неодговарајућа саобраћајна повезаност	Непостојање довољног броја аутобуских веза између центара општине и мањих (пре свега сеоских) насеља, као и између истих са атрактивним туристичким локалитетима се мора решити увођењем чешћих линија и квалитетнијих аутобуса.

МОГУЋНОСТИ – ШАНСЕ (OPPORTUNITIES)	ПРЕПОРУЧИВЕ РЕАКЦИЈЕ
Изградња инфраструктуре	Улагање страних инвеститора у развој инфраструктуре на територији Војводине (даља изградња пута Е-75), ревитализација пруге Сегедин-Кикинда-Темишвар у сарадњи са Мађарском и Румунијом.
Ревитализација граничних прелаза	Изградња других граничних прелаза по угледу на гранични прелаз Хоргош. Он је у оквиру паневропског Коридора Х, најзначајније чвориште саобраћаја југоисточне и северозападне Европе. Извођач радова је Конзорцијум Хоргош Е-75, који чине две мађарске фирме. Послове стручног надзора обавља француска фирма ВСЕОМ.
Повезивање са партнерима из суседних земаља	Искористити рад на заједничким пројектима (у свим областима) те упознати стране partnere са туристичком понудом Војводине
Мултиетничност Војводине	Искористити повезивање становништва Војводине са матичним земљама, те омогућити долазак становништва из матице
Проширење комуникацијских средстава	Искоришћење мултиетничности у циљу повезивања са страним посетиоцима путем интернета, пружити им могућност увида у календар туристичких манифестација, увид у календар приредби, изложби ... Пружити “свеже” информације о отварању националних кућа и сл.

ПРЕТЊЕ (THREATS)	ПРЕПОРУЧИВЕ РЕАКЦИЈЕ
Нестабилне политичке прилике у земљи и непосредном окружењу	Приликом презентације у иностранству истицати да је “лош период” иза нас, те да се

	неки “стари” неспоразуми превазилазе или су већ превазиђени.
Лоше социјалне прилике у земљи	Омогућити домицилном становништву да укључивањем у туристичке токове омогући себи средства за пре свега основну егзистенцију, чиме се може решити и велики проблем незапослености
Јачање туристичког тржишта у суседним земљама (посебно Хрватска, Мађарска)	Израда туристичких аранжмана који ће бити приступачнији, оригиналнији. Искористити дуг период изолованости у смислу да треба имати агресивнији наступ на међународној сцени, сајмовима туризма и слично, јер је пре свега за европског туристу, али за ваневропског ово ново и неистражено подручје.
Проблем загађења воде на подручју Војводине	Посетиоцима (поготову из иностранства) у свакој прилици ставити на располагање флаширану воду

На основу урађене анализе може се закључити да подручје Војводине представља изузетан ресурс. Ресурс у сваком погледу – како у погледу природних потенцијала, тако за нас свакако најважније потенцијала у становништву гледано и са демографског али и са социјалног, културног и туризмолошког аспекта.

Важно је искористити културно-историјски и језичко-демографски диверзитет, те свакако отвореност и гостопримљивост становништва, чиме се не може похвалити велики број туристичких дестинација. Са друге стране искористити дуг период изолованости у смислу да треба имати агресивнији наступ на међународној сцени, јер је пре свега за европског туристу, али за ваневропског ово ново и неистражено подручје.

Исто тако треба искористити заинтересованост страних улагача за развој туристичке инфраструктуре, као и могућности повезивања становништва Војводине са матичним земљама, те омогућити долазак становништва из матице, те искоришћење мултиетничности у циљу повезивања са страним посетиоцима путем интернета, пружити им могућност увида у календар туристичких манифестација, увид у календар приредби, изложби ...

Оно што је веома важно је правилно планирање свих предвиђених делатности на више различитих нивоа (при чему се мисли на различите просторне нивое развоја туристичке делатности):

- I. НА ЛОКАЛНОМ НИВОУ. Све постојеће садржаје треба планирати пре свега на локалном нивоу. Треба водити рачуна на пример код организовања туристичких манифестација, да у њихову реализацију буду укључени становници локалне заједнице и то свих старосних структура. Овакво укључивање свих генерација ће имати вишеструки значај. Пре свега радно активном незапосленом становништву ће бити пружена могућност да привређује (израда сувенира, производа домаће радиности, учешће у културно уметничком програму, спремање јела националне кухиње и сл.), док ће се код млађег становништва (мислећи се на децу) омогућити стварање навике да привређују и лично доприносе одржавању локалне заједнице. Посебно код културних и етно манифестација где се код младих на тај начин развија и свест припадања једној културној и етно заједници.

- II. У ОПШТИНИ. Општина као просторна, економска, образовна и културна јединица има вишеструке функције у домену туризма уопште. Општински центар представља језгро културних активности на територији целе општине, те треба да буде центар свих делатности, па тако и делатности у туризму (Шешић, Стојковић, 2000). Због тога би требало на нивоу општине развијати туристичке центре и правити дугорочне планове везане за развој туризма. Организовати различите курсеве за домицилно становништво из мањих места у општини која имају туристичке потенцијале (курсеви страних језика, рад на рачунару и сл.), стварати просторне услове, обезбедити техничку опрему и уређаје итд. Бављење старим занатима и израдом предмета од вуне, дрвета, трске, сламе, и сл. који се могу продати туристима, остварује се додатни приход који увећава доходак сеоског домаћинства. На тај начин се део омладине може задржати на селу и тако посредно спречити демографско пражњење.
- III. НА НИВОУ ОКРУГА. Просторним плановима је често предвиђено да се неке од функција развијају не само на нивоу општина, већ и нивоу округа, повезивањем више суседних општина (добри примери су средњегбанатски и севернобачки округ). Тако се на нивоу округа могу издавати часописи или друге публикације, изградити пројекциона средства пропаганде (видео касете, CD презентације и Web сајтови), те на тај начин промовисати како цео округ, тако и општине које се налазе у њему.
- IV. НА РЕГИОНАЛНОМ НИВОУ. За простор Војводине је посебно важно формирање институција која ће радити на развоју туризма и деловати на регионалном нивоу. Ту улогу у Војводини свакако има ТОВ (Туристичка организација Војводине). Она се у многоме мора ослањати на покрајинске институције културе, као и на такве институције у Републици. С тим, што оваква институција, мора водити рачуна о равномерном развоју туризма у целом региону, о укључењу целокупног становништва (из свих делова региона), те искористити све предности које постоје у региону како је то код SWOT анализе наведено.
- V. НА ДРЖАВНОМ НИВОУ. Национални културни центри су ти који треба да обједине и унапреде рад у свим областима, па тако и у туризму. Треба створити етноцентре (по угледу на Ковачицу) који ће функционисати на државном нивоу, а пружити могућност за упознавањем свих етно вредности које Војводина и њено становништво чувају дуги низ година. Јер, само на овај начин се може очувати целокупно културно наслеђе, и културна баштина ових народа. На тај начин се могу и морају сачувати културна добра у која спадају предмети који су израз или сведочанство људског стваралаштва, која на нивоу државе представљају историјску, уметничку, научну или техничку вредност (Шешић, Стојковић, 2000).

МАРКЕТИНГ КОНЦЕПЦИЈА КАО ОСНОВА ТРЖИШНОГ НАСТУПА ВОЈВОДИНЕ

Савремен градски човек поред одмора тражи и активан боравак у природи. То може бити бављење пољопривредним пословима, обилазак културно-историјских и природних локалитета, пецање, лов, сликање и др. За то је неопходна адекватна пропаганда – маркетинг – која га мора упознати са тим вредностима које може наћи у датом крају.

Пружена информација преко штампе, телевизије, проспеката и слично, утицаће на одређење које може да га доведе у село и да се он одреди за одлазак у село, а такође да се његов боравак понавља свеке године па и код истог домаћина. Информације морају бити доступне како домаћем тако и иностраном госту у свако време (Умићевић, 1996, 84).

Важну улогу у развоју туризма има маркетинг, а пре свега добра и детаљна анализа маркетинг микса.

Према Бордену постоји више врста инструмената маркетинг микса: планирање производа, цена, марка производа, канали дистрибуције/продаје, лична продаја, пропаганда, промоција, паковање, излагање производа, политика сервиса, манипулација производа, информације. Међутим као четири основна могу се издвојити производ, цена, промоција и канали продаје (Попеску, 1991).

Управо ова четири елемента представљају основ од кога треба кренути при осмишљавању и реализацији развоја туризма уопште, а посебно културног туризма у Војводини.

Шта је у овом случају производ? У основи најважније је осмислити добар маркетинг план, који чини низ активности којима се добијају позитивни ефекти на пољу туризма. Њега чини план истраживања туристичког тржишта, планирање туристичког производа, планирање промоција и праћење резултата туристичког развоја.

Истраживање туристичког тржишта је услов правилног планирања туристичког производа и организовања туристичког развоја. Неопходно је стално истраживати оба пола туристичког тржишта: ослушквати туристичку тражњу и истраживати туристичку понуду. Истраживање туристичке тражње треба да садржи:

1. Анкетирање посетилаца у току сваке културне манифестације како би се утврдиле потребе туриста, њихове жеље и очекивања у погледу садржаја програма манифестација и дужине трајања. Испитати задовољство посетилаца понуђеним приредбама и услугом током боравка; забележити идеје и предлоге ради побољшања туристичке понуде
2. Сондажно испитивање – пре пласмана новог туристичког производа испитати (сондирати) потенцијално тржиште анкетама на туристичким берзама и промоцијама
3. Праћење тржишта учествовањем на туристичким сајмовима и берзама, посећивањем манифестација са сличним садржајем у земљи и иностранству, праћењем научних туристичких скупова, сарађивањем са туристичким агенцијама, школама и удружењима грађана

Истраживање туристичке понуде вршити:

1. Евидентирањем података, што подразумева праћење броја посетилаца манифестација и праћење броја посетилаца угоститељских и смештајних објеката, као и евидентирање броја приспелих путника на аутобуским станицама за време или пре почетка манифестације
2. Формирање сопственог информационог система са подацима добијеним анализом истраживања туристичког тржишта, са адресама сталних и потенцијалних посетилаца (туристичких агенција, школа, културних установа и институција, предузећа и спортских друштава).
3. праћење програма конкурентних манифестација и анализа добијених података

Праћење промотивних активности организатора конкурентних туристичких манифестација и анализа добијених података. Тек на основу података добијених приликом истраживања тржишта и њихове анализе, приступа се креирању адекватног туристичког производа.

Војводина је кроз историју сачувала разноврсно *етнографско богатство*, које у туристичкој понуди има своје место као етнографске туристичке вредности. Оне чине сви аспекти културе и традиције живљења народа на тлу Војводине, а представљени су кроз: порекло становништва, социјалну, духовну и материјалну културу и уметност.

Територија Војводине представља мултиетничку регију на којој егзистира велики број различитих врста фолклорних обичаја. Њихово порекло је у директној вези са начином и специфичностима живота у Војводини. Фолкорно наслеђе чини укупност материјалног и духовног стваралаштва народа неког простора. Фолклорно наслеђе Војводине је врло разноврсно, богато, специфично. У неким елементима доброочувано и познато широј јавности, а у неким елементима недовољно познато и валоризовано. Један од значајних елемената фолклорног стваралаштва су и разноврсне привредне активности традиционалне на неком простору. У Војводини су у зависности од разноврсности геопростора и начина живљења народа постојале разноврсне привредне активности, од којих су се понеке трансформисане задржале и до данас.

Како је туризам једна од привредних грана који свој развој заснива на аутохтоности, атрактивности и специфичности неког простора, управо ово представља основ туристичког производа Војводине. Старе привредне активности и занати су сигурно онај део фолклорног миљеа који карактерише неки простор. У том смислу валоризовање и туристичка презентација ових традиционалних активности народа Војводине може бити веома привлачан туристички мотив, не само за домаће, већ и стране госте.

- Туристички производ Војводине би требало учинити што разноврснијим и богатијим, у складу са његовим карактеристикама.
- Веома је битно очување демографског потенцијала војвођанских села, кроз мотивисање становништва да се бави својим досадашњим активностима (пољопривреда, занатство, културно стваралаштво), јер оне у тзв. хуманом одрживом туризму добијају нови значај (Стојановић, 2000).
- Културна едукација локалног сеоског становништва у смислу подизања значаја (културног и туристичко-привредног) народног градитељства и фолклора уопште.
- Како је неопходно створити позитивну слику о фолклору Војводине, требало би да овај војвођански фолклор постане саставни део дестинација екскурзионог туризма, где би пре свега били обухваћени ђаци и студенти.
- Амбијент војвођанског села може послужити као центар за одржавање различитих семинара, симпозијума и скупова, а посебно различитих врста манифестација.
- Како се Војводина налази као што је раније поменуто на дестинацији преко које прелази Источно-медитерански правац као исходиште према Медитерану, ово подручје може бити значајно и за развој транзитног туризма.
- Фолклорно наслеђе, као сегмент етносоцијалних туристичких мотива, добија све више на значају као туристички потенцијал. Војводина као завичај преко 20 народа и етничких група има веома препознатљив фолклор. Тај фолклор се огледа и у њеној сеоској архитектури.

Становништво је главни фактор у формирању антропогених туристичких вредности.

Напредак и развитак друштвеног и привредног живота, одражава се постепено и на промену навика, па чак и менталитета људи. Тиме би се јавила и већа мотивисаност становништва за обављање туристичких услуга и за укључивање у туристичко кретање.

Јавља се недостатак стручних кадрова у туристичкој привреди, па самим тим посетиоци не могу бити у потпуности задовољни квалитетом туристичких услуга.

На простору Војводине, посебно у мањим местима тешко продиру нове идеје, а традиционализам се испољава у виду задржавања старог начина рада.

Нека села имају одличне услове за развој сеоског туризма, али не испољавају велики интерес за то. Не постоји организована понуда смештања туриста по кућама, осим по приватној основи (у сезони лова и риболова). Природне лепоте и реткости антропогених вредности, гостопримство и фолклор могли би се умногоме искористити за развој туризма. За већи и организовани долазак туриста треба нешто и уложити, није довољна само природа, прошлост и обичаји.

Код *објеката народног градитељства* треба извршити:

- *конзервацију* (заустављање тока пропадања објеката у стању у којем су се они нашли у моменту када је донета одлука о њиховој заштити).
- *рестаурацију* (обнова појединих њихових делова, стављање у стање какви су некада били)
- *реконструкцију* (постепено њихово обнављање, чак и изградња нових на нивоу какви су некада били)
- *ревитализацију* (оживљавање–специфичан и врло савремен начин заштите објеката као споменика културе који се директно одражава на боље коришћење, изглед, а састоји се у осмишљавању читавог низа активности (музејских поставки, повремених изложби, сценских представа и других културних догађаја) која имају за циљ приказивање живота у време када су били сазидни
- *измештање* са првобитне локације

Посебну улогу у презентовању етнографских туристичких вредности по неким ауторима има *национално кулинарство* које поседује довољно изражене специфичности које би се могле туристима презентовати у виду посебних ритуала око припремања хране, дегустације, оцене њеног укуса и квалитета. Тиме кулинарство може деловати као самостална или комплементарна туристичка вредност која би могла употпунити постојећу туристичку понуду одређеног простора или се може користити као покретачка основа формирања одређене дестинације. Гастрономски туризам неоспорно има добре основе развоја с обзиром на више националне карактеристике подручја и чињенице да су припадници заступљенијих националних мањина познати по добро очуваној традицији справљања цењених јела. Развоју овакве врсте туризма доприноси низ угоститељских објеката који су према својој конституцији намењени неговању обичаја појединих народа у справљању појединих јела и употреби пића (Ромелић, Ћурчић, 2001).

Како формирати цену? Код формирања цене важну улогу има утврђивање профила потрошача и обима посета (тј. масовности), јер уколико критеријуми буду превисоки може се цена јавити као одбијајући фактор, а уколико опет буде прениска, може доћи до појаве масовности која може негативно утицати на очување појединих објеката, на аутентичност и сл. Поред тога треба јако водити рачуна о конкуренцији, како не би због цене неки можда и лошији конкурентски производ (у нашем случају са подручја Славоније, Мађарске или чак и Уже Србије) привукао већи број посетилаца.

Како осмислити промоцију? Промоцију такође треба усмерити према оној групи становништва која ће чинити срж групе посетилаца, те треба то учинити пре свега путем медија, путем интернета, израдом различитих флајера или реклама. Рекламни слогани треба да буду кратки, јасни, са циљном поруком, која ће заинтересовати и привући посетиоце, односно треба да буде формулисана тако да “заголица машту”.

Треба јако водити рачуна о старосној структури потенцијалних посетилаца.

Морају бити израђени специјални програми намењени деци предшколског узраста, школској деци, тинејџерима, студентској омладини или пак средњој генерацији и “трећем добу” и пензионерима.

Посебан акценат је на програмима за децу и омладину, јер су то периоди кад долази и до формирања културних навика и формирања личности уопште.

Школска популација (до 15 године) се јављају као учесници рекреативних кретања са наглашеним педагошким елементима. Те их карактеришу дуги боравци и мала потрошња. Школска (изнад 15 година) и студентска популација опет најчешће учествују у екскурзионим кретањима, те треба водити рачуна о великој количини енергије којом онва група располаже.

Са друге стране туризам “трећег доба” је специфичан по својим захтевима. Туристи углавном траже удобан смештај у мирнијем окружењу на бази пуног пансиона. Приликом састављања итинерера посебна пажња треба да се посвети интензитету туристичког програма. Потребно је оставити довољно времена за одмор и рекреацију и обезбедити удобне аутобусе за разгледње знаменитости.

Који канали продаје треба да буду заступљени? Пре утврђивања који то канали продаје треба да буду заступљени треба извршити анализу купаца, односно потрошача, како би се остварила конкурентска предност на туристичком тржишту. Тек када се то утврди треба приступити одређивању канала продаје, како би се управо дошло до најфреквентније групе потрошача.

Културни туризам као путовање посебно је заступљен у земљама чија култура истиче вредности неговања сопствених културно-историјских традиција, али у срединама које развијају националну свест, посебно међу мањинским народима који се боре против културне асимилације (Шешић, Стојковић, 2000).

ЗАКЉУЧАК

Култура је важан фактор развоја туризма. Те две комплементарне гране треба да се удруже и тако остваре заједнички циљ.

Са *економског становишта*, културни туризам подразумева присуство производа културе на туристичком тржишту са уметничким вредностима које могу да донесу профит, а пре свега општу корист.

Са *туризмолошког становишта*, овај вид туризма се дефинише као кретање појединаца мотивисано културним потребама, и односи се на места која нису туристички развијена и културолошки довољно афирмисана. Потребно је да туриста у једном таквом месту проведе најмање један дан активно истражујући овај потенцијал и оствари потрошњу, што је предуслов и за културни туризам.

Са *културолошког становишта*, то је сав онај скривени културни потенцијал који један град или регион има и који доноси културни и уметнички доживљај не само локалној публици већ и посетиоцима.

У сваком случају веома је битно да потребе потрошача буду задовољене. Ако узмемо у обзир да је *културна туристичка потреба* у суштини потреба за променом места привременог боравка, краћа промена начина живљења, потреба за упознавањем нових и другачијих простора, нових људи, традиције и културе других простора, упознавања културних вредности, онда је подручје Војводине изузетан потенцијал и богат ресурс за испуњење ових потреба.

За добро организовану туристичку политику неке дестинације је од пресудног значаја познавање како етничке, тако и верске, полне, старосне, образовне структуре домицилног становништва, али и свих тих карактеристика и интересовања потенцијалних туриста. Од тога зависи избор понуђене дестинације и њен садржај.

Богатство фолклора се свугде у свету експлоатише као антропогени туристички мотив. Етнографско богатство војвођанског простора произилази из традиција и обичаја становништва различитог националног састава, а састоји се из богатог фонда очуваних зграда и простора народног неимарства и остварења материјалне и духовне културе. Управо зато морамо искористити оно најбоље што имамо и пласирати га како на европско тако и на светско тржиште.

Формирањем етнопарка на подручју Војводине могла би се сачувати материјална култура и стваралаштво народа који насељавају ову равницу. Стварање оваквог парка би омогућило очување старе архитектуре народног неимарства, очували би се стари предмети из свакодневног живота и предмети из домаће радиности.

Велику улогу у туристичкој понуди свакако може имати храна и пиће из војвођанске равнице. Када се удруже знање и умеће, доведено до уметности и традиционално војвођанско гостопримство, гастрономија ових крајева може да буде најквалитетнија туристичка понуда. Овде се на традиционалан начин производе вина, која су се од давнина износила на столове дворова, хотела и ресторана широм Европе и света. Војводина је плодно тло и има добар квалитет хране и пића, али потребно је још много урадити на њеном паковању и промоцији.

Национална и верска шароликост Војводине пружа могућност да потенцијални туриста види “свет у малом” на овом простору. У складу са овим треба искористити повезивање становништва Војводине са матичним земљама, те омогућити долазак посетилаца из матице.

Веома је важно решити проблем анимирања домаћих али свакако и страних гостију. Код нас се углавном води рачуна да се госту обезбеди смештај и исхрана, а самом госту је остављено да културне садржаје открива сам.

Управо због тога је важно пружити му потребне информације о туристичким картама, културним садржајима, треба водити рачуна о повезивању са страним посетиоцима путем интернета, омогућити им увид у календар туристичких манифестација, календар приредби, изложби ... Пружити им “свеже” информације о отварању националних кућа и сл.

Но, мора се водити рачуна да се спречи убрзана комерцијализација овог туристичког производа. Како? Треба пре свега водити рачуна да се производ пласира на широко тржиште, али не тако да постане само производ због економске добити, већ пре свега у циљу очувања нематеријалних вредности које Војводина и њено становништво поседују.

Управо то је и циљ Унесковог програма “живих људских ризница” који је почео да се примењује и у Војводини (у Ковачици), те по угледу на њега применити сличне програме и у другим деловима Војводине (Тораку, Сајану, Сонти и др.).

Свакако се поставља питање може ли ова културна специфичност бити одрживо развијана у будућности или не. Шта је то што требамо учинити како би смо сачували ту различитост и посебност Војвођанског простора?

Јер, уколико се не буде водило рачуна може доћи до масовности у туризму, што би даље могло нарушити животну средину, или чак довести до загађења околине. Опет, то даље може утицати на нарушавање здравља становништва. Због тога се мора јако водити рачуна о његовом организованом и планском развоју.

Колико уопште могу учинити појединци, а колико је улога на целом друштву? Важно је утврдити да ли има оспособљених кадрова за управљање тим програмима и кадрова који би их могли спровести. Такође важно је да надлежни органи буду спремни да помогну у развоју туризма који би се базирао на етносоцијалним карактеристикама становништва.

Поставља се питање – *Да ли је и у којој мери домицилно становништво заинтересовано, да учествује у креирању будуће стратегије и прихвати исту?*

Веома је важно да домицилно становништво схвати да оно што је њима нормално (свакодневно) је за дате посетиоце веома значајно. Правилном едукацијом становништва у том правцу се може остварити много. Јер, контакти између домаћина и госта и туристички доживљај, као основни елементи на којима почивају туристичка кретања (посебно на селу) су приоритет у формирању туристичког производа.

Туриста у културном туризму долазећи у додир са културним догађајима или добрима културног наслеђа се едукује и забавља. Односно он има шансу да стекне знање о локалној заједници.

Пре свега треба учинити да се све већи број младих, али и свих оних који су радно способни укључи у развој туризма Војводине. Треба едуковати становништво да буде спремно да: дочекује и поздравља госте, упознаје их са начином и садржајима живота који му стоје на располагању у кући, међусобно упознаје госте, нуди их и послужује, брине о њима, показује интересовање за њих, увек је на располагању, испраћа их, а треба да буде увек срдчан и насмејан ...

Треба повести рачуна, те укључити и старије категорије становништва да допринесу развоју колико је то у њиховим могућностима (пре свега, у одржавању и неговању традиције). На пример укључити их у израду народних ношњи, сувенира (предмета народне радиности), продају сувенира, продају улазница за посете туристичким објектима, као домаћине (обучене у народне ношње) са којима се гости могу сликати итд.

Велики писац Иво Андрић, рекао је једном приликом, да је сваки човек дужан своје завичају. Из поштовања према ономе кога више нема, човек је дужан да се понекада осврне и врати својим коренима, да се дотакне прошлости и скине вековну праšину с већ заборављених или мало познатих чињеница.

На овај начин аутор је покушао да допринесе развоју туризма на простору који је завичај његових предака више од 300 година.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА

1. Алексић Константин, 1990. Опутне Рудине – трагом прошлости старог ми завичаја. Врбас.
2. Арсић Александра, 1998. Ченеј – трансформација салашарског у приградско насеље. Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
3. Ахметовић-Томка Драгица, 1996. Туристичка промоција културних добара. Зборник радова “Туристички потенцијали Југославије”, Институт за географију, Нови Сад, стр. 23-33.
4. Ачански Војин, 2004. Unsere nachbare. У: Румена јабука. Етно и агро туризам Војводине. ПЧЕСА, Едиција Културно-историјска баштина Војводине, Нови Сад-Кулпин. Стр. 135-141.
5. Бабка Павел, 2004. Културна мисија међународног етноцентра Бабка Ковачица. Рукопис. Братислава.
6. Бадрљица Драгољуб, 2004. Мокрински завичајни музеј. У: Румена јабука. Етно и агро туризам Војводине. ПЧЕСА, Едиција Културно-историјска баштина Војводине, Нови Сад-Кулпин. Стр. 243-246.
7. Бајић Милан, 1988. Општина Ковачица-економско географска монографија. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
8. Бански Марија, 1997. Народна архитектура. У: Музеј Војводине. Музеј Војводине, Нови Сад.
9. Барјактаревић Мирко, 1997. Неволњи народ. У: Цигане мој (Роми у Војводини). ПЧЕСА, Едиција Историја пољопривреде, салаша и села. Књига XVIII. Стр 51 - 60.
10. Башић Пајица, 2003. Суботички Буњевци. Буњевачка матица, Суботица.
11. Бељански Миленко, 1994. У: Еј салаши. ПЧЕСА, Едиција Историја пољопривреде, салаша и села. Књига X. Нови Сад. Стр. 130-143.
12. Берта Ана, 2004. Мађарски сватови у Марадику. У: Румена јабука. Етно и агро туризам Војводине. ПЧЕСА, Едиција Културно-историјска баштина Војводине, Нови Сад-Кулпин. Стр. 97-99.
13. Бјељац Жељко, 1998. Манифестациони туризам у Војводини. Докторска дисертација. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
14. Бјељац Жељко, 1998. Народно-обичајне свечаности као вид туристичког потенцијала Војводине. Откривање и валоризација нових туристичких простора, Зборник резимеа. Нови Сад.
15. Богуновић Татјана, 2003. Ревитализација пруге Сегедин-Кикинда-Темишвар и њен значај за развој туризма. Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
16. Босић Мила, 1989. Народна ношња Словака у Банату. Културно-просветни сабор Хрватске, Загреб.
17. Босић Мила, 1996. Годишњи обичаји Срба у Војводини. Нови Сад.
18. Босић Мила, 2004. Јабука у обичајима и веровањима Срба у Војводини. У: Румена јабука. Етно и агро туризам Војводине. ПЧЕСА, Едиција Културно-историјска баштина Војводине, Нови Сад-Кулпин. Стр. 71-80.
19. Бубало-Живковић Милка, 2001. Регионални размештај избеглог стновништва у Војводини. Зборник радова XIV Конгреса географа Југославије. СГД at all, Београд.

20. Букуров Бранислав, 1968. Рељеф, Воде, Клима. У: Војводина-Знаменитости и лепоте. Новинско-издавачко предузеће Књижевне новине, Београд.
21. Букуров Бранислав, 1979. Општина Ада. Географске монографије војвођанских општина. Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
22. Варга Викторија, 2004. Завичајна кућа “Délibáb” Сајан. У: Румена јабука. Етно и агро туризам Војводине. ПЧЕСА, Едиција Културно-историјска баштина Војводине, Нови Сад-Кулпин. Стр. 250-251.
23. Варга Люпка, 1998. Руске народне облечиво. Зборник работих “Studia Ruthenica”. Друштво за руски јазик и литературу. Кисач.
24. Васовић Милорад, 1959. Најновије насељавање Црногораца у неким бачким селима. Матица српска, Нови Сад.
25. Вујаклија Милан, 1966. Лексикон страних речи и израза. Просвета, Београд.
26. Вујовић Ана, 2004. Обичаји и ношња у Вајској. У: Румена јабука. Етно и агро туризам Војводине. ПЧЕСА, Едиција Културно-историјска баштина Војводине, Нови Сад-Кулпин. Стр. 125-134.
27. Вукмановић Јасмина, 2004. Свадбени обичаји у Сремским селима. У: Румена јабука. Етно и агро туризам Војводине. ПЧЕСА, Едиција Културно-историјска баштина Војводине, Нови Сад-Кулпин. Стр. 82-89.
28. Вуксановић Душан Љубомир, Марија Дробњак, 2004. Перков салаш – Мирис дуња. Научно-популарни часопис Геа, Број 16. ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад. Стр. 11-13.
29. Гаврић Ђорђе, 1994. Бечејски салашаи. У: Еј салашаи. ПЧЕСА, Едиција Историја пољопривреде, салаша и села. Књига X. Нови Сад. Стр. 93-106.
30. Гиндер Ервин, 1996. Војвођанске сеоске куће од набоја. ПЧЕСА, Едиција Споменак, Нови Сад.
31. Грубић Рајка, 1991. Златовез средњег Баната. Народни музеј Зрењанин, Зрењанин.
32. Грубић Рајка, 2004. Традиционална исхрана Банаћана. У: Румена јабука. Етно и агро туризам Војводине. ПЧЕСА, Едиција Културно-историјска баштина Војводине, Нови Сад-Кулпин. Стр. 176-178.
33. Грујић Ивана, 2002. Туристичка валоризација сеоске куће у Банату. Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, туризам и хотелијерство. Нови Сад.
34. Група аутора, 1953. Историја народа Југославије. Књига I – до почетка XVI века. Просвета, Београд.
35. Група аутора, 1968. Војводина-Знаменитости и лепоте. Новинско-издавачко предузеће Књижевне новине, Београд.
36. Група аутора, 1994 а. Еј салашаи. ПЧЕСА, Едиција-историја пољопривреде, салаша и села. Нови Сад.
37. Група аутора, 1994. Циганчица. Српске игре подвоје у Војводини. ПЧЕСА, Едиција Спомена, Нови Сад.
38. Група аутора, 1995. Четрдесет година Галерије наивне уметности у Ковачици. Зборник радова са међународног симпозијума, Ковачица.
39. Група аутора, 1998. Споменичко наслеђе Србије. Непокретна културна добра од изузетног и великог значаја. Републички завод за заштиту споменика културе, Београд.
40. Група аутора, 2001. Монографија Бачке Тополе 1750-1945. Нови Сад.
41. Група аутора, 2004. Војводина. Научно-популарна монографија. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.

42. Група аутора, 2004а. Заштићена природна добра и екотуризам Војводине. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
43. Grupa autora, 1996. Padina 1806-1996. Zborník prác. Miestny odbor Matice slovenskej v Padine.
44. Давидовић Раде, 1998. Куцура. У: Општина Врбас. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
45. Дојчиновић Ђукић Весна, 1992. Сеоски туризам Србије. Туристичка штампа, Београд.
46. Ђекић Јелена, 1953. Српска народна ношња у околини Сремске Митровице. У: Народне ношње у Војводини. Матица српска, Нови Сад.
47. Ђекић, 1994. Кућа као споменик културе. Народно градитељство Војводине, Нови Сад.
48. Ђери Лукреција, 2001. Мултимедијална презентација туристичких вредности Војводине. Магистарски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију. Нови Сад.
49. Ђурђевић Бранислав, 1998. Географија становништва. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Нови Сад.
50. Ђуричић Јован, Јован Ромелић, Драгица Ахметовић-Томка, 1996. Туристички потенцијали Војводине. Зборник радова “Туристички потенцијали Југославије”, Институт за географију, Нови Сад, стр. 41-49.
51. Encyclopeddia Britannica CD 99
52. Ивков Анђелија, 2002. Туристичка валоризација споменичких вредности Кикинде. Научно-стручни часопис Туризам бр.6. стр. 162-164. ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
53. Ивков Анђелија, 2004. Дневник теренских вежби за прву годину – Војводина. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
54. Илић Јован, 1964. Досељавање Пироћанаца у јужни Банат после Другог светског рата, Гласник српског географског друштва, св. 2, Београд. стр. 170-172.
55. Исаков Александра, 2002. Житница била и храм. Часопис “Политика” од 22.12.2002.
56. Iova Dalea, 2002. La vârsta de 40 de ani. Fenomenul picturii naive din Uzdin. Tradiția. Anul X (XII). Nr 18-20 (21-23), Societatea (Fundatiа) Română de Etnografie și Folclor din Voivodina, Novi Sad
57. Јанкулов Борислав, 1961. Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку. Посебно издање, Матица српска, Нови Сад.
58. Јованчић Рада, 1953. Српска народна ношња у Јужном Срему. У: Народне ношње у Војводини. Матица српска, Нови Сад.
59. Калалиш Золтан, 1997. Научник-чергар. У: Цигане мој (Роми у Војводини). ПЧЕСА, Едиција Историја пољопривреде, салаша и села. Књига XVIII. Стр 73-77.
60. Караћ Мирјана, 2003. Туристички аспекти атрактивности спортско-рекреативних објеката у Кикинди. Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
61. Карл Јене, 1993. Географски приказ Белог Блата. Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
62. Качавенда Жељко, 1996. Туристички промет у Бачкој. Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
63. Кицошев Саша, 1989. Географске и демографске карактеристике румунске народности у САП Војводини. Докторска дисертација. Рукопис. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.

64. Кицошев Саша, 1994. Промене броја и етничке структуре становништва Бачке током XX века, Зборник Матице српске за друштвене науке, свеска 96, Нови Сад. стр. 163-183.
65. Кицошев Саша, 1995. Полно-старосна структура етничких група у Војводини према попису становништва 1991. године, Зборник Матице српске за друштвене науке, свеска 99, Нови Сад. стр. 89-109.
66. Кицошев Саша, 1995а. Промене у верској структури становништва Војводине током XX века. Зборник радова Института за географију, бр. 25, Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад. стр. 69-78.
67. Кицошев Саша, Жељко Бјељац, 1996. Манифестације војвођанских Румуна као вид туристичке понуде Војводине. Зборник радова “Туристички потенцијали Југославије”, Институт за географију, Нови Сад, стр. 353-356.
68. Кицошев Саша, Милка Бубало, 1999. Структуре становништва. У: Становништво Срема. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
69. Клепић Миле, 2004. “Дани зачинске паприке” у Новом Кнежевцу. У: Румена јабука. Етно и агро туризам Војводине. ПЧЕСА, Едиција Културно-историјска баштина Војводине, Нови Сад-Кулпин. Стр. 352-358.
70. Куртић Тане, 1997. Буђење националне свести Рома. У: Цигане мој (Роми у Војводини). ПЧЕСА, Едиција Историја пољопривреде, салаша и села. Књига XVIII. Стр 77 -81.
71. Лазић Веселин, 2004. Бербански дани на Палићу. У: Румена јабука. Етно и агро туризам Војводине. ПЧЕСА, Едиција Културно-историјска баштина Војводине, Нови Сад-Кулпин. Стр. 343-345.
72. Лазић Радивој, 1993. Сремски кувар. Гастро-маркетинг, Шид.
73. Лашков Мирослава, 1985. Општина Темерин. Географске монографије војвођанских општина. Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
74. Лончар Драшко, 2003. Туристичке манифестације у Општини Апатин. Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
75. Lomen Ján, 2001. Kisácske zvykoslovia, Kisáč.
76. Малуцков Мирјана, 1973. Народна ношња Румуна у југословенском Банату. Војвођански музеј, Нови Сад.
77. Малуцков Мирјана, 1985. Румуни у Банату. Етнолошка монографија. Војвођански музеј, Нови Сад.
78. Марић Душан, 1987. Јевреји у Војводини. Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
79. Милачић Радивоје, Снежана Милачић, Жарко Драганић, 2004. Етносело војвођанско-панонског типа. У: Румена јабука. Етно и агро туризам Војводине. ПЧЕСА, Едиција Културно-историјска баштина Војводине, Нови Сад-Кулпин. Стр. 214-217.
80. Милованов Душица, 2004. Свадба у Кикинди. У: Румена јабука. Етно и агро туризам Војводине. ПЧЕСА, Едиција Културно-историјска баштина Војводине, Нови Сад-Кулпин. Стр. 90-94.
81. Митровић Мирко, 1984. Насељавање и колонизација Војводине 1690-1945. Годишњак друштва историчара САП Војводине. Нови Сад.
82. Муњин Надежда, 1986. Туризам општине Бечеј. Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
83. Мушинка Никола, 1988. Фолклор Русина Војводине. Руско слово, Нови Сад.
84. Недељковић Миле, 2001. Лексикон народа света. Српска књижевна задруга, Београд.

85. Николић Десанка, 1979. Преображаји – етнолошки поглед. У: Бачко Добро Поље – Горштаци у равници. Етнографски институт Српске Академије наука и уметности, Београд.
86. Новаковић-Костић Радмила, 2004. Туристичка валоризација смедеревског Подунавља, Поморавља и Јасенице са основама маркетинг планирања туризма. Докторска дисертација. Рукопис. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
87. Општа државна статистика: Дефинитивни резултати пописа становништва од 31.01.1921. Краљевине Југославије, Сарајево 1932.
88. Општа државна статистика: Дефинитивни резултати пописа становништва за 31.03.1931 Краљевина Југославија, Београд 1938.
89. Оташевић Душан, 1999. Његуши кроз вријеме. Музеји и галерије Подгорице, Подгорица.
90. Павловић Д, 1991. Споменичко наслеђе Југославије. Туристичка штампа, Београд.
91. Павловић Наташа, 2002. Могућност туристичког активирања бечејских салаша. Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
92. Перовић Ђурђица, 2004. Компаративне предности етносоцијалних и других вриједности културног наслеђа Пештровске области у функцији успјешнијег маркетинг туристичког наступа. Магистарска теза. Рукопис. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
93. Петров Тања, 2002. Туристички потенцијали општине Ковачица. Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
94. Pokorádi Zoltánné, 2002. Népszokások. Szalay Könyvkiadó, Kisújszállás.
95. Попеску Јован, 1991. Оптимизација инструмената маркетинга у предузећима туристичке привреде. Белетра, Београд.
96. Попи Глигор, 1976. Румуни у југословенском Банату између два рата. Институт за изучавање историје Војводине, Нови Сад.
97. Поповић Ј. Душан, 1957. Срби у Војводини, Књига 1. Матица Српска, Нови Сад
98. Самарцић Радован, 1973. Југословенске земље у праисторијско и античко доба. У: Општа енциклопедија LAROUSSE. Том III. Вук Крацић, Београд. Стр. 284.
99. Пропагандни материјал ресторана "Gulyás csárda"
100. Радуловачки Љиљана, 2004. Оброци и уобичајена јела Срба у Срему. У: Румена јабука. Етно и агро туризам Војводине. ПЧЕСА, Едиција Културно-историјска баштина Војводине, Нови Сад-Кулпин. Стр. 167-175.
101. Радуловић Оливера, 1999. Проблеми туристичког уређења Ченејских салаша. Научно-стручни часопис Туризам бр.3. стр. 160-163. ПМФ, Институт за географију, Нови Сад
102. Радовановић Миљана, 1979. Колонизирање. У: Бачко Добро Поље – Горштаци у равници. Етнографски институт Српске Академије наука и уметности, Београд.
103. Ромелић Јован, Невена Ђурчић, 2001. Туристичка географија Југославије. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
104. Савезни завод за статистику: Попис становништва 1991. Вероисповест, Београд 1993.
105. Савезни завод за статистику: Попис становништва 1991. Национална припадност, подаци по насељима и општинама, Београд 1993.
106. Савезни завод за статистику: Попис становништва 1991. Пол и старост, Београд 1993.

107. Савезни завод за статистику: Попис становништва 1991. Структура према активности, Београд 1993.
108. Савезни завод за статистику: Упоредни преглед броја становника и домаћинстава 1948 - 1991, Београд 1995.
109. Саопштење 2002. Први резултати пописа 2002, Републички завод за информатику и статистику, Београд.
110. Савезни завод за статистику: Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. Вероисповест, матерњи језик и национална или етничка припадност према старости и полу. Подаци по општинама. Београд 2003.
111. Савезни завод за статистику: Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. Активност и пол. Подаци по насељима. Београд 2003.
112. Савезни завод за статистику: Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. Национална или етничка припадност, подаци по насељима, Београд 2003.
113. Секулић Анте, 1989. Бачки Буњевци и Шокци. Школска књига, Загреб.
114. Секулић Марија, 2002. Културне манифестације Бачке Тополе. Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
115. Симоновић Радивој, 1995. Куга у Срему (1795-1796), Српска читаоница у Иригу, Нови Сад.
116. Станковић Стеван, 1990. Туризам у Југославији, Туристичка штампа, Београд.
117. Становништво. Национална или етничка припадност. Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. Републички завод за статистику, Београд.
118. Статистички годишњаци Војводине 1980-1989, Покрајински завод за статистику, Нови Сад.
119. Статистички годишњаци Србије 1976-2001, Републички завод за информатику и статистику, Београд.
120. Стојановић Владимир, 2000. Сеоска архитектура Војводине у својству туристичког производа. Научно-стручни часопис Туризам бр.4. стр. 62-65. ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.
121. Субић Радослав, 1994. Војвођански и србобрански салашаи и салашари. У: Еј салашаи. ПЧЕСА, Едиција Историја пољопривреде, салаша и села. Књига X. Нови Сад. Стр. 241-251.
122. Scherer Paul, 1997. Цигани, односно Синти или Роми. У: Цигане мој (Роми у Војводини). ПЧЕСА, Едиција Историја пољопривреде, салаша и села. Књига XVIII. Стр 60 - 65.
123. Телечки Иван, 1994. Живот на молским салашима. У: Еј салашаи. ПЧЕСА, Едиција Историја пољопривреде, салаша и села. Књига X. Нови Сад. Стр. 43-57.
124. Телечки Смиља, 2004. Мађарска кухиња. У: Румена јабука. Етно и агро туризам Војводине. ПЧЕСА, Едиција Културно-историјска баштина Војводине, Нови Сад-Кулпин. Стр. 185-191.
125. Тојзан Ерика, 2003. Могућности за развој културног туризма у Бечеју. Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију. Нови Сад.
126. Томка Драгица, 1998. Култура кроз простор, време и туризам. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
127. Томка Драгица, 1999. Културни туризам данас-или где је место културног туризма Југославије у свету. Научно-стручни часопис Туризам бр.3. стр. 135-138. ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.
128. Трифуноски Ј, 1958. О послератном насељавању становништва из НР Македоније у три банатска насеља – Јабуку, Качарево и Глогоњ, Матица Српска, Нови Сад.

129. Ђирковић Сања, 2003. Музеј хлеба у Пећинцима. Земља и људи. Српско географско друштво. Свеска 53. Београд.
130. Ђурчић Слободан, Јован Ђуричић, 1994. Рељеф као фактор положаја и формирање морфолошких карактеристика војвођанских насеља. Зборник Матице српске за друштвене науке. Бр. 97. Матица српска, Нови Сад.
131. Ђурчић Слободан et al, 1996. Туристички потенцијали Војводине. Зборник радова “Туристички потенцијали Југославије”, Институт за географију, Нови Сад, стр. 42.
132. Ђурчић Слободан, 1996. Број становника Војводине. Матица Српска, Нови Сад.
133. Умићевић Рајко, 1996. Развој сеоског и бањског туризма у функцији регионалног развоја. Зборник радова “Туристички потенцијали Југославије”, Институт за географију, Нови Сад, стр. 83-89.
134. Усмена казивања Јагоде Ивков
135. CD-Туристичка понуда Војводине, Скупштина АПВ-Извршно веће АПВ, Покрајински секретаријат за привреду, 2000.
136. CD- Војводина, Извршно веће АПВ, Покрајински секретаријат за информације, 2001.
137. Фригановић Младен, 1978. Демографија, становништво свијета. Школска књига, Загреб
138. Хацић Олга, 2004. Културни туризам. Рукопис. Српска Академија наука и уметности. Огранак у Новом Саду, Нови Сад.
139. Чакан Иван, 1997. Пољопривреда. У: Музеј Војводине. Музеј Војводине, Нови Сад.
140. Чанаџић Ђорђе, 1997. Литерарни извори о пореклу цигана. У: Цигане мој (Роми у Војводини). ПЧЕСА, Едиција Историја пољопривреде, салаша и села. Књига XVIII. Стр 81-84.
141. Чворовић Тамара, 2002. Туристички потенцијали Сивца. Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
142. Ђурчић, Слободан, 1979. Промене броја становника Војводине током последњих сто година, Зборник Института за географију ПМФ-а број 9, Нови Сад.
143. Шимон Александра, 1995. Географске основе развоја туризма у општини Апатин. Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
144. Шолаја Марија, 2004. Русинска изворна јела, колачи и пића. У: Румена јабука. Етно и агро туризам Војводине. ПЧЕСА, Едиција Културно-историјска баштина Војводине, Нови Сад-Кулпин. Стр. 189-191.
145. Шешић Драгићевић Милена, Бранимир Стојковић, 2000. Култура, менаџмент, анимација, маркетинг. СЛЮ. Београд.
146. Wood Epler Megan, 2002. Ekoturizam. Principi, postupci i politike za održivost. Centar za odgovorni i održivi turizam, Beograd.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ:

<http://users.tyenet.com/kozlich/guslar.jpg>
www.bac.co.yu
www.backijarak.org.yu
www.backipetrovac.org.yu
www.dnevnik.co.yu
www.glas-javnosti.co.yu
www.glogonj.8m.com
www.google.com
www.heritage.cg.yu
www.irig.8m.com
www.kanjiza.co.yu
www.kic-kisac.co.yu
www.kikinda.org
www.krokan.co.yu
www.maestoso.co.yu
www.melenci.co.yu
www.mokrin.com
www.montenegro.one.net.au
www.nsfair.co.yu
www.okudmladost.co.yu
www.omladina.com
www.omladina.com
www.palic.co.yu
www.pancevac-press.co.yu
www.politika.co.yu
www.psok.org.yu
www.rusnaci.org
www.sriu.hr
www.salas137.co.yu
www.salas84.co.yu/galerija08.html
www.senta.org
www.serbia-tourism.org
www.sriu.hr
www.srpskamreza.com/vojvodina.html
www.starcevo.org.yu
www.stariledinci.org.yu
www.subotica.co.yu
www.talija.co.yu
www.upomoc.net
www.vinarijacoka.co.yu
www.vojvodina.com
www.vvinogradi.co.yu
www.zrenjanin.org.yu

П Р И Л О З И

Прилог 1. Садржај идејног пројекта
 “Садржај и просторни концепт Војвођанског села и пратећег туристичког комплекса”

ПРЕДГОВОР

Увод

ТУРИСТИЧКО-ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ПРОСТОРА БУДУЋЕГ ЕТНОПАРКА “ВОЈВОЂАНСКО СЕЛО” И ТУРИСТИЧКОГ КОМПЛЕКСА

Географски положај

Туристички положај

Пловни путеви

Рељеф

Инундациона равна Дунава

Лесна тераса

Климатске прилике

Хидролошке прилике

Фреатска издан

Површинске воде

Биогеографске карактеристике простора

Друштвено-географске особине простора

Културна добра

Привреда и могућност њеног коришћења за потребе стварања физиономије туристичког производа

Постојећа рецептивна основа и могућности њеног коришћења за потребе функционисања комплекса

ПРЕДЛОГ САДРЖАЈА КОМПЛЕКСА, ЊЕГОВОГ ПРОСТОРНОГ КОНЦЕПТА И ТУРИСТИЧКОГ ФУНКЦИОНИСАЊА

Етносело, положај, морфологија и функционална намена објеката

Војвођанска кућа

Етномузеј

Музеј занатства

Рибљи ресторан

Чарда са војвођанским специјалитетима

Турист биро

Сувенирница

Пивница, винарија

Биљна апотека

Мала зелена пијаца

Салаш

Опис куће и окућнице салаша на Ченеју

Окућница ченејских салаша

Ношња стнановника ченејских салаша

Породични живот на салашу

Предлог

Ветрењача

Ауто камп

Спортско-рекреативни терени

Базени

Туристичка валоризација Ковиља, Ковиљског рита и других природних и антропогених вредности које могу бити стављене у функцију руралног и екотуризма

Ковиљ као потенцијални центар руралног и аграрног туризма у оквиру туристичког комплекса

Екотуризам у Специјалном резервату природе "Ковиљско-петроварадински рит"

Еко школа

Марина на Дунаву

Туристичка валоризација Сремских Карловаца у функцији његовог уклапања у трећу зону комплекса.

Сремски Карловци као туристички центар и центар очигледне наставе

Општи прилаз образложењу које је неопходно да Сремски Карловци постану центар едукације (едукативни центар)

Истраживања на конкретној реализацији предвиђених садржаја

Материјална основа туризма

Елементи средине који пружају могућност да Сремски Карловци постану туристички и центар очигледне наставе

Стара језгра градова као принципијелни предмет интересовања туриста

Организација излетничких кретања у околини Сремских Карловаца

Могући облици едукативних путовања у гравитационој сфери Сремских Карловаца

Организација посете насељима која имају статус знаменитих места или спомен обележја

МЕРКЕТИНШКЕ АКТИВНОСТИ (ПРИМЕНА МАРКЕТИНГ КОНЦЕПЦИЈЕ)

Прилог 2. Резултати туристичке валоризације објеката народног градитељства у Војводини

(1) доктор географских наука - дипломирани туризмолог

1. Споменик	Туристички положај	Уметничка вредност	Амбијент	Атрактивност	Изграђеност	Уклопљеност у туристичко богатство	Просек
Завичајна кућа у Бачкој Тополи	5	3	3	3	3	2	3.2
Салашу у околини Суботице	5	4	4	4	2	5	4.0
Ветрењача у Меленцима	2	3	3	3	1	2	2.3
Сувача у Кикинди	2	3	2	5	2	3	2.8
Просек	3.5	3.25	3	3.75	2	3.0	3.1

(2) доктор агрономије (Председник културно-историјског друштва ПЧЕСА),

2. Споменик	Туристички положај	Уметничка вредност	Амбијент	Атрактивност	Изграђеност	Уклопљеност у туристичко богатство	Просек
Завичајна кућа у Бачкој Тополи	5	5	5	4	5	5	4.8
Салашу у околини Суботице	5	4	5	5	4	5	4.7
Ветрењача у Меленцима	4	4	5	4	2	2	3.5
Сувача у Кикинди	4	5	5	5	4	4	4.5
Просек	4.5	4.5	5	4.5	3.75	4	4.4

(3) историчар

3. Споменик	Туристички положај	Уметничка вредност	Амбијент	Атрактивност	Изграђеност	Уклопљеност у туристичко богатство	Просек
Завичајна кућа у Бачкој Тополи	3	4	3	4	4	4	3.7
Салашу у околини Суботице	5	5	4	5	4	5	4.7
Ветрењача у Меленцима	3	4	4	5	3	4	3.8
Сувача у Кикинди	3	5	4	5	4	3	4.0
Просек	3.5	4.5	3.75	4.75	3.75	4	4.0

(4) етнолог (виши кустос)

4. Споменик	Туристички положај	Уметничка вредност	Амбијент	Атрактивност	Изграђеност	Уклопљеност у туристичко богатство	Просек
Завичајна кућа у Бачкој Тополи	4	4	3	4	4	4	3.8
Салаши у околини Суботице	5	5	4	5	4	5	4.7
Ветрењача у Меленцима	3	5	4	5	3	4	4.0
Сувача у Кикинди	3	5	4	5	4	3	4.0
Просек	3.75	4.75	3.75	4.75	3.75	4	4.1

(5) аутор дисертације (Магистар географских наука).

5. Споменик	Туристички положај	Уметничка вредност	Амбијент	Атрактивност	Изграђеност	Уклопљеност у туристичко богатство	Просек
Завичајна кућа у Бачкој Тополи	5	4	4	4	5	4	4.3
Салаши у околини Суботице	5	5	5	5	4	4	4.7
Ветрењача у Меленцима	3	4	3	4	2	2	3.0
Сувача у Кикинди	4	5	4	5	4	4	4.3
Просек	4.25	4.5	4	4.5	3.75	3.5	4.1

Прилог 3. АНКЕТНИ ЛИСТ 1

Молимо Вас да за потребе израде докторске дисертације “Становништво као фактор развоја туризма Војводине” докторанта мр Анђелије Ивков, ради детаљне обраде и боље научне анализе, дате следеће податке:

I ОСНОВНИ ПОДАЦИ О АНКЕТИРАНОМ ЛИЦУ

1. ПОЛ М Ж

2. КОЈОЈ СТАРОСНОЈ ГРУПИ ПРИПАДАТЕ

- до 19 година
- од 20 до 40 година
- од 40 до 60 година
- преко 60 година

3. ВАША ЕТНИЧКА ПРИПАДНОСТ (националност) _____

4. ШКОЛСКА СПРЕМА

- основно образовање
- средње образовање
- виша/висока школа

5. ШТА СТЕ ПО ЗАНИМАЊУ ?

- ученик/студент
- домаћица
- пензиоонер
- незапослен
- запослен као _____

6. ВАШЕ МЕСТО МЕСТО СТАЛНОГ БОРАВКА

II МАНИФЕСТАЦИОНИ ТУРИЗАМ

1. ЗА КОЈЕ ТУРИСТИЧКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ НА ПОДРУЧЈУ ВОЈВОДИНЕ СТЕ ЧУЛИ ?

2. КОЈЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ ПОСТОЈЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ВАШЕ ОПШТИНЕ ?

3. ДА ЛИ СТЕ ПОСЕТИЛИ НЕКУ ОД ТУРИСТИЧКИХ МАНИФЕСТАЦИЈА ?

да не

АКО ЈЕСТЕ КОЈУ? _____

4. КАКО СТЕ САЗНАЛИ ЗА ТУ МАНИФЕСТАЦИЈУ ?

- од пријатеља или рођака
- путем новина, радио или ТВ емисије
- путем реклама у граду
- на неки други начин _____

5. НА ТОЈ МАНИФЕСТАЦИЈИ СТЕ БИЛИ

а) учесник

б) посматрач

6. КОЈИ ЈЕ БИО МОТИВ ВАШЕГ ОДЛАСКА НА ТУ МАНИФЕСТАЦИЈУ?

а. ЗАБАВА

б. ЕКОНОМСКИ РАЗЛОЗИ

с. НЕШТО ДРУГО _____

7. ДА ЛИ ЈЕ НА ТОЈ МАНИФЕСТАЦИЈИ БИЛО СУВЕНИРА? ДА НЕ

6а. АКО ЈЕСТЕ, МОЛИМО ДА НАВЕДЕТЕ КАКВИ СУ БИЛИ СУВЕНИРИ?

6б. АКО НИЈЕ-ШТА БИ ПО ВАШЕМ МИШЉЕЊУ МОГЛО БИТИ СУВНИР СА ТЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ?

8. КОЈУ БИ СТЕ МАНИФЕСТАЦИЈУ ПРЕПОРУЧИЛИ ДРУГИМ ПОСЕТИОЦИМА И ЗАШТО?

III ВОЈВОЂАНСКА КУХИЊА

1. ДА ЛИ ПО ВАШЕМ МИШЉЕЊУ ВОЈВОЂАНСКА КУХИЊА МОЖЕ ДА ПРИВУЧЕ ПАЖЊУ ПОСЕТИЛАЦА?

ДА

НЕ

2. КОЈА БИ ЈЕЛА МОГЛА БИТИ ПОНУЂЕНА ПОСЕТИОЦИМА КАО ПОСЕБНО ИНТЕРЕСАНТНА ЈЕЛА ВОЈВОЂАНСКЕ КУХИЊЕ ?

3. КОЈА БИ ПИЋА МОГЛА БИТИ ПОНУЂЕНА ПОСЕТИОЦИМА КАО ПОСЕБНО ИНТЕРЕСАНТНА ПИЋА ИЗ ВОЈВОДИНЕ ?

4. ДА ЛИ ЗНАТЕ ЗА НЕКИ РЕСТОРАН КОЈИ У СВОЈОЈ ПОНУДИ ИМА ЗАСТУПЉЕНУ ТРАДИЦИОНАЛНУ ВОЈВОЂАНСКУ КУХИЊУ?

5. ДА ЛИ ПОРОДИЧНО ПОСЕЂУЈЕТЕ РЕСТОРАНЕ СА ВОЈВОЂАНСКОМ КУХИЊОМ?

7а. АКО ДА КОЈЕ И ГДЕ ? _____

7б. АКО НЕ ЗАШТО? _____

6. ДА ЛИ БИ ИШЛИ У ТАКВЕ РЕСТОРАНЕ УКОЛИКО БИ ЦЕНЕ БИЛЕ ПРИСТУПАЧНИЈЕ?

ДА

НЕ

Хвала на сарадњи !

Прилог 5. Новогодишњи програм на слашима Палића

PanorMark Trade

Exclusive Tours

travel service

Novogodišnje čarolije PALIĆ

Da prijatno i bezbrižno provedete dane Novogodišnjih praznika i veselo kročite u 2005. godinu, izabrali smo za Vas 8 najkvalitetnijih smeštajnih objekata na Paliću i okolini i 5 restorana u kojima se, po tradiciji, najbolje provodi u "najludjoj" noći. Sve je začinjeno bogatom trpezom, nezaobilaznim tamburašima i salašima. Nudimo vam 6 različitih programa u "paket aranžmanu" (sa uključenim dočekom Nove godine i reprizom dočeka 1.januara), u trajanju 3 dana (2 noći), sa polaskom 31.decembra. Možete putovati našim konformnim autobusom ili sopstvenim vozilom, uz mogućnost produženog boravka.

Novogodišnji paket br. 1
 Smeštaj: VILA LIRA, CVETNI SALAŠ (2 noćenja sa doručkom)
 Doček Nove godine: MAJKIN SALAŠ (tamburaši, neograničeno hrana i domaća pića)
 Prvojanuarski piknik: MAJKIN SALAŠ (bačko posluženje, kuvana rakija i vino, fijaker)
 Repriza dočeka: Restoran MAJUR na Kelebiju (tamburaši "Hajo", novogodišnji meni)

objekat	po osobi u 1/2 i 1/3	dete 2-12 uz 2 odraslih	dodatni dan boravka ND
VILA LIRA	9.600	4.900	1.300
CVETNI SALAŠ	9.900	5.100	1.400

Novogodišnji paket br. 2
 Smeštaj: VILA "ALEKSANDAR", PANSION "MALI RAJ", PANSION "KOD SINIŠE" (2 ND)
 Doček Nove godine: Restoran KOD GOLUBA (tamburaši, neograničeno hrana i domaća pića)
 Repriza dočeka: MAJKIN SALAŠ (tamburaši, neograničeno hrana i domaća pića)

objekat	po osobi u 1/2 i 1/3	dete 2-12 uz 2 odraslih	dodatni dan boravka ND
ALEKSANDAR	9.200	4.700	1.200
MALI RAJ KOD SINIŠE	9.200	4.700	1.200

Novogodišnji paket br. 3
 Smeštaj: Hotel PREZIDENT **** (2 noćenja sa doručkom)
 Doček Nove godine: VILA VIKTORIJA (tamburaši "Ravnica", svečana novogodišnja večera)
 Prvojanuarski piknik: MAJKIN SALAŠ (bačko posluženje, kuvana rakija i vino, fijaker)
 Repriza dočeka: Restoran KOD GOLUBA (tamburaši, neograničeno hrana i domaća pića)

objekat	po osobi u 1/2 sobi	dete 2-12	dodatni dan boravka ND
PREZIDENT	14.500	-	3.200

Novogodišnji paket br. 4

*Smeštaj: Hoteli PARK i JEZERO **** (2 noćenja sa doručkom)*

Novogodišnji bal: MALA GOSTIONA (univerzalni orkestar, svečana večera, aperitiv, šampanjac)

Prvojanuarski ručak: MALA GOSTIONA (tradicionalno poslužnje na otvorenom prostoru)

Repriza dočeka: MALA GOSTIONA (univerzalni orkestar, novogodišnji meni)

objekat	po osobi u 1/2 sobi	dete uz 2 odraslih	dodatni dan boravka (polupansion)
PARK JEZERO	15.500	2-7god: 7.900 7-12 god: 10.900	2.400 2-7 god: 1.200 7-12 god: 1.700

Novogodišnji paket br. 5

Smeštaj: VILA ELISABETH (2 noćenja sa doručkom)

Doček Nove godine: VILA VIKTORIJA (tamburaši "Ravnica", svečana novogodišnja večera)

Repriza dočeka: MAJKIN SALAŠ (tamburaši, neograničeno hrana i domaća pića)

objekat	po osobi u 1/2 sobi	dete 2-12	dodatni dan boravka ND
ELISABETH	9.800	-	1.300

Novogodišnji paket br. 6

Smeštaj: Pansion ALEKSANDER I – Subotica (2 noćenja sa doručkom)

Doček Nove godine: Restoran MAJUR – Kelebija (tamburaši, svečana večera, aperitiv, šampanjac)

Repriza dočeka: Restoran KOD GOLUBA – Palić (tamburaši, neograničeno hrana i dom. pića)

objekat	po osobi u 1/2 i 1/3	dete uz 2 odraslih	dodatni dan boravka ND
ALEKSANDER	9.800	4.800	1.200

- Cene su za paket aranžman 3 dana/2 noći (31.decembar – 02.januar), sa navedenim sadržajem i sa sopstvenim prevozom. Broj dana boravka se može proširiti.
- Aranžman sa autobuskim prevozom doplaćuje se 1.900 dinara po osobi i obuhvata: 31.12: polazak iz Beograda u 10:00 (parking ispred Sava centra – savske strana). dolazak na Palić, organizovan prevoz na mesto dočeka i natrag u hotel 01.01: organizovan prevoz na mesto reprize dočeka i natrag u hotel 02.01: u 11:00 polazak za Suboticu i Kelebiju. Piknik na ergeli lipicanera, sa bačkim poslužnjem i vožnjom fijakerima. U 16:00 polazak za Beograd.
- Način plaćanja: 50% ukupnog iznosa aranžmana prilikom rezervacije, ostatak u 2 jednake mesečne rate (čekovima građana) sa dospećem 31.01. i 28.02.2005. godine.

OPIS OBJEKATA SMEŠTAJA:

VILA LIRA: 1 km od Palićkog jezera, konforne sobe sa kupatilom (tuš kabina), TV (satelitski program) i telefonom. Aperitiv bar, sopstveni parking, doručak sa "švedskog stola".

CVETNI SALAŠ: 2 km od Palićkog jezera, tipičan salašarski ambijent sa ergelom konja, etno-restoranom, ribnjakom. Konforne sobe sa kupatilom (tuš kabina). Sauna, masaža.

VILA "ALEKSANDAR": Uz obalu Malog Palićkog jezera (300 m od hotela "Prezident"), konforne sobe sa kupatilom i TV, sala za doručak ("švedski sto").

PANSIONI "MALI RAJ" i "KOD SINIŠE": 300 m od Palićkog jezera, porodične kuće sa dvo- i trokrevetnim sobama (svaka sa kupatilom, TV, frižiderom). Pivnica i vinoteka.

HOTEL "PREZIDENT" **:** Uz obalu Palićkog jezera. Visoko konforne sobe sa kupatilom, kablovskom TV, minibarom i telefonom. Restoran, aperitiv bar, zatvoreni bazen, djakuzi.

HOTELI "PARK" i "JEZERO" **:** 50 m od obale Palićkog jezera, u sred park-šume.

Konforne sobe (kupatilo, TV, minibar, telefon). Doručak u Maloj gostioni (bogat "švedski sto")

VILA "ELISABETH": Uz obalu Palićkog jezera, u neposrednoj blizini Riblje čarde i ZOO vrta. Sobe sa kupatilom i TV. Sopstveni vrt i obezbeđeni parking.

PANSION "ALEKSANDER I": Na ulazu u Suboticu, iz pravca Palića. Otvoren pre nekoliko meseci. 12 trokrevetnih soba sa kupatilom (tuš kabina), satelitskom TV i telefonom. Parking.

Uz ovaj program važe Opšti uslovi putovanja agencije EXCLUSIVE TOURS (licenca br.371 od 14.11.2002.)

Прилог 6. Списак ресторана које су испитаници навели у анкети 1

Р.број	Насеље	Ресторан
1	Ада	Старо здање
2	Апатин	Шаран
3	Апатин	Златна круна
4	Бачка Паланка	Дунав чарда
5	Бачка Паланка	Идила
6	Бачки Петровац	Арома
7	Бегеч	Код Браше
8	Бечеј	Фантаст
9	Бечеј	Дон Кихот
10	Будисава	Грлић салаш
11	Вршац	Пивница
12	Вршац	М
13	Гложан	Студња
14	Дебелача	Звоно
15	Девојачки бунар	Ратар
16	Ечка	Каштел
17	Жабалъ	Гурман
18	Зрењанин	Банатска кућа
19	Зрењанин	Пивница
20	Кањижа	Златна рибица
21	Каћ	Галија
22	Кикинда	Бела вила
23	Кикинда	Нарвик
24	Ковачица	Црвено вино
25	Ковиљ	Чарда
26	Кула	Родић
27	Кула	Чарда
28	Кулпин	Липа
29	Мол	Јелен
30	Нови Бечеј	Тиски цвет
31	Нови Сад	Шампањац
32	Нови Сад	Марина
33	Нови Сад	Златна медаља
34	Нови Сад	Пирош чизма
35	Нови Сад	Плава фрајла
36	Нови Сад	Сокаче
37	Нови Сад	Дукат
38	Нови Сад	Старо здање
39	Нови Сад	Санс
40	Нови Сад	Стари фијакер
41	Нови Сад	Дукат
42	Нови Сад	Жал за младост
43	Нови Сад	Дунавске колибе
44	Оџаци	Лаза
45	Оџаци	Траг

46	Падина	Јеленко
47	Палић	Абрахам
48	Палић	Мала гостиона
49	Палић	Фонтана
50	Палић	Мајкин салаш
51	Палић	Елит
52	Сента	Грил чарда
53	Сента	Горштак
54	Сента	Папули
55	Сомбор	Бели двор
56	Србобран	Звезда
57	Србобран	Гурман
58	Суботица	Спартак
59	Суботица	Елза
60	Суботица	Вила Викторија
61	Суботица	Мала гостиона
62	Суботица	Абрахам
63	Темерин	Чарда
64	Темерин	Рубин
65	Хајдуково	Гуљаш Чарда
66	Царска Бара	Сибила
67	Шид	Сремски конак
68	Шид	Алас

Прилог 7. Списак туристичких агенција у којима је спроведена анкета 2

Р.број	Назив агенције	Седиште агенције
1	Planum turs	Бачка Паланка
2	SN-travel doo	Бачка Паланка
3	Veltours	Бела Црква
4	Dolovotours	Долово
5	Pop turs	Кикинда
6	Basket tours	Ковин
7	Market turs	Нови Сад
8	Autotourist	Нови Сад
9	Marmaras tourist	Нови Сад
10	Magelan	Нови Сад
11	Donna vista	Нови Сад
12	Perla tours	Нови Сад
13	Elnos tours	Нови Сад
14	Grand tt/Grand tours	Нови Сад
15	Travel-travel	Нови Сад
16	Anitours	Сремска Митровица
17	Sava M turist	Сремска Митровица
18	Proffis	Суботица
19	Луна	Зрењанин
20	Т.А.Делија	Зрењанин
21	АТД "Putnik"	Зрењанин
22	Pan-as	Зрењанин
23	Т.А. "Marina-international"	Зрењанин
24	Vobtours	Зрењанин
25	ТИ општине Зрењанин	Зрењанин
26	Аутобанат	Зрењанин

Прилог 8. Позивница за “Дане лудаје” у Кикинди

DANI LUDAJE

Posebno mesto u turističkoj ponudi Kikinde, pa i čitavog regiona, predstavljaju DANI LUDAJE.

Reč je o jedinstvenoj manifestaciji čiju osnovu čini izbor najtežih, najdužih i najneobičnijih plodova tikve, a tokom DANA LUDAJE na prostoru grada događa se mnoštvo kulturnih, umetničkih, folklornih, etno, gastronomskih i naučnih sadržaja.

Kikinda je član svetske asocijacije Ljubitelja tikava i njen glavni predstavnik za istočnu Evropu.

Upravo zato nastojimo da jedinstvenom manifestacijom turističku ponudu grada učinimo sadržajnom, raznovrsnom i privlačnom za turiste iz bližeg i daljeg okruženja.

SKUPŠTINA OPŠTINE KIKINDA
DRUŠTVO LJUBITELJA TIKAVA

PROGRAM

XVIII manifestacija
DANI LUDAJE
Kikinda, 9-12.10.2003.

Прилог 9. Позивница за сремски свињокољ у Вогњу

Прилог 10. Програм Пударских дана у Иригу 2002. и 2003. године

10. ПУДАРСКИ ДАНИ
ИРИГ 17-21. септембар 2002.

11. ПУДАРСКИ ДАНИ
ИРИГ 18-21. септембар 2003.

Прилог 11. Јеловник са Пударских дана у Иригу

ФРУШТУК – ДОРУЧАК – Виноград или бостан

- Аперитив – домаћа ракија или домаћи сок (вишња)
- Слатина и кобасица печена на прљку, чварци, крвавица, шваргла (све домаће)
- Хлеб
- Салата
- Вино домаће + минерална вода или сок вишња домаћи

ПУДАРСКИ РУЧАК – Виноград или бостан

- Аперитив – домаћа ракија или домаћи сок (вишња)
- Пударски (живински) паприкаш
- Хлеб
- Салата
- Вино домаће + минерална вода или сок вишња домаћи

ЕТНО ВЕЧЕРА - Етно кућа у Јаску

- Аперитив – домаћа ракија или домаћи сок (вишња)
- Супа са бареном јунетином, сос
- Хлеб
- Вино домаће + минерална вода или сок вишња домаћи

Прилог 12. Позивница за Пударске дане

Прилог 13. Пропозиције за одржавање
Светског првенства у кувању чобанског паприкашау Меленцима

IV светско првенство у кувању чобанског паприкаша "Меленци 2002"

Члан 1.

IV светско првенство у кувању чобанског паприкаша "Меленци 2002" одржаће се 23.06.2002. (недеља) у Меленцима - Липова шума.

Члан 2.

Организатор светског првенства у кувању чобанског паприкаша "Меленци 2002" је месна заједница "Меленци"

Члан 3.

Организатор такмичења обавезан је да обезбеди:

- место, објекат за одржавање такмичења и место за госте учесника у такмичењу
- пријем пријава такмичара до три дана пре одржавања такмичења
- суд за узимање узорка
- прикладне награде за првопласиране такмичаре, као и захвалнице за све учеснике на такмичењу

Члан 4.

Сваки такмичар користи сопствену посуду (бакрач - шерпу), ногаре и месо, а паприкаш припрема по свом рецепту и користи своје зачине.

Члан 5.

У току кувања паприкаша такмичари не могу користити: друго месо осим овчијег - јагњећег и алеву паприку тј. не могу правити црвени паприкаш.

Члан 6.

За време такмичења такмичар може имати помоћника у простору за спремање паприкаша, а на захтев жирија сваки такмичар је дужан да пријави састав својих зачина и да гарантује да исти не штоди здрављу.

Члан 7.

Такмичењем руководи судија којег одређује организатор. Судија објављује почетак и завршетак такмичења, надзире припреме и цео поступак кувања паприкаша и стара се о регуларности такмичења, као и правилној примени пропозиција.

Члан 8.

По завршеном такмичењу судија по свом нахођењу узима узорке из суда и доставља жирију на оцењивање. При узимању узорка (1 чанак), судија даје на слободно бирање такмичару по две спојене, затворене коверте у којима се налазе бројеви. Коверте се одмах раздвајају, а једну судија доставља уз узети узорак жирију на оцењивање, док другу коверту такмичар задржава и не отвара све до момента када председник жирија то не затражи. Такмичар који отвори коверат који се код њега налази пре почетка проглашавања победника биће дисквалификован.

Члан 9.

Паприкаш који остане након узимања узорка за оцењивање остаје на располагању учеснику и његовим гостима и не може се продавати.

Члан 10.

Жири у саставу 3 до 5 чланова, именован од стране организатора, оцењује узете узорке чобанског паприкаша оценама од 1 до 100 тако што вреднује: изглед меса (30 бодова), укус паприкаша (30 бодова) и општи изглед паприкаша (40 бодова). Укупно 100 бодова. Оцене жирија за сваког такмичара се сабирају и представљају укупан збир бодова који се уноси у збирну листу на основу које се одређује пласман такмичара.

Члан 11.

Тројици првопласираних такмичара припадају награде које обезбеђује и уручује организатор уз званично проглашење резултата и победника.

Прилог 14 . Програм Туријске кобасицијаде 2004. године

Програм XX Кобасицијаде у Турији

27.02.2004. Петак

- 10-16 х Културно уметнички програм (Централна бина)
- 10-16 х Свињски Паприкаш (Плати испред Позоришта)
- 12 х Свечано отварање (Централна Бина)
- 14 х Скок у даљ (Централна Бина)
- 15 х Обилазак најбољих туријских домаћинстава

28.02.2004. Субота

- 09-17х Културно уметнички програм (Централна Бина)
- 10-16 х Свињски паприкаш (Плато испред Позоришта)
- 10-16 х Печене кобасице, роштиљ
- 10-16 х Изложба старих позоришних фотографија (Хол Позоришта)
- 10-15 х Мерење Нај-Човека "Кобасицијаде" (Централна Бина)
- 10 х Цудо Турнир (Цудо Клуб "Турија"-Фискултурна сала у школи)
- 11 х Приказ "Нај Кобасице 2004." од 2020 метара (Централна Бина)
- 11 и 15 м Мерење "Нај Кобасице 2004." (Централна Бина)
- 11 и 30 м Верификација дужине кобасице (Централна Бина)
- 11 и 45 м Продаја "Нај Кобасице 2004." - НА МЕТЕР -
- 13 х Проглашење најбоље кобасице у конкуренцији кланичне индустрије
- 13 и 15 м Проглашење најбоље кобасице-приватни произвођачи из Турије
- 13 и 30 м Награде за Најбоља Туријска домаћинства
- 14 х Скок у даљ (Централна Бина)
- 14 и 30 м Такмичење у брзом једењу кобасица (Централна Бина)
- 15 х Награда госту из најудаљенијег места (Централна Бина)
- 15 и 30м Проглашење Нај-Човека "Кобасицијаде" (Централна Бина)

29.02.2004. Недеља

- 09-16 х Културно уметнички програм (Централна Бина)
- 10-16 х Свињски паприкаш (Плато испред Позоришта)
- 10 х Шаховски Турнир (Клуб 3.Задруге)
- 11-15 х Туријски Диснотор (Хамбургерија Мц Камени)
- 14 х Скок у Даљ (Централна Бина)

Прилог 15. Програм дешавања на “2. међународном ГАСТРО ФЕСТИВАЛУ”

РАСПОРЕД ДЕШАВАЊА НА ГАСТРО ФЕСТИВАЛУ:

– Дегустације – свакодневно од 14 часова – Хала "Мастер"

Уторак, 28. септембар 2004.

- Професионални кувари такмиче се у припремању предјела, посланица и пекарских производа (Хала "Мастер")
- Финално војвођанско ТАКМИЧЕЊЕ У КУВАЊУ РИБЉЕ ЧОРБЕ И ПАПРИКАША - ЗЛАТНИ КОТЛИЋ НОВОСАДСКОГ САЈМА 2004. Учествоваће око 100 куvara. (Простор испред Пресс центра)

Среда, 29. септембар 2004.

- Такмичење професионалних куvara у припремању јела по менију, фламбирању, такмичење у постављању столова (Хала "Мастер")
- Такмичење у КУВАЊУ ЛОВАЧКОГ ПАПРИКАША (Простор испред Пресс центра)
- ПРЕСС ТРОФЕЈ НОВОСАДСКОГ САЈМА назив је такмичења у кувању рибље чорбе и паприкаша које Новосадски сајам први пут организује за медијске куће у земљи. Екипе из медијских кућа на "такмичарском полигону" испред Пресс центра припремаће рибљу чорбу и паприкаш, а комисија ће вредновати екипе и прогласити најуспешније.

Четвртак, 30. септембар 2004.

- Такмичење професионалних куvara у припремању рибљих специјалитета, јела по менију и у припремању коктела (Хала "Мастер")
- ИНТЕРНАЦИОНАЛНА КУЛИНАРСКА ЛИГА ОТВОРЕНИХ ГРАДОВА БАЛКАНА (13 часова) – гастро понуду представиће: Београд, Нови Сад, Бачка Паланка, Суботица, Ниш, Скопље, Охрид, Подгорица, Будва, Мостар, Сарајево, Градачац, Бијељина, Брчко, Бањалука.

Петак, 1. октобар 2004.

- Такмичење средњих угоститељских школа у припремању јела и пића.

БИОГРАФИЈА

Анђелија Ивков, рођена 16.03.1974. у Зрењанину. Основну школу и Гимназију завршила у Зрењанину. Године 1993. уписује редовне студије на Универзитету у Новом Саду, Институт за географију, смер професор географије. Дипломирала 14.10.1998. са просечном оценом 9,47 и оценом дипломског рада 10. Исте године уписала последипломске студије на Институту за географију, Наставни смер и у предвиђеном року положила све испите са просечном оценом 9,83. Дана 23.11. 2001. успешно одбранила магистарску тезу под насловом “*Заступљеност демографских садржаја у уџбеницима основне школе и оптималне могућности њихове обраде*”.

Дана 21.01.1999. почела да ради на Институту за географију у Новом Саду као сарадник-приправник, а од 09.05.2000. изабрана у звање истраживач-приправник. Дана 15.11.2001. изабрана у звање и на радно место асистента-приправника, а 15.04.2004. изабрана у звање и на радно место асистента на Департману за географију, туризам и хотелијерство у Новом Саду,

Анђелија Ивков је од јануара 1999. године веома ангажована како у настави, тако и у научно-истраживачком раду. Под менторством држала вежбе за студенте географије, двопредметних смерова, туризма, хотелијерства и ловног туризма. У оквиру вежби из Географије становништва била ментор у преко 200 семинарских радова студената, а у оквиру вежби из Методике наставе географије прати студенте на хоспитовању. Учествовала је у извођењу теренских вежби у Мађарској и Румунији, по Војводини, Западној Србији, Источној Србији и Црној Гори. Од 2001. године је један од координатора и пратилаца студентске летње праксе (у Грчкој и Црној Гори).

Учествовала на бројним истраживачким акцијама, симпозијумима и семинарима. У току редовних студија била активан члан Друштва младих истраживача Института за географију “Бранислав Букуров”, где је у оквиру секције за друштвену географију учествовала на више истраживачких акција. Била учесник већег броја Међународних научних скупова и конгреса и две конференције које је организовало Министарство просвете и спорта у циљу Репорте образовања у Републици Србији. У школској 2004/2005. је координатор промоције Природно-математичког факултета у школама Војводине.

Од 1996. године је члан Српског географског друштва, члан Географског друштва Војводине, од 2000. године је члан Друштва демографа Југославије, а од 2001. члан АЕЕРТ-а (Асоцијације експерата у еко-руралном туризму).

Аутор је 42 рада (37 радова у којима је једини аутор и први коаутор) и 2 књиге (једини аутор). Ангажована на шест пројеката (Министарства науке и технологије Републике Србије, Пакта за стабилност југоисточне Европе у сарадњи са научним институцијама из Мађарске и Румуније, Покрајинског Извршног већа (Одељења за културу) и Природно-математичког факултета)..

Један је од аутора и координатор акредитованих програма (Министарства просвете и спорта Републике Србије) за стручно усавршавање запослених у образовању:

- “ГИС, мултимедија и интернет у функцији едукације наставника за квалитетније образовање”
- “Едукација наставника географије за коришћење активних метода у настави”

Нови Сад, 26.02.2005.

Анђелија Ивков

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА

Редни број: ----

РБР

Идентификациони број: ----

ИБР

Тип документације: Монографска документација

ТД

Тип записа: Текстуални штампани материјал

ТЗ

Врста рада: Докторска дисертација

Вр

Аутор: Анђелија Ивков

АУ

Ментор: др Саша Кицошев

МН

Наслов рада: Становништво као фактор развоја туризма у Војводини

НР

Језик публикације: српски/ћирилица

ЈП

Језик извода: српски

ЈИ

Земља публикавања: Државна заједница Србија и Црна Гора

ЗП

Уже географско подручје: АП Војводина

УГП

Година: 2005

ГО

Издавач: ауторски репринт

ИЗ

Место и адреса: 21000 Нови Сад, Трг Доситеја Обрадовића 3

МА

Физички опис рада:

(број поглавља 25 / страна 314 / лит.цитата 146 / табела 15 / слика 182 / графикона 14 / прилога 15 / карата 10)

ФО

Научна област: Географија

НО

Научна дисциплина: Друштвена географија

НД

Предметна одредница/Кључне речи: Војводина, туризам, становништво

ПО

УДК: ----

Чува се у: Библиотека Департмана за географију, туризам и хотелијерство

ЧУ

Важна напомена:

ВН

Извод: Култура је важан фактор развоја туризма. Те две комплементарне гране треба да се удруже и тако остваре заједнички циљ.

Културна баштина Војводине представља значајну основу за развој културног туризма, а она морају бити “оживљена културним активностима.”

Етнографско богатство у многоме доприноси квалитету антропогених вредности, јер представља достигнућа народног стваралаштва, која су код сваког народа јединствена и другачија од осталих, што самим тим доприноси њиховој аутентичности и већој туристичкој атрактивности.

Туристичка клијентела се при сусрету са етнографским вредностима упознаје са појединим народима или областима, односно са материјалном и духовном културом локалног становништва.

Етнографско богатство Војвођанског простора произилази из традиција и обичаја становништва различитог националног састава, а састоји се из богатог фонда, покретних споменика и неколико очуваних непокретних споменика (Народно стваралаштво је обogaћено и духовним вредностима које представљају све активности народа које се односе на игру, песму, ношњу, обичаје...Ове активности су презентоване на манифестацијама које се одвијају током године.

Богатство фолклора се свугде у свету експлоатише као антропогени туристички мотив. Етнографско богатство војвођанског простора произилази из традиција и обичаја становништва различитог националног састава, а састоји се из богатог фонда очуваних зграда и простора народног неимарства и остварења материјалне и духовне културе. Управо зато морамо искористити оно најбоље што имамо и пласирати га како на европско тако и на светско тржиште.

ИЗ

Датум прихватања теме од стране НН Већа: 07.10.2002. год.

ДП

Датум одбране:

ДО

Чланови комисије:

(Научни степен/име и презиме/звање/факултет)

Председник: др Јован Ромелић, редовни професор Природно-математичког факултета у Новом Саду

Члан: др Марина Тодоровић, научни саветник Географског института "Јован Цвијић" у Београду

Члан: др Саша Кицошев, редовни професор Природно-математичког факултета у Новом Саду

UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF NATURAL SCIENCES & MATHEMATICS
KEY WORDS DOCUMENTATION

Accession number: ----

ANO

Identification number: ----

INO

Document type: monograph documents

DT

Type of record: printed text papers

TR

Contents code: PhD

CC

Author: Anđelija Ivkov

AU

Mentor: dr Saša Kicošev

MN

Title: Population as a factor of development of tourism in Vojvodina

TI

Language of text: serbian/cirilic

LT

Language of abstract: english

LA

Country of publication: Serbia and Montenegro

CP

Locality of publication: AP Vojvodina

LP

Publication year: 2005

PY

Publisher: personal reprint

PU

Publ. place: 21000 Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 3

PP

Physical description:

(chapters 25/pages 314 /literature 146 /tables 15 /pictures 182 / graphs 14/ additional lists15 /map 10)

PD

Scientific field: Geography

SF

Scientific discipline: social geography

SD

Subject/Key words: Vojvodina, population, tourism

SKW

UC:

Holding data: Library Department of geography, tourism and hotel industry

HD

Note: -----

N

Abstract: Culture is an important factor of tourism development. Those two complementary branches should join themselves and thus achieve a common goal.

Cultural inheritance of Vojvodina represents an important base for the development of cultural tourism, and it must be “revived with cultural activities”.

Ethnographic wealth contributes largely to the quality of anthropogenic values, due to the fact that it represents achievements of national creative work, which is unique for every nation and different from the others; fact that contributes to its authenticity and greater tourist attractiveness.

Tourist clientele, when meeting with ethnographic values, becomes acquainted with certain nations or regions, i.e. with materialistic and spiritual culture of local inhabitants.

Ethnographic wealth of Vojvodina results from tradition and customs of population of different national structure, and consists of rich fund, immobile monuments and a few well-preserved mobile monuments (National creative work is enriched with spiritual values that represent all activities of nations that refer to dance, song, national garb, customs...These activities are presented on manifestations that take place all year long.)

The richness of folklore is exploited all over the world as an anthropogenic tourist motif. Ethnographic wealth of Vojvodina results from tradition and customs of population of different national structure, and consists of the rich fund of well-preserved buildings and areas of national architecture and of achievements of materialistic and spiritual culture. That is why we have to take advantage of the best things we have and secure both the European and the world market for them.

Accepted by the Scientific Board on: 07.10.2002.

ASB

Defended:

DE

Thesis defend board:

(Degree/name/surname/title/faculty)

DB

President: dr Jovan Romelić, professor, Faculty of natural sciences and mathematics, Novi Sad

Member: dr Marina Todorović, scientific collaborator of Institute “Jovan Cvijić”, Belgrade

Member: dr Saša Kicošev, professor, Faculty of natural sciences and mathematics, Novi Sad